

mgr inż.arch. Janusz Krawecki

PODSTAWY KSZTAŁTOWANIA PRZESTRZENI UŻYTKOWEJ
MIESZKALNYCH BUDYNKÓW ZAGRODOWYCH

Praca doktorska wykonana pod kierunkiem
Doc.dr.hab.Mieczysława Chowańca w Insty-
tucie Urbanistyki i Planowania Przestrzen-
nawo Wydziału Architektury Politechniki
Krakowskiej
Kraków 1972

Spis treści

	Str.
Wprowadzenie	6
1. Sprecyzowanie problemu, cel pracy	10
2. Zawężenie problematyki - zakres pracy.....	11
3. Metody, konstrukcja pracy, źródła.....	12
I. Dynamika czynników determinujących rozwój form zamieszkiwania oraz specyficznych potrzeb wiejskiego gospodarstwa domowego	18
I.1. Gospodarstwa rodzinne na tle przemian stosunków społeczno-ekonomicznych kraju	18
I.2. Tradycyjna rodzina chłopska, jej struktura i spełniane funkcje	23
I.3. Budynek mieszkalny - siedziba tradycyjnej rodziny chłopskiej	29
I.4. Dynamika przemian strukturalno-funkcjonalnych rodziny chłopskiej - "dynamika historyczna".....	34
I.5. Cykl rozwojowy rodziny zatrudnionej we własnym gospodarstwie rolnym - "mała dynamika"	46
I.6. Współczesna rodzina rolnicza, jej przemiany a budynek mieszkalny	56
I.7. Podsumowanie - konsekwencje dla architektury.....	61
I.8. Podstawowe procesy oraz czynności wykonywane przez mieszkańców w cyklu życia codziennego i okresowego w budynku mieszkalnym	67
I.9. Strefowe grupowanie ośrodków funkcjonalno-przestrzennych w budynku mieszkalnym. /Budynek mieszkalny jako system złożony ze stref funkcjonalno-przestrzennych	87

II. Współczesne formy układów funkcjonalno-przestrzennych w budynkach mieszkalnych zagrodowych /na przykładzie próby statystycznej z populacji - podregionu MP/.....	97
II.1. Uwagi metodologiczne	97
II.2. Charakterystyka użytkowników	104
II.3. Charakterystyka obiektów	108
II.4. Systematyka, budowa teoretycznych modeli reprezentujących przeciętne cechy układów funkcjonalno-przestrzennych w budownictwie samorządowym.....	112
II.5. Metoda postępowania przy budowie modeli-reprezentantów	112
III. Analiza porównawcza układów funkcjonalno-przestrzennych we współczesnym budownictwie mieszkalnym zagrodowym i farmowym krajów zindustrializowanych. Tendencja, kierunki rozwojowe.....	128
III.1. Lokalizacja budynku mieszkalnego w siedlisku...	128
III.2. Podstawowe rodzaje układów przestrzennych zamieszkiwania w zależności od struktury rodzinnej i charakteru współżycia pokoleń	149
III.3. Strefowa analiza ośrodków funkcjonalno-przestrzennych budynku mieszkalnego jako wynik organizacyjno-technicznych determinant zamieszkiwania. /Strefa pomocnicza i techniczna/.....	157
III.3.1. Strefa stałych pól pracy gospodarstwa domowego. Specjalizacja przestrzeni użytkowych pomieszczenia	158
III.3.2. Układy ośrodków funkcjonalno-przestrzennych w strefie pomocniczej i technicznej.....	172
III.3.3. Komunikacja w strefie pomocniczej i technicznej.....	184

III.3.4. Parametry powierzchniowe, powierzchnie użytkowe w strefach pomocniczej i technicznej./Założenia programu i powierzchni użytkowych/	195
III.4. Strefowa analiza ośrodków funkcjonalno-przestrzennych budynku mieszkalnego jako wynik psycho-socjalnych determinant zamieszkiwania /strefa zbiorowego i indywidualnego użytkowania/	205
III.4.1. Układy ośrodków funkcjonalno-przestrzennych w strefach zbiorowego i indywidualnego użytkowania	212
III.4.2. Komunikacja - jednoprzestrzenność stref zamieszkiwania	225
III.4.3. Podatność układów funkcjonalno-przestrzennych na zmienność techniczno-funkcjonalną	234
III.4.4. Parametry powierzchniowe w strefach zbiorowego i indywidualnego użytkowania. /Założenia programu i powierzchni użytkowych/.....	246
III.5. Budynek mieszkalny jako całość użytkowa. /Parametry powierzchniowe - założenia/.....	256
IV. Analiza porównawcza modeli-reprezentantów budownictwa samorządowego o zrationalizowanej przestrzeni użytkowej w ujęciach wariantowych	263
IV.1. Racjonalizacja przestrzeni użytkowej modeli-reprezentantów - założenia	263
IV.2. Dostosowanie obiektów do strefowego grupowania przestrzeni użytkowej	266
IV.3. Podatność na zmiany przestrzeni użytkowej budynków	271

	Str.
IV.4. Możliwość adaptacji zrationalizowanego programu użytkowego i dyspozycji przestrzennej w budynkach reprezentujących budownictwo samorządne	273
Zakończenie.....	288
1. Podsumowanie - wytyczne dla projektowania budynków mieszkalnych - zagrodowych	288
2. Koncepcja systemu wieloczęłonowych budynków mieszkalnych	296
Przypisy	307
Literatura	370

Wprowadzenie

Spośród problemów budownictwa mieszkaniowego na wsi szczególną specyfikę przedstawiają te, które odnoszą się do budownictwa mieszkaniowego zagrodowego, tzn. przeznaczonego dla gospodarstw rolnych - rodzinnych. Istota tej specyfiki polega na ogólnospołecznym znaczeniu efektów produkcyjnych w gospodarstwach indywidualnych, które wynoszą w skali krajowej około 80% całej produkcji rolnej.^{1/} Szczególne znaczenie odgrywa tu sprzężenie o charakterze zwrotnym w układzie: praca - zamieszkiwanie. Wydaje się, że ciągle nie doceniamy znaczenia wpływu warunków zamieszkiwania na efekty produkcyjne w gospodarstwach rolnych. Odwrotny bowiem kierunek zależności znalazł właściwą rangę w licznych pracach socjologicznych.^{2/} Nie tylko problematyka efektów użytkowych w budownictwie zagrodowym ma podstawowe znaczenie, ale i ekonomiczne, oszczędne programowanie przestrzeni użytkowej, a tym samym nakładów finansowych na budynek mieszkalny, który nie jest jedynym celem inwestowania w gospodarstwie rolnym wobec często znacznie istotniejszych zapotrzebowań na środki produkcji. Ta dziedzina budownictwa wiejskiego, jaką jest budownictwo mieszkaniowe, permanantnie cierpi na niedosyt prac naukowo-badawczych, związanych z procesem projektowania. /199, s.63/. Do tej pory nie ukazało się żadne szersze - kompleksowe opracowanie na temat potrzeb mieszkaniowych rodziny zatrudnionej w rolnictwie, podstaw i kierunków projektowania budynków mieszkalnych, wytycznych w zakresie programowania

przestrzeni użytkowej, a przecież od takich założeń powinny wychodzić wszelkie dalsze prace o charakterze wdrożeniowym.^{3/} Problematykę budownictwa mieszkaniowego na wsi ujmuje się zazwyczaj całościowo, gubiąc przy tym specyficzne, a niezwykle istotne różnicowania, które są logiczną konsekwencją społecznego rozwarstwienia wsi.^{4/} Zupełnie inna jest specyfika budynków użytkowanych przez rodziny dwuzawodowe lub zatrudnione poza rolnictwem, a zamieszkałe na terenach wiejskich. Inne są rokowania dla gospodarstw silnych produkcyjnie, inne dla wiegetanckich. W końcu inaczej układają się procesy mieszkaniowe w odmiennych środowiskach regionalnych. Dynamika przemian społeczno-gospodarczych na wsi w ostatnim 25-leciu spowodowała na wsi zasadnicze zmiany socjalne, wyprzedzające rozwój układów przestrzennych mieszkania. Zmiany te nie znalazły należytego odbicia w kategoriach myślenia i postępowania wielu projektantów. Ich działalność pozostaje często w sferze XIX-wiecznych chałup wiejskich, o zmodyfikowanym ale wcale nie nowoczesnym systemie budowlanym.^{5/} Wydaje się, że podstawowym motywem powyższego jest nieznanomość przemian oraz czynników determinujących

- formy zamieszkiwania oraz specyfiki wiejskich gospodarstw domowych odmiennych kategorii zawodowych^{6/}
- słabe rozeznanie w postępowych osiągnięciach projektowych, a zwłaszcza w kierunkach rozwojowych budownictwa mieszkaniowego krajów zaawansowanych gospodarczo,
- brak rozeznania kierunków, a często błędna ocena rozwoju form budownictwa rodzimego.

W zakresie kształtowania przestrzeni użytkowej budynków

mieszkalnych zagrodowych nie ma żadnych norm zaleceń ani wytycznych dla projektowania.^{7/} W rezultacie oblicze polskiej wsi kształtujące się samorzutnie pozostaje pod wpływami tradycji, modeli budownictwa jednorodzinnego miejskiego /które, na skutek wieloletniej stagnacji, nie przedstawia w skali europejskiej większych osiągnięć/ oraz nisko kwalifikowanych "służb specjalistycznych" uprawnionych do działalności projektowej, pozostając często poza wpływami, nie zawsze do budownictwa wiejskiego ambitnego architekta. Twórcza myśl projektowa, której rozwój i charakterystykę szeroko przedstawił W.Strumiłło w swojej pracy "Budownictwo mieszkaniowe na wsi"^{8/} poza sporadycznymi realizacjami i doświadczalnictwem nie znalazła szerszego zastosowania w kraju.^{9/}

W rezultacie nie oparty na przesłankach racjonalnych, nie dostosowany do faktycznych potrzeb, a pod wpływem motywów prestiżowych /199,s.74/ i sugestii wadliwej porady, dynamiczny rozwój budownictwa samorzutnego pociąga za sobą trudno odwracalne straty natury użytkowej, ekonomicznej, estetycznej i krajobrazowej.

W poglądach na zagadnienie kształtowania mieszkalnictwa wiejskiego z jednej strony zaznaczają się opinie skrajnie prymitywizujące potrzeby i możliwości racjonalizacji, a z drugiej strony, pod wpływem fałszywych założeń i powierzchownych obserwacji budownictwa w krajach rozwiniętych gospodarczo, istnieje tendencja do całkowitego identyfikowania domu jednorodzinnego na wsi i w mieście, podczas gdy wydaje się, że zagadnienie identyfikacji powinno odnosić się do możliwości technicznych i standardu użytkowego, a zagadnienia funkcjonalne

do specyfiki zawodowej rodziny i jej potrzeb w zakresie mieszkania.^{10/} Próby /bo nie jest to nowocześnie kompleksowo zorganizowany system/ stosowania projektów typowych w budownictwie wiejskim nie dały spodziewanych efektów.^{11/} Działalność projektowa nie była poparta niezbędnymi wielokierunkowymi badaniami potrzeb i wskutek tego przedstawia często propozycje gorsze od budownictwa samorządowego. Współczesne tendencje światowe w budownictwie wiejskim prowadzą poprzez standaryzację do wielkoseryjnej produkcji gotowych budynków mieszkalnych jednorodzinnych - typowych przy równoczesnym poszukiwaniu alternatywności i kombinacji zestawień. Podczas gdy w naszych warunkach produkcja gotowych jednorodzinnych domów dla wsi nie rozwija się, to np. dla Szwecji udział produkcji fabrycznej w całości budownictwa jednorodzinnego postuluje się i uważa za realny w 80%, a dla Francji w 50%. /5,39/, /10,3-4/. Statystyczny obraz potrzeb budownictwa wiejskiego zazwyczaj ujmuje globalnie zagadnienia ilościowe wskaźnikowo, nie uwzględniając ich strony jakościowej. Tymczasem, jeżeli w budownictwie mieszkaniowym aglomeracji miejskich stoimy przed dylematem więcej małych, mniej większych mieszkań, to w budownictwie zagrodowym problemem jest poziom standardu mieszkaniowego, a więc nie tyle ilości nowych lokalizacji budynków, ile likwidacji substandardowości. Chodzi więc o ilość mieszkalnych izb przypadających na użytkownika, jakość układów funkcjonalno-przestrzennych i standard wyposażenia budynków.^{12/} Jakość budownictwa mieszkaniowego wiąże się ściśle ze społeczną potrzebą zrównywania poziomu życia miast i wsi, uatrakcyj-

nienia warunków życiowych młodzieży niezbędnej w produkcji rolnej, a przede wszystkim wiąże się ściśle z problemem regeneracji sprawności psychofizycznej człowieka.

1. Sprecyzowanie problemu, cel pracy.

Podstawowy problem ogólny w skali krajowej stanowi potrzeba poprawy standardu mieszkaniowego w budownictwie wiejskim, a w szczególności zagrodowym.^{13/, 14/}

Ponieważ rozwijające się obecnie budownictwo na wsi - mimo często znacznej kapitalności - nadal cechuje substandard użytkowy, istnieje potrzeba prac:

- dla doraźnego wdrażania w istniejący system projektowo-realizacyjny, oraz potrzeba
- poszukiwania nowych koncepcji kompleksowego systemu projektowo-realizacyjnego.

Jednym z warunków poprawy standardu mieszkaniowego jest racjonalizacja przestrzeni użytkowej budynków mieszkalnych, dlatego celem pracy jest wyznaczenie podstaw projektowych dla tej racjonalizacji. W szczególności wymaga to uwypuklenia specyfiki budownictwa mieszkaniowego zagrodowego, wyznaczenia kierunków przemian w rodzimym budownictwie samorządowym^{15/} oraz analogicznym budownictwie krajów zindustrializowanych, określenia i scharakteryzowania tych czynników, które mogą mieć podstawowy wpływ na determinanty przestrzenne, dokonania oceny wartości użytkowej rozwijających się form budownictwa mieszkalnego zagrodowego i jego podatności na racjonalizację przestrzeni użytkowej. Praca, jako całość, stanowi metodę uzyskania koncepcji projektowej - modelu dla wybranego środowiska

z materiałów wyjściowych jakim jest współcześnie funkcjonujące budownictwo samorządne w oparciu o przyjętą tezę, że poprzez strefową interpretację procesów mieszkaniowych oraz struktury mieszkania można uzyskać teoretyczne podstawy dla racjonalizacji przestrzeni użytkowej budynków mieszkalnych zagrodowych. Podstawowym efektem jest nie tylko uzyskany wynik końcowy - koncepcja modelowa - ale i sprecyzowane wnioski i wytyczne, uzyskane niejako "po drodze" do udowodnienia przyjętej tezy.

2. Zawężenie problematyki - zakres pracy.

Problem poprawy standardu mieszkaniowego ograniczono do prac teoretycznych nad realizacją układu funkcjonalno-przestrzennego budynków mieszkalnych zagrodowych, wychodząc z założenia, że w etapie prac teoretycznych, studialnych, poprzedzających prace projektowe, zagadnienia funkcjonalne powinny stanowić nadrzędny, niejako wyprzedzający czynnik w stosunku do innych, takich jak np. czynniki techniczne, ekonomiczne czy emocjonalne, które łącznie stanowią tworzywo dopiero w procesie projektowania.^{16/} Zawężenie problematyki do budownictwa zagrodowego wiąże się ściśle z potrzebą warstwowania przedmiotu badań w warunkach zróżnicowania socjalnego na wsi. Biorąc równocześnie pod uwagę zróżnicowania środowiskowe-regionalne w operowaniu konkretnym materiałem porównawczym rodzimym, posłużono się pobraną próbą z jednorodnego środowiska

podregionu województwa krakowskiego, tak dobranego aby ewentualne uogólnienia można było odnieść do centralnych obszarów kraju. /Pominięto więc zagadnienia, wynikające z lokalizacji w terenach o walorach rekreacyjnych/. Równocześnie ściśle zawężenie problematyki do budownictwa zagrodowego ułatwiło możliwość porównań i analogii z dobranym na tak zawężony temat materiałem zagranicznym. Ponieważ w niniejszej pracy nie można było wykorzystać gotowych uogólnień i założeń wyjściowych w zakresie potrzeb mieszkaniowych rodziny wiejskiej, których wyznaczenie wymaga interdyscyplinarnych kompleksowych prac instytutowych, wobec tego, w trakcie rozważań, starano się poprzez paralelę z budownictwem jednorodzinny typ miejski uzyskać pewne założenia do analizy przestrzennych wartości budownictwa zagrodowego. W toku pracy rozwinięto te elementy, które zawierają najpełniej specyfikę zagadnienia, natomiast wszystkie inne potraktowano jako znane i pewniki.

Pewne założenia uzyskano na zasadzie analogii z rozwiniętymi formami w budownictwie krajów zindustrializowanych o tyle o ile pozwalały na to prerogatywy krajowe. Zagadnienia teoretyczne oraz koncepcje przestrzenno-użytkowe starano się zakończyć w takim zakresie, aby pozostał jeszcze znaczny dystans dla prac projektowych "warsztatowych". Praca jest ściśle związana z elementami projektowania, ale może stanowić podstawę do opracowania właściwych koncepcji projektowych dopiero po uzupełnieniu dalszymi studiami natury techniczno-ekonomicznej.

3. Metody, konstrukcja pracy, źródła.

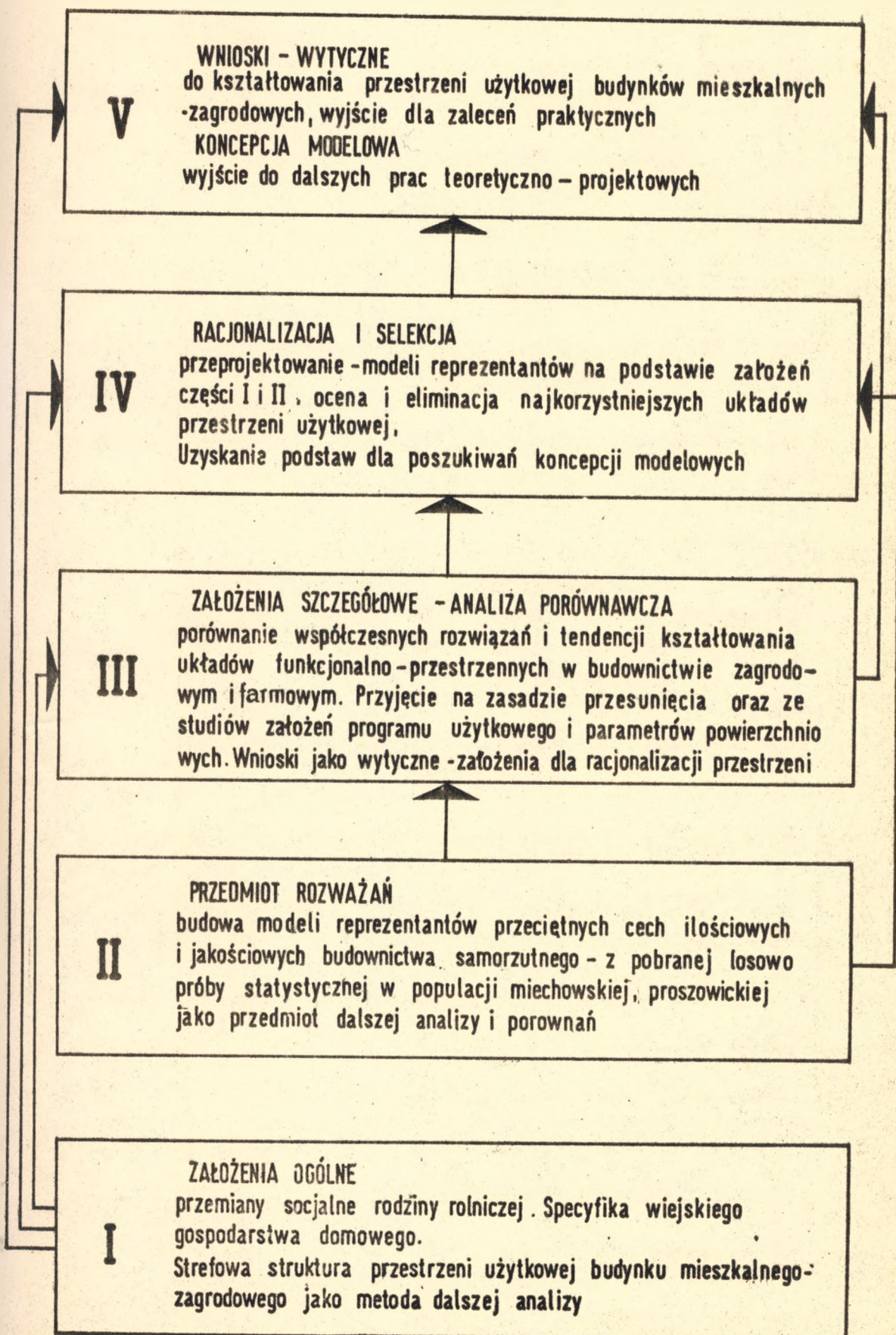
Problem rozwiązano przy użyciu kilku metod roboczych,

dostosowanych do poszczególnych etapów ogólnego wywodu. Ze względu na operowanie w całej pracy dwoma elementami: instytucjonalnym i fizycznym /rodzina i budynek/, wywód prowadzono na zasadzie współzmienności elementów, co uwalniało autora od ewentualnych trudności i konsekwencji metodologicznych przy posługiwaniu się w pracy kategoriami socjologicznymi. Ponieważ przyjęta teza ma w sobie cechy metody, dlatego też konsekwentnie w całej pracy, jako podstawę analiz, starano się stosować strefową interpretację elementów funkcjonalnych i przestrzennych budynku mieszkalnego.

Na ogólny układ pracy nakładają się dwa nurty postępowania:

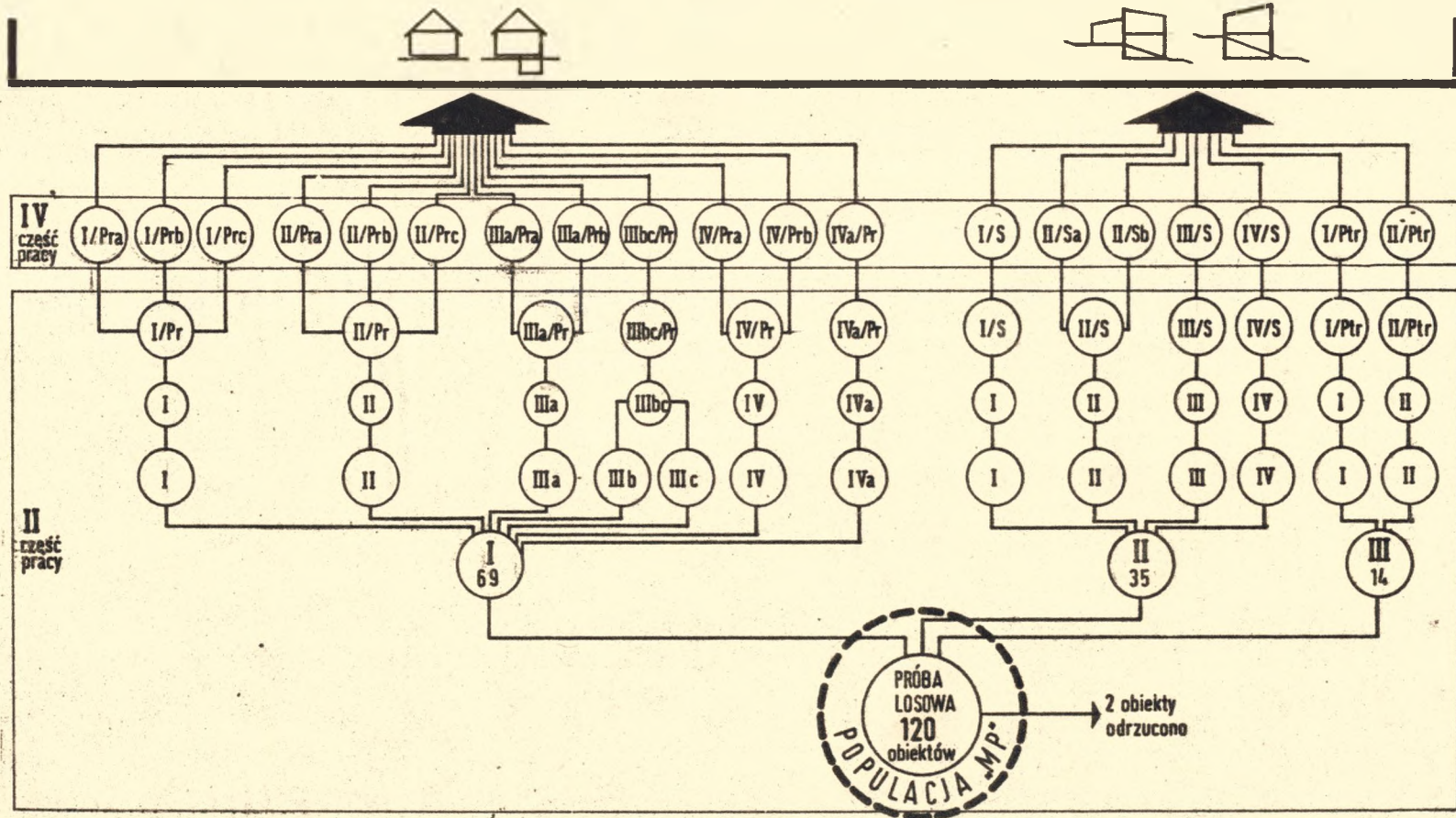
- pierwszy polega na uzyskiwaniu wytycznych dla nowych racjonalizowanych rozwiązań przestrzeni użytkowej poprzez uzyskanie danych z teoretycznych rozważań na temat specyficznych potrzeb gospodarstwa rodzinnego, przyjęcie wyznaczonych już potrzeb, które nie są różnicujące w warunkach wiejskich i miejskich oraz wykorzystanie tych rozwiązań, które są wypróbowane w budownictwie samorządowym rodzimym oraz wykorzystanie /na zasadzie przesunięcia/^{17/} przez analogię postępowych rozwiązań w krajach zindustrializowanych /rys.1./.
- drugi nurt, projektowy, polega na pobraniu próby statystycznej w określonej populacji, zastąpienie jej modelami reprezentującymi przeciętne cechy elementów zbiorowości, przeprojektowaniu modeli według racjonalnych przesłanek dla jednolitego programu w wariantach, po czym dokonaniu oceny ich wartości użytkowej i wyselekcjonowaniu rozwiązań najlepszych jako podstawy dla optymalnych koncepcji modelowych.
/rys.2./

Rys.1 Schemat merytoryczny pracy

Rys.2 Schemat –metoda uzyskania koncepcji modelowej

KONCEPCJA MODELOWA

z założenia szczegółowe (z III części pracy)

IV część pracy

z założenia ogólne (z I części pracy)

modele-reprezentanty cech jakościowych i ilościowych

modele-reprezentanty cech jakościowych

typologia obiektów

II część pracy

PRÓBA LOSOWA
120 obiektów
POPULACJA MP

2 obiekty odrzucono

Pracę starano się tak skonstruować, aby obydwie nurty postępowania wzajemnie się uzupełniały.

Konstrukcja pracy - stosowane metody.

Problem rozwiązano w oparciu o kilka metod roboczych. W pierwszej części pracy historyczno-opisowej wyznaczono czynniki socjalno-organizacyjne, które mają wpływ na specyfikę potrzeb rodziny wiejskiej w zakresie mieszkania w ujęciu dynamicznym. Uwypuklono te zagadnienia potrzeb, które są wyraźnie specyficzne w warunkach zagrodowych, uzyskując czynniki dla dalszej analizy i ocen. Zanalizowano główne czynniki tworzące poszczególne ośrodki funkcjonalno-przestrzenne budynku mieszkalnego. Dokonano ich pogrupowania i przeprowadzono strukturalną dyspozycję strefową budynku przyjętą jako dalszy sposób analizy.

W drugiej części przedstawiono pobranie próby statystycznej w wybranej populacji przy zastosowaniu metody reprezentacyjnej. Stosując metodę taksonomii wrocławskiej i proste zabiegi statystyczne dokonano systematyki zebranych obiektów, skonstruowano teoretyczne modele reprezentujące przeciętne cechy budynków terenowych. Materiał statystyczny oraz obiekty modelowe mogły stanowić przedmiot analizy porównawczej w dalszym toku pracy.

W trzeciej części, w wyniku przeprowadzonej analizy porównawczej /wcześniej ustalonymi w I części pracy kryteriami/ współczesnych rozwiązań i oceny tendencji rozwojowych w budownictwie mieszkaniowym typu zagrodowego i farmowego, poprzez analogię uzyskano podstawy dla uogólnień i wytycznych do progra-

mowania przestrzeni użytkowej budynków modelowych. Przyjęto wstępne parametry powierzchni użytkowych odpowiednich elementów oraz całych budynków w ujęciach alternatywnych.

W czwartej części, na podstawie wcześniej uzyskanych wytycznych dla projektowania, dokonano racjonalizacji przestrzeni użytkowej na bazie modeli terenowych. W wyniku dokonanej analizy zrationalizowanych obiektów i ich wyselekcjonowania uzyskano ostateczne podstawy dla koncepcji modelowej, a tym samym udowodnienia przyjętej tezy. Na modelach roboczych dokonano serii kolejnych prób dla wyznaczenia właściwych alternatywnych koncepcji rozwiązań modelowych.

Źródła - materiały - konsultacje.

1. Materiały inwentaryzacyjne, opisowe i ankietowe uzyskane w wyniku prac prowadzonych przez autora w gromadach powiatów miechowskiego i proszowickiego w okresie letnim, jesiennym i zimowym roku 1970.
2. Materiały i studia uzyskane w Wojewódzkiej Komisji Planowania Gospodarczego w Krakowie
3. Materiały statystyczne, sprawozdania oraz dokumentacja projektowa uzyskane w Wydziałach Budownictwa i Architektury przy Prezydiach Powiatowych Rad Narodowych w Miechowie i Proszowicach.
4. Inwentaryzacje budynków zabytkowych uzyskane z Muzeum Etnograficznego w Krakowie oraz Pracowni Etnograficznej U.J.
5. Dane statystyczne uzyskane w Wydziale Statystyki Wojew. Rady Narodowej - Kraków.
6. Materiały studialne wyposażenia wewnątrz mieszkalnych Instytutu Wzornictwa Przemysłowego Warszawa, Biura Studiów i Projektów Budownictwa Miejskiego Warszawa.
7. Materiały studialne, inwentaryzacyjne z Technische Universität w Hannoverze.

Autor zwrócił się korespondencyjnie do kilkudziesięciu placówek naukowych i projektowych na świecie o dostarczenie mu materiałów na temat budownictwa mieszkaniowego zagrodowego.

W rezultacie wykorzystano w pracy część otrzymanych opracowań naukowych, studiów, projektów, katalogów dotyczących kierunków kształtowania układów funkcjonalno-przestrzennych w budynkach mieszkalnych farmowych wszystkich krajów skandynaw-

skich, NRF, Austrii, Szwajcarii, Holandii, Belgii, Kanady, USA.

Ponadto otrzymał korespondencję pracowników naukowych Instytutów Naukowych, która dostępna w bibliotece Instytutu Urbanistyki i Planowania Przestrzennego Politechniki Krakowskiej stanowi dostępne i sprawdzone źródło naukowe.

Konsultacje. Ankietę-formularz skonsultowano w Wyższej Szkole Pedagogicznej - Kraków, zagadnienia demograficzne w Katedrze Socjologii i Demografii U.J. - Kraków; część socjologiczną skonsultowano w Zakładzie Socjologii Wsi Polskiej Akademii Nauk-Warszawa; metody statystyczne skonsultowano w Zakładzie Statystyki Matematycznej Wyższej Szkoły Ekonomicznej - Kraków; obliczenia statystyczne wykonano w ZETO - Instytutu Zootechniki - Kraków.

UWAGA: W pracy świadomie zaniechano pozycji "Przegląd , ocena literatury i opracowań omawianego problemu." Cel pracy bowiem odnosi się do zagadnień nie opracowanych w takim ujęciu, natomiast problematyka jest z kolei tak rozległa, że jej interdyscyplinarny charakter wymagałby oddzielnego, obszernego opracowania. Konstrukcję i chronologię niniejszej pracy tak jednak przyjęto aby, w możliwie szerokim ujęciu, w toku rozważań dokonać przeglądu i oceny opracowań teoretycznych i rozwiązań projektowych.

I

DYNAMIKA CZYNNIKÓW DETERMINUJĄCYCH ROZWÓJ FORM
ZAMIESZKIWANIA ORAZ SPECYFICZNYCH POTRZEB WIEJ-
SKIEGO GOSPODARSTWA DOMOWEGO

Gospodarstwa rodzinne na tle przemian stosunków społeczno-
ekonomicznych kraju.

Zaistniałe zmiany w strukturze społeczno-gospodarczej po-
ciągnęły po drugiej wojnie światowej nieodwracalny proces prze-
obrażeń wiejskiego gospodarstwa rolnego. W wyniku przeprowadzo-
nych reform powstały warunki dla szybkiej industrializacji kra-
ju i związane z tym intensywne procesy urbanizacyjne. W szcze-
gólności reforma rolna umożliwiła wielostronne zmiany przyspie-
szające ewolucję procesów gospodarczych oraz stwarzając nowe
wartości dla przeobrażeń społecznych. Zatrzymała ona społeczne
rozwarstwianie wsi, stwarzając równocześnie warunki dla wyrów-
nywania społeczności wiejskiej. W rezultacie powstała większa
liczba indywidualnych gospodarstw rodzinnych średniorolnych.
/213,s.29/, /56,s.18/. Równocześnie powstały na wsi nowe grupy
społeczne, takie jak inteligencji wiejskiej, członków spółdziel-
ców, chłopo-^{robotników}, robotników PGR, itd. /158,s.56/. Obecnie 50-60%
indywidualnych gospodarstw wiejskich to gospodarstwa rodzinne.
/2/3 gospodarstw rolników to gospodarstwa powyżej 5 ha. Są to
gospodarstwa samowystarczalne, oparte na pracy własnej rodziny/.
W 1960 r. gospodarstwa od 5-10 ha stanowiły 34,1% ogółu gospo-
darstw. Prognoza na lata 1985 przewiduje przeciętną wielkość
gospodarstwa: 9 ha - w stosunku do 6 ha w 1960 r. /211,s.28/.
Gospodarstwa te cechują się wystarczalnością środków produkcji
do utrzymania rodziny na gospodarstwie, niestosowaniem sił

najemnych, nieposzukiwaniem dodatkowych źródeł zarobków poza gospodarstwem. Grupa tych gospodarstw stanowi obecnie główny potencjał i siłę produkcyjną w indywidualnym sektorze wytwarzania na wsi. Te gospodarstwa zatem będą stanowić przedmiot i motor przyszłych przeobrażeń strukturalnych /w przechodzeniu na system wielkotowarowy/ gospodarki rolnej.^{18/} Mimo, że gospodarstwa rolne "nie są w stanie zagrozić ustrojowi socjalistycznemu" /179,s.519/, nieuniknione jest ich przeobrażanie w nowe formy wytwarzania, a w szczególności w kierunku uspołeczniania systemu produkcji. /211,s.235/ /158,s.327/.

Tradycyjne gospodarstwo chłopskie ulega w ostatnich latach zasadniczym przemianom, które polegają na uspołecznianiu jego autonomicznej działalności. /206,s.232/. "Gospodarstwo chłopskie w swojej tradycyjnej postaci jest połączeniem gospodarstwa domowego i przedsiębiorstwa". /54,s.127/. Wzajemna relacja między tymi instytucjami stanowi o charakterze i stopniu zmian zachodzących w całości gospodarstwa chłopskiego, a zatem w funkcjach rodziny chłopskiej i jej potrzebach w zakresie mieszkania. W wielu krajach uindustrializowanych nastąpiło całkowite oddzielenie przedsiębiorstwa od gospodarstwa domowego. W Polsce proces ten rozwija się w sposób widoczny, a jego stopień decyduje o rozmiarach postępu i nowoczesności. Równocześnie obserwuje się proces profesjonalizacji zawodu rolnika, wykonywanego w nowoczesnych gospodarstwach indywidualnych.^{19/} Z gospodarstw tradycyjnych, prowadzonych przez rodzinę jako gospodarstwo domowe, zaczynają powstawać przedsiębiorstwa rolne, towarowe, wyspecjalizowane, gdzie rolnik wy-

konuje swój zawód. /54,s.46-52/. Wg Gałęskiego zawód rolnika charakteryzują następujące czynniki:

1/ rodzinny charakter pracy, 2/ ścisły związek sytuacji w zawodzie z faktem i rozmiarami posiadania środków produkcji, 3/ szeroki zakres czynności składający się na pracę rolnika, 4/ znaczna autonomiczność pracy rolnika zwłaszcza w społecznym podziale pracy. Jeżeli wziąć pod uwagę, że organizacja pracy w społeczeństwie zmierza od modelu rodzinnego do zawodowego, to tradycyjne rolnictwo przedstawia największy archaizm w tym zakresie, a zatem potrzebę dynamicznych przemian. Przemiany te przebiegają różnie w zależności od systemów społeczno-gospodarczych na świecie. Na skutek ogromnego tempa rozwoju gospodarczego kraju i potrzeb wynikłych z tego dla rolnictwa, tradycyjne gospodarstwa chłopskie, ażeby się utrzymać, muszą się przekształcić w przedsiębiorstwa produkujące dla potrzeb rynku. Współcześnie, coraz wyraźniej gospodarstwa indywidualne stają przed koniecznością specjalizacji produkcji, wzrostu towarowości, racjonalizacji gospodarki i korzystania z udziału pracy społecznej w gospodarstwie.

"Kształtowanie się przedsiębiorstw w rolnictwie doprowadzi z czasem do powstania nowych całości wytwórczych, w których gospodarstwa chłopskie będą początkowo elementami, a w perspektywie ustąpią bardziej zwartemu organizacyjnie typowi przedsiębiorstwa przemysłowego." /54,s.70/. Gospodarstwa indywidualne w krajach zindustrializowanych pozostają pod naciskiem czynników zewnętrznych, które prowadzą do ciągłych wewnątrzrodzinnych i gospodarczych sprzeczności /206,s.207-208/.

"Z punktu widzenia dalszego rozwoju produkcji rolnej można więc postawić tezę, że rodziny drobnotowarowego gospodarstwa chłopskiego są kategorią przejściową, historyczną". /50,s.17/.

"Nie będzie ono /gospodarstwo drobnotowarowe - przyp.autora/ w stanie dotrzymać kroku innym zakładom pracy o rozwiniętym społecznym podziale pracy, musi się stopniowo poddawać działaniu ekonomicznego prawa koncentracji środków produkcji, zatem warstwa chłopska musi przez nas być traktowana jako kategoria historyczna, co przecież w marksistowskiej nauce o społeczeństwie, zostało stwierdzone i udowodnione". /50,s.17/.

Oddzielenie gospodarstwa domowego od gospodarstwa rolnego dokonuje się we wszystkich typach gospodarstw na wsi, pogłębiając się, w miarę specjalizacji i przechodzenia na produkcję towarową gospodarstwa rolnego, które staje się coraz bardziej przedsiębiorstwem, zakładem pracy, służącym zdobywaniu dochodów. Gospodarstwo domowe natomiast pozostaje zespołem urządzeń i środków służących do zaspokajania bezpośrednio potrzeb rodziny i jej poszczególnych członków. /205,s.35/. D.Gałąj pisze: "Należy przewidywać, że ci zracjonalizowani rolnicy będą zmierzali do takiej organizacji pracy w swoim warsztacie rolnym, która złagodzi w maksymalnym stopniu, występujące w tradycyjnym gospodarstwie chłopskim, stosunki w zależności rodziny od gospodarstwa", dalej stwierdza, że proces ten będzie się odbywał pod warunkiem: 1/ racjonalnego stosunku właścicieli gospodarstw do produkcji rolniczej, do gospodarstwa jako miejsca pracy i życia rodziny, 2/ pomnożenia swojej siły fizycznej siłami narzędzi i maszyn rolniczych, 3/ kojarzenia wysiłków

indywidualnych rolnika z pracą, którą w przyszłości będą mu oferować różnego rodzaju instytucje usług. /51,s.24/. Ten nieunikniony proces przeobrażeń indywidualnej gospodarki rolnej - drobnotowarowej wyrazi się w zmianie struktury agrarnej.

Przewiduje się, że po roku 1975 zmniejszy się liczba gospodarstw rolnych, ale powiększą się istniejące.^{20/} Całość zmian zachodzących w sferze społeczno-gospodarczej na wsi w skali światowej jest przez socjologów uznawana za przejaw dezintegracji warstwy chłopskiej, rozpadu na skutek tendencji odśrodkowych, co "doprowadza poszczególne grupy klasowe w kierunku burżuazji i proletariatu w kapitalizmie lub w kierunku struktury społecznej miasta socjalistycznego w socjalizmie". /56,s.82/. Wszystkie procesy zmian prowadzą do dezintegracji warstwy chłopskiej, a integracji całego społeczeństwa - "społeczeństwa otwartego". Jak pisze B.Gałęski /56,s.83/ "Wszystkie procesy działają w tym samym kierunku, w kierunku rozkładu warstwy chłopskiej, jako superfunkcjonalnej całości, co wskazuje, że jej jednolitość w krajach rozwiniętych gospodarczo, jest już przeżytkiem"^{21/}

Cechą charakterystyczną indywidualnej gospodarki rolnej jest jej rodzinny charakter wytwarzania /który w integracji pionowej rolnictwa może posiadać wiele cech pozarodzinnych/.

Spośród szeregu typów gospodarstw scharakteryzowanych potencjałem produkcyjnym, do rozważań w pracy, wybrano te kategorie gospodarstw rodzinnych, które reprezentują najpełniej specyfikę warsztatu produkcyjnego oraz rodziny chłopskiej, a nie stanowią jeszcze gospodarstw o charakterze kapitalistycznym.

/151,s.248/. Są to więc gospodarstwa rolne, gdzie rodzina

jest zatrudniona wyłącznie we własnym gospodarstwie bez stosowania stałej siły najemnej.^{22/} Rodzina chłopska była, a ta, która pozostaje wyłącznie w pracy na własnym gospodarstwie - jest nadal ściśle związana z gospodarstwem rolnym, a cechą specyficzną wykonywania przez nią zawodu jest ścisły związek z przyrodą. /158, s.333/. Przemiany, jakie zachodzą w społeczno-gospodarczej strukturze wsi, rzutują na przeobrażenia struktury i działalności tradycyjnej rodziny chłopskiej. Wieloletnie zakorzenione tradycje, które powodują, że przeobrażenia rodziny chłopskiej przebiegają powoli, w sprzecznościach i czasem niekonsekwentnie sprawiają, że dla rodzin współczesnych musimy brać pod uwagę potrzeby rodziny zarówno tradycyjnej jak i unowocześniającej się.^{23/} O nowoczesnej rodzinie wiejskiej możemy mówić w pojęciu przyszłościowym na podstawie kierunków zmian, jakim ulega w Polsce i na świecie oraz na podstawie analogii z rodzinami innych grup społecznych. Pewne cechy rodziny tradycyjnej długo będą się utrzymywały aż do następnych pokoleń, stanowiąc o specyfice rodziny nowoczesnej /choćby w kategoriach psychicznych/.

Tradycyjna rodzina chłopska, jej struktura i spełniane funkcje.

W opinii socjologów najwolniej i specyficzniej wszelkie zmiany społeczne zachodzą w rodzinach zatrudnionych we własnym gospodarstwie rolnym, a najwyraźniej w tych rodzinach, których związek z gospodarstwem jest najluźniejszy lub zupełnie zerwany /rodziny inteligencji wiejskiej, chłopo-robotników itd./ Tradycyjna rodzina chłopska była i jest ściśle związana z gospodarstwem rolnym. /"W ciągu wieków wytworzył się

swoisty reżim indywidualnego gospodarstwa w stosunku do rodziny chłopskiej"/ /51,s.22/. Cechą tradycyjnej rodziny chłopskiej była identyfikacja jej interesów i gospodarstwa którym władała. /54,s.140/. Wymagało to dużej spójności rodziny, co z kolei rzutowało na: 1/ dobór małżonków, 2/ zadanie jakie ma spełniać nowopowstałe małżeństwo, 3/ podział funkcji i ról w łonie rodziny, 4/ system wychowawczy, 5/ usamodzielnienie dzieci. Jan Turowski pisze /205,s.33/: "Zasadnicze cechy rodziny chłopskiej stanowiło dominowanie gospodarstwa rolnego nad rodziną, jej życiem i dziejami, zespolenie ustroju rodziny z ustrojem i pracą w gospodarstwie rolnym, rozległy zakres funkcji, jakie spełniała rodzina względem jednostki i w strukturze wsi, dominujący zakres funkcji ekonomicznych w zadaniach rodziny. /205,s.34/. Przed okresem industrialnym stosunki wiejskie cechowało połączenie i zależność między rodziną, gospodarstwem rolnym i gospodarstwem domowym. Gospodarstwo rolne identyfikujące się z gospodarstwem domowym dominowało nad rodziną. Natomiast identyfikacja gospodarstwa domowego z gospodarstwem rolnym wyrażała się w zaspakajaniu ograniczonych potrzeb rodziny, głównie w drodze samozaopatrzenia przez wykorzystanie produktów gospodarstwa rolnego oraz w wykonywaniu wielu czynności produkcyjnych w obrębie domu mieszkalnego". Tradycyjna rodzina chłopska była mocno związana z tradycyjną społecznością wioskową. Jak pisze D.Markowska /112,s.61/ "przy silnym zróżnicowaniu majątkowym i społecznym, wieś stanowiła jednak społeczność zintegrowaną - był to hierarchiczny układ jednostek rodzinno-gospodarczych, powiązanych w rodzaj obwodu zamkniętego" poprzez różne postacie zależności,

współzależności i współpracy, solidarności zbiorowej poprzez formy ceremonialne towarzyskie"... Wiąże się z tym również fakt zintegrowania całej rodziny łącznie z dalekimi krewnymi. Rodzina chłopska jest przez socjologów uważana za najbardziej tradycyjną i archaiczną w stosunku do rodzin innych grup społecznych. /55,s.11/. Wynika to zarówno z jej struktury jak i z funkcji jakie spełnia. Była ona przeważnie wielopokoleniowa tzn. taka, gdzie "niepodzielone gospodarstwo rolne i domowe prowadzone było przez trzy generacje przy kierowniczej roli ojca patriarchy" /112,s.61/. Jak podaje B.Gałęski /55,s.11/, statystycznie jest liczniejsza niż inne rodziny, co potwierdzają wskaźniki porównawcze z różnych krajów./150,s.38/. Przyrost naturalny w rodzinach chłopskich był wyższy niż w mieście, a rodzina była bardziej trwała i ściślej zespolona ze względu na mocne cechy patriarchalne. /88,s.71/. Patriarchalny wzór rodziny odpowiadał funkcjom przez nią wykonywanym. Rodzina, której ewentualny rozpad pociągał rozpad gospodarstwa, skupiona była pod władzą ojca - właściciela gospodarstwa i kierownika załogi produkcyjnej, spełniała ona szeroki wszechstronny zakres społecznych funkcji. Socjologia posługuje się różnym rejestrem funkcji jakie spełnia rodzina wobec swych członków w społeczeństwie.^{24/} Sześć funkcji uważa się za najistotniejsze i najpełniej charakteryzujące specyfikę rodziny chłopskiej. /131,s.37/, /74,s.82/. Funkcja prokreacyjna - biologiczna^{25/} małżeństwa tak jak wszystkie funkcje wykonywane przez rodzinę, pozostawała w ścisłej zależności od interesów gospodarstwa rolnego i powiązań ze społecznością wioskową.

"Małżeństwo było prawno-formalnym zaczątkiem nowej jednostki gospodarczej" /108,s.39/. Tak samo posiadanie potomstwa było niezbędnym warunkiem rozwoju gospodarstwa rolnego i utrzymania z nim związanego cyklu rozwojowego rodziny./42,s.372/.

Dla pełnego rozwoju indywidualnego gospodarstwa rolnego konieczny był pełny zespół rodzinny, a więc składający się z gospodarza, gospodyni oraz ich dzieci. /108,s.39/. Posiadanie potomstwa dyktowane również przesłankami natury religijnej warunkowało pozycję społeczną rodziców.^{26/}

F u n k c j e e k o n o m i c z n e /p r o d u k c y j n e i k o n s u m p c y j n e.^{27/} Jak pisze D.Markowska "Wszystkie formy tej działalności odbywały się w obrębie rodziny" /112,s.71-73/. ...Specyfika tradycyjnej rodziny chłopskiej wyraża się najmocniej w spełnianej przez nią funkcji ekonomicznej, będącej konsekwencją istnienia indywidualnego gospodarstwa rolnego, posiadającego charakter rozszerzonego gospodarstwa domowego, w ramach którego następuje nie tylko przetwarzanie i przygotowanie dóbr do konsumpcji ale i produkcja podstawowych środków utrzymania. /155,s.13/. Charakter funkcji ekonomicznej sprawiał w okresie przedindustrialnym zupełną jej samowystarczalność /53,s.65/, a tym samym autonomiczność w stosunku do całego społeczeństwa.^{28/} Gospodarstwo rolne było słabo powiązane z rynkiem, sprzedając czasem nadwyżki produkcyjne /84,s.134-135/. Rzutowało to oczywiście na oszczędności w zakresie konsumpcji. Gospodarstwa miały charakter rolno-hodowlany bez specjalizacji, co wynikało z wyłącznych potrzeb zaspokajania rodziny. "Wszyscy członkowie rodziny pełnili określone role społeczne, przypisane do płci i wieku oraz

miejsca w rodzinie, a wykonywane przez nich czynności produkcyjne były zasadniczą integralną częścią składową tych ról". /108,s.64/. W tradycyjnych gospodarstwach rolnych wszyscy członkowie rodziny, łącznie z dziećmi, byli zaangażowani w spełnianiu funkcji ekonomicznych, bez względu na faktyczną potrzebę gospodarczą. /51,s.22/. W tradycyjnej rodzinie funkcje gospodarcze łączyły w sobie pozostałe funkcje rodzinne i ściśle je podporządkowywały. /funkcje przekazywania dziedzictwa, zabezpieczające, wychowawcze, itd./

F u n k c j e z a b e z p i e c z a j ą c e^{29/} - tradycyjna rodzina chłopska realizowała poprzez funkcje ekonomiczne i życie domowe /108,s.76/. Zakres działania tych funkcji wiązał się zarówno z okresem historycznym, w jakim pozostawała rodzina jak i skalą ogólnospołecznych zabezpieczeń. W zasadzie jednak można stwierdzić, że cały ciężar zabezpieczeń jednostki spoczywał w obowiązku rodzinnym. Rodzina funkcje te realizowała przede wszystkim poprzez własność i świadczenie usług.

Z własnością wiązał się problem dziedziczenia, podczas zawierania małżeństwa dotyczyło to przede wszystkim ziemi, zwierząt oraz sprzętu osobistego. Rodzice na starość byli zabezpieczani albo poprzez pozostawianie sobie części gospodarstwa, albo poprzez zapewnienie sobie obsługi i świadczeń usług dożywotnio. Niekiedy prowadzili oddzielne gospodarstwo domowe. /108,s.80/. Świadczenie usług odnosiło się również do opieki nad chorymi i niedołącznymi członkami rodziny oraz w innych wypadkach losowych.

F u n k c j e w y c h o w a w c z e^{30/} zachodziły w procesie pracy. Dziecko w tradycyjnej rodzinie chłopskiej było wdrażane

w przyszłą rolę kierownika gospodarstwa lub gospodyni /53,s.72/. Całość lub absolutna większość procesów wychowawczych dokonywała się w obrębie rodziny. "Nie wymagało to jednak od rodziny specjalnych zabiegów pedagogicznych lecz stanowiło w znacznej mierze pochodną rodzinnej organizacji pracy" /112,s.74/. Jak pisze D.Markowska /108,s.135/ "Kwestie kształtowania się charakteru dziecka traktowano w znacznym stopniu w sposób fatalistyczny, wierząc w potęgę wrodzenia". Główny ciężar wychowania do pewnego wieku spadał na kobietę. Z momentem podejmowania prac gospodarczych, nadzór nad dzieckiem, w zależności od płci, przechodził na ojca lub matkę. Dziecko od początku wychowywano w reżimie w zależności od gospodarstwa rolnego. /53,s.74/. Z momentem pojawienia się szkolnictwa podstawowego na wsi, szkoła stawała się ewentualnym minimum podstawowych umiejętności pisania i czytania. Rodzina w tym zakresie nie współdziałała ze szkołą /24,s.203/.

F u n k c j a i n t e g r a c y j n o - e k s p r e s y j n a ^{31/}
rozwinęła się wcześniej w rodzinie typu miejskiego. W tradycyjnej rodzinie chłopskiej nie było warunków dla pełnego jej rozwoju. "W rezultacie rodzina tradycyjna, jako środowisko kształtujące kulturę uczuć i stwarzające audytorium dla autoekspresji cech osobowych, spełniała swoją rolę jedynie częściowo i to prawie wyłącznie w płaszczyźnie związanej z pracą produkcyjną w rodzinnym zespole lub pozycją rodziny w społeczności lokalnej". /74,s.88/. Surowe rygory wytężonej pracy i nieustanna troska o nadrzędne sprawy gospodarstwa tłumiły życie uczuciowe członków rodziny i podporządkowywały aspiracje

osobiste interesom grupy rodzinnej" /74,s.87/. Brak podziału między pracą a czasem wolnym - konsumpcyjnym uniemożliwiał rozwój wartości osobowych oraz indywidualizacji potrzeb.

Budynek mieszkalny - siedziba tradycyjnej rodziny chłopskiej.

Podporządkowanie losów rodziny potrzebom gospodarstwa determinowało przeznaczenie i rolę domu mieszkalnego jako miejsca pracy i zamieszkiwania rodziny wielopokoleniowej. Determinowało kolejność podejmowanych inwestycji /zakup ziemi był ważniejszy niż inwestycje o charakterze konsumpcyjnym lub w budownictwo.^{32/} Charakterystyczny cykl życia rodziny wielopokoleniowej decydował o formie i stabilnym charakterze układu przestrzennego w budynku mieszkalnym.^{33/} W ramach jednego domu pozostawało kilka pokoleń bez szans zmiany miejsca zamieszkiwania./108,s.72/. Na skutek reżimu gospodarstwa nad rodziną, jej struktura i funkcje wykonywane względem swych członków, pozostawały niezmiennie i hamowały rozwój potrzeb w zakresie mieszkania. Równocześnie wielowiekowe zacofanie techniczne oraz niemoc ekonomiczna pogłębiały zacofanie budownictwa na wsi w stosunku do miasta. Gospodarstwo rodzinne, jako rozszerzone gospodarstwo domowe dostosowane do sezonowości prac polowych, dawało swoistą sezonowość używalności domu mieszkalnego. Specyficzny charakter pracy, który był sposobem życia sprawiał, że większą część doby mieszkańcy spędzali poza domem. Zintegrowany charakter pracy i zamieszkiwania, sposób życia, sprawiał, że zagroda stanowiła funkcjonalną całość. Stanowiła ją również przestrzenie i była ściśle związana ze środowiskiem naturalnym. Jak stwierdza M.Trawińska, im prymitywniejsza była jej forma /za-

grody - przyp. autora/, tym bardziej była z tym środowiskiem powiązana./198,s.141/. Stąd to co nazywamy dzisiaj "funkcjami mieszkalnymi" zachodziło w całej zagrodzie /z opisów wiemy, że młodzież sypiała w budynkach inwentarskich, wykonywano tam szereg czynności o charakterze spożycia, magazynowania, a z kolei w chałupie wykonywano prace o charakterze produkcyjnym/

Podstawową rolę w użytkowaniu i programie przestrzennym domu odgrywał hierarchiczny podział praw i obowiązków w patriarchalnej rodzinie chłopskiej. Ustrój patriarchalny sankcjonował większe prawa najstarszemu pokoleniu, zarówno w sferze życia codziennego jak i w sferze budowlanej /np. połowa domu była przeznaczona dla pokolenia ustępującego./199,s.69/, /108,s.74/.

Równocześnie był czynnikiem hamującym zmiany wewnątrzrodzinne i zamieszkiwania. Również podział prac na kobiece /w gospodarstwie domowym i obsłudze zwierząt/ oraz męskie /prace związane z uprawą roli/ wpływał na intensywność i charakter użytkowania domu mieszkalnego. Niemalą rolę odgrywały tu więzy społeczności lokalnych, którym w znacznym stopniu podporządkowane było życie rodziny jako całości i poszczególnych jej członków. Dom wiejski był "domem otwartym" jak pisze D.Markowska w swojej monografii wsi Modlnica./108,s.74/. Rozszerzony charakter wiejskiego gospodarstwa domowego sprawiał, że na terenie budynku mieszkalnego wykonywano wiele czynności produkcyjnych związanych z hodowlą, obróbką produktów rolnych, naprawą narzędzi pracy i szeregu prac charakterystycznych obecnie dla innych zawodów pozarolniczych.

Ten najstarszy typ pracy osiadłej jaką jest rolnictwo, dawał

najstarszy budynek - budynek chłopskiej rodziny, który w trakcie oddziaływania się poszczególnych funkcji /pomieszczeń inwentarza, pomieszczeń na plony, pomieszczeń mieszkalnych/ przedstawiał w trakcie ewolucyjnego rozwoju coraz bardziej zróżnicowane przestrzennie wnętrze. Historyczny dom rodziny chłopskiej nie tyle odzwierciedlał strukturę rodziny ile jej ustrój.^{34/} Podporządkowanie rodziny potrzebom gospodarstwa wysuwało w hierarchii funkcji spełnianych w mieszkaniu na czoło funkcje ekonomiczne, równocześnie sprawiając, że inwestycje w zakresie budownictwa mieszkalnego oraz w zakresie wyposażenia technicznego domu pozostawały wśród wydatków i inicjatyw rodziny na dalszym planie. Zresztą /198,s.131/ odgrywał tu rolę swoisty minimalizm konsumpcyjny, wynikający nie tylko z niemocy gospodarczej, ale i panujących wzorów. Mimo to dom mieszkalny, jako ośrodek więzi rodzinnej, pozostawał naczelnym elementem zagrody. Struktura tradycyjnej rodziny, jej cykl rozwojowy wymagały schronienia dla co najmniej trzech pokoleń. Równocześnie zmiana struktury rodziny i zmiany potrzeb w zakresie mieszkania powodowały, że "domy o takim samym układzie wnętrza niezależnie od czasu i miejsca, od potrzeb domowników, różnie mogły być wykorzystywane. Pełniły te same zasadniczo funkcje, ale inne nadawano im znaczenie. Zmiany w tym zakresie mogły się dokonywać niezależnie od sztywnego układu wnętrza budynku, który, raz wzniesiony wg ścisłych zasad konstrukcyjnych, trwał nienaruszony na przestrzeni życia jednego i więcej pokoleń, mimo zmieniających się potrzeb i wymagań" /130,s.226/. "Usytuowanie budynku zmieniało się, a układ pozostawał ten sam, nawet gdy ze zmianą struktury rodziny, następowały niewielkie

zmiany - układ przestrzenny pozostawał niezmienny" /198,s.142/.

Na przełomie XIX i XX wieku, gdy zanika utrzymywanie zwierząt oraz obróbka plonów w domu mieszkalnym, następuje wyraźne różnicowanie się powierzchni użytkowej - mieszkalnej.^{35/} Jeżeli w pierwotnej formie dom mieszkalny chłopski miał charakter ekstrawersyjny^{36/}, co wynikało ze sposobu życia rodziny i jej środowiska kulturowego, to pod wpływem wzorów konsumpcyjnych /szlacheckich i mieszczańskich/ oraz czynnika prestiżowego nabierał charakteru intro-ekstrawersyjnego. Część reprezentacyjną o charakterze publicznym przejmowała dodatkowa izba /"izba biała"/, użytkowana jedynie sporadycznie w czasie uroczystości rodzinnych i innych okazji^{37/}, czasem była sypialnią nowo powstałego młodego małżeństwa /84,s.160/. Ten zaznaczający się podział prowadził do swoistej dychotomii budynku na część brudną i czystą.

Podstawowym pomieszczeniem mieszkalnym chłopskiego domu /często jedynym/ była izba wywodząca się jeszcze z "czarnej izby" - komina w fazie domu jednonętrowego /198,s.171/. Jej wielofunkcyjny charakter zmieniał się wraz ze stosunkami w gospodarowaniu i sposobie życia rodziny.^{38/} Zawsze jednak przejmowała funkcje więzi rodzinnej. Skupiała rodzinę podczas posiłków, obrzędów zwyczajowych. Była również głównym terenem dla czynności w zakresie usług gospodarstwa domowego, które skupiało się w strefie paleniska. We współczesnym ujęciu tradycyjna izba stanowiłaby zarówno pomieszczenie mieszkalne dzienne skupiające funkcje rekreacyjne, jak i sypialnię oraz kuchnię./108,s.72/. Jeżeli stwierdzić, że poza pomieszczeniem

komory i sieni, izba /"światlica"/ stanowiła jedyne pomieszczenie intensywnie użytkowane, to budynek mieszkalny jako całość, miał w tym zakresie charakter jednoprzestrzenny. Czynności zachodzące w trakcie zamieszkiwania odnosiły się nie do odpowiednio wyspecjalizowanych pomieszczeń, lecz do wieloużytkowych mebli, urządzeń w odpowiednio ustalonych lokalizacjach.^{39/} Stosunki socjalne i ustrój rodziny nie sprzyjały rozwojowi przestrzennych ujęć dla indywidualnych potrzeb mieszkańców. Nie nastąpił podział na pomieszczenia mieszkalne dzienne oraz sypialne. /Za jedyne odstępstwo można by uważać komorę-alkierz, wykorzystywany jako sypialnia pokolenia ustępującego, ale mimo to miał on charakter pomieszczenia wieloużytkowego./^{40/} Izba oznaczała całość funkcji mieszkalnych codziennych. Natomiast specyficzne stosunki socjalno gospodarcze, związek rodziny z gospodarstwem powodowały większe bogactwo zróżnicowania przestrzennego dla czynności gospodarczych /sien, komory, piwnice, strych, kuchnia letnia/. Również pojawienie się kuchni letniej było wykładnikiem współzależności rodziny z gospodarstwem. Stanowiło to element integracyjny całości funkcji gospodarczych, a przy tym i mieszkalny w zagrodzie w okresie letnim. Dezintegracja funkcji mieszkalnych w całej zagrodzie nie dawała odpowiednich podziałów stref użytkowania w siedlisku, ale oznaczała zmienność lokalizacyjną wykonywanych czynności. Oznaczało to w sumie małą specjalizację poszczególnych elementów siedliska i budynku mieszkalnego w stosunku do reszty zagrody.

Dynamika przemian strukturalno-funkcjonalnych rodziny chłopskiej - "dynamika historyczna".

Badania socjologów wskazują na podobieństwo w kierunkach przemian społecznych rodziny chłopskiej zachodzących powszechnie.^{41/} Różnice i to często znaczne, wynikają z zaawansowania procesów przemian ogólnocywilizacyjnych w danych społeczeństwach i muszą być traktowane historycznie. Podzielane jest stwierdzenie, że całość zmian zmierza do wyrównania różnicy między miastem a wsią w zakresie form pracy i bytowania rodziny chłopskiej. /51,s.24/^{42/} Niemniej, zdaniem socjologów, dopóki istnieje indywidualna gospodarka rolna, mimo ogromnych zmian, jakim w procesie industrializacji i urbanizacji ulega rodzina chłopska, długo jeszcze utrzyma ona swoją specyfikę. Tak więc, jak pisze J.Turowski /205,s.55/, "Zmiany jakim ulega rodzina wiejska biegną w kierunku zbliżenia jej do wzorów i modeli rodziny miejskiej i rodzin ludności pracującej w zawodach przemysłowych. Byłoby jednak uproszczeniem traktować rodzinę wiejską jako swego rodzaju zaległy i spóźniony odcinek życia zindustrializowanego społeczeństwa. Nawet rodzina wiejska zmieniona i przekształcona zachowuje szereg odrębności i własnych cech".^{43/} O specyfice tej decyduje związek z gospodarstwem rolnym, związek domu mieszkalnego z zagrodą, związek gospodarstwa domowego z gospodarstwem rolnym./18,s.339/. Również w sektorze socjalistycznego wytwarzania, istnienie działek przyzagrodowych sankcjonuje specyfikę rodziny wiejskiej. "W Spółdzielniach produkcyjnych obserwuje się silne powiązanie gospodarstwa domowego z gospodarstwem rolnym. /Jest

nim w tym wypadku działka przyzagrodowa/". /187,s.191/.

"Rodzina i gospodarstwo chłopskie są dziś poddane wpływom dwóch sił: sile treści wytwarzanych w przeszłości, a więc siłom tradycji oraz wpływom treści wytwarzanych w grupach społeczeństwa zindustrializowanego". /51,s.22/. W socjologii kierunku i zakres zmian rodziny wiejskiej odnosi się do "tradycyjnej rodziny chłopskiej". Liczne badania i studia socjologiczne w ogólnych wnioskach potwierdzają wspólny kierunek i tendencję rozwojową różnych środowisk regionalnych kraju w zakresie struktury i funkcji rodziny chłopskiej. "Współczesny wzór rodziny egalitarny o ograniczonych funkcjach ekonomicznych, zmienionych treściach kulturowych i wychowawczych jest wzorem związanym ze społeczeństwem przemysłowym."/55,s.23/.

"Genetycznie jest to wzór miejski...". Model rodziny miejskiej związany z wyższym strukturotwórczym i kulturotwórczym układem miejskim, stanowi jako całość i w poszczególnych swych elementach składowych, atrakcyjny wzór społeczny o dużej sile promieniowania na rodziny z podporządkowanym pierwotnym układem wiejskim" /74,s.84/.

Zwiększająca się integracja całego społeczeństwa, przy równoczesnym rozluźnianiu więzi lokalnych i działaniu środków masowego przekazu, sprzyjają w przenikaniu wzorów i obyczajów miejskich na rodzinę chłopską. Socjologia zgodnie potwierdza powszechny proces rozpadu rodziny wielopokoleniowej. W tym sensie rodzina chłopska stanowi jeszcze największy archaizm. W gospodarce typu indywidualnego największą stabilność wykazuje rodzina trzy-pokoleniowa w gospodarstwach rolnych typu rodzinnego. Wynika to przede wszystkim z istoty tej gospodarki.

Niemniej i tu proces przemian, zgodnie z oceną socjologów, przebiega i będzie zmierzał w kierunku rozpadu tradycyjnej rodziny trzy-pokoleniowej o ustroju patriarchalnym w rodzinę nowoczesną o ustroju współpartnerstwa - egalitarną. /55, s.21/.

Ustrój rodziny współpartnerstwa, charakterystyczny dla "społeczeństwa przemysłowego", opiera się coraz bardziej na małżeństwie złączonym nie podziałem pracy, ale związkami uczuciowymi. /217, s.97/. "Indywidualizuje się nie tylko "mała rodzina", ale tam gdzie we wsi zaczyna się wyraźniej i od dawna kształtować struktura wielozawodowa silnie występuje indywidualizacja pozycji jednostki, zarówno w rodzinie jak i w społeczności wioskowej" /112, s.65/. Podobnie M. Planck stwierdza: "coraz częściej będą sobie zdawać sprawę syn chłopski i córka chłopska ze swojej rosnącej wartości i przy tym zaczyna się walka o lepszą pozycję społeczną" /143, s.59/. Wzrost swobody ekonomicznej i samodzielności, zmniejszanie się liczebności oraz emancypacja członków rodziny powoduje załamywanie się starych autorytetów i podział ról wewnątrz rodziny. Kobieta zyskuje przez poszerzenie czynności i aktywności zawodowej samodzielność, znaczenie i autorytet w rodzinie. Współuczestniczy w pracy produkcyjnej i zarządzaniu gospodarstwem, a tym samym w sprawach wewnątrzrodzinnych /205, s.48/. "Zmiana wzorów współczesnej rodziny poważnie wpływa na jej spójność". /55, s.23/. Szczególnym wyrazem tego jest ruchliwość migracyjna młodzieży, jej aspiracje, rosnąca świadomość potrzeb osobistych i samodzielności. /145, s.79/, /72, s.44/. Ruchy migracyjne młodzieży,

ucieczka do miast składają się równocześnie na proces "starzenia się wsi", szczególnie charakterystyczny dla krajów rozwiniętych gospodarczo.^{44/}

Procesy przemian społeczno-gospodarczych rzutujące na strukturę rodzin współczesnych, w tym chłopskich, powodują widoczne zmiany w proporcjach i zakresie funkcji wykonywanych przez tradycyjną rodzinę chłopską. "Generalnie można stwierdzić, że coraz więcej funkcji wykonywanych przez rodzinę wiejską odrywa się dziś od gospodarstwa rolnego, od funkcji produkcyjnych, zyskując na autonomii"./112,s.71/. W powolnym, ale widocznym procesie kształtowania się zawodu rolnika, indywidualizacji jednostki, zmian struktury stosunków wewnątrz-rodziny oraz przenikaniu wzorów miejskich zmienia się rola i znaczenie oraz hierarchia funkcji spełnianych przez współczesną rodzinę wiejską. Podstawowe funkcje ekonomiczne tracą swój wiążący charakter, a nabierają coraz większego znaczenia funkcje konsumpcyjne, wychowawcze oraz wyższe integracyjno-ekspresyjne i kulturalno-towarzyskie.

F u n k c j a p r o k r e a t y w n a. Dopóki istnieje indywidualna gospodarka rolna stan liczebny rodziny oraz istnienie potomstwa, jego ilość i wiek w danej fazie rozwoju rodziny ma i będzie miało znaczenie dla utrzymania dziedzictwa oraz kontynuacji działalności produkcyjnej. Ponieważ maleje jednak reżim gospodarstwa w stosunku do rodziny, zachodzą zmiany w funkcjach prokreatywnych tej grupy społecznej. Przede wszystkim maleje ilość członków rodziny, w tym dzieci.^{45/}

"Dziecko przychodzące na świat jest dziś najczęściej dzieckiem

oczekiwanym i pożądanym" /55,s.21/. "Na liczbę urodzin wpływa coraz częściej świadomość konieczności zapewnienia im właściwych warunków egzystencji" /108,s.166/. Równocześnie stwierdza się zależność między ilością potomstwa, a potrzebą rąk do pracy /179,s.508/. W gospodarstwach zamożniejszych, o większym areale gruntu, rodzi się i wychowuje więcej dzieci.^{46/} Rodziny w tych gospodarstwach są przeważnie trójpokoleniowe /110,s.22/.

Współcześnie, po wejściu w życie ustawy o niepodzielności gruntu, problem dziedziczenia odnosi się zasadniczo do jednego dziecka. Natomiast pozostałe dzieci otrzymują wykształcenie i zabezpieczenie egzystencji poza gospodarstwem. Problem dziedziczenia traci na znaczeniu, istotnym pozostaje problem ilości rąk do pracy, który będzie malał w miarę rozwoju cech przedsiębiorstwa w gospodarstwie rolnym i w miarę mechanizacji rolnictwa. Jak stwierdza D.Markowska: "nie o kontynuację ojcowizny chodzi, lecz o kontynuację biologiczną i społeczną, która polegać ma nie na utrzymaniu dotychczasowego statusu społecznego lecz na przygotowaniu warunków dla awansu materialnego i społecznego przyszłej generacji"/108,s.168/. W miarę przekształceń indywidualnych w gospodarstwie rolnym oraz w miarę powstawania uspołecznionych metod produkcji, funkcje prokreatywne rodziny chłopskiej zidentyfikują się z takimiż funkcjami rodziny miejskiej.

F u n k c j e e k o n o m i c z n e wyznaczone są następującymi czynnikami: stopniem towarowości gospodarstw rolnych, rodzajem specjalizacji, stopniem modernizacji, a w tym także organizacji pracy. Zgodnie z oceną ekonomistów i socjologów

w rodzinnych gospodarstwach rolnych coraz wyraźniej następuje rozdział funkcji ekonomicznych na produkcyjne i konsumpcyjne /gospodarstwo domowe/. "Przedmiotem aspiracji rodziny wiejskiej jest "nowoczesne" gospodarstwo domowe i styl życia domowego na wzór "miejski" /112,s.73/. Te wzory leżą przede wszystkim w aspiracjach młodego pokolenia rolników /42,s.402/. Nowoczesne gospodarstwo domowe wymaga jednak zwiększonych nakładów gotówkowych, co pociąga za sobą konieczność zwiększenia towarowości gospodarki rolnej i w ogóle produkcji. Staje się oczywistą konieczność oddzielenia gospodarstwa rolnego, jako przedsiębiorstwa dochodowego, od gospodarstwa domowego, jako instytucji dla potrzeb konsumpcyjnych rodziny. Jednak mimo że gospodarka samowżywnieniowa - tradycyjna - znajduje się w regresji, nawet wyraźnie wyspecjalizowane gospodarstwa produkują część podstawowych artykułów dla wyżywienia rodziny.^{47/} Duża jeszcze samowystarczalność wiejskich gospodarstw domowych /zwłaszcza w dużych gospodarstwach/ jest w Polsce nadal wyraźna /201,s.81-82/. Utrzymuje się ona również w sektorze wielkotowarowej produkcji - w spółdzielniach produkcyjnych. /108,s.177/. "Utrzymywanie się wielu sposobów samożywienia spowodowane jest częstokroć nie tyle brakiem gotówki na zakup danego artykułu lecz trudnościami w jego nabyciu lub też złą jakością artykułów sprzedawanych w sklepach". Zanik samowżywnieniowości związany jest oczywiście ze stopniem rozwoju usług na terenach wiejskich. Ale, jak podaje B.Gałęski /54,s.65/ "znamiennym jest fakt, że w rejonie wielkich inwestycji i znaczącego się już wpływu wielkiego przemysłu i miasta na

wieś /powiat płocki/ jeszcze 54% gospodarstw piecze chleb zawsze lub czasem, w 20% wyrabia się czasem wędliny, w 28% masło". Również /201,s.82/ w całości kształcie usług wiejskiego gospodarstwa domowego względem rodziny, jako całości i poszczególnych jej członków, szereg z nich przyjmuje charakter miejski, natomiast wiele zachowuje swoją specyfikę, podlegającą oczywiście również przemianom. I tak np. upodabniają się stopniowo potrzeby i usługi w zakresie spożycia, snu, nauki itd., a ciągle zachowują specyfikę sposobu zaopatrzenia, sporządzania posiłków i zapasów, wypoczynku itd. Działalność gospodarstwa domowego uzależniona jest w znacznym stopniu zarówno od poczucia odpowiednich potrzeb przez jednostkę czy rodzinę, jak poprzez możliwości ekonomiczno-techniczne. Oczywiście zakres konsumpcji /w szerokim pojęciu/ wyraźnie uzależniony jest od posiadania wolnego czasu.^{48/} Warunkuje to pełne pokrycie zapotrzebowania człowieka. Zmiany w zakresie wiejskiego gospodarstwa domowego zmierzają do nadania mu możliwie niezależnej rytmiki w stosunku do rytmiki produkcyjnej, związanej z sezonowością prac polowych. Cechą indywidualną gospodarki rolnej jest przecież jedność miejsca pracy, w jego ogólnym rozumieniu, z miejscem zamieszkiwania. W miarę przekształceń rozwoju gospodarki, zwłaszcza w kierunku społecznych form wytwarzania, ta jedność ulega rozluźnianiu. Ogólne prawidłowości rozwoju społeczeństwa przemysłowego zmierzają w dalszej przyszłości do takiego rozwoju usług oraz modernizacji gospodarstwa domowego, które ograniczą, niemal na wzór miejski, ekonomiczne funkcje w zakresie konsumpcji rodziny. Obecnie jednak, na skutek ciągle zbyt mało industrialnych form gospoda-

rowania "ekonomiczne funkcje rodziny, zamiast maleć, rosną" /55,s.26/. Wynika to, zdaniem B.Gałęskiego, ze sprzeczności między współczesnym modelem i wzorem potrzeb i życia na wzór "miejski", a faktycznymi możliwościami ekonomicznymi i w związku z tym wymogami, zwłaszcza słabych i niwoczesnych gospodarstw rolnych. Wzmoczone funkcje ekonomiczne rodziny szczególnie mocno majoryzują wkład pracy i wysiłek kobiety wiejskiej. /201,s.87/. Jest to sprzeczne z rodzącym się wzorem i modelem rodziny oraz obserwowaną zmianą proporcji zajęć kobiety na korzyść domu i rodziny u nas i w krajach rozwiniętych gospodarczo /201,s.87/. Jak podaje S.Śliwińska, wg badań prowadzonych na całym świecie nad dniem pracy kobiety wiejskiej, określa się liczbę jej godzin pracy na około 12 do 16 godz. dziennie /188,s.20/. /11,s.91/. Przeciążenie pracą kobiety wiejskiej jest problemem ogólnoswiatowym, którym zajmuje się szereg placówek naukowo-badawczych /53,s.69/. Wszelkie środki w zakresie mechanizacji pracy, organizacji warsztatów pracy, racjonalizacji przestrzeni użytkowej mieszkania, zmierzają do zmniejszenia wysiłku i skrócenia czasu pracy kobiety wiejskiej. Przykłady z szeregu krajów rozwiniętych gospodarczo wskazują na wyraźne zacieranie się różnic między wiejskim i miejskim gospodarstwem domowym w zakresie wyposażenia technicznego. Mimo to, wszędzie jednak utrzymuje się pewna specyfika z racji usytuowania mieszkania - budynku i miejsca pracy w siedlisku oraz ciągle się utrzymujących specyficznych cech rodziny wiejskiej oraz ze względu na często przejawiający się własny styl gospodarstwa domowego /11, s.100/.

Jeżeli zgodnie z ogólnościowym kierunkiem przeobrażeń przy-
jąć, że prace związane z gospodarstwem domowym będą malały, to
obecnie, w stosunku do okresów ubiegłych, na skutek wzrostu
świadomości potrzeb konsumpcyjnych w ogólnym pojęciu i dosłow-
nie, obserwuje się i wzrost. /201, s.88-89/. Następuje co praw-
da przegrupowanie, pewne czynności wzrastają, inne maleją. Jak
wskazują badania nad budżetami domowymi rodzin wiejskich, przy
dalszym ciągu dużego spożycia naturalnego wzrasta konsumpcja
na artykuły wyższego rzędu /37, s.104/.

F u n k c j e z a b e z p i e c z a j ą c e, ze względu na
ścisły związek z funkcjami ekonomicznymi rodziny i z gospo-
darstwem rolnym ulegają zmianom, a ich rola zaczyna maleć na
rzecz instytucji pozarodzinnych w stosunku do funkcji konsump-
cyjnych. Niektóre formy tej funkcji ulegają wyraźnemu zaniko-
wi. Jeżeli stwierdzić, że zabezpieczenie jednostce elementar-
nych potrzeb jest nadal sprawą rodziny poprzez wiejskie gospo-
darstwo domowe, to dwie formy tego zabezpieczenia, wynikające
z istoty indywidualnej gospodarki rolnej, ciągle pozostają is-
totne w zasięgu działań rodziny: zabezpieczenie ciągłości go-
spodarstwa i przyszłości młodego pokolenia oraz zabezpiecze-
nie starości rodzicom. Zabezpieczenie ciągłości gospodarstwa
związane jest z funkcjami prokreatywnymi rodziny, wiąże się
z problemem dziedziczenia, własności i spłat rodzinnych. U-
trzymujący się zwyczaj dzielenia gospodarstwa pomiędzy wszyst-
kie dzieci został uregulowany przez państwo ustawą z czerwca
1963 r.^{49/} Momentem dziedziczenia nie jest obecnie wyłącznie
zawarcie małżeństwa, nierzadko odbywa się to wcześniej.

Spłaty dzieciom, pozostającym poza gospodarstwem rolnym - rodzicielskim, przybierają różne formy../108,s.75/ Świadczenia gospodarstw indywidualnych na rzecz uchodźców do miast obciążają ekonomicznie warsztat rolny, nierzadko uniemożliwiając unowocześnienie. /112,s.77/. System spłat stanowi pewien czynnik integrujący rodzinę nawet rozproszoną. Możliwość utrzymania ciągłości gospodarstwa wynika również z faktu, że porostałe dzieci mogą współcześnie znaleźć zajęcia pozarolnicze i otrzymać wykształcenie zawodowe, co jest nowym ważnym elementem zabezpieczenia rodziny przy udziale instytucji zewnętrznych.

Drugim aspektem wzajemnych zabezpieczeń jest zapewnienie egzystencji pokoleniu ustępującemu na tak zwane "dożywocie". Przybiera ono różne formy w zależności od tego, czy prowadzone są oddzielne czy wspólne gospodarstwa domowe. W każdym razie forma tych usług jest zastrzegana podczas dziedziczenia gospodarstwa, ale należy również do aspektów moralno-obyczajowych. Pewien procent starych gospodarzy woli pozostać do końca życia na własnym wydzielonym gospodarstwie rolnym.

Wiele dawnych form zabezpieczenia rodziny w postaci różnych świadczeń społeczności wioskowej, znajomych, dalekich krewnych traci swój obowiązujący charakter na rzecz instytucji społecznych i państwowych /202,s.287/. Zmniejszenie się funkcji zabezpieczającej rodziny wobec jednostki na rzecz instytucji pozarodzinnych wpływa na coraz większą indywidualizację jednostki i jej potrzeb życiowych.

F u n k c j e w y c h o w a w c z e w nowych warunkach

społeczno-gospodarczych uległy zasadniczym przemianom. Funkcje te zasadniczo oderwały się w całości od funkcji produkcyjnej. D. Markowska pisze /108, s.192/: "Jakkolwiek w całokształcie oddziaływania wychowawczego na jednostkę rola wychowania w rodzinie znajduje się dziś w wyraźnym regresie, to jednak wychowawcze funkcje rodziny mają obecnie znacznie szerszy zakres konsekwencji dla życia wewnątrzrodzinnego niż to miało miejsce w okresach poprzednich". Jeżeli zasadniczy proces wychowania dziecka powyżej lat 7 przejęła szkoła, to dziecko w wieku przedszkolnym pozostaje pod stałą opieką wychowawczą rodziny, a przede wszystkim matki. Współdziałanie rodziny ze szkołą w procesie wychowawczym młodego pokolenia polega przede wszystkim na stworzeniu dzieciom do nauki odpowiednich warunków domowych i wewnątrzrodzinnych. Pociąga to za sobą konieczność zwalniania dzieci z prac w gospodarstwie rolnym /co często pozostaje sprzeczne z potrzebami produkcyjnymi tegoż gospodarstwa/. Obecnie, praca dzieci w gospodarstwie rolnym ma charakter dorywczy i nie jest, jak niegdyś, podstawowym środkiem szkolenia zawodowego. O wyborze kierunku specjalizacji decyduje dzisiaj młodzież i w tym zakresie został przełamany reżim gospodarstwa. Równocześnie zasada kontynuacji gospodarki i jej racjonalizacja wymagają od spadkobiercy nowoczesnego wykształcenia rolniczego. Jest to konsekwencja kształtowania się zawodu rolnika. Jeżeli dawne czynniki wychowawcze pozarodzinne, wychowanie religijne i społeczności wioskowe straciły swoje znaczenie, to doszły nowe, w postaci środków masowego przekazu i wpływu środowisk zewnętrznych /112, s.75/.

Na wzrost znaczenia funkcji wychowawczej rodziny wiejskiej wskazują socjologowie niemieccy, amerykańscy, radzieccy.^{50/} Szczególnie podkreśla się znaczenie okresu przedszkolnego w procesie wychowawczym to znaczy okresu, w którym, zdaniem psychologów, kształtuje się charakter i osobowość człowieka. Podkreśla się, że zmalała rola ojca w procesie wychowawczym w rodzinie wiejskiej na korzyść wzrostu roli matki w wychowaniu dziecka./159,s.49/. Znaczenie wychowania dziecka w wieku przedszkolnym w warunkach wiejskich wydaje się tym większe, gdyż, jak to potwierdzają badania, dzieci wiejskie są słabsze fizycznie i później dojrzewają w stosunku do swoich rówieśników w mieście /215,s.60,62/.

F u n k c j e i n t e g r a c y j n o - e k s p r e s y j -
n e. Rozwój stosunków społeczno-gospodarczych w minionym 25-leciu stworzył warunki umożliwiające rozwój funkcji rodzinnych wyższego rzędu. Warunkiem rozwoju funkcji integracyjno-ekspresyjnej w łonie rodziny jest wzrost indywidualizacji i autonomizacji jednostki, zwłaszcza w zakresie podejmowania decyzji o własnym losie i doborze partnera jak i w trakcie życia codziennego.^{51/} Socjologia zasadzie "romantycznego" doboru małżeństw przypisuje duże znaczenie dla przyszłego rozwoju nowoczesnej rodziny w społeczeństwie otwartym. Indywidualizacja jednostki w społeczeństwie polega na swobodnych możliwościach rozwojowych, które współcześnie wszystkim są przyznawane. Oczywiście wymaga to wysokiego stopnia świadomości jednostki w celu właściwego wykorzystania swojej autonomii i wiąże się ściśle z problemem wolnego czasu konsumpcyjnego,

Z ogólnego procesu w społeczeństwie w tym zakresie rodzina chłopska nie jest wyłączona. Jedynie, jak większość zmian, procesy indywidualizacji jednostki w chłopskiej rodzinie odbywają się w sytuacjach konfliktowych. Tendencję do indywidualizacji jednostki i autoekspresji podkreśla M. Planck /117, s.32/: "Ogólnospołeczny i w dziedzinie rolnictwa zachodzący ekonomiczno-techniczny rozwój otwiera drogę wcześniej nieprzewidzianej indywidualizacji wewnątrzrodzinnych stosunków w rodzinie chłopskiej". Dopóki istnieje gospodarka rolna typu rodzinnego, wiejska rodzina nie będzie bazować na ekstra indywidualnym ideale związku małżeńskiego. Za mocne są związki, które istnieją dzięki realnym okolicznościom życiowym. Niemniej R. König /86, s.31/ zwraca uwagę, że małżeństwo współczesne należy jednak traktować coraz poważniej jako związek dwóch indywidualności. Świadomość tego stanu coraz wyraźniej rodzi się wśród młodego pokolenia rolników. Uznanie potrzeby uszanowania rozwoju cech osobowościowych jednostki kładzie przed rodziną zobowiązania w zakresie mieszkania. Rozwój tych funkcji jest ściśle związany ze wzrostem znaczenia potrzeb jednostki o charakterze emocjonalnym, artystycznym.

Cykl rozwojowy rodziny zatrudnionej we własnym gospodarstwie rolnym - "Mała dynamika!"

Rozwój rodziny chłopskiej bywa przez socjologię przedstawiany w czterech zasadniczych fazach, charakteryzujących różne etapy w strukturze, funkcjach, majątku posiadanym w okresie od zawarcia małżeństwa do przejścia na "dożywocie"^{52/} Jeżeli dynamika historyczna pozwala na ujęcie zmian rozwojo-

wych na tle stosunków społeczno-gospodarczych i wysnuć wniosków co do kierunków przeobrażeń długoterminowych na przestrzeni wielu pokoleń, to mała dynamika ujmuje te procesy w ramach egzystencji jednego pokolenia, jak gdyby krótkoterminowo. Znajomość tych prawidłowości chociaż w tym zakresie, o ile jest on wspólny dla całej zbiorowości rodzin chłopskich zatrudnionych w indywidualnym rolnictwie, ma szczególne znaczenie dla programowania w zakresie mieszkalnictwa, gdyż amortyzacja budynku i jego zużycie techniczne obejmują co najmniej jeden pełny cykl rozwojowy rodziny. Trwałość techniczna budynków wiejskich w Polsce i innych krajach europejskich jest na ogół znacznie dłuższa niż np. w USA, Kanadzie czy nawet w Szwecji, gdzie istnieje masowe budownictwo prefabrykowanych, lekkich, tanich domów mieszkalnych. Ich przeznaczenie użytkowe i trwałość techniczna jest obliczana w zasadzie dla jednego pokolenia /234,s.3/.

Jeżeli jednak stwierdzić, że w Polsce w obecnych warunkach społeczno-gospodarczych, możliwości technicznych i wielowiekowej tradycji, budownictwo takich domów mieszkalnych na wsi nie przyjęłoby się, to dokładna znajomość cyklu rozwojowego rodziny chłopskiej jest konieczna dla dostosowania domu mieszkalnego do zmienności struktury rodziny i jej cyklicznych potrzeb w ramach jednego pokolenia. Znajomość kierunków zmian długoterminowych zobowiąże do uwzględnienia nowych potrzeb następnych pokoleń w ramach tego samego budynku. W zasadzie wyróżnia się cztery zasadnicze fazy: rodzina w okresie zawarcia małżeństwa, jeszcze bezdzietna - I faza, rodzina w okresie gdy pojawiają się dzieci - II faza, rodzina z dziećmi

dorosłymi, ale nie żonatymi ani zamężnymi - III faza, rodzina z dziećmi usamodzielnionymi - IV faza.^{53/} Ponieważ statystyka potwierdza związek wielkości gospodarstwa z cyklem rozwojowym rodziny, więc fazy te oznaczają cykl rozwojowy gospodarstwa /110,s.17/. Dla wyznaczania potrzeb mieszkaniowych rodziny, istotne mogą być podokresy wydzielone w danej fazie, np. okresy w zależności od wieku dzieci i ich wychowywania.^{54/} /36,s.12/. Ten podział na cztery zasadnicze fazy rozwoju rodziny oznacza zasadnicze etapy w zakresie wykonywania funkcji rodzinnych i wyznacza etapy odpowiednio odmiennych potrzeb mieszkaniowych jej członków.

- P i e r w s z a f a z a powstania małżeństwa wiązała się wielokrotnie i nadal oznacza przejęcie własności, a równocześnie obowiązek przekazu dziedzictwa. /109,s.112-120/. W tradycyjnej rodzinie chłopskiej zaznaczała się tutaj ingerencja rodziny i społeczności wioskowej oraz potrzeb gospodarstwa, zwłaszcza w zakresie zabezpieczenia wnoszeniu określonych dóbr przez współmałżonków. Współcześnie, w coraz mniejszym stopniu, dobór terytorialny i społeczny odgrywa zasadniczą rolę /151,s.119-129/. Zmienił się współcześnie wiek najczęstszego zawierania małżeństw. /Wg rocznika statystycznego wynosi on dla kobiet 22, a dla mężczyzn 25 lat /150,s.52-53/. Ogólnie obserwuje się przesuwanie wieku zawierania małżeństw w młodych latach, zarówno dla mężczyzn jak i kobiet oraz większe zbliżanie wiekiem współmałżonków. Równocześnie granice te są bardziej elastyczne niż dawniej. Zauważa się jednak, że spośród dzieci najpóźniej wstępują

w rodzinach rolników w związek małżeński te, które pozostają dziedzicami gospodarstwa rolnego.^{55/} Młode, bezdzielne jeszcze małżeństwo, podstawa "małej rodziny" jako elementu strukturalnego rodziny trzypokoleniowej, pierwszy okres swojego rozwoju może poświęcić intensywnej pracy produkcyjnej. Pozostaje to jednak często w konflikcie z rosnącymi potrzebami konsumpcyjnymi oraz innowacyjnymi /88,s.79/. W okresie tym często rodzą się konflikty między nowo powstającą rodziną, a niestarymi jeszcze rodzicami.^{56/} Ma to istotne znaczenie w odniesieniu do potrzeb mieszkaniowych /potrzeba znacznej izolacji i niezależności w użytkowaniu przestrzeni/. Problem zawiązania nowej rodziny i podjęcia przez nią pracy produkcyjnej różnie jest rozwiązywany w różnych krajach, np. w Szwecji młode małżeństwo często rozpoczyna pracę zawodową poza gospodarstwem rodzicielskim, zaczynając od niewielkiej dzierżawy /203, s.96/. W systemie gospodarki kolektywnej stała fluktuacja sił roboczych rozwiązuje ten problem na wzór innych zawodów pozarolniczych, np. w ZSRR. W Niemczech zachodnich, podobnie jak w Polsce, młoda rodzina pozostaje we wspólnym gospodarstwie z rodzicami, oczekując na pełne przejęcie gospodarstwa po przejściu na dożywocie rodziców. W takiej sytuacji obydwie rodziny prowadzą wspólne gospodarstwo domowe albo dwa oddzielne gospodarstwa w jednym budynku lub nawet w oddzielnych budynkach mieszkalnych.^{57/} Zaostrzające się konflikty międzypokoleniowe /72,s.60/ narzucają specyficzne wymagania w zakresie organizacji mieszkania tym bardziej, że na skutek wcześniejszych związków małżeńskich i przesuwania się żywotności starszego pokolenia, okres wspólnego zamieszkiwania dwóch rodzin

pozostaje długi /65,s.68/. W okresie nagminnych prawomocnych podziałów własności często nowa rodzina zakładała własne gospodarstwo rolne i domowe, zaczynając od niewielkich rozmiarów, ale i tak w takim wypadku zmuszona była do zabezpieczenia sobie starości /109,s.114/ w postaci pomieszczeń mieszkalnych.

D r u g a f a z a rozwoju rodziny to okres kiedy pojawiają się dzieci. Wg badań statystycznych najczęstszy okres pojawiania się pierwszego dziecka, to okres dwu lat od zawarcia związku małżeńskiego /150,s.54/. Wraz z pojawieniem się dzieci zaczyna się poszerzać zakres funkcji rodzinnych. Nabierają znaczenia funkcje wychowawcze. W aspekcie funkcji wychowawczych i związanych z tym potrzeb mieszkaniowych rodziny, istotne są w tej fazie dwa podokresy: podokres z dziećmi w wieku przedszkolnym /można tu wydzielić dodatkowo okres niemowlęctwa/ i okres gdy dzieci uczęszczają do szkoły, tzn. przeważnie do momentu dojrzenia.^{58/} Współczesna medycyna przywiązuje ogromną wagę do procesów kształtowania charakteru, osobowości, a przede wszystkim rozwoju fizycznego dzieci w okresie przedszkolnym.^{59/} Na skutek priorytetu innych, a zwłaszcza produkcyjnych funkcji, wychowanie dziecka w tradycyjnej rodzinie chłopskiej miało charakter marginesowy. Od najmłodszych lat dziecko było wdrażane w pracę w gospodarstwie, co przecież wynikało z rodzinnego charakteru gospodarki indywidualnej. Specyficzny charakter pracy kobiety wiejskiej w gospodarstwie rolnym i domowym, w połączeniu z obowiązkami wychowania dzieci, narzuca wyjątkowe wymagania w zakresie organizacji prze-

strzeni mieszkaniowej. Mimo, że dziecko wiejskie wyrasta w bezpośrednim kontakcie z naturą, to jego głównym miejscem przebywania w tym okresie jest dom rodzinny. W rodzinach wielopokoleniowych, zwłaszcza prowadzących wspólne gospodarstwo domowe, w procesie wychowywania najmłodszych dzieci uczestniczy pokolenie ustępujące /111,s.214/. Jest jednak rzeczą oczywistą, że w najwcześniejszym okresie życia dziecka ciągły jego kontakt z matką jest niezbędny. Świadomość potrzeb w zakresie wychowania dzieci na wsi jest coraz oczywistsza i pod tym względem wymagania, dotyczące wychowania dzieci nie powinny się w niczym różnić w stosunku do potrzeb dzieci miasta. Okres, w którym część procesów wychowawczych przejmuje szkoła, narzuca nowe odmienne wymagania względem środowiska rodzinnego. Kształcenie podstawowe i zawodowe nie jest już co prawda funkcją rodziny, ale rodzina musi stworzyć odpowiednie warunki do tego kształcenia. Zwalnia to częściowo młodzież szkolną z obowiązków pracy w gospodarstwie. W pierwszych latach uczęszczania do szkoły zaczyna rozluźniać się kontakt dziecka z matką. Do około 12 roku życia rodzeństwo różnej płci może zamieszkiwać wspólne pomieszczenie. Okres pierwszych oznak dojrzewania wiąże się z potrzebą oddzielnych pomieszczeń /sypialni//65,s.62-63/. Jeżeli w pierwszym okresie dzieciństwa wzrasta znaczenie dla przestrzennego użytkowania pomieszczeń o charakterze zbiorowego przebywania pod ciągłą kontrolą matki, to drugi okres odnosi się do wzrostu potrzeb indywidualnych dziecka /miejsce do nauki i kąpiel do zabawy/. /65,s.61-62/. Na tle faz obowiązków pracy w klasycznym układzie rodziny tradycyjnej starsze dziewczęta uczestniczą w pracach wykonywanych przez kobiety w go-

spodarstwie domowym, a chłopcy w pracach w gospodarstwie rolnym przy boku ojca. Fazę tę cechuje intensywny charakter pracy całej rodziny w gospodarstwie. Równocześnie następuje usamodzielnienie "małej rodziny". Pod koniec drugiej fazy kończy się okres prokreatywnych funkcji rodziny /okres ten np. na Kurpiach trwa do 15 lat/. /109,s.145/. Dzieci zaczynają dorastać, maleje również rola funkcji wychowawczej. Gospodarstwo powiększa swoje rozmiary. W fazie tej rodzina zazwyczaj osiąga pełny skład ilościowy.

T r z e c i a f a z a rozwoju rodziny oznacza kulminację gospodarczą, równocześnie rodzina spełnia najszerszy zakres zadań wobec swoich członków. Jest to okres kiedy małżeństwo osiąga pełną samodzielność gospodarczą wobec starzejących się rodziców./109,s.138/. Dzieci są już wtedy dorosłe i zaczynają się kolejno usamodzielniać - odchodzić z gospodarstwa, a potomek dziedziczący zaczyna uczestniczyć w kierowaniu gospodarstwem rolnym. Jak podaje D.Markowska, "etap ten ujawnia pełną specyfikę rodziny chłopskiej". /109,s.139/. Okres pełnej samodzielności gospodarczej młoda rodzina osiąga w różnym czasie od zawarcia małżeństwa, np. na Kurpiach wynosi on od 15 do 20 lat /109,s.145/, na Podlasiu 18 do 20 lat /111,s.198/. Ogólnie przyjmuje się ten okres w przedziale od 15 do 15 lat /151, s.246/. Wiele małżeństw współcześnie osiąga pełną stabilizację gospodarczą już po 5 - 10 latach małżeństwa /109, s.145/, odnosi się to jednak raczej do rodziny chłoporobotniczej. W tej fazie funkcje zabezpieczające są najpełniej spełniane przez rodzinę. Nabierają równocześnie znaczenia potęgujące się konflikty "młodzi - starzy" /202, s.85/.

Wiąże się to z okresem dojrzałości, emancypacją, świadomością indywidualności wśród młodzieży /65,s.69-72/. Z faktem tym również związana jest ucieczka młodzieży ze wsi do miasta. Wiele konfliktów wewnątrzrodzinnych wynika z niewłaściwych warunków bytowania /202,s.85/. Jak stwierdza L.M.Szwengrub /186,s.195/ "Młodzież wiejską cechuje nie tyle chęć ucieczki ze wsi, ile chęć ucieczki od prymitywizmu życia codziennego na wsi". Jeżeli jednak stwierdzić, że ruchliwość młodzieży wiejskiej i tak nie jest tak duża jak ich rówieśników w mieście i że rosnąca emancypacja nie zawsze może być poparta zmianą środowiska, to oczywiście musi się ona dokonywać w rodzinie, co z kolei narzuca konkretne potrzeby mieszkaniowe /65,s.63-67/. Według oceny socjologów młodzież wiejska ma współcześnie więcej wolnego czasu niż kiedykolwiek i żąda tego czasu przede wszystkim w celach konsumpcyjnych, co równocześnie nie idzie jednak w parze z ciągle małą samodzielnością gospodarczą /73,s.44/. Socjologia szczególnie podkreśla rolę wolnego czasu dla przeobrażeń życia wewnątrzrodzinnego i uczestnictwa w procesach ogólnokulturowych społeczeństwa /48,s.24/. W trzeciej fazie rozwoju rodziny gospodarstwo osiąga swoje maksymalne rozmiary, a starzy już rodzice, ustępując z gospodarstwa, przechodzą na dożywocie. Rodzina spełnia więc zazwyczaj funkcje zabezpieczenia wychodzącym z niej dzieciom oraz starości rodzicom. Jest to najbardziej złożony okres w zakresie potrzeb mieszkaniowych. Równocześnie faza pełnej samodzielności była i ciągle jeszcze jest okresem stosunkowo krótkotrwałym /111,s.198/. Wg D.Markowskiej "zaledwie po ustąpieniu rodziców małżonkowie zyskiwali pełną samodzielność gospodarczą i społeczną, a już dorosłe

dzieci zaczynały wstępować w związki małżeńskie" /109,s.155/. Jak podaje A.Szemberg przeciętny wiek, w którym spadkobierca przekazuje gospodarstwo swemu następcy wynosi dla niego około 75 lat. B.Blohm podaje, że na terenie Niemiec wschodnich wiek przekazującego gospodarstwo w 1944 r. wynosił 60 lat, a przyjmującego około 30 lat./484,s.6/. Według badań Cz.Farkowskiego średni wiek przekazującego gospodarstwo wynosi 63,4 lat, przyjmującego 29 lat /44,s.71/. Przed wojną nieco wcześniej przekazywano gospodarstwa /około 50 do 60 roku życia /44,s.72/. Problem przekazu gospodarstwa jest złożony i różnie oraz w różnym okresie zachodzi w odpowiednich regionach i gospodarstwach. Jeżeli dawniej wiek zawierania małżeństw /dla mężczyzny około 30 roku życia/ związany był z okresem dziedziczenia, to dzisiaj przesunięcie wieku zawierania małżeństw około 20-25 roku życia /150,s.52-53/, a równocześnie wydłużanie się życia starszego pokolenia /wzrosło w ubiegłym 25-leciu około 10 lat/ sprawia, że wydłuża się z kolei okres współżycia dwóch małżeństw w jednej zagrodzie /86,s.44/. Przejście rodziny w c z w a r t ą f a z ę oznacza schyłek gospodarstwa oraz zmniejszenie liczebności rodziny do minimum. Starsi rodzice /dziadkowie/ przeważnie już nie żyją, a dzieci pozostają poza gospodarstwem. Natomiast dziecko /wnuk/ dziedziczące gospodarstwo zawiązuje nową rodzinę. W takim więc wypadku cykl rozwojowy rodziny zamyka się i od nowa tworzy się rodzina wielopokoleniowa. W Polsce okres użytkowania gospodarstwa przez jedno pokolenie wynosi około 30 do 35 lat /60,s.43/, /44,s.66/.

W tradycyjnej rodzinie chłopskiej, dla utrzymania pewnego porządku tej rotacji, istniała zasada kolejności zawierania małżeństw /109,s.155/. "To zapewniało, że przejście rodziny z faz jej pełnego rozwoju w fazę schyłkową i wreszcie przejście gospodarzy na dożywocie miało swoją ustaloną rytmikę zapobiegającą w funkcjonowaniu całości wspólnej rodzina - gospodarstwo" /109,s.155/. Współcześnie problem ten częstokroć wymaga indywidualnych rozwiązań /spłaty dzieci odchodzących do miast, zmiany, ograniczenie funkcji rodzinnej itd./. Faza ta kończy się przejściem pokolenia rodziców na dożywocie - oddaniem nowej rodzinie prawa własności ziemi i zagrody /odpis notarialny/. Istnieją różne formy zabezpieczenia odchodzącemu pokoleniu dożywocia /202,s.129/. Ogólnie, istnieje jednak taka tendencja, że pokolenie ustępujące do końca uczestniczy aktywnie w jakiejś formie działalności w gospodarstwie rolnym i domowym albo na zasadzie oddzielnego gospodarstwa rolnego i domowego albo we wspólnym gospodarstwie rolnym, a oddzielnym gospodarstwie domowym, albo w oddzielnym gospodarstwie rolnym, a wspólnym gospodarstwie domowym /111,s.213-214/.

Zależnie od systemu wytwarzania, różnie jest rozwiązywany problem dożywocia. W socjalistycznym systemie produkcji jest to po prostu emerytura i system świadczeń pozarodzinnych /202, s.288/. Istnieje również możliwość w indywidualnym sektorze wytwarzania odstąpienie państwu ziemi wzamian za zabezpieczenie starości /system emerytalny, domy spokojnej starości/ /44,s.73/. W gospodarce farmowej państw kapitalistycznych pokolenie ustępujące nierzadko spędza resztę życia w mieście.

Mimo ogólnie stwierdzonej tendencji rozpadu rodziny trzypokoleniowej, jak na razie, cykliczna zmienność jest cechą indywidualnej gospodarki rodzinnej.

Rotacja, jako zjawisko bardzo skomplikowane, przebiega mniej lub bardziej nietypowo i indywidualnie dla danej rodziny. Na rys.3 przedstawiono trend rodziny wielopokoleniowej, który jest jedynie graficznym ujęciem powyższego opisu i nie może być podstawą praktycznych wniosków. Trend zbudowano, przyjmując uproszczone założenia, tzn. liczebność rodziny w okresie kulminacji - 7 osób, dziedziczenie gospodarstwa przez drugie w kolejności urodzenia dziecko. Zmienność zdarzeń co 5 lat. Lata odpowiednich zdarzeń przyjęto wg rocznika demograficznego.

Współczesna rodzina rolnicza, jej przemiany a budynek mieszkalny.

Współczesna rodzina wiejska przedstawia połączenie wzorów tradycyjnych rodziny chłopskiej i wzorów kształtowanych przez "kulturę masową". Tak też rodzi się świadomość potrzeb i inicjatywa w zakresie mieszkania, a że najsilniejsze oddziaływanie mają środowiska najbliższych kontaktów i grup społecznych, przeważnie są to wzory drobnomieszczańskie /199, s.66/^{60/}

Widoczny proces przemian stosunków socjalnych na wsi przynosi oczywiste zmiany i tendencję w zakresie potrzeb konsumpcyjnych, a w tym mieszkaniowych. Zaznaczający się rozdział gospodarstwa rolnego i domowego przejawia się wyraźnie w podziale na terenie zagrody na miejsce pracy i zamieszkiwania. Ten podział, który w sferze budowlanej w wielu krajach zindustriali-

zowanych dokonał się konsekwentnie wiele lat temu, na terenie naszego kraju przebiega w różnym stopniu i zakresie.

Zależnie od stopnia technizacji pracy i standardu wyposażeniowego budynków gospodarczych, funkcje produkcyjne zostają eliminowane z budynku mieszkalnego /199,s.69/. Liczne badania terenowe potwierdzają masowe zjawisko oddzielnego wznoszenia budynków gospodarskich i budynku mieszkalnego w zagrodach rolników indywidualnych również na terenach południowej Polski, gdzie istniały szczególne tradycje łączenia budynków zagrodowych /27,s.44/, /137,s.20/,

Mimo to autorzy "Studiów nad Rejonizacją Budownictwa Zagrodowego w Polsce" stwierdzają: mimo powszechnej tendencji do eliminowania wszelkich czynności produkcyjnych z budynku mieszkalnego, jeszcze w okresie zimy w 30% przygotowuje się pożywienie dla trzody chlewnej w budynku mieszkalnym /178, s.30/. Jeżeli współcześnie dom mieszkalny, który zawsze był i jest miejscem spełniania funkcji rodziny, traci na znaczeniu jako pole działalności ekonomicznych, to wyłącznie w ich aspekcie produkcyjnym, natomiast rośnie zakres funkcji ekonomicznych - konsumpcyjnych, realizowanych poprzez wiejskie gospodarstwo domowe.

Współcześnie wielopokoleniowa, cyklicznie zmienna struktura rodziny, znajduje swoje odbicie w samorzutnie kształtowanym programie użytkowym budynków mieszkalnych. Są to przeważnie domy tak zwane trzypokoleniowe, to znaczy z częścią zarezerwowaną dla pokolenia ustępującego. /W gospodarstwach pełnorolnych, ponad 10 ha, w zasadzie nie buduje się w ogóle

innych budynków jak dwutraktowe 4 - 5-cio izbowe /199,s.72/. Masowy rozwój budownictwa w ostatnim 25-leciu znacznie poprawił współczynnik zagęszczenia mieszkań wiejskich. W 1939 roku wynosił ponad 3 osoby na izbę, w 1945 roku 2 1/2 osoby na izbę, obecnie 1,8 osoby na izbę. Mimo to wskaźnik ten jest wysoce niezadowalający. Zakres potrzeb budowlanych wiąże się z koniecznością wzniesienia do 1985 roku 1,5-2,2 mln mieszkań, w tym likwidację substandardowych mieszkań 0,8 - 1,3 mln.^{61/} Mimo tendencji do zmniejszania się ilościowego rodziń chłopskich i rozpadu rodziń wielopokoleniowych, współczesne rodziń muszą zapewnić mieszkanie /choć na pewien okres czasu/ pokoleniu ustępującemu /199,s.69/.

Socjologia podkreśla tendencję do rozpadu rodziń chłopskich w ogólnym ujęciu, ale w gospodarstwach indywidualnych o charakterze wyłącznie rolniczym, będących przedmiotem rozważań w tej pracy, cykliczny rozwój rodziń trzypokoleniowej jest aktualną i specyficzną cechą związaną z indywidualnym charakterem wytwarzania. Faktem jest, że na skutek procesów migracyjnych, wiele rodziń przedstawia nieliczny skład osobowy, a są takie gdzie rozpad gospodarstwa jest nieunikniony. Interesują nas jednak tutaj tylko te gospodarstwa, które uznaje się potocznie za "rozwojowe". Nawet rodziń dopiero powstające, niepełne poprzez budowę odpowiednich domów /dwutrakt symetryczny z dwiema kuchniami/ zabezpieczają się na dożywocie /178,s.25/.

Rozluźnienie reżimu gospodarstwa nad rodziną zmieniło nie tylko stosunek do decyzji budowlanych, ale zmieniła się

również ranga i prestiż domu mieszkalnego. Obecnie synonimem dobrego gospodarstwa nie jest ziemia lecz "wystawny" dom mieszkalny. To zjawisko, będące odzwierciedleniem wyraźnych przemian socjalno-kulturowych na wsi, gdy przybiera rozmiary drastycznych kontrastów z punktu widzenia potrzeb produkcyjnych i społecznych, niesie za sobą elementy negatywne.^{62/} Równocześnie jednak podnosi rangę potrzeb w zakresie budownictwa mieszkaniowego. Wyraźnie widoczny proces oddzielania się gospodarstwa domowego od produkcji wpływa na system użytkowania domu mieszkalnego. Gospodarstwo domowe zaczyna działać własnym rytmem, a jego sprzężenie z sezonową rytmiką gospodarstwa rolnego jest bardziej związane z pojęciem pracy niż spożycia /108,s.188/.

Wzrost potrzeb konsumpcyjnych jednostki wymaga intensyfikacji i technizacji gospodarstwa domowego poprzez specjalizację przestrzeni użytkowej oraz technizację warsztatów pracy. Samorzutne budownictwo wykazuje coraz większe rozdrobnienie powierzchni użytkowych. Wzrost potrzeb indywidualnych, dezintegracja rodziny patriarchalnej pociągają za sobą wzrost intensyfikacji użytkowania domu mieszkalnego poprzez członków rodziny. Na skutek dezintegracji społeczności lokalnych, wzrasta indywidualizacja rodziny jako grupy wiążącej się już z odpowiednio dobieranym kręgiem znajomych, niekiedy z najbliższego środowiska lokalnego. Dom mieszkalny "jak gdyby się zamyka"./88,s.77/. Samorzutne przemiany układów przestrzennych domu mieszkalnego przebiegają powoli, hamowane siłą tradycji, trudności ekonomiczno-technicznych na

nadal anachronicznych już układach XIX wiecznych /136,s.94/. Zachodzące zmiany odnoszą się bardziej do szczegółów niż całości układu funkcjonalno-przestrzennego. Zachodzące przemiany społeczne /które zawsze mają pozory niezmienności/, prowadzące do zmian potrzeb w zakresie mieszkania wyprzedziły przemiany przestrzenne budynków mieszkalnych. Współczesna rodzina chłopska przeżywa okres, w którym "aspiracje i dążenia wyprzedzają aktualne warunki bytowania" /109,s.159/.

Współczesny wiejski budynek mieszkalny oparty jest na koncepcji użytkowej domu mieszczańskiego ekstra-introwersyjnej, to znaczy z podziałem na część użytkowania codzienną - wewnątrzrodzinną i reprezentacyjną - okazijną /42,s.419/.

Ten podział przejawia się poprzez wydzielanie w ramach budynku pomieszczenia, a nierzadko kilku pomieszczeń wyposażonych stereotypowym zestawem meblowym /199,s.73/, o przeznaczeniu wyłącznie reprezentacyjnym /178,s.26/. Większość budynków posiada osiowo zlokalizowane wejście oficjalne - reprezentacyjne od drogi publicznej, rzadko lub w ogóle nieużytkowane. Budynek lokalizowany jest zazwyczaj dłuższą elewacją jak najbliżej strefy publicznej siedliska. Stanowi etykietę i status posiadania właścicieli.

W budownictwie mieszkalnym panuje zasada stereotypu określonego ilością pomieszczeń i wielkością kubaturalną. Program i wielkość budynku nie pozostaje więc w żadnej korelacji z liczebnością i faktycznymi potrzebami rodziny w zakresie mieszkania /178,s.24/. Potrzeba natury emocjonalno-prestiżowej góruje nad przesłankami racjonalnymi.^{63/}

Tendencja budowlana zmierza do progresji cech ilościowych kosztem cech jakościowych /199,s.72-73/ /duże kubatury pomieszczenia, wertykalizm/. Pojęcie cech jakościowych wiąże się zazwyczaj z trwałością i "solidnością". Koncepcja domu z dychotomicznym podziałem na część "brudną i czystą" jest prostą konsekwentną systemu bytowania. Rozwój form zamieszkiwania na wsi hamowany jest:

- 1/ siłą tradycji
- 2/ brakiem wolnego czasu konsumpcyjnego
- 3/ błędami funkcjonalno-przestrzennymi budownictwa
- 4/ niskim standardem wyposażenia technicznego
- 5/ trudnościami w termicznym opanowaniu pomieszczeń /199,s.73/.

W rezultacie nadal utrzymuje się zjawisko "kurczenia się mieszkania w okresie zimowym".^{64/} Najintensywniej użytkowana jest kuchnia oraz pomieszczenie bezpośrednio powiązane z kuchnią. Nie powstał w budynkach wiejskich odpowiednik pokoju dziennego w budownictwie miejskim. Wydzielanie oddzielnych pomieszczeń jako sypialni jest dopiero tendencją. Rozwój użytkowania budynku mieszkalnego wskazuje na to, że powstaje dopiero schemat funkcjonalno-przestrzenny "gospodarowanie - mieszkanie - spanie", uznany w niektórych krajach już za anachronizm.

Podsumowanie - założenia.

- 1/ Zgodnie z ideą społeczeństwa socjalistycznego, warstwa chłopska, jako kategoria historyczna, jest predysponowana do zasadniczych, przyspieszonych zmian i przeobrażeń

socjalnych cechujących się pozorną niezmiennością /50,s.17/.

- Dynamiczne przemiany w stosunkach społeczno-gospodarczych kraju pociągają za sobą przeobrażenia tradycyjnej - indywidualnej gospodarki rolnej /poprzez specjalizację ich jako przedsiębiorstw produkujących dla potrzeb rynku/ w wyższy system zindustrializowanego i społecznego wytwarzania.
- Pod wpływem procesu industrializacji i urbanizacji kraju rodzina chłopska integrująca się ze społeczeństwem "otwartym" ulega w swojej strukturze i spełnianych funkcjach socjalnym przeobrażeniom.
- Przemiany strukturalne tradycyjnej rodziny chłopskiej - wielopokoleniowej, zgodnie z powszechną tendencją, zmierzają poprzez jej rozpad do "małej rodziny" - "nuklearnej", Proces rozpadu obejmuje również rodziny zatrudnione wyłącznie w gospodarstwach rolnych - indywidualnych. Współczesna rodzina zatrudniona w indywidualnym gospodarstwie rolnym jest jednak zazwyczaj trzypokoleniowa.
- Patriarchalny ustrój rodziny chłopskiej zaczyna się przekształcać w nowoczesny wzór rodziny egalitarnej - współpartnerskiej, dającej gwarancję indywidualizacji ról, postaw i potrzeb życiowych jej członkom.
- Na skutek odrywania się funkcji rodzinnych od reżimu gospodarstwa rolnego wzrasta autonomizacja i znaczenie funkcji o charakterze konsumpcyjnym, wychowawczych, ekspresyjno-osobowościowych, estetyczno-emocjonalnych, kosztem funkcji ekonomicznych i zabezpieczających.

- Rodzina trzypokoleniowa, jako grupa socjalna ciągle jeszcze charakterystyczna dla gospodarki indywidualnej rodzinnej, strukturalnie zmienna w swojej cyklicznej rotacji, związana jest bardziej niż jakakolwiek inna rodzina z jednością miejsca pracy i zamieszkiwania /zagrodą/.
- Wiejskie gospodarstwo domowe o szerszym zakresie działalności niż inne typy gospodarstw domowych /z cechami samowystarczalności/ w swoim procesie odrywania się od gospodarstwa rolnego, przy wzroście technizacji pracy i sieci usług społecznych, będzie powoli wytracać szereg czynności - usług na rzecz instytucji pozarodzinnych, przy równoczesnym wzroście działalności o charakterze wyższym autoekspresyjnym, emocjonalnym, kulturalno-towarzyskim. Kierunki przemian gospodarstwa domowego przybierają charakter jakościowy od funkcji pierwszorzędnych do funkcji drugorzędnych w procesie użytkowania budynku mieszkalnego.
- Współczesny typ rodziny wiejskiej o charakterze przejściowym do modelu nowoczesnego poddany jest działaniu siły tradycji oraz wzorów niesionych przez kulturę "masową", a szybkie procesy przemian rodziny chłopskiej zachodzą w sytuacjach sprzeczności między aspiracjami, a rzeczywistym postępowaniem wynikłym z wymogów gospodarstwa, co pociąga często za sobą sytuacje konfliktowe wewnątrzrodzinne.

Konsekwencje dla architektury.

- W perspektywicznym projektowaniu obiektów mieszkalnych powstaje konieczność przewidywania zmienności użytkowania

pomieszczeń i całości przestrzenno-funkcjonalnych oraz przeklasowywania ich znaczenia i roli w sensie psychosocjalnym dla rodzinnego zespołu użytkowników.

Budownictwo mieszkaniowe powinno być podatne na progresję potrzeb na tle rosnących możliwości techniczno-ekonomicznych w procesie wyrównywania standardu mieszkaniowego wsi i miast.

- Należy liczyć się z możliwością, że projektowane współcześnie budynki mieszkalne dla rodzin zatrudnionych w indywidualnym systemie wytwarzania mogą być zamieszkiwane przez te rodziny w odmiennym systemie produkcji rolnej. Bez względu na system wytwarzania należy jednak uwzględniać ogólną specyfikę wynikłą ze specyfiki profesjonalnej rodziny rolniczej. Trzypokoleniowa struktura współczesnej rodziny wymaga alternatywnych form wzajemnego zamieszkiwania we wspólnym siedlisku.
- Socjalne przeobrażenia rodziny wiejskiej muszą znaleźć odzwierciedlenie w procesach mieszkaniowych poprzez zaspokojenie potrzeb jej członków, zarówno w sferze indywidualnego jak i zbiorowego użytkowania.
- Rozpad rodziny wielopokoleniowej może spowodować zamieszkiwanie danego obiektu mieszkalnego dostosowanego do struktury trzypokoleniowej przez rodziny dwupokoleniowe. Istnieje potrzeba ekonomicznego i elastycznego programowania budynków dostosowanych do pełnego i intensywnego użytkowania w obydwu wersjach.

- Zmiany ustroju rodzinnego sprzyjają wzrostowi potrzeb indywidualnych użytkowników, co wymaga w budynku mieszkalnym przestrzeni użytkowych o indywidualnym przeznaczeniu.
- Wzrost znaczenia funkcji wychowawczych wymaga w budynku wiejskim przestrzennego zabezpieczenia ciągłych kontaktów - matka - dziecko, oraz niezbędnych przestrzeni dla nauki dzieci i młodzieży.
- Cykliczna zmienność rozwoju rodziny trzypokoleniowej wymaga etapowania zabudowy, podatności funkcjonalno-technicznej na wielostronne zmiany potrzeb w zmiennym cyklu użytkowania w ramach tego samego budynku. Cykliczny charakter użytkowania poszczególnych pomieszczeń umożliwi pełne, intensywne i oszczędne dysponowanie powierzchnią użytkową przez pełny skład osobowy w każdej fazie rozwoju rodziny.
- Zgodnie z kierunkami przeobrażeń gospodarstw indywidualnych rodzinnych i na świecie, funkcje mieszkaniowe zawarte w domu mieszkalnym, zostaną całkowicie oddzielone od funkcji produkcyjnych realizowanych w pozostałych zabudowaniach zagrody lub wsi. Szczątkowe czynności produkcyjne wykonywane jeszcze w ramach gospodarstwa domowego można uznać za stany przejściowe, a ośrodki funkcjonalne dla tych czynności będą ulegały zanikowi lub przeobrażeniom w inne ośrodki funkcjonalne gospodarstwa domowego. Szerszy zakres działalności wiejskiego gospodarstwa domowego w stosunku do innych gospodarstw domowych wymaga dodatkowych zapotrzebowań przestrzennych w budynku mieszkalnym. Równocześnie przemiany

w kierunku zawężania szerokiej działalności wiejskich gospodarstw domowych na rzecz wyłącznej konsumpcji będą stwarzać nadwyżki przestrzeni o przeznaczeniu gospodarczym, możliwe do innego użytkowania.

- Współcześnie projektowany budynek mieszkalny dla rodziny wiejskiej zatrudnionej w indywidualnym gospodarstwie rolnym musi pokryć jej zapotrzebowania często o charakterze tradycyjnym, ale równocześnie musi przedstawiać rezerwę i podatność dla coraz nowocześniejszych zapotrzebowań. Dlatego też konieczna jest znajomość tradycyjnych procesów życiowych rodziny chłopskiej oraz kierunki przemian tych procesów. Tradycja zachowuje się szczególnie w procesach życiowych w zakresie więzi rodzinnej.

Wraz ze wzrastającymi możliwościami techniczno-ekonomicznymi w zakresie wyposażenia budynków mieszkalnych, a równocześnie wzrostem czasu wolnego dla celów konsumpcyjnych oraz przekwalifikowaniu pojęć prestiżu będzie wzrastało zapotrzebowanie na powierzchnie użytkowane indywidualnie kosztem zapotrzebowań na powierzchnie o charakterze prestiżowym, reprezentacyjnym.

Ostateczna konkluzja nasuwa potrzebę elastycznego programowania i kształtowania przestrzeni użytkowej budynków mieszkalnych.

W przeprowadzonej charakterystyce ujęto czynniki wpływające na specyfikę budynku mieszkalnego w gospodarstwach rodzinnych.

Źródła jej należy przecież szukać w czynnikach kulturo-twórczych. Zaakcentowanie tego zagadnienia wydaje się niezbędne

dla sposobu odczytywania i oceny procesów mieszkaniowych oraz samego mieszkania w warunkach zagrodowych. Jakże często zagadnienia te na skutek niewiedzy są wulgaryzowane w środowiskach projektowych. Ta część pracy miała wykazać, że rozważania na temat budynku mieszkalnego muszą być prowadzone pod kątem jego pełnej jednorodności funkcjonalnej w organizacyjnie zintegrowanej zagrodzie. W świetle tego opisu wszelka argumentacja oraz oceny w zakresie budownictwa mieszkaniowego - zagrodowego odbywają się na zasadzie pomieszczenia pojęć produkcyjnych i gospodarstwa domowego, będą dywagacją .

Równocześnie ta część pracy daje podbudowę do prowadzonych w dalszym toku rozważań, które, łącznie, uzasadnią tezę, że współczesne przemiany społeczno-gospodarcze, rzutujące na potrzeby mieszkaniowe, wyprzedzają zbyt wolne przemiany w kategoriach przestrzenno-funkcjonalnych budownictwa mieszkalnego-zagrodowego, krępowanych anachronicznym systemem budowlanym.

Podstawowe procesy oraz czynności wykonywane przez mieszkańców w cyklu życia codziennego i okresowego w budynku mieszkalnym.^{65/}

Większość społecznych funkcji rodziny /względem jej członków/ zostaje spełnianych w ramach instytucji jaką jest gospodarstwo domowe /11,s.70/.

Gospodarstwo domowe obejmuje rodzinę jako podstawową grupę wraz z określonymi potrzebami jej członków, zaspokajanymi w danych warunkach techniczno-ekonomicznych.^{66/} Szereg procesów /czynności/ natury socjalizacyjnej, kulturalno-towarzystwej itp. odbywa się w trakcie życia rodzinnego jak gdyby

równoległe z działalnością gospodarstwa domowego w jego ramach organizacyjnych, ale nie wchodząc w zakres jego zadań o charakterze usługowym.^{67/}

Problem potrzeb jednostki i rodziny w zakresie mieszkania rozwiązywano w pracach naukowo-badawczych dla budownictwa pozarolniczego. Natomiast dla grup socjalnych w środowisku wiejskim nie wykonano dotychczas żadnej głębszej pracy. Problematyka potrzeb o niezwykle szerokim zakresie wymaga wnikliwych prac kompleksowych interdyscyplinarnych, prowadzonych wielotorowo w dziedzinach psychologii, socjologii, etnografii, ergonomii, itd. Ogólne pojęcia i wyniki prac nad potrzebami w zakresie mieszkania, prowadzone w odniesieniu do budownictwa miejskiego, mogą być w pewnym stopniu zastosowane w budownictwie wiejskim i dlatego nie ma potrzeby rozpatrywać ich specjalnie. W szczególności można stwierdzić, że potrzeby człowieka o charakterze biogennym nie będą zróżnicowane w środowisku wiejskim i miejskim.^{68/} Natomiast w procesie pracy istnieje zespół czynników różnicujących potrzeby rodzin zatrudnionych w rolnictwie z potrzebami innych rodzin przynależących do odmiennych kategorii zawodowych. Są to potrzeby, których specyfika kształtowała się w procesie produkcji, psychogenne i socjogenne.

Na czynności wykonywane przez użytkowników w domu mieszkalnym składają się te, które wchodzą w zakres działalności usługowej gospodarstwa domowego i te, które wynikają z potrzeb konsumpcyjnych rodziny i jej członków, a pozostają poza bezpośrednimi usługami gospodarstwa domowego.^{69/}

W rozważaniach na temat czynności wykonywanych w domu mieszkalnym-zagrodowym trzeba niejednokrotnie liczyć się ze szczerkowymi pracami o charakterze produkcyjnym, tym bardziej, że gospodarstwa indywidualne często jeszcze mają charakter rozszerzonych gospodarstw domowych. Nawet w nowoczesnych wyspecjalizowanych gospodarstwach rolnych - rodzinnych, gospodarstwo domowe spełnia znacznie szerszy zakres usług względem swoich członków niż w gospodarstwach domowych typu miejskiego /171, s.141/.

Nie tyle podstawowe czynności biologiczne wykonywane w mieszkaniu będą specyficzne dla użytkowników wiejskich, ile właśnie te czynności, które są związane z pracami w gospodarstwie domowym. Z kolei, nie wszystkie z nich mają decydujące znaczenie dla programowania, kształtowania i rozrządu przestrzeni użytkowej budynku mieszkalnego. Wiele z elementarnych i drobnych grup czynności, wchodzących w zakres prac gospodarstwa domowego i zamieszkiwania wymaga odpowiednich warunków w zakresie: aranżacji wnętrza, organizacji samych warsztatów pracy, wyposażenia technicznego, narzędzi, a więc zadań twórczych, podlegających projektowaniu wnętrza i form przemysłowych. Dlatego też z ogółu czynności rozpatrywane będą tylko te pewne, jednorodne ich całości, które w istotny sposób wpływają na kształtowanie przestrzeni użytkowej wiejskiego domu mieszkalnego i pozostają w zakresie działalności architekta.

Czynności wykonywane w ramach zadań wiejskiego gospodarstwa domowego.

Gospodarstwo domowe jest prawie wyłączną domeną pracy kobiety

/11,s.91/. Jest to praca o wiele cięższa fizycznie od pracy kobiet nawet dodatkowo pracujących zawodowo w mieście. Dodatkowy wysiłek wynika z niestałości pól pracy, długości oraz uciążliwości dróg transportu, zwłaszcza z obciążeniem. Jeżeli uwzględnić pracę kobiety w gospodarstwie rolnym, a zwłaszcza w obsłudze zwierząt, gdzie istnieją wydłużone ciągi technologiczne wynikłe ze specyfiki produkcji, to prace w gospodarstwie domowym dodatkowo wydłużają łączny transport dobowy i komunikację kobiety zatrudnionej w zagrodzie.^{70/} Długości dróg zależą od stopnia koncentracji pól prac w gospodarstwie domowym, co jest bezpośrednio związane z wyposażeniem budynku mieszkalnego w instalacje wodno-kanalizacyjne oraz z układem przestrzennym odpowiednich ośrodków funkcjonalnych. Pokonywanie dróg ma istotne znaczenie dla nakładu czasu w pracę jak i na wysiłek fizyczny kobiety. /11,93/.

W wypadku pokonywania danej drogi z ciężarem, wysiłek wzrasta o odpowiedni współczynnik przeliczeniowy uzyskany dla danej kategorii obciążenia, wagi pracownika oraz stopnia pochyłości trasy. /33,s.38-39/. Szczególnie duże zużycie energii powstaje przy pracach wywołujących ruchy całego ciała /podniesienie ciężaru 1 kg na wysokość 1 metra daje pracę jednego mkg ale pociąga to za sobą podniesienie dodatkowe ciężaru połowy wagi podnoszącego /101,s.10/. Przejście drogi długości 20 m odpowiada zapotrzebowaniu energii 1 kcal. Dźwiganie ciężaru po schodach wymaga dodatkowego zużycia energii proporcjonalnie około 1/3 wagi ciała niosącego. Przeniesienie ciężaru 10 kg na drodze 20 m podwyższa zużycie energii do 1,17 kcal., a

przeniesienie ciężaru 20 kg odpowiednio do 1,33 kcal./101,s.10/

Wynika z tego wyraźnie, że należy maksymalnie skracać wszelkie ciągi komunikacyjne - robocze w strefie prac gospodarstwa domowego. Szczególnie należy ograniczać komunikację pionową. Badania psychologów niemieckich wykazują, że nie tylko obciążenie pracą gospodyni wiejskiej jest większe niż kobiety zatrudnionej w przemyśle, ale i wysokość wymiany energii w ciągu dnia leży u granicy jej psychologicznych możliwości /101, s.9/.

Zakres działalności wiejskiego gospodarstwa domowego można podzielić na 5 podstawowych działów, skupiających odpowiednie grupy czynności /11,s.70/.

- I. Przygotowanie środków żywności i opału,
- II. Codzienne palenie pod kuchnią i przynoszenie wody,
- III. Sporządzanie posiłków,
- IV. Utrzymanie czystości mieszkania i odzieży,
- V. Dozór i pielęgnacja dzieci i chorych oraz inne zajęcia.

Zakres działalności i hierarchia zadań, zależnie od możliwości ekonomiczno-technicznych zakresu potrzeb, różnie kształtują się w odpowiednich gospodarstwach domowych.

W gospodarstwach domowych o wysokim wyposażeniu technicznym niektóre działy czynności w ogóle nie wchodzi w rachubę, np.

I. II. Powyższy podział cechuje gospodarstwa rodzinne o stosunkowo niskim standardzie techniczno-ekonomicznym, co niesie ze sobą archaizm organizacyjny i niski stopień technizacji gospodarstw domowych.

Cechą specyficzną działalności wiejskiego gospodarstwa domowego jest rozrzucenie i niestałość pól pracy.

Oznacza to, że część czynności wykonywana jest w ramach siedliska, a część poza jego obrębem.

Specyfika pracy gospodyni domowej polega na dużej ilości krótkich operacji /180,s.12/. Kobieta wiejska przechodzi w ciągu dnia od 26-100 razy od jednej pracy do drugiej /11,94/.

Ta niestałość pól pracy ma istotne znaczenie przy badaniach długości dróg transportu oraz dla rozplanowania ośrodków funkcjonalno-przestrzennych, a w tym warsztatów prac wiejskiego gospodarstwa domowego /11,s.93/.

Istnieje jednak grupa prac o stałym polu działania. Są to przede wszystkim te prace, które są związane z codziennym rytmem życia rodzinnego oraz pewne prace okresowe /np. pranie/ i prace wynikłe z sezonowości, prace związane z utrzymaniem czystości mieszkania. Wykonywanie tych prac wiąże się z funkcjonowaniem /użytkowaniem/ odpowiednich urządzeń technicznych, wyposażenia stałego i ruchomego oraz przedmiotów użytkowych składających się na odpowiednie warsztaty prac w gospodarstwie domowym.^{71/}

Mechanizacja warsztatów skraca dane operacje, ale pociąga za sobą nowe, dodatkowe czynności; jest elementem inspirującym nowe zapotrzebowania, ale globalnie nie skraca nakładu czasu na prace w gospodarstwie domowym /180,s.12/.

Czynności wykonywane w ramach gospodarstwa domowego podzielono na grupy, zależnie od możliwości skrócenia czasu i wysiłku potrzebnego na ich wykonanie środkami techniczno-architektonicznymi:

- + czynności, w których technizacja jest nierealna /opieka nad dziećmi i chorymi, czyszczenie sprzętu, mieszkania/.
- czynności, w których zmniejszenie nakładu pracy jest mało realne, a wysiłek minimalny /krótkie prace przy przyrządzaniu posiłków/,
- czynności, w których istnieje możliwość pewnego zmniejszenia nakładu czasu i siły /prace wymagające dokładności przy sprzątanii, sporządzaniu posiłków, utrzymaniu higieny sprzętu/.
- czynności, w których istnieją duże możliwości zmniejszenia nakładu siły i czasu /pranie, ogrzewanie mieszkania/ ^{72/}

Proces pracy w gospodarstwie domowym składa się z elementów produkcyjnych i nieprodukcyjnych /180,s.15/. Jeżeli okres produkcyjny uzależniony jest od organizacji pracy i samych warsztatów, to okres nieprodukcyjny w znacznym stopniu zależy od

- układu przestrzennego budynku /oraz siedliska/
- warunków środowiska materialnego w jakim przebiega praca
- warunków techniczno-organizacyjnych stanowisk pracy /152,s.38/.

Na podstawowe przyczyny powodujące wzrost przeciążenia pracą składają się:

- wzrost intensywności pracy produkcyjnej przy równoczesnym spadku ilości rąk do pracy,
- wzrost potrzeb indywidualnych - konsumpcyjnych
- nowoczesne, komfortowe budownictwo mieszkaniowe wymagające zwiększonego nakładu prac /zwiększają się powierzchnie

oraz dodatkowe elementy wymagające obsługi, pielęgnacji /180,s.16/.

- wzrastające zaangażowanie i zmęczenie psychiczne wraz z mechanizacją prac .
- zwiększenie zaangażowania w pracach przez niewłaściwą, niekonsekwentnie realizowaną technizację /180,s.16/.

Podstawowe prace /również czynności/ wiejskiego gospodarstwa domowego dzielą się na:

- czynności /prace/ przebiegające w rytmie codziennym /np. sporządzanie posiłków/
- czynności /prace/ przebiegające w rytmie okresowym /tygodniowym, miesięcznym /np. duże pranie/.
- czynności /prace/ zmienne bez określonej rytmiki /np. okazyjne/.

Sezonowość prac, która jest w znacznym stopniu uzależniona od stopnia autonomii gospodarstwa domowego ma też cechy swojej rytmiki.

Przyjęty dalej podział na grupy czynności w ramach sześciu działań prac w gospodarstwie domowym ujmuje procesy stanowiące jak gdyby technologicznie autonomiczne, skończone całości /technologie/. Ich wykonywanie składa się z kolejnych, logicznie następujących etapów związanych z użytkowaniem odpowiednich narzędzi lub warsztatów. Tak więc jak pojedyncze czynności związane są z odpowiednimi narzędziami, warsztatem pracy, stanowiskiem roboczym, to przyjęte grupy czynności związane są z kompleksem elementów wyposażenia technicznego i mebli oraz przestrzenią niezbędną dla ich użytkowania. Te kompleksowe elementy mogą być podstawą organizacji większej

całości jaką jest strefa prac stałych gospodarstwa domowego^{73/}

Strefa prac stałych gospodarstwa domowego.

Podstawowymi czynnikami tworzącymi tę strefę są ośrodki dla odpowiednich grup jednorodnych czynności codziennych lub okresowych. Jeżeli stwierdzić, że większość prac o różnorodnym przebiegu i czasokresie oraz stopniu trudności jest praktycznie wykonywana przez jedną osobę, zatrudnioną ponadto w pracach produkcyjnych, to oczywistą staje się koniecznością maksymalnej koncentracji wszystkich stałych pól prac w budynku mieszkalnym. Organizacyjny i strukturalny rozdział między pracą produkcyjną i konsumpcyjną charakterystyczny dla nowoczesnych cywilizacji pociąga za sobą konsekwencje przestrzenne. Pozwala to na założenie, że koncentrację należy rozpatrywać osobno dla gospodarstwa rolnego i osobno dla gospodarstwa domowego. Koncentracja w strefie stałych pól pracy umożliwi:

- skrócenie lub likwidację bezwzględnych długości dróg transportu i obsługi między poszczególnymi ośrodkami czynności i magazynowania.
- uproszczenie dróg - komunikacji
- zmniejszenie lub likwidację pustych biegów
- zmniejszenie powierzchni użytkowej pomieszczeń
- zmniejszenie ilości wyposażenia technicznego i urządzeń
- sprawniejsze wykonywanie prac równoczesnych
- lepszą kontrolę i dozór punktów newralgicznych.

Ze względu na ujęcie niniejszej pracy istotne są w dalszych rozważaniach te grupy czynności, które koncentrują się w odpowiednio wyspecjalizowanych ośrodkach przestrzennych budynku

mieszkalnego. Tego rodzaju decyzja wymaga następujących założeń:

- gospodarstwo domowe posiada pewien stopień niezależności od gospodarstwa rolnego
- gospodarstwo domowe posiada lub będzie posiadało niezbędny stopień technizacji warsztatów prac
- gospodarstwo domowe będzie niezależne od sezonowości gospodarstwa rolnego.

Podstawowe czynności ujęto w następujące działy prac:

- I. prace związane z dostarczaniem energii cieplnej i wody
- II. sporządzanie codzienne posiłków
- III. sporządzanie zapasów
- IV. utrzymanie czystości odzieży i sprzętu domowego
- V. prace naprawcze
- VI. inne prace /o zmiennych polach działania oraz prace związane z organizowaniem domu i prowadzenie gospodarstwa rolnego./^{74/}

Prace od I-V zawierają grupy czynności o pewnej stałości przestrzennego zasięgu, związane są z odpowiednimi warsztatami, które łącznie z pozostałym sprzętem niezbędnym do ich wykonywania oraz przestrzenią do ich obsługi składają się na ośrodki funkcjonalno-przestrzenne.^{75/}

W zagadnieniach związanych z organizacyjno-przestrzennym ujęciem czynności można pominąć dział prac VI.

Również prace I, które mają często ogólnosiedliskowy zasięg nie będą tutaj rozpatrywane. Tak więc na działy prac od II do V składają się odpowiednie grupy czynności:

- II. a/ przygotowanie i wykonywanie posiłków
b/ gotowanie i podawanie pokarmów
c/ zmywanie naczyń i sprzątanie
d/ zarabianie i pieczenie chleba
e/ wyrób masła
f/ wyrób sera
g/ i n n e
- } sporządzanie
} posiłków

- III. a/ sporządzanie marynat, konserwowanie
b/ obróbka masy mięsnej, wyrób wędlin
c/ wędzenie
d/ zamrażanie
e/ kiszenie kapusty, obróbka jarzyn, owoców
f/ suszenie /grzybów, owoców itp./
g/ i n n e

- IV. a/ pranie
b/ prasowanie
c/ suszenie
d/ naprawa bielizny, odzieży
e/ szycie /na maszynie/
f/ czyszczenie odzieży, sprzętu domowego
g/ czyszczenie odzieży roboczej
h/ i n n e

- V. prace naprawcze sprzętu gospodarstwa domowego oraz innego sprzętu użytkowego.

Pozycja "inne" zawiera czynności, które są charakterystyczne dla stylu poszczególnych gospodarstw domowych, nie są więc powszechne.

Biorąc pod uwagę w budownictwie samorzutnym występujące tendencje do eliminowania czynności produkcyjnych z obrębu budynku oraz przynależność ich do innej kategorii organizacyjnej i ekonomicznej postanowiono nie wprowadzać takiej grupy do rozważań nad przestrzenią użytkową budynku mieszkalnego.

Możliwość koncentracji ośrodków prac gospodarstwa domowego zachodzi, gdy:

- grupom prac codziennych mogą towarzyszyć prace okresowe ^{76/}
- prace codzienne mogą się nakładać w czasie.

Ośrodkom prac nie muszą odpowiadać pomieszczenia, tzn. że pewne ośrodki można grupować w jednym pomieszczeniu wspólnym.

Nakładanie i grupowanie pewnych ośrodków może dawać wieloużytkowe pomieszczenia. Pomieszczenia te mogą zawierać odpowiednie ośrodki dla poszczególnych warsztatów albo nowe sumaryczne - uniwersalne warsztaty.

Możliwości łączenia ośrodków prac gospodarstwa domowego warunkowane są przez:

- nierównoczesność prac sprzecznych w danych ośrodkach
- brak przeciwwskazań higieny
- brak przeciwwskazań bezpieczeństwa psychofizycznego
- identyczne lub zbliżone wymagania mikroklimatyczne.

Możliwość koncentracji jest wprost proporcjonalna do technizacji wyposażenia. Łączenie poszczególnych grup czynności

w ramach warsztatu i warsztatów w ośrodki funkcjonalno-przestrzenne może być dokonywane zależnie od możliwości technicznych, w różnych stopniach koncentracji. /tabl.I./ Rozwój techniki również warunkuje jednoprzestrzenność projektowanych wnętrz. Idea maksymalnej koncentracji pozostaje niejednokrotnie w sprzeczności z możliwościami techniki, motywami psychologicznymi, możliwościami ekonomicznymi. Środkiem likwidacji tych sprzeczności może być mechaniczna zmienność przegród między ośrodkami funkcjonalno-przestrzennymi.

W zależności od stopnia technizacji prac w gospodarstwie domowym i wyposażenia technicznego budynku mieszkalnego strefa prac gospodarstwa domowego przybiera różne alternatywy rozwiązań przestrzeni użytkowej,^{77/} oraz stopień zintegrowania z pozostałymi strefami użytkowania budynku.

Zakres działalności gospodarstwa domowego uzależniony jest w znacznym stopniu od rozwoju usług pozarodzinnych. W związku z tym w krajach zaawansowanych gospodarczo wiejskie gospodarstwa domowe pozbywają się szeregu prac na rzecz usług lokalnych. /13,s.43-49/. Wiąże się to również z faktem, że korzystanie z usług jest ekonomiczne. /13,s.50/.

Równocześnie kierunki przemian w gospodarstwie domowym zmierzają do zmniejszania czasu poświęconego na prace wytwórcze, a zwiększenia opieki nad dziećmi i zabezpieczenia potrzeb wyższego rzędu. /180,s.13/.

Częste wydzielanie ośrodków dla wykonywania prac codziennych od ośrodków dla prac okresowych /które często się dzieli na prace "mokre" i prace "suche" w oddzielne pomieszczenia jest podyktowane:

I	II	III	IV	IV	
	a b c d e f g 	a b c d e f g 	a b c d e f g h 		1-szy stopień koncentracji warsztatów
	a b c d e f g _ _ _ _	a b e g f d c _ _ _	a f c b d e h g _ _ _ _		2-gi stopień koncentracji warsztatów
	_ _ _ _ _ _ Pc	_ _ _ _ _ Pm	_ _ _ _ Pr Su Ps S1		3-ci stopień koncentracji warsztatów
-	- - - - -			-	1-szy stopień koncentracji ośrodków funkcj. przestrzennych
-	- - - - -			-	2-ci stopień koncentracji ośrodków funkcj. przestrzennych
-	- - - - -			-	3-ci stopień koncentracji ośrodków funkcj. przestrzennych
-	- - - - -			-	jednoprzestrzenność z zastosowaniem elastyczności mechanicznej

- odmiennością procesów technologicznych
- uciążliwością ubocznych skutków dla otoczenia
- względami higieny
- odmiennością wymagań w stosunku do materialnego otoczenia
- powiązaniem z odpowiednimi Ośrodkami magazynowania.

Poszczególne ośrodki prac związane są organizacyjnie z ośrodkami magazynowania surowców i sprzętu używanego w procesie pracy. W zależności od technizacji warsztatów, niektóre są lokalizowane w ich obrębie.

Podstawowe związki prac i magazynowania zachodzą pomiędzy:

- ośr.prac "mokrych" - mag.produktów /zapasów/ - ośr.prac codziennych - mag.podręczne
- mag.brudnej bielizny - ośr.prania - ośr.prac "suchych" - mag.czystej bielizny

Przechowywanie surowców, produktów i sprzętu w wiejskim gospodarstwie domowym.

Procesem ściśle związanym z przebiegiem prac w gospodarstwie domowym, nieposiadającym cech czynności /w sensie kinetycznym/ jest przechowywanie i magazynowanie środków żywnościowych i sprzętu niezbędnego w pracy.

W podziale odpowiadającym odpowiednim działom prac można zastosować następującą systematykę magazynowania:

- I. Magazynowanie opału, ewentl. wody i sprzętu związanego z ogrzewaniem i poborem wody
- II. Przechowywanie środków żywności krótko-terminowo /69,s.65/ i sprzętu niezbędnego przy ich sporządzaniu

III. Magazynowanie zapasów długo-terminowo /69,s.65/

a/ zapasy świeże

b/ zapasy konserwowe

c/ zapasy suche

d/ magazynowanie sprzętu niezbędnego przy sporządzaniu zapasów

IV. Magazynowanie związane z utrzymaniem czystości odzieży, sprzętu domowego.

a/ przechowywanie bielizny i odzieży brudnej

b/ przechowywanie odzieży i bielizny czystej

c/ przechowywanie sprzętu związanego z pracami przy utrzymaniu czystości odzieży i sprzętu domowego

d/ przechowywanie odzieży i sprzętu roboczego

V. Przechowywanie sprzętu związanego z wykonywaniem prac naprawczych /i hobby/

a/ przechowywanie sprzętu naprawczego, technicznego /zaplecze samoch./

b/ przechowywanie sprzętu sportowego i komunikacyjnego

VI. Przechowywanie sprzętu porządkowego.

Magazynowanie odnosi się zarówno do prac o stałym jak i zmiennym polu działania. Magazynowanie związane z pracami stałymi, związane organizacyjnie z odpowiednimi warsztatami może być albo lokalizowane w elementach warsztatów albo w specjalnie wydzielonych na ten cel pomieszczeniach.

Organizacyjnie magazynowanie jest ściśle związane z poszczególnymi pracami ale przestrzennie niejednokrotnie ze względów technicznych musi być wydzielone w odpowiednio jednorodne

ośrodki mikroklimatyczne nie zawsze bezpośrednio związane z odpowiadającymi im ośrodkami prac.

Pewne grupy magazynowania jak IV b. VI b. c, nie wiążą się ściśle z pracami w gospodarstwie domowym, a raczej z procesami wchodzącymi w czystą konsumpcję, ale w związku z szerokimi zadaniami gospodarstwa domowego uwzględniam je w podziale.

Obecnie, niejednokrotnie w budynku mieszkalnym magazynowane są produkty i sprzęt gospodarstwa rolnego. Jest to oczywiście sprzeczne z nowoczesnie rozumianą funkcją budynku mieszkalnego. Wynika to jednak ciągle jeszcze z archaicznego sprzężenia gospodarstwa domowego z rolnym, niewystarczających przestrzeni w pozostałych budynkach zagrodowych /produkcyjnych/ i słabej industrializacji przedsiębiorstwa rolnego. Podstawowymi czynnikami decydującymi o sposobie przechowywania środków żywnościowych są: warunki klimatyczne otoczenia, powiązane z ośrodkami funkcjonalnymi przygotowania zapasów, sporządzania i spożycia posiłków oraz powiązanie ze strefą dostaw z zewnątrz./Na wymagania klimatyczne składają się temperatura, wilgotność, działanie światła naturalnego, wietrzenie/.

Zapasy świeże /ziemniaki, jarzyny, owoce, jaja, kapusta, wino/.

Zapasy konserwowe /jarzyny, mięso, dżemy, tłuszcze, soki/.

Zapasy suche /mąka, cukier, sól, pieczywo, kasze, cebule, wędzone wędliny/.

Literatura niemiecka podaje następujące wymagania środowiskowe przy magazynowaniu żywności.

<u>świeże</u>	<u>konserwowe</u>	<u>suche</u>
temp. +4° do +12°	+4° do +12°	+4° - czasowo maksim. +20°
wilg. 85% - 90%	70% - 80%	60% - 70%
pom. ciemne przewiewne	ciemne przewiewne	ośw. przeciętne przewiewne

Badania przeprowadzone przez Instytut Fizjologii Żywnienia Max a Plancka w Dortmundzie nad średnim spożyciem na osobę posłużyły do wyznaczenia niezbędnej powierzchni do przechowywania zapasów żywnościowych.^{78/}

<u>świeże</u>	<u>konserwowe</u>	<u>suche</u>
	pow. półek 5,6 m ²	pow. półek 2,13m ²
pow. do ustawiania 7,40 m ²	1,60m ²	1,60m ²
razem: 7,40 m ²	7,20m ²	3,75m ²

/Przeliczenia ustalono dla rodziny 6-cio osobowej/.

Ustalono, że najkorzystniejsze pomieszczenia dla przechowywania odpowiednich zapasów to: dla świeżych - głęboka piwnica, dla konserwowych - płytki piwnica, dla suchych - pomieszczenie w kondygnacji parteru /10,s.29/. Według zaleceń Instytutu Gospodarstwa Domowego REFA /NRF/ w pomieszczeniach na zapasy nie należy lokalizować przyrządów do zamrażania i wędzenia. Stwierdza się, że istnieje tendencja do jak najkrótszego przechowywania zapasów. Równocześnie rosnąca decentralizacja prac gospodarstwa domowego na skutek rozwoju usług lokalnych, pociąga za sobą zmniejszenie zapotrzebowania na przechowywanie zapasów żywności.^{79/} We współczesnych warunkach gospodarstw domowych w Polsce mamy do czynienia ze zjawiskiem wzrostu zapotrzebowania na przechowywanie, w związku

z ilościowym i jakościowym wzrostem spożycia na wsi w stosunku do ubiegłych lat /37,s.105/.

Procesy i czynności pozostające poza działalnością gospodarstwa domowego.

Dom mieszkalny, zgodnie z przeznaczeniem, stanowi przestrzenne ramy procesów społecznych, jakie zachodzą w trakcie życia rodzinnego.^{80/} Układ rodzina - mieszkanie ma oddziaływanie dwukierunkowe. Tak więc, zarówno układ socjalnych⁺ stosunków w rodzinie rzutuje na układ przestrzenny mieszkania, jak i mieszkanie zbliża lub oddala wzajemnie mieszkańców./80, s.105/. Procesy życiowe w trakcie zamieszkiwania w aspekcie socjalnym można podzielić na procesy o niskim lub zerowym stopniu styczności społecznej w rodzinie oraz dużym stopniu kontaktów wewnątrzrodzinnych. W.Landzettel określa to jako zakres indywidualny i zakres komunikacyjny aktywności w obrębie mieszkania. Stwierdza, że człowiek "wymaga alternatywy między bytem w samotności, a bytem w zbiorowości" /95,s.33/.

Wyraża to podział na czynności wykonywane w ramach zamieszkiwania: a/ grupowe, b/ indywidualne, c/ zależne od indywidualnych życzeń /95,s.33/. Wynika stąd podział na strefy: indywidualną, zbiorową i specjalną struktury funkcjonalnej mieszkania - domu mieszkalnego. R.Kennedy w swojej pracy /80,s.110, 111/ zakres procesów społecznych w trakcie życia rodzinnego dzieli na 5 stref: a/ strefa prywatna, b/ pół prywatna, c/ półpubliczna, d/ publiczna, e/ strefy czynności gospodarstwa

+ W niniejszej pracy terminy "socjalny" i "społeczny" są zidentyfikowane.

domowego. Najszerszy zakres styczności społecznej /socjalności/ przedstawia strefa publiczna budynku mieszkalnego.^{81/} Równocześnie dla prawidłowości przebiegu procesów życiowych między strefami istnieją bariery rozgraniczające grupy sprzecznych czynności. /80,s.112/. W ramach stref występują odpowiednie czynności pogrupowane zależnie od podobieństwa przebiegu, kolejności występowania, używania wspólnych przedmiotów i urządzeń w odpowiednio skończone i autonomiczne całości. Pogrupowania te, zlokalizowane w konkretnych przestrzeniach tworzą ośrodki funkcjonalno-przestrzenne, które mogą się wzajemnie łączyć lub pozostawać w oddzielnych pomieszczeniach.^{82/}

Po klasyfikacji poszczególnych czynności i grupowaniu jednorodnych czynności można przeprowadzić łączenie lub izolację odpowiednich grup drogą:

- dostarczenia podwójnych urządzeń dla tych czynności, które są wykonywane przez poszczególne osoby lub podgrupy, a nie rodzinę jako całość i które mogą ze sobą konkurować albo się nakładać.
- zapewnienia odpowiednich odgraniczeń między grupami sprzecznych czynności. /80,s.108/.

Do dalszych rozważań przyjęto następujący podział procesów zachodzących w trakcie zamieszkiwania i czynności wykonywanych w budynku mieszkalnym.^{83/}

- 1 a/ podstawowe czynności wynikłe z codziennych pierwszorzędnych potrzeb biologicznych człowieka
- b/ czynności związane z regeneracją psychofizyczną człowieka

2. czynności o charakterze towarzyskim, kulturalnym oraz estetycznym /twórczym/
3. czynności związane z socjalizacją dziecka..

Ad 1 a/

1. spożywanie posiłków
2. higiena osobista
3. fizjologia organizmu
4. wypoczynek bierny /nocny/

Ad 1 b/

1. bierny wypoczynek dzienny
2. czynny wypoczynek dzienny - relaks
3. indywidualne przebywanie - intymne
4. hobby

Ad 2.

1. codzienne spotkania rodzinne - przebywanie
2. oglądanie T.V.
3. dokształcanie dorosłych
4. odwiedziny codzienne sąsiadów
5. uroczystości rodzinne, zwyczajowe, okazyjne
6. spotkania towarzyskie - reprezentacja

Ad 3.

1. dozór nad dziećmi i wychowywanie
2. zabawa dzieci
3. nauka dzieci i młodzieży^{84/}

Większość czynności jednorodnych związana jest z użytkowaniem odpowiednich ośrodków funkcjonalno-przestrzennych. Niektóre jednak czynności zachodzą zmiennie, nie związane z konkretną lokalizacją /wykorzystanie całej przestrzeni użytkowania zbiorowego, np. podczas zabawy/.

Ośrodki mogą być grupowane w zależności od

- stopnia podobieństwa czynności zachodzących w logicznej kolejności
- wskazań higieny
- motywów psychosocjalnych
- motywów organizacyjno-technicznych
- motywów socjalizacyjnych

Ze względu na uciążliwość dla otoczenia muszą być niektóre ośrodki izolowane przegrodami, nawet przy jednoprzestrzennej koncepcji wnętrza /100,s.33/. Związane jest to także z motywami psychologicznymi /poczucie wyizolowania, bezpieczeństwa/.

Ze względu na fakt, że zamieszkiwanie przebiega między procesami grupowymi i indywidualnymi, odpowiednie grupy czynności składają się na strefy przestrzenne o różnym stopniu socjalności. Najczęstszy podział przeprowadza się na strefę zbiorową, indywidualną i gospodarczą lub ogólniej na strefę komunikacyjną i indywidualną.^{85/}

Na konieczność wydzielenia odpowiednich stref lub w ramach stref ośrodków funkcjonalno-przestrzennych, składają się przede wszystkim możliwości techniczne zapewnienia danym procesom odpowiednio indywidualnego mikrośrodowiska wewnętrznego.

Strefowe grupowanie ośrodków funkcjonalno-przestrzennych w budynku mieszkalnym.

Operowanie podziałem strefowym oraz podstawowym elementem użytkowania budynku mieszkalnego jakim są odpowiednie ośrodki funkcjonalno-przestrzenne, a nie-pojęciem pomieszczenia, jest zgodne z ideą współcześnie rozumianej jednoprzestrzenności

oraz zasad elastyczności użytkowania wnętrza. Jak podaje tabela użytkowania badanych wnętrz mieszkalnych, występowanie odpowiednich grup i poszczególnych czynności nie jest ściśle zgodne z przypisanymi im pomieszczeniami. /95, s.32/. Zazwyczaj wykracza poza granice przestrzenne pomieszczeń. Natomiast mniejsze przemieszanie następuje pomiędzy odpowiednimi strefami. Strefowy podział mieszkania jest bliższy tradycyjnym układom chałupy wiejskiej niż układ przestrzenny o dużym rozczłonkowaniu na liczne pomieszczenia.^{86/} Wykonywanie odpowiednich czynności w ramach jednego pomieszczenia może być równoczesne z innymi czynnościami wykonywanymi przez tę samą osobę. Jeżeli są to czynności zgodne, mogą się składać na wspólne pomieszczenie. W wypadku niezgodności należy albo rozdzielać odpowiednie grupy czynności w oddzielne pomieszczenia lub zastosować zmienność mechaniczną w jednoprzestrzennym wnętrzu. W wypadku czynności występujących nierównocześnie istnieje możliwość skomasowania ich we wspólnych pomieszczeniach /95, s.34/. Podstawowe czynniki decydujące o rozdziale odpowiednich ośrodków, to:

a/ użytkownik, b/ możliwości techniczno-ekonomiczne.

ad a/ pewne czynności mogą być wykonywane przez jedną osobę równocześnie. Wtedy jest wskazane, aby odpowiednie ośrodki komasować. Związane jest to w znacznym stopniu z cyklem życia rodzinnego. Jeżeli podział mieszkania na strefy ma charakter i pobudki psychosocjalne, to podział na odpowiednie pomieszczenia w ramach stref wynika raczej z pobudek organizacyjno-technicznych. W cyklu zamieszkiwania istnieją trzy podstawowe strefy separacji,

strefa rodzinna, strefa indywidualna, strefa publiczna. Każda z tych stref wymaga izolacji z pozostałymi. Równocześnie w ramach tych stref istnieją ośrodki aktywności, które przenikają się z innymi ośrodkami pozostałych stref. Tak więc całkowita izolacja nie istnieje. Zasadniczym czynnikiem łączności jest użytkownik.

ad b/ Rozwiązania techniczne stanowią środek zaspokajania potrzeb prawidłowego funkcjonowania danych ośrodków funkcjonalno-przestrzennych. Zależnie od stopnia technizacji budynku istnieje możliwość łączenia odpowiednich ośrodków funkcjonalno-przestrzennych w większe całości aż do jednoprzestrzenności. Niekiedy zachodzi konieczność grupowania wbrew wskazaniom funkcjonalnym. /Ośrodek przynależący organizacyjnie do danej strefy, lokalizuje się w sąsiedniej/. Wtedy ośrodek taki stanowi łącznik między-strefowy. Podział na ośrodki funkcjonalno-przestrzenne ma charakter organizacyjny, a podział na strefy użytkowania ma charakter psychosocjalny.

Proponuje się następujący podział strefowy przestrzeni użytkowej budynku mieszkalnego:

P - I a strefa gospodarcza - pomocnicza	} strefa stałych pól
pracy gospodarstwa
domowego
T - I b strefa techniczna	
Z - II strefa zbiorowa	
J - III strefa indywidualna	

Ad Ia strefa ta stanowi zbiór ośrodków funkcjonalno-przestrzennych, związanych ze stałymi polami działalności gospodarstwa domowego, łącznie z ośrodkami magazynowania

oraz ośrodkami /lub w bezpośrednim pobliżu ośrodków/
związanymi z biologicznym zapotrzebowaniem osób stale
przebywających w tej strefie:

- PPc - Ośrodek codziennego sporządzania posiłków - prac co-
dziennych
- PPm - Ośrodek prac okresowych "mokrych"
- PPz - Ośrodek dla prac związanych z zamrażaniem
- PPw - Ośrodek dla prac związanych z wędzeniem
- PPs - Ośrodek prac okresowych "suchych"
- PPr - Ośrodek utrzymania czystości odzieży, bielizny - pranie
- PSu - Ośrodek suszenia bielizny
- PSl - Ośrodek czyszczenia odzieży roboczej i utrzymania higieny
osobistej po pracy

Ośrodki magazynowania:

- PMk - Ośrodek magazynowania zapasów podręcznych - krótkoter-
minowych
- PMD - Ośrodki magazynowania zapasów - długoterminowych, w tym:
PMŚ świeżych, PMm konserwowych, PMS suchych.
- PMo - Ośrodek magazynowania odzieży brudnej
- PMr - Ośrodek magazynowania odzieży roboczej
- PMp - Ośrodek magazynowania sprzętu porządkowego. oraz
- PWc - Ośrodek utrzymania higieny osobistej i W.C.
- PWd - Ośrodek wypoczynku dorywczego - dziennego

Do dalszych rozważań przyjęto pierwszy stopień koncentracji
podstawowych ośrodków funkcjonalnych w ośrodki funkcjonalno-
przestrzenne:

-ośrodek prac codziennych Pc, ośrodek prac okresowych mokrych Pm,

ośrodek prac okresowych suchych Ps, ośrodek prac związanych z praniem Pr, ośrodek związany z sudzeniem Su, ośrodek związany z utrzymaniem higieny osobistej po pracy i czyszczeniem odzieży roboczej Sl, oraz ośrodki magazynowania krótkoterminowego Mk i długoterminowego Md.

Ad Ib Strefa ta stanowi zbiór ośrodków funkcjonalno-przestrzennych, związanych z zaopatrzeniem budynku w energię ciepłą i wodę oraz pracami naprawczymi i obsługą samochodu wraz z ośrodkami magazynowania. Strefa ta może stanowić autonomiczny układ lub część składową strefy gospodarczej - pomocniczej. Jeżeli w programie budynku jest garaż wraz z zapleczem, zazwyczaj stanowi on część składową tej strefy.

Podstawowe ośrodki składające się na tę strefę:

- TOb - Ośrodek ogrzewania budynku
- TUw - Ośrodek poboru i przekazywania wody
- TNp - Ośrodek prac naprawczych /hobby/
- TMo - Ośrodek magazynowania opału
- TMs - Ośrodek magazynowania odpadów stałych
- TGa - Ośrodek garażowania
- TMk - Ośrodek magazynowania sprzętu sportowego i komunikacyjnego
- TMz - Ośrodek magazynowania sprzętu naprawczego i technicznego - zaplecze samochodowe.

Ad II. Strefa ta stanowi zbiór ośrodków funkcjonalno-przestrzennych dla zbiorowych form życia rodzinnego i procesów socjalizacji- łącznie z ośrodkami związanymi z biolo-

gicznymi potrzebami osób przebywających w tej strefie oraz z powierzchnią dla zmiennych procesów zamieszkiwania. Ma ona charakter jednoprzestrzenny - komunikacyjny.

Podstawowe ośrodki składające się na te strefe:

- ZKp - ośrodek spożywania posiłków
- ZSr - ośrodek przebywania dziennego, spotkań rodzinnych
- ZPd - ośrodek przebywania, zabaw dzieci
- ZNd - ośrodek nauki /dzieci, młodzieży/
- ZTv - ośrodek oglądania telewizji
- ZPs - ośrodek zabaw i gier dynamicznych
- ZRp - ośrodek reprezentacji - gościnności
- ZWd - ośrodek wypoczynku dorywczego dziennego
- ZWc - ośrodek związany z higieną osobistą /jej utrzymywania/ i W.C.

Do dalszych rozważań przyjęto drugi stopień koncentracji podstawowych ośrodków funkcjonalnych w ośrodki funkcjonalno-przestrzenne:

ośrodek spożywania posiłków Kp, ośrodek życia rodzinnego Sr, ośrodek reprezentacji Rp, ośrodek oglądania telewizji Tv. Strefa zbiorowa ma charakter komunikacyjny.

Ad III.

Strefa ta jest zbiorem ośrodków funkcjonalno-przestrzennych pomieszczeń związanych z osobistą sferą działalności poszczególnych członków rodziny oraz ośrodkami przechowywania sprzętu osobistego użytkowników.

Podstawowe ośrodki - pomieszczenia składające się na tę strefę:

- ośrodek lub ośrodki wypoczynku nocnego, indywidualnego przebywania /sypialnie/

JSr - rodziców

JSo - pokolenia ustępującego

JSd - dzieci /dwukółkowy/

JSi - indywidualne

JNd - ośrodek nauki /dzieci i młodzieży/

JOw - ośrodek wieloużytkowy, zabaw, przebywania dzieci i dorosłych członków rodziny

Jİa - ośrodek utrzymania higieny osobistej

JWc - ośrodek W.C.

JMc - ośrodek /ośrodki/ przebierania /garderoba/ i przechowywania bielizny czystej

JMp - ośrodek przechowywania sprzętu porządkowego

Do dalszych rozważań przyjęto drugi stopień koncentracji ośrodków funkcjonalno-przestrzennych: sypialnia rodziców Sr, sypialnia pokolenia ustępującego So, sypialnia dzieci /dwukółkowa/ Sd, pomieszczenie indywidualne /sypialnia jednokółkowa/ Si, ośrodek wieloużytkowy Ow, ośrodek utrzymania higieny osobistej i W.C. İa.

Strefa ta jest ściśle związana ze strukturą, liczebnością rodziny, ma ona charakter wielopomieszczeniowy.

Ponadto oddzielną strefę budynku mieszkalnego może stanowić mieszkanie dla pokolenia ustępującego albo jako wydzielona, ale niekompletna przestrzeń dla prowadzenia oddzielnego go-

gospodarstwa domowego /Pu/ albo przestrzeń gospodarstwa domowego /II GD/ w budynku właściwym lub oddzielnym.

Zależnie od rozwiązań przestrzeni użytkowej w ramach stref mogą następować dalsze łączenia ośrodków w większe całości lub ich eliminacja ze względu na integrację międzystrefową.

Dom mieszkalny stanowi przestrzenne ramy dla mniej lub bardziej zintegrowanych stref użytkowania.^{87/} Jest to zbiór stref razem z ich wzajemnymi powiązaniem, oddziaływaniami - komunikacją w szerokim rozumieniu tego terminu. Strefy, jak przyjęto wcześniej, składają się z kolei z ośrodków funkcjonalno-przestrzennych, łącznie z ich wzajemnymi relacjami, Tak przyjęta struktura budynku nasuwa analogię z ujęciem systemowym, stosowanym szeroko w projektowaniu w technice.^{88/} Można stwierdzić tedy, że budynek stanowi system /I/, będący elementem wyższego systemu /nadsystemu/ II, jakim jest siedlisko i dalej, siedlisko składa się na gospodarstwo indywidualne /III/, a to z kolei, łącznie z innymi gospodarstwami i elementami spoza gospodarstw, tworzy elementarny układ osadniczy - wieś /IV/.

Jeżeli za system rozpatrywany przyjmą budynek mieszkalny, to jego strefy stanowią podsystemy /1/, a ośrodki funkcjonalno-przestrzenne podsystemy /2/.^{89/} Ze względu na dynamiczny charakter użytkowania budynku mieszkalnego strefy muszą się wzajemnie przenikać i łączyć. Integracja stref przejawia się poprzez:

- stosowanie łagodnych i mobilnych barier materialnych,
- likwidowanie powtarzających się w pobliżu ośrodków funkcjonalno-przestrzennych,

- łączenie stref ośrodkami wspólnymi, o charakterze dwustronnej przynależności, jednoprzestrzenności dla strefy zbiorowej i gospodarczej.

Każda ze stref związana jest funkcjonalnie z otoczeniem bezpośrednim, tzn. ze strefami użytkowania siedliska, na które oddziałują i które oddziałują na nią. Ponadto, rzecz jasna, na system /budynek mieszkalny/ oddziałuje otoczenie szersze /czynniki środowiska/ i oczywiście budynek oddziałuje na środowisko. Elementem wiążącym poszczególne ośrodki funkcjonalno-przestrzenne w ramach stref oraz strefy w ramach budynku, jest komunikacja rozumiana jako:

- _____ drogi przemieszczania środków, produktów obsługi w gospodarstwie domowym /związane z cyklami technologicznych procesów/
- drogi użytkowników budynku mieszkalnego przebywane w trakcie zamieszkiwania
- - - - - komunikacja z dystansu poprzez percepcję /kontakt wizualny, słuchowy itp. między użytkownikami danych ośrodków funkcjonalno-przestrzennych oraz między użytkownikami i otoczeniem/.^{90/}

Koncepcję struktury przestrzenno-użytkowej i funkcji budynku mieszkalnego zagrodowego przedstawiono graficznie w ujęciu systemowym na rysunkach 4-18.^{91/}

Komunikacja rozumiana jako drogi, przybiera postać albo wydzielonej /np. między strefami/, albo wewnętrznej.

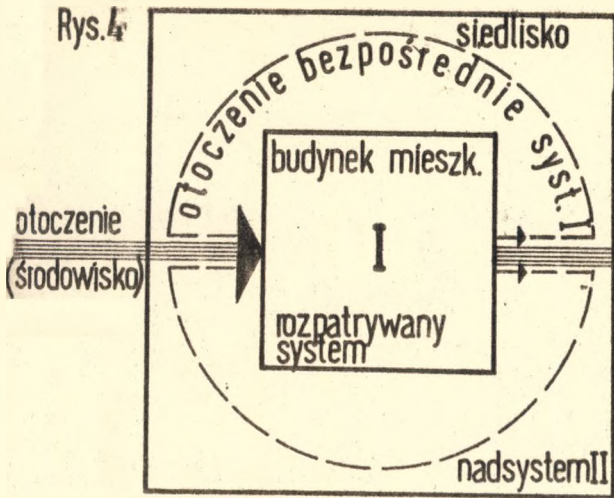
Komunikacja wewnętrzna może przebiegać między ośrodkami lub poprzez przestrzeń ośrodków /przestrzeń obsługi warsztatów

lub innych sprzętów/ i w wypadku, gdy nie jest wymagana trwała izolacja przegrodami odpowiednich ośrodków funkcjonalno-przestrzennych, jest korzystniejsza od komunikacji wydzielonej -
bowiem:

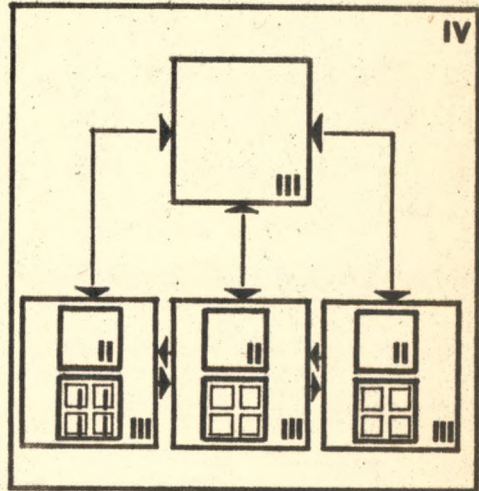
1. jest możliwość oszczędności całkowitej powierzchni użytkowej pomieszczeń,
2. powierzchnia komunikacji może być użytkowana w innych celach,
3. komunikacja wewnętrzna nie krępuje elastyczności użytkowania w ramach stref i między strefami,
4. komunikacja wewnętrzna nie wymaga przegród /jest tańsza/.

Komunikacja wydzielona jest właściwa w tych miejscach gdzie jest konieczna izolacja odpowiednich ośrodków lub stref przegrodami budowlanymi. Eliminacja komunikacji wydzielonej pociąga konieczność stosowania komunikacji wewnętrznej - tranzytowej, która nie powinna rozбивać poszczególnych ośrodków funkcjonalno-przestrzennych lecz przebiegać między nimi. Strefa zbiorowa, oprócz niezbędnych ośrodków użytkowania, często stanowi komunikację wewnętrzną z pasmami tranzytowymi, łączącymi odpowiednie pomieszczenia i strefy z niej dostępne.

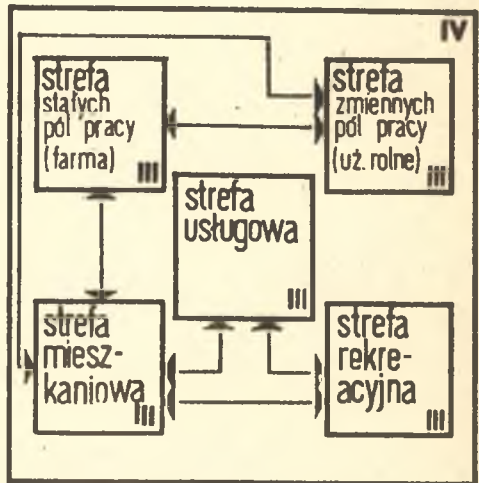
Rys. 4

schemat struktury hierarchicznej układów osadniczych

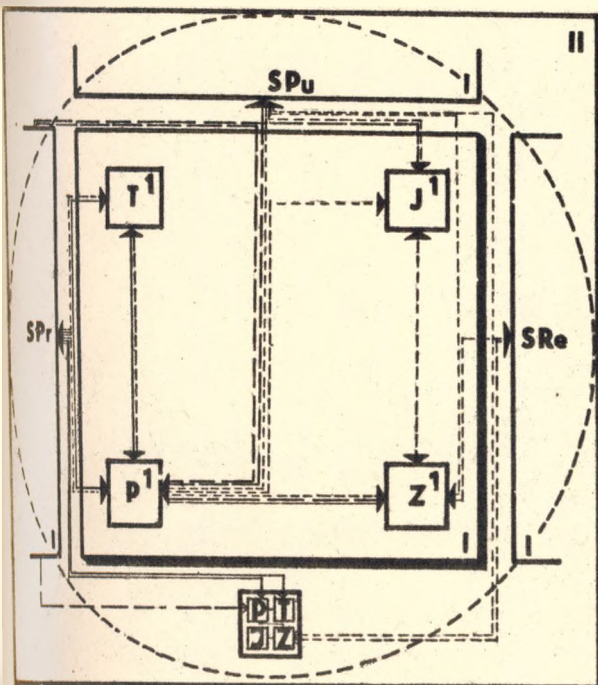
Rys. 5
współczesny (w ind. gosp. rolnej)

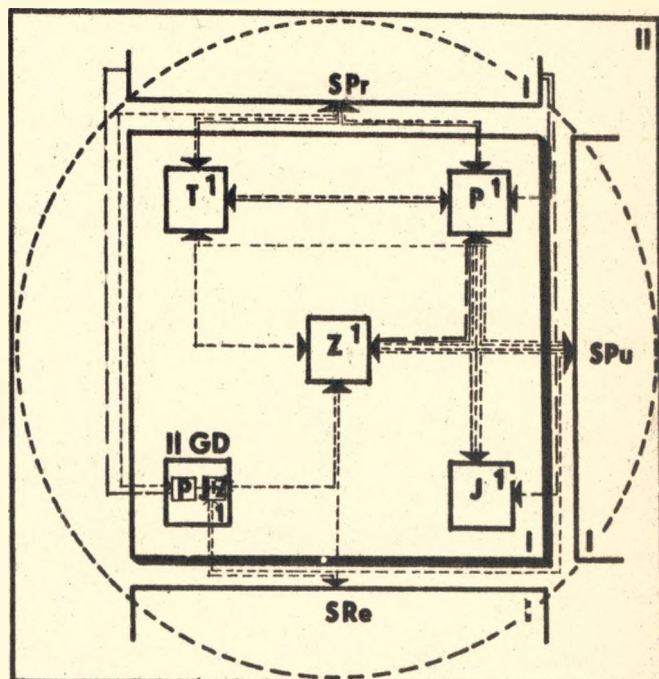
Rys. 6
w kolektywnej gosp. rolnej

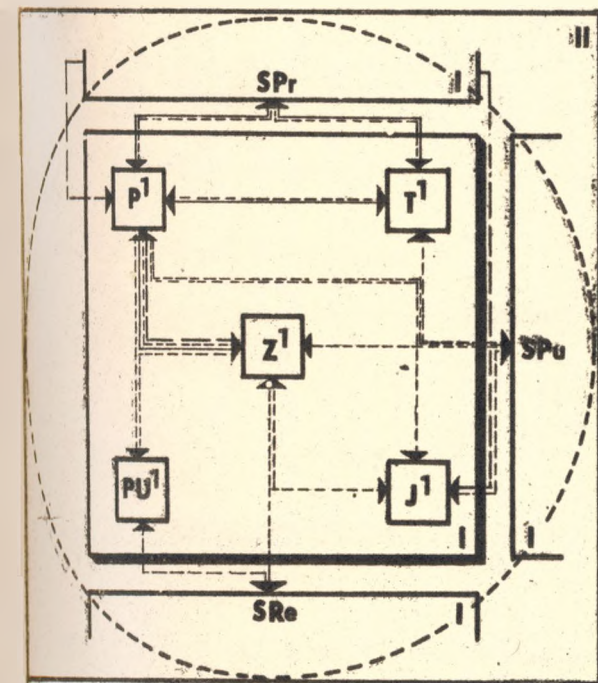
Rys. 7
futurologiczny

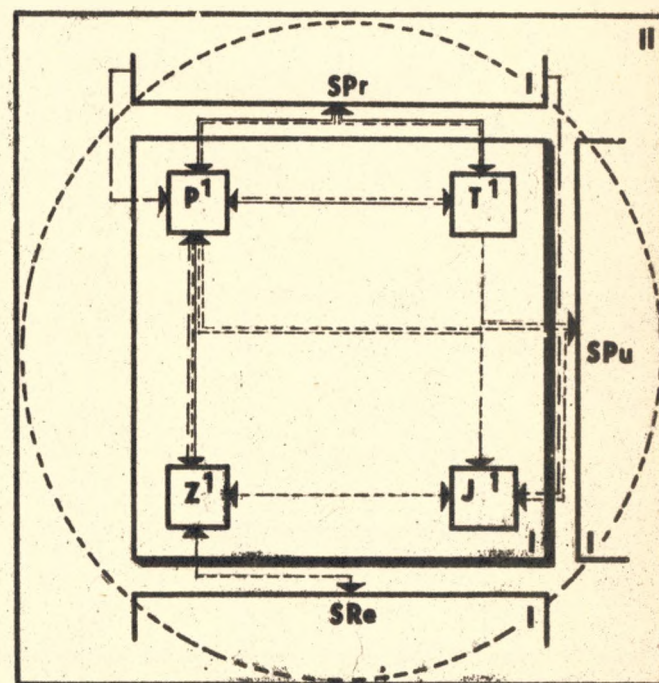
Rys. 8

Rys. 9

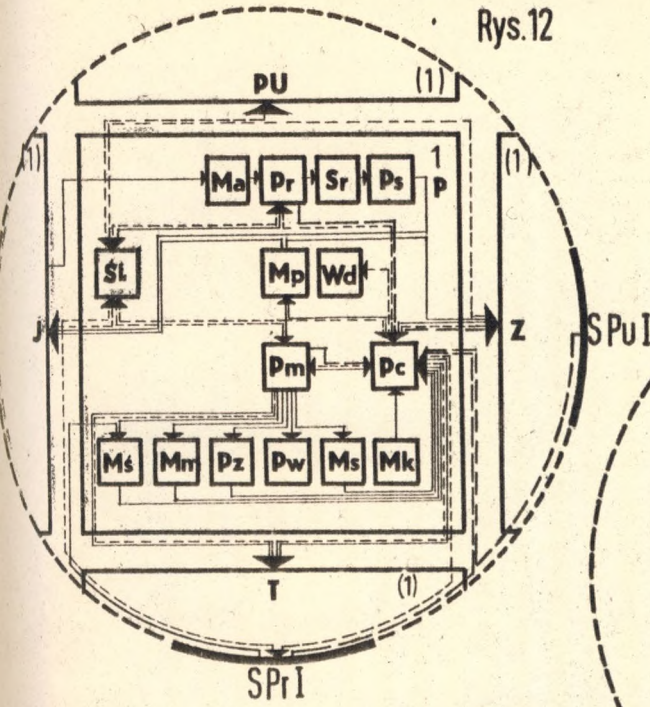

Rys. 10

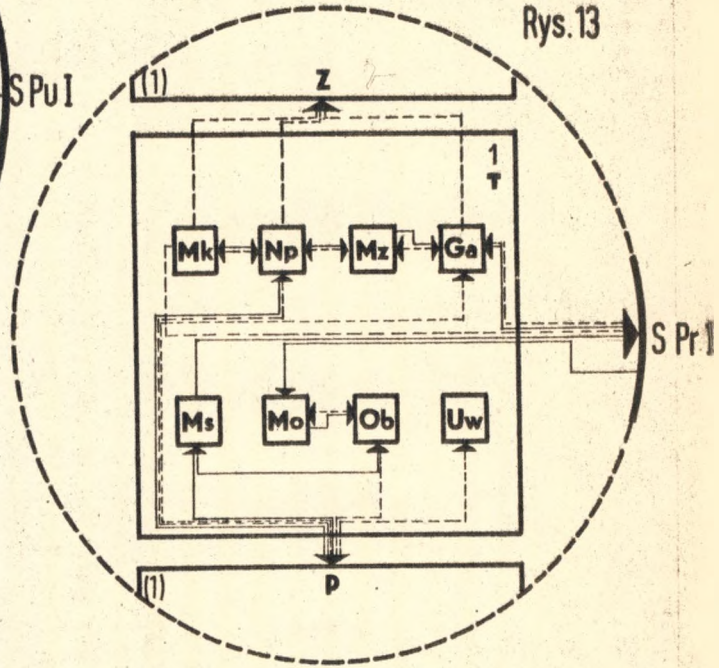

Rys. 11

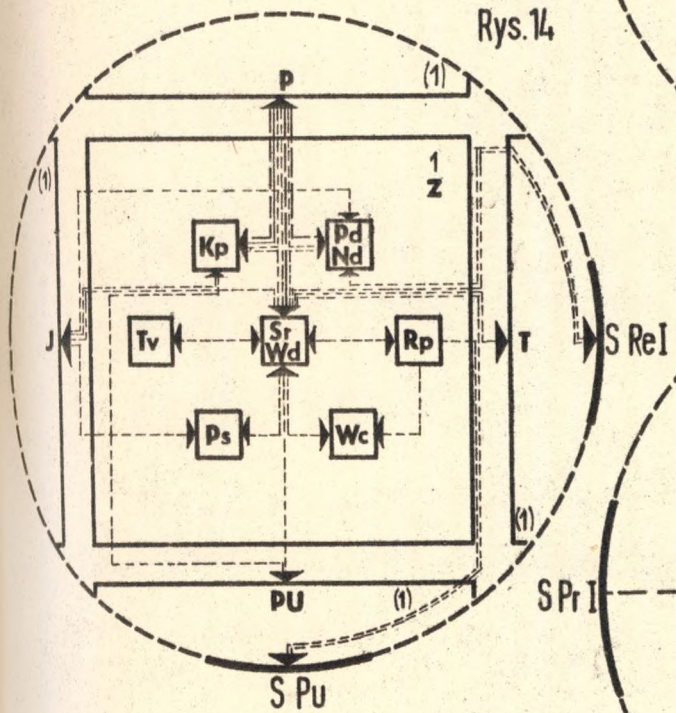
Rys.12

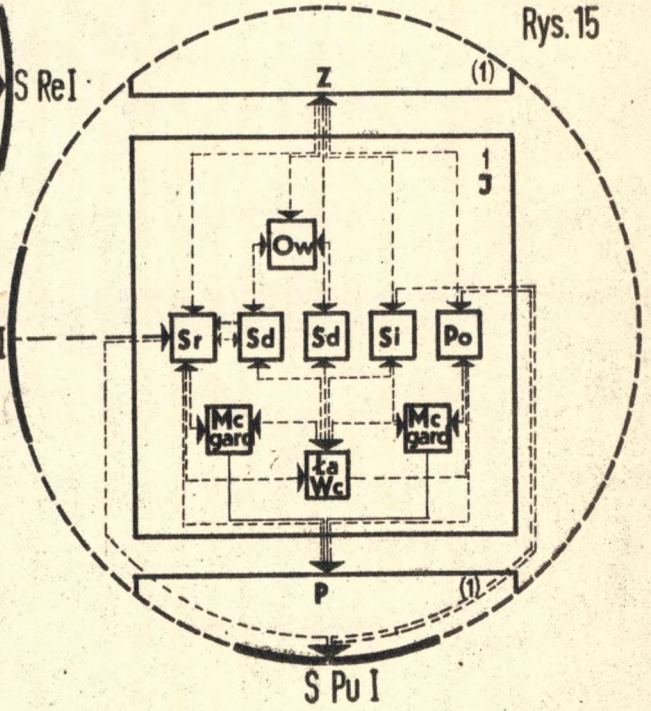
Rys.13

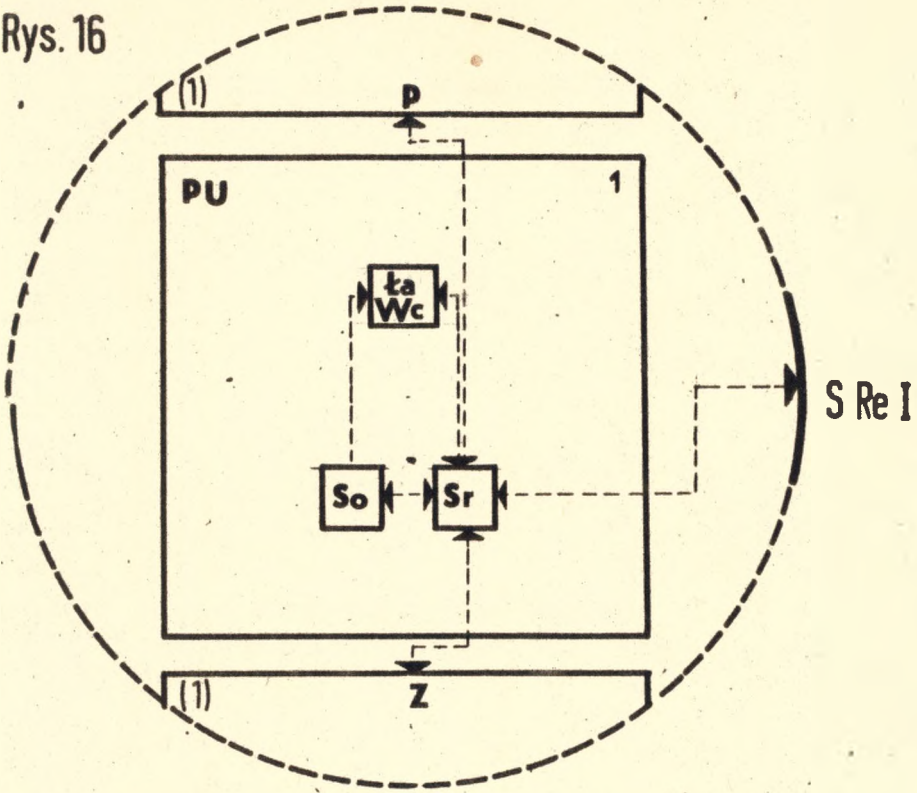
Rys.14

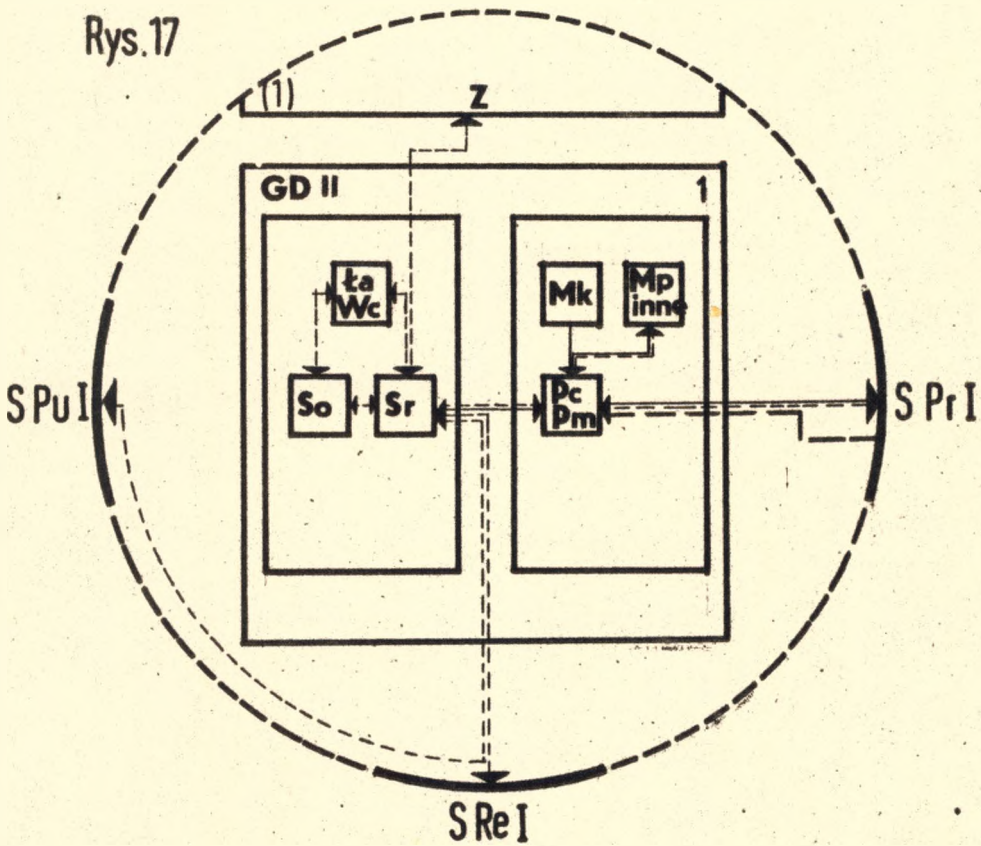
Rys.15

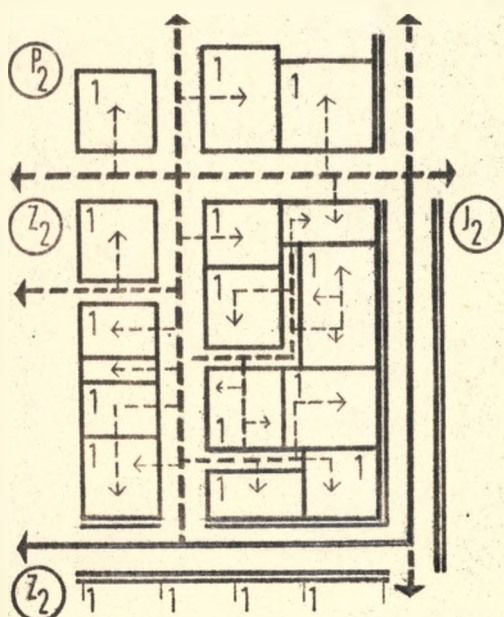
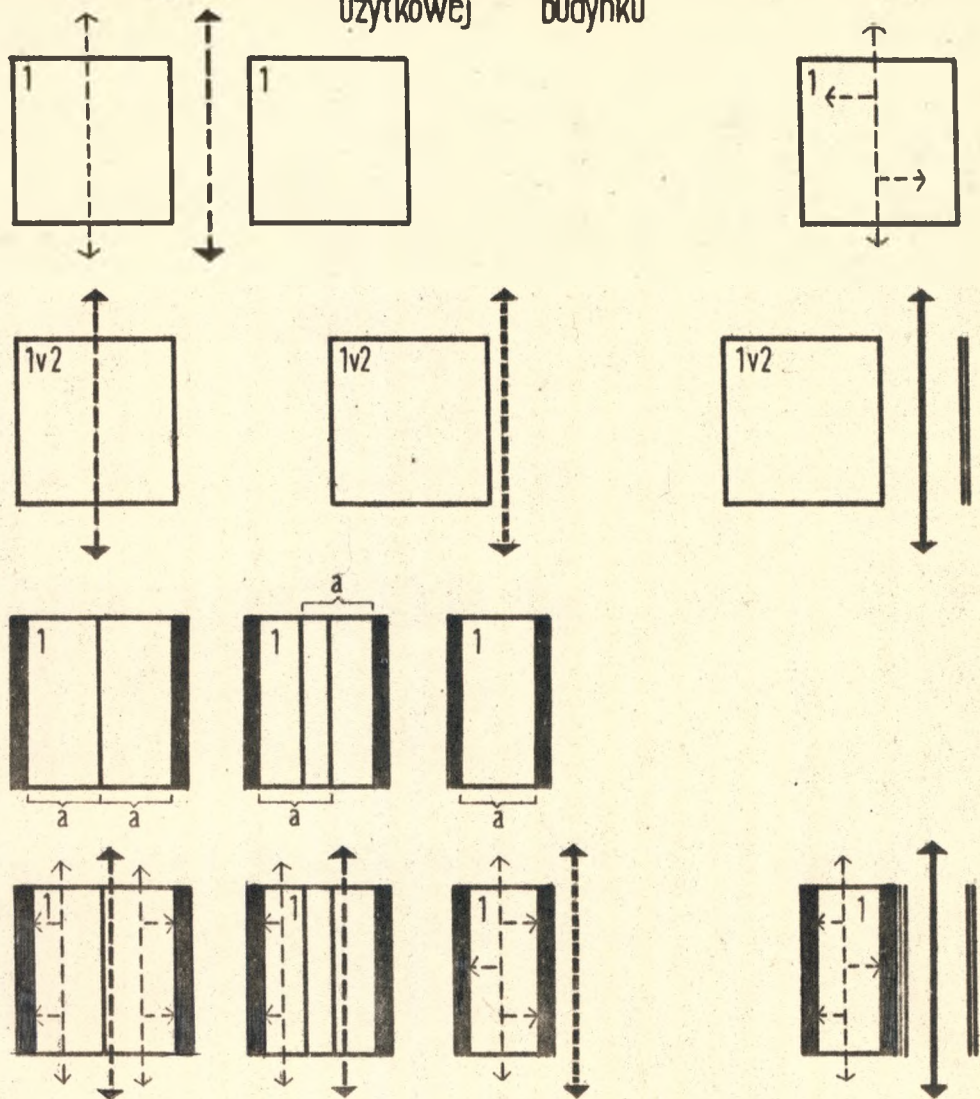
Rys. 16

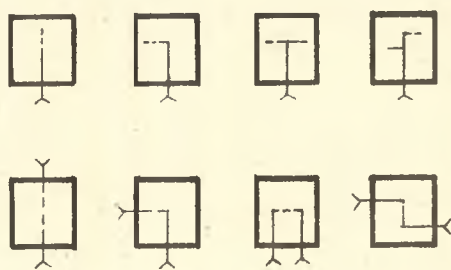
Rys. 17

Rys.18 Komunikacja - drogi użytkowników w dostosowaniu do strefowej struktury przestrzeni użytkowej budynku

Przykład hierarchii komunikacji w budynku

Podstawowe układy komunikacji

- komunikacja wewn. użytkownika ośr.
- - - - - kom. wewn. - tranzytowa między lub przez ośrodki
- kom. wewn. - tranzytowa poza ośrodkami
- kom. wydzielona
- 1 ośrodek funkcjonalno-przestrzenny
- 2 strefa użytkowania
- a odległość użytkownika warsztatu lub innego wyp. /nia przykł. kuchni/

II

WSPÓŁCZESNE FORMY UKŁADÓW FUNKCJONALNO-PRZESTRZENNYCH W BUDYNKACH MIESZKALNYCH ZAGRODOWYCH

/Na przykładzie próby statystycznej z populacji pod-
regionu Miechowskie - Proszowickie/

Uwagi metodologiczne.

Przeprowadzenie badań nad współczesnymi tendencjami rozwojowymi w istniejącym budownictwie mieszkaniowym jest niezbędnym warunkiem dla prac nad programowaniem rozwiązań modelowych. Istnieje zgodność poglądów co do celowości ograniczania takich badań do poszczególnych regionów i mniejszych całości kulturowych. /225,s.31/. Prace nad perspektywicznym systemem modelowym powinny być podstawą do racjonalizacji budownictwa mieszkaniowego, które rozwijało się ewolucyjnie na przestrzeni wieków wraz z przemianami otoczenia /środowiska/. Siła tego ewolucyjnego i samorzutnego rozwoju jest tak duża, że ignorowanie jej aspektów, przyczyn i praw unicestwienia większość poczynań projektowych współczesnego architekta. Wydaje się więc, że inicjatywy twórcze powinny wychodzić nie tylko z teorii projektowania lecz z istniejących uwarunkowań w aktualnie użytkowanych obiektach. Chodzi tu więc nie tylko o przyczynek do prac nad nowym systemem, ale próby przystosowania starego systemu do nowych warunków otoczenia.^{92/}

Badania terenowe przeprowadzone, ponieważ należało rozważania odnieść do konkretnych realiów, jakie niewątpliwie stanowi funkcjonujące budownictwo zagrodowe. Równocześnie obserwuje się niepowodzenia akcji projektów typowych i w związku z tym brak jakichkolwiek dokumentacji, które byłyby faktyczną podstawą projektową istniejących obiektów, brak podobnych badań dla konkretnie zawężonego tematu, szczupłość badań nad potrzebami wiejskiego gospodarstwa domowego i w zakresie zamieszkiwania w zagrodzie.^{93/}

Wybór środowiska /populacji/. - Zgodnie z tematyką pracy materiału dla przyszłej analizy zebrano z terenu o wyraźnej orientacji gospodarczej, skierowanej na produkcję rolno-hodowlaną. /Rolnictwo ma najwyższy udział w tym terenie w tworzeniu dochodu narodowego 72,5%/ /233,s.3/. Z uwagi na rejonizację prac naukowo-badawczych, wybrano tereny powiatów Miechowskiego i Proszowickiego, leżące w północnej części woj. krakowskiego, które pod względem charakteru warunków środowiskowych mogą być przedmiotem analogii z terenami rolnymi Polski Centralnej^{94/}. Ponadto dla terenów tych opracowano założenia Szczegółowego Planu Regionalnego. Umożliwiło to autorowi pracy oparcie swych rozważań na realiach planistycznych, skorzystanie z gotowych studiów środowiska i potrzeb mieszkaniowych.

Obydwa powiaty, które do 1945 roku stanowiły całość administracyjną, posiadają wiele cech wspólnych środowiska naturalnego, rozwoju historycznego, warunków społeczno-gospodarczych, kulturowych i politycznych./35,s.28-58/. Dlatego też te dwa elementy administracyjne kraju za nomenklaturą opracowania założeń do Planu Szczegółowego, będą przez autora oznaczane skrótowo: podregion MP. /233,s.2/. Rozciągając badania na cały obszar MP uzyskano materiał na tyle różnorodny, aby zachodziła możliwość typologii obiektów budowlanych. Bezpośrednim celem prowadzenia badań było ujęcie tendencji rozwojowych w budownictwie samorządnym, uzyskanie podstaw do konfrontacji z tendencjami rozwoju budownictwa krajów zindustrializowanych, uzyskanie przedmiotu analizy użytkowania, uzyskanie danych wyjściowych do założeń projektu modelowego.

Przedmiotem badań są obiekty budowlane - mieszkalne, wzniesione w ostatnim dziesięcioleciu w gospodarstwach indywidualnych - rodzinnych. Ze względu na wydobycie cech specyficznych obiektu mieszkalnego - zagrodowego, wybór użytkownika nie był przypadkowy. Badaniem objęto budynki mieszkalne w tych gospodarstwach rodzinnych, w których najpełniej wyraża się specyfika nowoczesnie pojętego zawodu rolnika i które, z punktu widzenia ekonomicznego, stanowią rozwojowe przedsiębiorstwa produkcyjne. Dlatego też, jako kryterium wyboru posłużyła wielkość gospodarstw. Za dolną granicę uznano 5 ha użytków rolnych,^{95/} ponadto zastrzeżono wyłączenie zatrudnienia we własnym gospodarstwie rolnym oraz dalszą możliwość przedłużenia cyklu dziedziczenia. Budownictwo samorzutne, może nie w pełni, ale najwierniej odzwierciedla naturalne procesy przemian w zakresie potrzeb mieszkaniowych użytkownika. Wychodząc z założenia, że przedmiotem rozważań powinny być zjawiska aktualne i biorąc pod uwagę dynamikę przemian budownictwa mieszkaniowego jako następne ograniczenie doboru obiektów inwentaryzowanych, ustalono maksymalny wiek budynku na 10 lat, tzn. okres między kolejnymi spisami powszechnymi. Równocześnie, ze względu na potrzebę uzyskania obrazów użytkowania założono, aby budynki nie były użytkowane krócej niż jeden pełny cykl sezonowy. Ponieważ badania ekonomiczne i socjologiczne stwierdzają zależność między stosunkami gospodarczymi, a typem socjalnym rodziny, jej strukturą, a nawet składem, /145,s.82 i 179/, dlatego w doborze obiektów inwentaryzowanych nie zakładano kryteriów rodzinnych. Tak więc,

nie zakładano jakiegoś typu struktury rodzinnej a priori sądząc, że i tak wyłoni się typ rodziny trzypokoleniowej jako przeważający.

Metoda pobrania próby statystycznej. - Po dokonaniu wstępnej analizy środowiska /wg bibliografii/ danych w KPG w Wydziałach PRN Miechów, Proszowice, konsultacji w Wydziałach UIA powiatowych oraz wstępnych wizjach lokalnych, dokonano wyboru gromad i podstawowych jednostek osiedleńczych, w celu właściwego gromadzenia materiałów inwentaryzacyjnych i opisowych. Wykonano również próbne prace na wstępnej wersji formularza-ankiety. Przed ostatecznym wyborem odpowiednich osiedli, ustalono ich równomierne rozmieszczenie na całym obszarze MP.

/w obszar 1 tys.km² wpisano równomiernie 20 stycznych okręgów o promieniu 4 km²/. Po przeprowadzonej konfrontacji w Wydziałach UIA sprawdzono, które osiedla w ramach wpisanych okręgów najlepiej spełniają nałożone warunki doboru obiektu/.Rys.19.^{96/}

Ustalono ostatecznie konkretne miejscowości inwentaryzacji. Pewne uzupełnienia i poprawki wynikły w trakcie autopsji terenowej. Ze względu na tematykę pracy, pominięto najbliższy obszar "Wielkiego Krakowa", jako tereny o specyficznych warunkach społeczno-gospodarczych, charakterystycznych dla stref zurbanizowanych.

Pracę terenową autor przeprowadził osobiście w okresie od 30 sierpnia 1969 do maja 1970 roku. Przyjęto zasadę, że w danej jednostce osadniczej badano wszystkie obiekty spełniające założone warunki. Tylko w wyjątkowych wypadkach pomijano obiekty, gdy miały one charakter tymczasowej dobudówki do

Rys.19 Rozmieszczenie badanych skupisk

innych obiektów zagrodowych albo były wznoszone przez inwestora niezatrudnionego w rolnictwie, a zamieszkałe przez rodzinę rolniczą.^{97/} Liczebność pobranej próby związana jest z ilością zrealizowanych obiektów wg wspomnianych ograniczeń w minionym dziesięcioleciu na terenie podregionu MP.^{98/}

W ustaleniu liczebności próby mogły posłużyć analogie z podobnie prowadzonymi pracami w Instytucie Gospodarki Mieszkaniowej w Warszawie, np./167,s.9/ i /93,s.10/, w B.S.i P.B.W. w Warszawie /179,s.8-10/, w Politechnice Hannowerskiej /99, s.15/. Liczba badanych obiektów musiała w końcu przedstawiać realne możliwości w terenowej pracy indywidualnej.

Tak więc pobranie próby z cechami warstwowania i pewnym stopniem losowości kwalifikuje postępowanie do metody reprezentacyjnej.^{99/}

Postępowanie w pracy terenowej. - Podstawowe elementy pracy terenowej stanowiły:

- a/ inwentaryzacja budynków mieszkalnych /częściowa/
- b/ formularz - opis obiektu oraz dane socjalno-rodzinne, wywiad z użytkownikami.

W inwentaryzacji wykonano:

- rysunek działki siedliskowej wraz z zabudowaniami w skali 1:500, nanosząc podstawowe odległości i drogi związane z pracami w gospodarstwie domowym.
- rysunek rzutu poziomego parteru w skali 1:100
- szkice pozostałych rzutów i poddasza 1:100
- ze względu na stereotyp przekrojów, szkicowano tylko te które wykazywały odstępstwa.

- w rysunku rzutu nanoszono wyposażenie i meble

Oznaczenia robocze wprowadzono częściowo, zgodnie z nomenklaturą używaną w terenie, a częściowo w nomenklaturze przyjętej z terminologii budownictwa.

Część opisowa - formularz składa się z 8-iu części:

1. opis struktury rodzinnej, wieku poszczególnych mieszkańców
 2. ogólne warunki społeczno-ekonomiczne gospodarstwa rolnego
 3. ogólny opis poszczególnych pomieszczeń - przeznaczenie - przeobrażenia
 4. opis użytkowania budynków wg odpowiednich czynności wykonywanych przez poszczególnych mieszkańców z podziałem na sezon letni i zimowy
 5. opis danych z zakresu realizacji obiektu; kosztów i wyposażenia technicznego
 6. opis techniczny obiektów
 7. sondaż opinii użytkowników na temat znaczenia i roli poszczególnych elementów budynku. 100/
 8. cechowanie obiektu wg przyjętej wcześniej metody, niezbędne dla matematycznego usystematyzowania obiektu metodą uporządkowania dendrytowego. Najistotniejszy element pracy stanowiła inwentaryzacja. Natomiast ankieta-formularz stanowiła opisowe uzupełnienie inwentaryzacji oraz dodatkowy materiał ułatwiający systematykę obiektu oraz interpretację przeznaczenia poszczególnych pomieszczeń.
- W wyniku wstępnych rozeznań pogrupowano materiał w trzech zbiorach:
- a/ obiekty jedno lub półtora kondygnacyjne bez podpiwniczenia

lub z podpiwniczeniem w kondygnacji podziemnej lub przyziemnej głęboko posadowionym - zbiór nr I./191,s.36-38/.

b/ obiekty jedno lub półtora kondygnacyjne z kondygnacją przyziemną płytko posadowioną - zbiór nr II¹⁰¹/ /191, s.36-38/

c/ dwu lub więcej kondygnacyjne podpiwniczone i niepodpiwniczone - zbiór nr III. /191,s.33/.

Tak więc postępowanie w pracy terenowej przedstawia cechy metody monografii problemowej.

Prace przeprowadzono w następujących osiedlach:

Powiat miechowski

Symbol	Miejscowość	zbiór I	zbiór II	zbiór III
BW	Bukowska Wola	9	-	-
CH	Chodów	7	1	1
CZ	Czaple	5	1	-
GŁ	Głogowiany	2	1	-
GO	Gołcza	1	3	1
GI	Giebułtów	4	-	-
KO	Kozłów	2	1	-
KŚ	Kościejów	3	-	-
MA	Maków	3	-	1
MR	Marcinkowice	1	2	-
PW	Podleśna Wola	2	3	-
RZ	Rzeżusznia	3	2	1
SŁ	Słupów	4	3	1
SM	Smreków	1	1	-
WI	Wielkanoc	1	2	-
ZA	Zaryszyn	1	1	-
	Razem:	49	21	5

Powiat proszowicki.

Symbol	Miejscowość	zbiór I	zbiór II	zbiór III
GR	Gruszów	8	3	-
ŁĘ	Łętkowice	5	1	2
KW	Kowary	3	4	4
OS	Ostrów	2	-	-
ŚM	Śmiłowice	1	4	3
WA	Wawrzeńczyce	2	1	-
MA	Makocice	1	1	-
	razem:	22	14	9
	pow.miechowski	49	21	5
Razem obydwu powiaty		71	35	14

łącznie przebadano 120 gospodarstw.

Dodatkowo wprowadzono dwie miejscowości /Rzeżuśnia, Wielkanoc/ zaopatrzone w wodociągi oraz Maków ze względu na wzorowe gospodarstwo. /Zrezygnowano natomiast z prac w osiedlu Zarogów, 102/ nr 57.

Charakterystyka użytkowników - struktura rodzinna - stan socjalny. /Tabl.II/.

W związku z założonymi ograniczeniami w doborze zbiorowości, zgodnie z przewidywaniami, otrzymano stosunkowo jednorodny zbiór pod względem czynników społecznych. W rezultacie w 69 przypadkach rodziny stanowiły pełny skład trzypokoleniowy /151,s.249/. Wszystkie rodziny, bez względu na strukturę, przedstawiały pełny skład małżeństw pokolenia produkującego. Ponieważ założenia wstępne nie ujmowały problemów fazowości rodzin, w rezultacie podział na rodziny wg "małej dynamiki"

Tab. II. Struktura rodzinna w badanej próbie

rodzaj gospodarstwa	obiekt		rodzice		dzieci							pokolenie uciekające		inni dorośli
	nr	oznaczenie	K	M	do 2 lat	2-6 lat	7-13 lat	14-17 lat	18-24 lat	25 i wst.	K	M		
gosp. domowe bez dzieci	I 51	GR 58 P												
	I 58	ŁE 24 P												
	II 28	PW 29 M												
gosp. domowe z dziećmi do 2 lat	I 30	WI 80 M												
	I 37	ŚŁ 41 M												
	I 39	ŚŁ 27 M												
	I 52	GR 63 P												
	I 53	GR 85 P												
	I 66	OS 79 P												
	II 8	CH 26 M												
	II 19	SM 32 P												
	I 62	KW 8 P												
	I 69	OS 21 P												
	II 2	ŚŁ 19 M												
gosp. domowe z dziećmi do 7 lat	II 13	GO 38 M												
	II 20	SM 68 P												
	I 11	ZA 59 M												
	II 4	RZ 70 M												
	I 61	KW 35 P												
	I 22	MR 39 M												
	II 17	ŁE 25 P												
	II 27	PW 22 M												
	I 28	CZ 14 M												
	II 7	ŚŁ 61 M												
	I 2	BW 22 M												
	II 1	SM 18 M												
	II 33	MR 27 R												
	II 29	PW 42 M												
gosp. domowe z dziećmi do 14 lat	I 13	SM 75 M												
	II 3	ZA 1 M												
	II 18	SM 98 P												
	I 7	BW 71 M												
	I 54	SM 88 P												
	I 41	RZ 1 M												
	II 34	MR 12 M												
	I 73	MA 26 M												
	II 32	MA 73 P												
	II 12	GO 113 M												
	I 36	GI 24 M												
	I 45	WA 63 P												
	I 1	BW 13 M												
	I 20	CH 54 M												
	III 5	ŁE 49 P												
	I 39	GI 31 M												
	III 6	ŁE 54 P												
	I 16	CH 28 M												
	I 18	CH 11 M												
	I 19	CH 7 M												
I 33	KS 66 M													
II 25	GR 99 M													
I 65	GR 98 M													
I 56	ŁE 15 P													
III 2	MA 16 M													
I 4	BW 30 M													
I 25	MA 22 M													
I 57	ŁE 23 P													
II 15	KW 25 P													
I 67	KO 78 M													
I 27	CZ 8 M													
I 29	CZ 10 M													
I 63	PW 9 M													
I 43	RZ 105 M													
gosp. domowe z dziećmi do 18 lat	II 23	GR 24 P												
	I 40	ŚŁ 30 M												
	II 5	CZ 41 M												
	II 10	BW 32 M												
	II 10	WI 33 M												
	II 7	ŚŁ 29 M												
	I 21	GO 39 M												
	I 47	GR 12 P												
	I 26	CZ 59 M												
	I 12	BW 78 M												
	I 34	GI 16 M												
	I 64	PW 28 M												
	I 15	CH 58 M												
gosp. domowe z dziećmi do 24 lat	III 10	KW 19 P												
	I 60	KW 16 P												
	I 9	MA 68 P												
	I 42	RZ 50 M												
	I 17	CH 31 M												
	I 59	ŁE 29 P												
	I 3	BW 8 M												
	I 48	GR 16 P												
	III 3	RZ 21 M												
	III 4	GO 47 M												
	III 7	KW 99 P												
	II 31	WA 52 P												
	I 50	GR 22 P												
	I 35	GI 18 M												
	I 44	WA 53 P												
	I 45	GR 10 P												
	I 31	KS 57 M												
	I 32	KS 166 M												
	II 16	KW 22 P												
	II 14	KW 64 P												
II 9	RZ 100 M													
gosp. domowe z dziećmi ponad 25 lat	II 11	GO 40 M												
	I 49	GR 19 P												
	I 66	KO 68 M												
	III 1	ŚŁ 44 M												
	I 6	BW 4 M												
	I 14	CH 53 M												
	II 25	KO 32 M												
	I 5	GR 77 M												
	I 8	BW 41 M												
	III 12	SM 29 P												
	II 24	GR 14 P												
	II 22	GR 31 P												
	II 30	WI 29 M												
	III 8	KW 20 P												
III 9	KW 11 P													
I 24	MA 57 M													
III 10	KW 10 P													
III 11	SM 133 P													
III 12	SM 21 P													
II 6	ŚŁ 70 M													
gosp. domowe bez dzieci	I 30a	CZ 18 M												
	I 38	ŚŁ 18 M												
	I 55	ŁE 13 P												
	III 13	SM 104 P												

pozostał przypadkowy. Na podstawie rozeznania ujętego w formularzu-ankiecie można było w przybliżeniu ustalić, że najliczniej była reprezentowana grupa gospodarstw, pozostający w III fazie rozwoju /55 przypadków/. W fazie schyłkowej pozostawało około 20 rodzin. Klasyfikacja według ilości generacji była utrudniona ze względu na różną fazowość badanych rodzin. Poza 69 rodzinami trójgeneracyjnymi, pozostała część przypadków zawierała bowiem rodziny potencjalnie trójgeneracyjne i rodziny, z których pokolenie najstarsze ustąpiło, a więc w stanie dwugeneracyjnym, co nie przesądza, że w przyszłości nie odnowi się cykl trzygeneracyjny. Ze względu na przyjęte kryteria doboru gospodarstw na podstawie sondażu, można generalnie uogólnić, że zbiorowość przedstawia typ rodziny trójgeneracyjnej, badanej w odpowiedniej fazie swojego rozwoju.

W 113 gospodarstwach domowych występowało potomstwo.

Tablica III.

Gospodarstwa rolne rodzinne.

Stan osobowy	2	3	4	5	6	7	8	
Ilość przypadków	3	7	26	41	37	4	2	= 120

Wielkość gospod.

w ha	do 5	5-6	6-7	7-8	8-9	9-10	10-11	11-12	12
Ilość przyp.	3	39	22	19	15	6	7	6	3

Razem = 120

Struktura wieku

rodzice:	do 29	30-49	50-65	powyż. 65	
ojciec	3	77	38		2 razem: 120
matka	27	71	19		3 " 120

Rodziny z potomstwem do lat	2	2-6	7-13	14-17	18-24	powyż.25	
Ilość przyp.	13	19	27	13	25	16	razem 113

Pokolenie

ustępujące do lat	59	60-65	powyż.65	razem:
dziadek	4	7	23	34
babka	4	12	48	64

Na 120 badanych gospodarstw rolnych prowadzono 142 gospodarstwa domowe. Z tego w 12 przypadkach w oddzielnych budynkach tej samej zagrody. Pozostałe gospodarstwa domowe pozostawały we wspólnym budynku mieszkalnym.

Ze względu na system współżycia generacji, istnieją następujące grupy rodziny:

- a/ rodziny trzypokoleniowe gdzie dominacja najstarszego pokolenia odnosi się do problemów gospodarczych, młodsze pokolenie zachowuje pełną autonomię w wychowywaniu swoich dzieci, lub z kierowniczą rolą pokolenia średniego we wszystkich sprawach. Rodzina prowadzi wspólne gospodarstwo domowe i rolne.
- b/ Rodziny trzypokoleniowe z kierowniczą rolą w gospodarstwie młodszej generacji i pokoleniem starszym, prowadzącym oddzielne gospodarstwo domowe lub z kierowniczą rolą ojca w sprawach gospodarstwa rolnego.
- c/ Podobnie lecz we wspólnym gospodarstwie domowym.
- d/ Współżycie pokoleń zachodzące we wspólnym gospodarstwie domowym lecz oddzielnym rolnym, zazwyczaj przy dominacji

młodsze pokolenia w sprawach domowych.

e/ rodziny trzypokoleniowe prowadzące oddzielne gospodarstwo domowe i rolne /przeważnie gospodarstwo dożywotnicze/.

Współżycie pokoleń zachodzi nie w ramach domu mieszkalnego, ale zagrody. W badanej zbiorowości najliczniejszą okazała się grupa rodzin a i b.

Przeważający wiek rodziców /30 do 49 lat/ wskazuje, że pokolenie to dojrzało już w Polsce Ludowej, a jeżeli wziąć pod uwagę wiek około 30 lat, to cały proces wykształcenia odbywał się już w nowych warunkach społeczno-gospodarczych kraju.

Zgodnie z założeniami wstępnymi wszyscy właściciele gospodarstw pozostawali zatrudnieni wyłącznie we własnym gospodarstwie rolnym. Natomiast zatrudnienie poza gospodarstwem obejmowało albo dorosłe dzieci albo jednego ze współmałżonków syna lub córki. Najliczniejszy procent zatrudnienia wykazywali członkowie rodzin w ostatniej grupie tabeli struktury rodzinnej. /tabl.II/. Na ogólną liczbę 120 gospodarstw w wieku produkcyjnym łącznie pozostawało 357 osób, z tego 240 to pokolenie rodziców. Na 117 osób pozostałych pracowało poza gospodarstwem 28 osób w 14-tu gospodarstwach.

Wykształcenie rodziców:

nieukończone		wykształc.		średnie		dodatkowe kursy	
4 klasy		podst.pełne					
k	m	k	m	k	m	k	m
8	5	26	21	18	11	20	59

Na ogólną liczbę 142 gospodarstw domowych, 22 pozostawały w jednym budynku z właściwym gospodarstwem dziedzicznym /22 gospodarstwa były podwójne/, 19 gospodarstw domowych należało do pokolenia ustępującego.

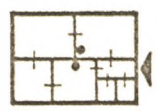
Charakterystyka obiektów.

W rezultacie prac terenowych otrzymano zbiór zinwentaryzowanych i opisanych 120 budynków mieszkalnych zagrodowych. Z tego 71 budynków należało do zbioru nr I, 35 budynków do zbioru nr II, 14 budynków do zbioru nr III. /Rys. 20 a,b,c./ Proporcja ilości poszczególnych grup w pobranej próbie w przybliżeniu odpowiada proporcjom inwestowania tych budynków w ostatnim 10-leciu.^{103/} Ze statystycznego punktu widzenia, 14 obiektów w zbiorze III stanowi zbyt małą liczebność dla miarodajnej analizy statystycznej. Podstawowym źródłem analizy są jednak obiekty zbioru nr I i II, a obiekty zbioru nr III służą raczej do celów porównawczych. Większość obiektów pozostawała w zagrodach należących do skupionej zabudowy osiedlowej. /109 obiektów w skupionej zabudowie i 11 samotniczych/. Podstawowy typ zabudowy zagrodowej stanowiły obiekty wolno stojące. W osiedlach o zwartej zabudowie i wąskich działkach siedliskowych /Słupów, Czaple Wielkie/ oraz zagrodach założonych na historycznych układach pierścieniowych, budynki mieszkalne były połączone z budynkami gospodarczymi. Nieliczną grupę stanowiły budynki mieszkalno-inwentarskie rozwiązane w 2-ch kondygnacjach /pomieszczenie mieszkalne nad pomieszczeniami inwentarskimi/.

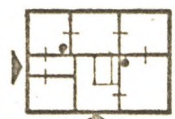
Zbiory obiektów	Ilość obiektów	Budynki z 1 gospodarstwem domowym	Budynki z 2 gospodarstwami domowymi	Budynki z 2 i więcej pomieszczeń dla pokolenia usępniającego	Podpiwniczenie			Budynki półtora kondygnacyjne	Elementy budynków										Dach - typ konstr.				
					0%	50%	50-100%		K	Kd	K1 wbud.	K1 poza bud.	Pb	Pp	P2	Ł	Sp	Budynki z 2 i więcej pom. magazynowych	dzwuspadowy- stromy /45°/	Jednospadowy płaski	stropodach wentylowany	stropodach kparoizolacja	
Zbiór IPr	69	57	12	18	10	47	12	14	69	44	18	19	67	31	57	31	50	10	69	-	-	-	
Zbiór IIS	35	27	8	15	-	1	34	4	35	29	25	5	34	15	22	25	31	12	35	-	-	-	
Zbiór IIIPtr	14	12	2	4	3	-	10	-	14	14	7	2	29	2	24	22	20	9	-	6	5	3	
	I Ptr	13																					
	II Ptr	1																					
RAZEM	118	96	22	37	13	48	56	28	118	87	50	26	130	48	103	78	101	31	104	6	5	3	

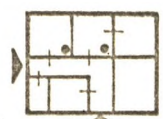
1 BW 13 M

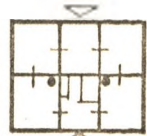
2 BW 22 M

3 BW 8 M

4 BW 30 M

5 GŁ 77 M

6 BW 4 M

7 BW 71 M

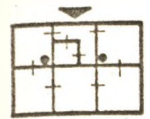
8 BW 41 M

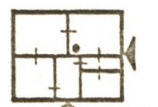
9 MA 68 P

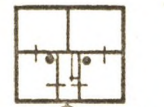
10 BW 32 M

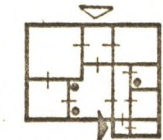
11 ZA 59 M

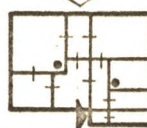
12 BW 78 M

13 SM 75 M

14 CH 33 M

15 CH 58 M

16 CH 28 M

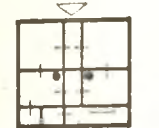
17 CH 31 M

18 CH 11 M

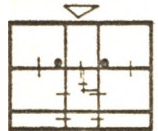
19 CH 7 M

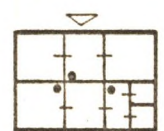
20 CH 54 M

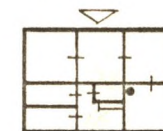
21 GO 39 M

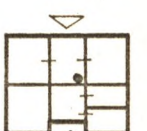
22 MR 39 M

23 MA 24 M

24 MA 57 M

25 MA 22 M

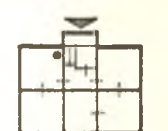
26 CZ 59 M

27 CZ 8 M

28 CZ 10 M

29 CZ 10 M

30 WI 80 M

31 KS 57 M

32 KS 166 M

33 KS 66 M

34 GI 16 M

35 GI 18 M

36 GI 24 M

37 SE 41 M

38 SE 18 M

39 SE 27 M

40 SE 30 M

41 RZ 1 M

42 RZ 30 M

43 RZ 105

44 WA 53 P

45 WA 63 P

46 GR 10 P

47 GR 12 P

48 GR 16 P

49 GR 19 P

50 GR 22 P

51 GR 58 P

52 GR 63 P

53 GR 85 P

54 SM 88 P

55 ŁŁ 13 P

56 ŁŁ 15 P

57 ŁŁ 23 P

58 ŁŁ 24 P

59 ŁŁ 29 P

60 KW 16 P

61 KW 35 P

62 KW 8 P

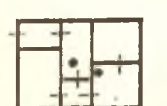
63 PW 9 M

64 PW 28 M

65 GŁ 98 M

66 KO 68 M

67 KO 78 M

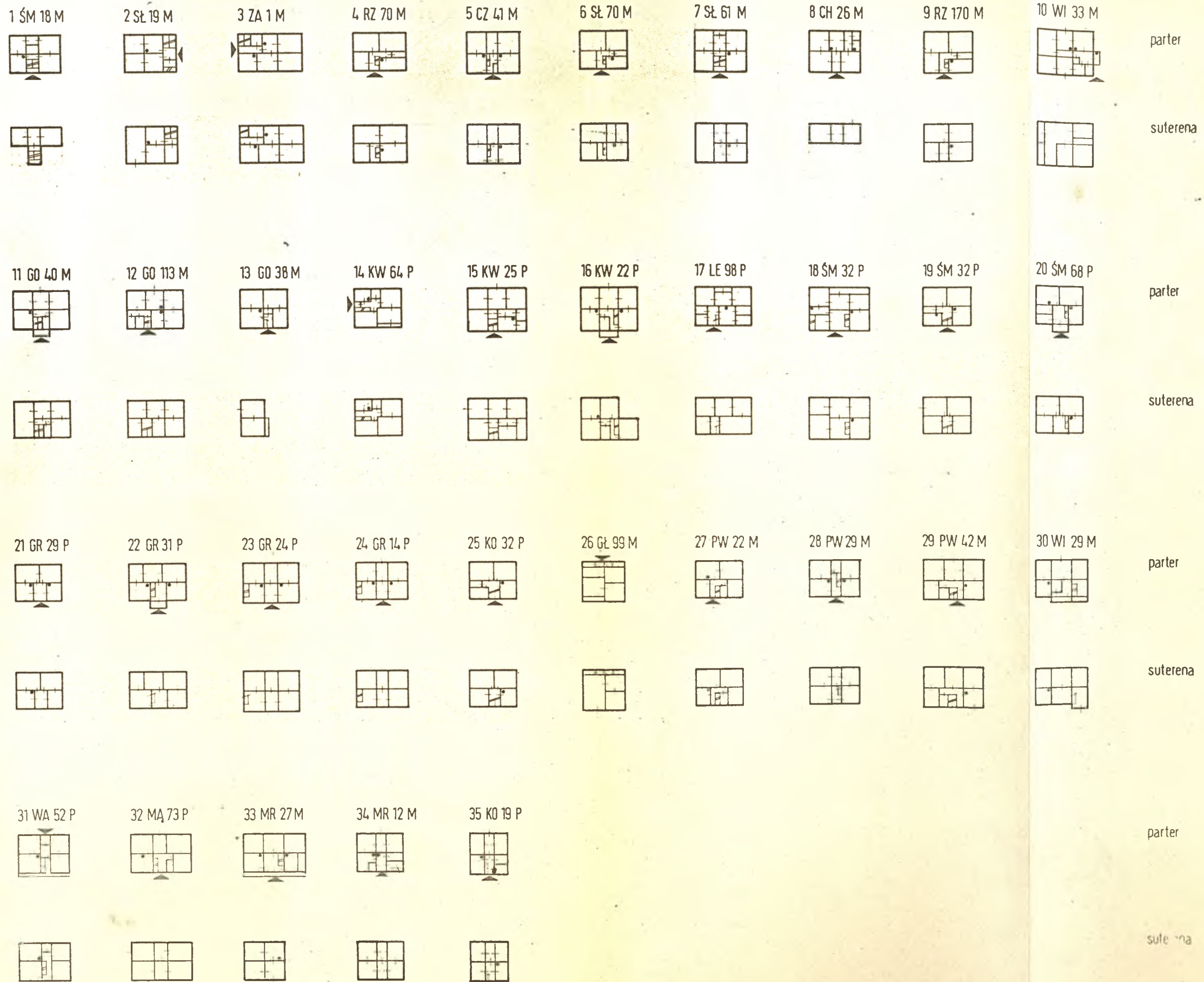

68 OS 19 P

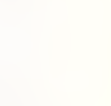
69 OS 21 P

Rys. 20b

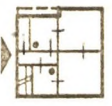

Rys. 20c

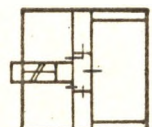
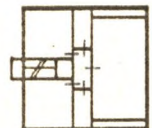
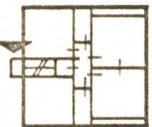
1 ŚŁ 44 M

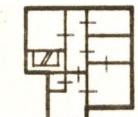
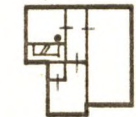
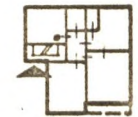
2 MA16M

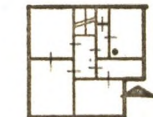
3 RZ 21 M

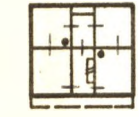
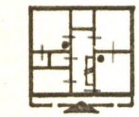
4 G0 47M

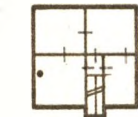
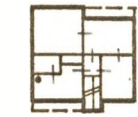
5 ŁŁ 49P

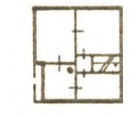
6 ŁŁ 54P

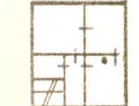
7 KW99P

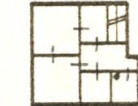
8 KW 120 P

9 KW 11 P

10 KW 190 P

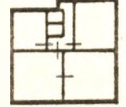

parter

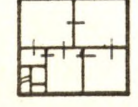
piętro

suterena

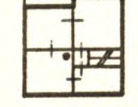
11 ŚM 133 P

12 ŚM 29 P

13 ŚM 134 P

14 CH16 M

Zbiór	Licz- bność	wolno stojąca	z a b u d o w a			teren	
			łączona	pierś- cienio- wa	mieszana /pomiszcz. mieszk.- inwent. spiętrzone	płaski ze spad- kiem	
I	71	58	8	5	0	63	4
II	35	30	1	0	4	9	26
III	14	14	0	0	0	12	2

Na 8 układów łączonych, 6 układów było zespolonych łącznikiem zawierającym opał, skład sprzętu gospodarskiego, spichlerz itp. Wszystkie obiekty wykonane na podstawie projektów typowych wykazywały zasadnicze odstępstwa od projektu. Konfrontacja obiektu z projektami indywidualnie wykonywanymi była utrudniona i wykazywała mniejsze rozbieżności z projektem. Budownictwo cechuje powtarzalność w skali osiedla lub kilku najbliższych osiedli. Inwestorzy przyznają, że przed podjęciem decyzji o budowie budynku korzystają z doświadczeń najbliższego kręgu krewnych i znajomych, a często dokonują rekonesansu w okolicznym terenie. /194,s.70/. Od podjęcia decyzji w budowie domu mija okres gromadzenia środków i materiałów budowlanych niejednokrotnie do 10-ciu lat. /199,s.70/.

Zbiór	Licz- bność	Projekty typowy, indywid.	Okres budowy /w miesiącach/ do 6 6-12 12-24 24-36 pow.36					
			do 6	6-12	12-24	24-36	pow.36	
I	71	0	71	3	40	22	5	1
II	35	8	27	1	20	12	2	-
III	14	8	6	0	3	5	6	1

Symbolika. - Ze względu na specyficzne użytkowanie obiektów mieszkalnych na wsi oraz ciągle słaby rozwój układów prze-

strzennych w stosunku do budownictwa jednorodzinnego w ośrodkach zurbanizowanych, należało wprowadzić specjalną symbolikę, która określałaby właściwie stan istniejący, a równocześnie umożliwiała porównywalność z obiektami typu miejskiego. W budownictwie wiejskim często nie ma pomieszczeń takich jakie rozwinęły się w budownictwie mieszkaniowym miejskim /pokój dzienny, sypialnie/. /178,s.26/. I tak: przez kuchnię właściwą rozumie się pomieszczenie skupiające podstawowe funkcje dla użytkowania przez głównych właścicieli /pokolenie produkujące /K/. Dodatkowe pomieszczenie z piecem kuchennym zamieszkałe lub przeznaczone dla pokolenia ustępującego przeznaczone wg miejscowej terminologii "na dożywocie" oznaczono /Kd/. Drugie pomieszczenie przeznaczone lub użytkowane przez pokolenie ustępujące oznaczono /Pd/. Pomieszczenie bezpośrednio powiązane z kuchnią oznaczono Pb. Jest to pomieszczenie najintensywniej użytkowane poza kuchnią w ciągu dnia. Pozostałe pomieszczenia mieszkalne oznaczono kolejno, zgodnie z ruchem wskazówek zegara P2, P3. Pomieszczenie mieszkalne usytuowane zazwyczaj w osi budynku i bezpośrednio dostępne z siedliska /lub poprzez werandę/ oznaczono Pp. /W terminologii terenowej jest ono określane jako "przedpokój"/. Pomieszczenie deklarowane lub użytkowane jako kuchnia letnia lub przeznaczone dla prac okresowych gospodarstwa domowego oznaczono K1.

Symbolika odnosi się zatem nie tylko do mechanicznych oznaczeń ale i do użyteczności faktycznego funkcjonowania danych pomieszczeń. Ma ona charakter wyłącznie roboczy i nie jest

żadną próbą nowej terminologii w tej dziedzinie. Wszystkie obiekty są rozpatrywane w ramach trzech zbiorów-grup zbior I- obiekty jednokondygnacyjne, podpiwniczone lub bez podpiwniczenia, zbiór II - obiekty jednokondygnacyjne z dodatkową kondygnacją przyziemną, płytko posadowioną /z suteroną/^{104/}, zbiór III - obiekty dwukondygnacyjne podpiwniczone lub bez podpiwniczenia/.

Każdy obiekt oznaczono numerem kolejnym tablicy zbiorczej symbolem miejscowości, numerem gospodarstwa, symbolem powiatu. Prace teoretyczne terenowe nad wiejskim budownictwem zagrodowym potwierdzają współcześnie powszechną tendencję do zacierania się różnic regionalnych /199, s. /, /136, s.91/.

W niektórych osiedlach powstają samorodnie serie domów mieszkalnych wręcz identycznych /na podstawie samorzutnego oddziaływania nie administrowanego, np. Chodów, patrz rys.20 a/. Jest to w ramach regionów i mniejszych całości kulturowych stwierdzona cecha budownictwa ludowego.

Ujednoczenie, zwłaszcza pod względem pewnych zasadniczych cech funkcjonalno-przestrzennych jest tak duże, że praktycznie niewiele można wydzielić istotnie zróżnicowanych typów budynków mieszkalnych /większe zróżnicowania odnoszą się do kompleksów cech oraz cech szczegółowych./

Dla potrzeb niniejszej pracy, zawężonej do zagadnień funkcjonalno-przestrzennych, wydawało się celowym pogrupować całą zbiorowość wg podobieństwa na podstawie pewnych cech, a grupy ująć w reprezentujące je syntetyczne modele.

Systematyka. budowa teoretycznych modeli reprezentujących przecietne cechy układów funkcjonalno-przestrzennych w budownictwie samorządnym.

Postanowiono skonstruować modele reprezentujące charakterystyczne grupy budownictwa samorządowego. Chodziło bowiem, z jednej strony o operowanie jak najmniejszą ilością obiektów charakteryzujących jak najpełniej całą zbiorowość, a z drugiej strony uzyskanie teoretycznych modeli, które stanowiłyby syntetyczny materiał porównawczy, podatny dla dalszych zabiegów teoretycznych. Te obiekty stanowiłyby syntetyczny zespół cech jakościowych i ilościowych /117,s.8/ najczęstszych wartości obrazujących odpowiednio jednorodną podzbiorowość wyłonioną z całej próby. Zatem praktycznie, tak zbudowany model może nie mieć ani jednego identycznego odpowiednika w rzeczywistości, ale pod względem wybranych cech będzie najbliższy wszystkim równocześnie obiektom podzbiorowości. Oczywiście, nie może stanowić podstawy do analizy użytkowania, nie może być prawdopodobnie metodą typologii /225,s.69/ w pracach nad regionalizacją, ale może być przydatny przy analizie użyteczności grup stosunkowo jednorodnych budynków mieszkalnych.^{105/} Może być teoretyczną syntezą pewnych tendencji dla prac porównawczych.

Metoda postępowania przy budowie modeli - reprezentantów.

a/ ustalenie cech jakościowych /selekcja cech, wybór cech różnicujących/ dla obiektów jako całości i ich elementów

- a/ przestrzennych /117,s.8/
- b/ pogrupowanie zbiorowości ze względu na największe podobieństwo pod względem wszystkich ustalonych cech jakościowych.
- c/ wstępna budowa obiektu, schemat funkcjonalno-przestrzenny.
- d/ ustalenie cech ilościowych dla całego budynku i jego elementów.
- e/ wyznaczenie wartości pozycyjnych \bar{X} lub M_o , sprawdzenie istotności różnic między tymi wartościami w danej podgrupie /ewentualnie w całej grupie/.
- f/ przyjęcie modułu projektowego /osiowego/ na podstawie wartości przeciętnej.
- g/ budowa graficzna obiektu - reprezentanta danej podgrupy z przedziałów \bar{X} lub M_o .

Przed ustaleniem cech wystarczająco charakteryzujących obiekt pod względem funkcjonalno-przestrzennym należało przeprowadzić wstępne rozeznanie badanej populacji.^{106/} Dobierane cechy bowiem nie powinny być między sobą silnie skorelowane.^{107/} Dokładna znajomość cech konieczna jest również dla ustalenia ich ilości i ewentualnego wzmocnienia /przez powtórzenie dwukrotne, trzykrotne itd./ Należało zwrócić uwagę, aby ze względu na pożądaną efekt, cechy były stosunkowo jednorodne. Wprowadzono cechy charakteryzujące obiekt pod względem ogólnego układu strefy mieszkalnej i pomocniczej /typy układów A, B, C, D, E/ /rys.21/, programu użytkowego oraz sposobu wzajemnych powiązań elementów przestrzennych.

Dobór cech wyprowadzono z obiektów najbardziej rozbudowanych przestrzennie:

Rys. 21a Układ stref w budown. samorzutnym

a /A/

b /B/

c /C/

d /D/

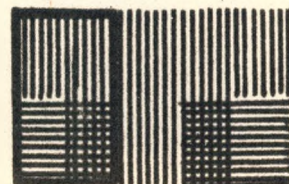
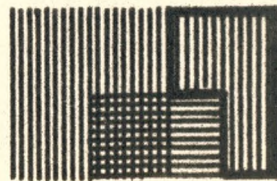
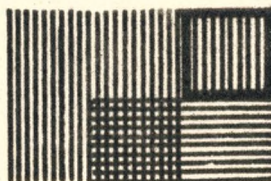
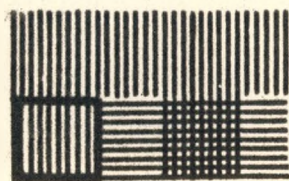
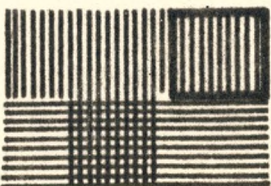
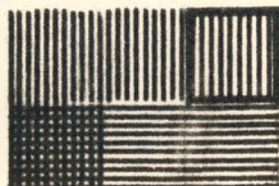
e /E/

strefa
mieszk.

strefa
pomocn.

Rys. 21b

pokol.
ust.

kuchnia

F a z a a. - cechy dla zbioru nr I:

1. Podział strefowy typu A
2. " " " B
3. " " " C
4. " " " D
5. " " " E
6. przestrzenne wydzielenie 2-ch i więcej pomieszczeń dla pokolenia ustępującego.
7. przestrzenne wydzielenie 1-go pomieszczenia dla pokolenia ustępującego /Kd/.
8. pomieszczenie wieloużytkowe gospodarstwa domowego /Kl/.
9. podstawowy program części pomocniczej /łazienka, spiżarnia/
10. korytarz, jako podstawowa przestrzeń komunikacji wydzielonej.
11. dwuwejściowość
12. wejście w szczyt budynku.
13. powiązanie kuchni /K/ z dwoma i więcej pomieszczeniami mieszkalnymi.
14. narożnikowe usytuowanie kuchni.
15. centralne usytuowanie kuchni w stosunku do pomieszczeń mieszkalnych.
16. dwa i więcej pomieszczeń mieszkalnych dostępnych pośrednio.
17. bezpośrednie udostępnienie zewnątrz pomieszczenia mieszkalnego /Pp/.
18. symetria dwukierunkowa wewnętrznych przegród.

Cechy dla zbioru nr II:

1. Podział strefowy typu A
2. " " " B
3. " " " C
4. przestrzenne wydzielenie dwu i więcej pomieszczeń dla pokolenia ustępującego.
5. przestrzenne wydzielenie jednego pomieszczenia dla pokolenia ustępującego /Kd/.
6. usytuowanie pomieszczeń dla pokolenia ustępującego w kondygnacji przyziemnej.
7. podstawowy program części pomocniczej /łazienka, spiżarnia/
8. pomieszczenie wieloużytkowe gospodarstwa domowego /K1/.
9. dodatkowe /jedno lub więcej/ pomieszczenia gospodarcze pomocnicze.
10. Korytarz, jako podstawowa przestrzeń komunikacji wydzielonej.
11. dwuwejściowość
12. dodatkowy trakt zawierający część pomocniczą budynku
13. powiązanie kuchni z dwoma i więcej pomieszczeniami mieszkalnymi.
14. narożnikowe usytuowanie kuchni
15. centralne usytuowanie kuchni w stosunku do pomieszczeń mieszkalnych.
16. dwa i więcej pomieszczenia mieszkalne dostępne pośrednio
17. bezpośrednie udostępnienie z zewnątrz pomieszczenia mieszkalnego /Pp/.
18. symetria dwukierunkowa wewnętrznych przegród.

Cechy dla zbioru nr III:

1. Podział strefowy typu A
2. " " " C
3. przestrzenne wydzielenie dwu i więcej pomieszczeń dla pokolenia ustępującego
4. przestrzenne wydzielenie jednego pomieszczenia dla pokolenia ustępującego
5. usytuowanie pomieszczenia dla pokolenia ustępującego w kondygnacji przyziemnej
6. podstawowy program części pomocniczej /łazienka, spiżarnia/
7. pomieszczenie wieloużytkowe gospodarstwa domowego /K1/
8. dodatkowe pomieszczenia /jedno lub więcej/ gospodarcze pomocnicze.
9. dwuwejściowość
10. dwa i więcej pomieszczeń mieszkalnych dostępnych pośrednio
11. bezpośrednie udostępnienie z zewnątrz pomieszczenia mieszkalnego
12. centralne usytuowanie klatki schodowej
13. układ krzyżowy przegród wewnętrznych
14. symetria dwukierunkowa przegród wewnętrznych
15. występowanie kondygnacji przyziemnej

Na podstawie tych cech ułożono trzy tabele charakteryzujące wszystkie rozpatrywane obiekty na zasadzie występowania danej cechy w danym obiekcie. Ponieważ chodzi o uzyskanie pogrupowania zbiorowości w ramach zasugerowanego już wstępnie podziału obiektów na strefy mieszkalną i pomocniczą, dlatego też po wykonaniu próbných zabiegów /w najmniejszym zbiorze nr III/

wzmocniono dwukrotnie cechy należące do pierwszego zespołu każdej grupy cech. Tak przygotowana tabela mogła być podstawą obliczeń dla uporządkowania dendrytowego /tabl.V a,b,c/.

F a z a b - uporządkowanie dendrytowe /17,s.11-19/:

Do pogrupowania zastosowano matematyczno-graficzną metodę uszeregowania dendrytowego. Na podstawie poprzednio sporządzonych tabel można sądzić o występowaniu cech w poszczególnych obiektach, ale nie można wnioskować o podobieństwie poszczególnych obiektów na tle tych cech. /17,s.14/. Dlatego też należy sprawdzić podobieństwo każdego budynku z wszystkimi pozostałymi oraz budować z tych podobieństw postać macierzową - tabelę stanowiącą podstawę wykresu dendrytowego. /17,s.14/. Podobieństwo poszczególnych obiektów oblicza się na podstawie współczynnika podobieństwa /współczynnika Steinhausa/. /17,s.13/. Współczynnik podobieństwa określa stosunek cech wspólnych do średniej liczby cech występujących w obydwu porównywanych obiektach.

$$p = \frac{2c}{a+b} \times 100\% \quad \text{przy czym}$$

c - liczba cech wspólnych dla obydwu obiektów

a - liczba wszystkich cech występujących w jednym obiekcie

b - liczba wszystkich cech występujących w drugim obiekcie

Obliczenie wykonano bez użycia i z użyciem maszyny cyfrowej ZAM 41 i wpisano do przygotowanej tabeli wg kolejności przyjętej w poprzednich tabelach. Im współczynnik jest większy, tym porównywane obiekty są podobniejsze na tle uwzględnionych cech. Zadaniem uporządkowania dendrytowego jest graficzne

Tab. Va Tabela zbiorcza cech jakościowych dla obiektów jednokondygnacyjnych(zbiór I)

obiekt	cecha	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	suma	cech		
1		•	•					•		•	•	•	•		•						8	8	
2				•	•			•	•				•	•		•	•					8	8
3		•	•					•			•	•	•		•							7	7
4				•	•			•		•	•	•	•									7	7
5				•	•			•							•							6	6
6				•	•		•				•		•		•		•	•				7	7
7				•	•			•	•	•	•	•	•	•			•	•				10	10
8		•	•					•				•	•		•					•		7	7
9		•	•					•		•	•	•	•									8	8
10				•	•		•			•	•	•	•		•		•	•	•	•		7	7
11				•	•			•							•					•		6	6
12		•	•								•	•	•		•							6	6
13				•	•			•							•							4	4
14		•	•				•		•					•		•	•	•	•			8	8
15		•	•				•		•					•		•	•	•	•			8	8
16		•	•				•		•					•		•	•	•	•			8	8
17		•	•				•		•					•		•	•	•	•			7	7
18		•	•				•		•					•		•	•	•	•			8	8
19		•	•					•	•					•		•	•	•	•	•		9	9
20				•	•			•	•		•	•			•		•	•	•			9	9
21				•	•			•							•		•			•		6	6
22				•	•		•					•	•		•		•			•		7	7
23		•	•					•	•	•				•		•	•	•	•			9	9
24		•	•					•	•						•		•	•	•	•		7	7
25				•	•			•	•					•		•				•		7	7
26		•	•							•					•							4	4
27		•	•					•							•		•	•	•	•		7	7
28				•	•		•								•		•	•	•	•		6	6
29				•	•										•		•	•	•	•		6	6
30				•	•										•		•	•	•	•		7	7
31				•	•		•			•					•		•	•	•	•		8	8
32				•	•			•							•		•	•	•	•		4	4
33				•	•			•							•		•	•	•	•		4	4
34		•	•							•												3	3
35				•	•			•							•							4	4
36				•	•			•							•							4	4
37				•	•			•		•				•		•	•	•	•			8	8
38		•	•							•					•		•	•	•	•		6	6
39		•	•												•		•	•	•	•		5	5
40				•	•			•		•				•		•	•	•	•	•		7	7
41				•	•				•	•					•		•	•	•	•		7	7
42				•	•			•	•						•		•	•	•	•		7	7
43		•	•							•					•		•	•	•	•		6	6
44				•	•		•				•			•		•	•	•	•	•		10	10
45				•	•		•		•		•			•		•	•	•	•			9	9
46		•	•					•			•				•		•	•	•	•		6	6
47		•	•							•		•			•		•	•	•	•		7	7
48				•	•		•						•		•		•	•	•	•		7	7
49				•	•			•	•	•	•		•		•		•	•	•	•		9	9
50				•	•			•							•		•	•	•	•		7	7
51				•	•			•							•		•	•	•	•		6	6
52		•	•					•	•	•					•		•	•	•	•		8	8
53					•	•		•	•	•	•	•	•			•	•	•	•	•		8	8
54		•	•					•	•	•	•	•	•									9	9
55		•	•					•	•					•		•	•	•	•	•		9	9
56				•	•			•	•			•					•	•	•	•		6	6
57		•	•					•	•					•		•	•	•	•	•		8	8
58		•	•					•	•					•		•	•	•	•	•		8	8
59				•	•			•	•		•			•		•	•	•	•	•		9	9
60				•	•			•	•						•		•	•	•	•		6	6
61		•	•					•	•						•		•	•	•	•		5	5
62		•	•					•	•						•		•	•	•	•		7	7
63				•	•			•	•						•		•	•	•	•		7	7
64				•	•		•		•						•		•	•	•	•		8	8
65				•	•			•	•						•		•	•	•	•		6	6
66					•	•		•	•						•		•	•	•	•		5	5
67		•	•							•					•		•	•	•	•		4	4
68					•	•		•	•						•		•	•	•	•		6	6
69					•	•		•	•						•		•	•	•	•		6	6

Tab.Vb Tabela zbiorcza cech jakościowych dla obiektów jednokondygnacyjnych z dodatkowa kondygnacją przyziemną (zbiór II)

obiekt \ cecha	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	suma cech
1		••			•		•							•		•	•	•	6
2		••						•	•			•	•			•			7
3		••		•			•	•	•	•	•			•		•	•		11
4		••					•	•		•		•		•					6
5		••			•						•			•		•			7
6		••					•	•		•	•			•					7
7		••			•			•			•			•		•	•	•	9
8			••	•			•	•			•				•		•		10
9		••					•	•		•	•			•				•	8
10		••		•			•	•	•	•	•								8
11		••					•	•	•		•					•	•	•	10
12		••		•			•			•						•			7
13	••									•				•				•	5
14		••				•	•	•	•		•			•			•		9
15		••		•			•			•	•	•							7
16		••		•			•	•	•		•					•	•	•	10
17		••		•			•	•					•		•		•		9
18		••		•			•	•			•			•		•	•		11
19		••			•		•	•						•					6
20	••					•	•	•			•			•					7
21		••			•			•						•					5
22		••			•						•			•		•			6
23		••			•											•	•	•	6
24		••														•	•	•	6
25	••			•		•	•	•	•					•					8
26	••										•	•					•		6
27		••			•		•	•			•			•					7
28		••			•		•	•			•			•				•	7
29		••			•		•	•			•			•		•	•		9
30		••		•			•	•			•			•		•	•		7
31		••		•			•	•			•	•		•		•	•	•	11
32		••		•			•	•			•			•		•	•		9
33		••		•			•	•			•			•		•	•		8
34	••					•	•	•						•		•	•	•	9
35	••					•	•	•						•		•	•	•	9

Tab.Vc Tabela zbiorcza cech jakościowych dla obiektów dwukondygnacyjnych (zbiór III)

obiekt \ cecha	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	suma cech
1	••		•				•	•		•			•	•		8
2	••			•		•	•			•	•		•		•	9
3		••	•			•		•						•	•	6
4		••		•			•	•			•	•			•	9
5		••		•			•		•			•		•		7
6		••	•			•		•	•	•	•			•		9
7		••		•			•				•	•	•	•		9
8	••		•		•						•	•			•	8
9	••			•	•	•		•	•	•	•		•		•	12
10		••	•				•	•	•		•				•	8
11		••		•			•	•	•		•				•	8
12	••		•		•	•	•	•			•				•	9
13	••			•	•		•		•	•	•	•	•	•	•	12
14	••			•	•				•	•	•	•			•	9

pogrupowanie wszystkich obiektów tak, aby obiekty podobne, o największych wartościach współczynnika p , znalazły się blisko siebie, tworząc grupy obiektów podobnych. Budowa wykresu dendrytowego następuje w kilku kolejnych fazach. Najpierw dokonuje się połączeń pierwszego stopnia wszystkich obiektów.^{108/}

Następnie łączy się poszczególne pary połączeń między sobą w większe grupy i tak kolejno powiększając grupy, uzyskuje się ostatecznie całość graficzną uporządkowania dendrytowego. Ponieważ w dendrycie wydziela się grupy ze względu na ich umowną bliskość, więc w ramach grupy odległości powinny być jak najmniejsze, natomiast grupy powinny być od siebie bardziej odległe. Ponieważ jednak, przy użyciu współczynnika p , im większa jest umowna bliskość punktów, tym wartość współczynnika jest większa, wobec tego ostateczny wykres sporządzono odejmując wszystkie wartości tabelaryczne /współczynnika p / od 100,0. /tabl. VI a,b,c/.

Interpretacja uporządkowania dendrytowego. - W wyniku opisanych czynności, uzyskano trzy wykresy dendrytowe dla poszczególnych zbiorów obiektów. Wykres dla zbioru nr I jest rezultatem połączeń 4-go stopnia. /Rys. 22 a,b/. Można więc przyjąć, że podstawowe grupy typologiczne stanowią uporządkowanie poprzedzającego stopnia tzn. 3-go. Są to grupy obiektów I, II, III, IV, IVa. W całościowym obrazie dendrytu podział powyższy jest wyraźnie zaznaczony skupieniem obiektów grupy i zwiększonymi odległościami pomiędzy grupami. Ponieważ zastosowano dużo cech przestrzennych, więc podział na grupy

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35
1	4,00	63,2	50,0	80,0	53,4	82,3	33,3	62,6	37,5	77,8	53,4	30,8	58,8	4,00	66,6	58,8	63,2	57,2	26,6	46,2	71,6	85,4	71,4	25,0	28,6	66,6	80,0	82,5	66,6	73,8	70,6	62,6	58,8	58,8
	2	55,6	40,0	42,8	42,8	50,0	23,6	40,0	53,4	58,8	42,8	0	50,0	42,8	58,8	37,4	44,4	46,2	14,3	50,0	46,3	46,3	46,3	26,6	30,8	42,8	28,6	50,0	57,2	55,6	50,0	53,4	25,0	25,0
		3	73,6	55,7	77,9	70,0	54,6	73,8	73,8	85,7	77,8	25,0	80,0	66,6	85,7	70,0	81,8	58,7	44,4	50,0	47,1	47,1	47,1	52,5	23,6	66,6	55,6	80,0	66,6	71,8	90,0	73,7	50,0	50,0
			4	53,3	80,0	58,8	33,3	87,4	75,0	66,6	66,6	30,8	70,6	80,0	55,6	47,1	63,3	71,4	53,3	61,6	57,2	28,6	28,6	50,0	28,6	80,0	66,6	70,6	66,6	63,2	70,6	62,6	35,3	35,3
				5	57,1	87,5	23,6	66,6	40,0	70,6	57,1	50,0	50,0	42,8	58,9	50,0	55,6	61,6	28,6	66,6	96,3	77,1	61,6	23,9	0	71,4	85,9	75,1	57,2	66,6	62,6	80,0	37,5	37,5
					6	62,6	35,3	93,4	66,6	70,2	71,4	33,3	75,0	57,2	58,9	50,0	66,6	76,9	57,2	66,6	61,6	30,8	30,8	53,2	15,4	85,9	71,6	74,9	71,4	66,6	50,0	66,6	37,6	37,6
						7	42,1	70,6	47,1	84,3	50,0	42,8	66,6	37,6	73,8	55,6	70,0	66,6	36,6	71,6	80,0	80,0	71,4	35,3	13,3	74,9	74,9	88,8	62,6	80,0	77,8	82,2	55,6	55,6
							8	33,3	44,4	50,0	47,1	13,3	31,6	35,3	60,0	73,6	57,1	25,0	35,3	13,3	25,0	25,0	37,6	22,2	37,6	35,3	23,6	52,7	47,1	57,2	63,2	44,4	52,7	52,7
								9	75,0	77,8	66,6	46,2	70,6	66,6	55,6	47,2	63,2	71,4	53,4	61,6	57,2	42,8	42,8	50,0	14,3	80,0	80,0	70,6	66,6	73,7	70,6	70,5	42,1	42,1
									10	66,6	66,6	15,3	70,6	80,0	77,7	58,8	63,1	56,9	40,0	46,1	42,8	28,5	42,8	50,0	14,4	66,6	53,3	47,0	66,6	63,1	70,5	62,5	23,5	23,5
										11	58,8	40,0	84,2	47,0	90,0	63,1	76,1	62,5	47,0	53,3	62,5	62,5	62,5	55,5	24,4	70,5	70,5	84,2	70,5	85,7	84,2	72,2	63,1	63,1
											12	16,6	50,0	85,7	70,5	77,7	66,6	46,1	28,5	33,3	63,0	42,1	61,5	26,6	15,5	57,1	57,1	62,5	82,3	66,6	75,0	66,6	24,4	24,4
												13	28,5	16,6	26,6	14,2	24,4	18,1	66,6	20,0	36,3	18,1	18,1	61,5	36,3	33,3	50,0	28,5	16,6	37,5	28,5	46,1	57,1	57,1
													14	50,0	73,6	55,5	70,0	66,6	50,0	57,1	53,3	40,0	40,0	70,5	26,6	75,0	62,5	77,7	62,5	70,0	73,6	58,8	55,5	55,5
														15	58,8	62,5	55,5	46,1	28,5	33,3	46,1	30,7	46,1	26,6	15,3	57,1	57,1	50,0	57,1	55,5	62,5	53,3	12,5	12,5
															16	73,6	76,1	50,0	35,3	40,0	50,0	62,5	75,0	44,4	24,4	58,8	58,8	73,6	70,5	85,7	84,2	77,7	52,6	52,6
																17	70,0	40,0	25,0	28,5	53,3	53,3	66,6	23,5	40,0	50,0	50,0	66,6	62,5	70,0	75,0	58,8	33,3	33,3
																	18	58,8	44,4	50,0	58,8	47,0	58,8	42,1	23,5	66,6	50,9	80,0	77,7	81,8	90,0	73,6	50,0	50,0
																		19	46,1	90,9	72,0	50,0	33,3	28,5	16,6	92,3	76,9	80,0	76,9	58,8	66,6	56,9	40,0	40,0
																			20	33,3	30,7	0	0	93,3	46,1	57,1	42,8	50,0	42,8	44,4	50,0	40,0	75,0	75,0
																				21	28,5	55,5	36,3	30,7	0	83,3	66,6	71,3	66,6	50,0	57,1	61,5	28,5	28,5
																					22	66,6	50,0	28,5	0	76,9	76,9	80,0	61,5	58,8	66,6	71,3	20,6	20,6
																						23	83,3	0	16,6	46,1	61,5	66,6	46,1	58,8	53,3	57,1	40,0	40,0
																							24	0	16,6	30,7	46,1	50,6	61,5	70,5	66,6	71,3	40,0	40,0
																								25	42,8	50,6	40,0	47,0	40,0	42,1	47,0	37,5	70,5	70,5
																									26	15,3	15,3	26,6	15,3	35,2	26,8	0	53,3	53,3
																										27	85,7	85,7	71,5	66,6	75,0	50,6	37,5	37,5
																											28	75,0	57,1	66,6	62,5	66,6	37,5	37,5
																												29	75,0	80,0	88,8	70,5	55,5	55,5
																													30	77,7	87,5	80,0	50,0	50,0
																														31	90,0	84,2	60,0	60,0
																															32	82,3	55,5	55,5
																															33	47,0	47,0	
																															34	10,0		
																																35		

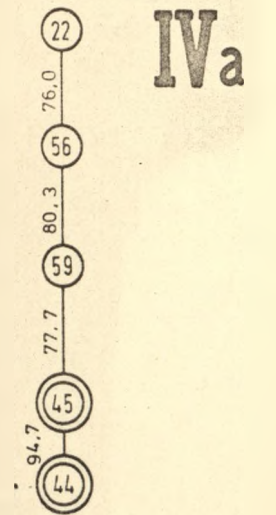
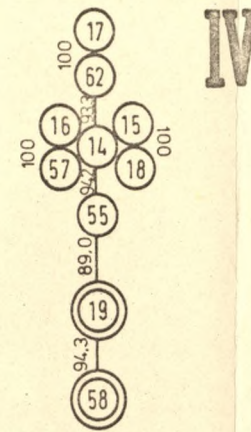
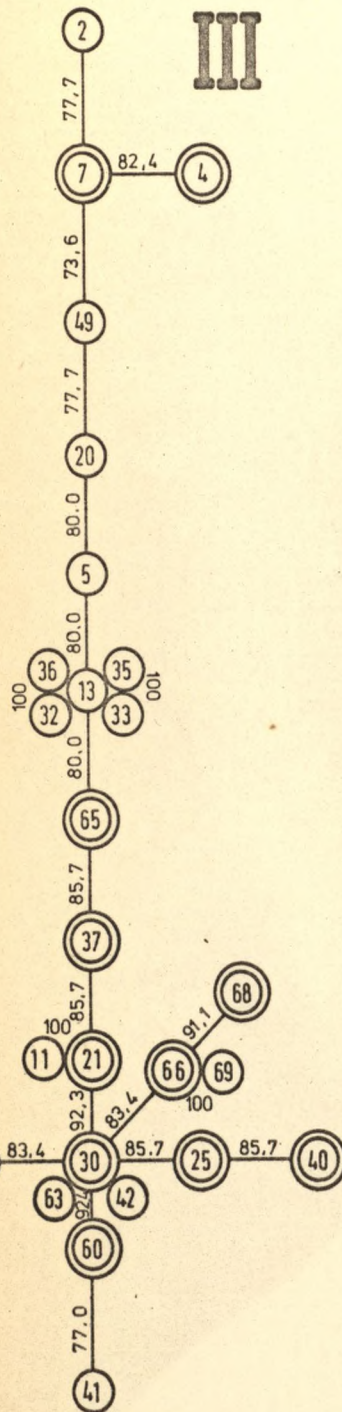
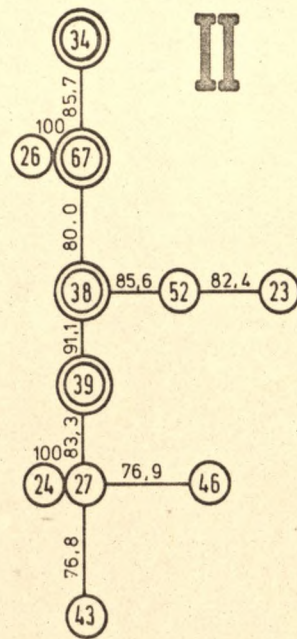
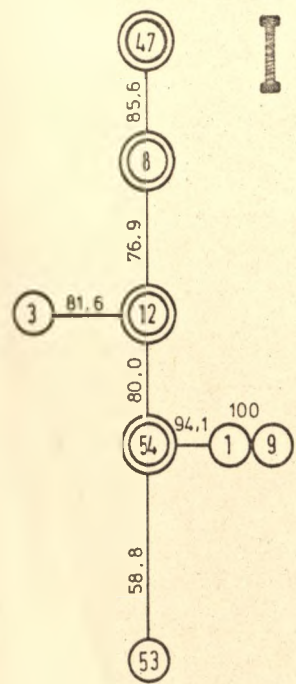
Tab.VIb Tabela współczynników podobieństwa dla obiektów jednokondygnacyjnych z dodatkową kondygnacją przyziemną (zbiór II)

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
1	58,8	28,5	23,5	13,3	35,2	23,5	37,5	50,0	37,5	12,5	58,8	60,0	35,2
	2	26,6	55,5	25,0	33,3	55,5	58,8	76,6	35,2	58,8	66,6	76,6	66,6
		3	60,0	61,5	60,0	66,6	42,8	22,2	57,1	57,1	40,0	22,2	13,3
			4	62,5	66,6	77,7	47,0	47,6	70,5	87,5	56,5	47,6	44,4
				5	62,5	75,0	26,6	36,8	40,0	62,5	12,5	42,1	25,0
					6	56,5	47,0	47,6	71,1	47,0	33,3	38,0	44,4
						7	47,0	47,6	47,0	70,5	33,3	57,1	44,4
							8	40,0	37,5	37,5	83,4	50,0	71,1
								9	40,0	50,0	66,6	75,0	76,6
									10	75,0	58,8	40,0	35,2
										11	57,1	50,0	47,0
											12	47,6	55,5
												13	85,6
													14

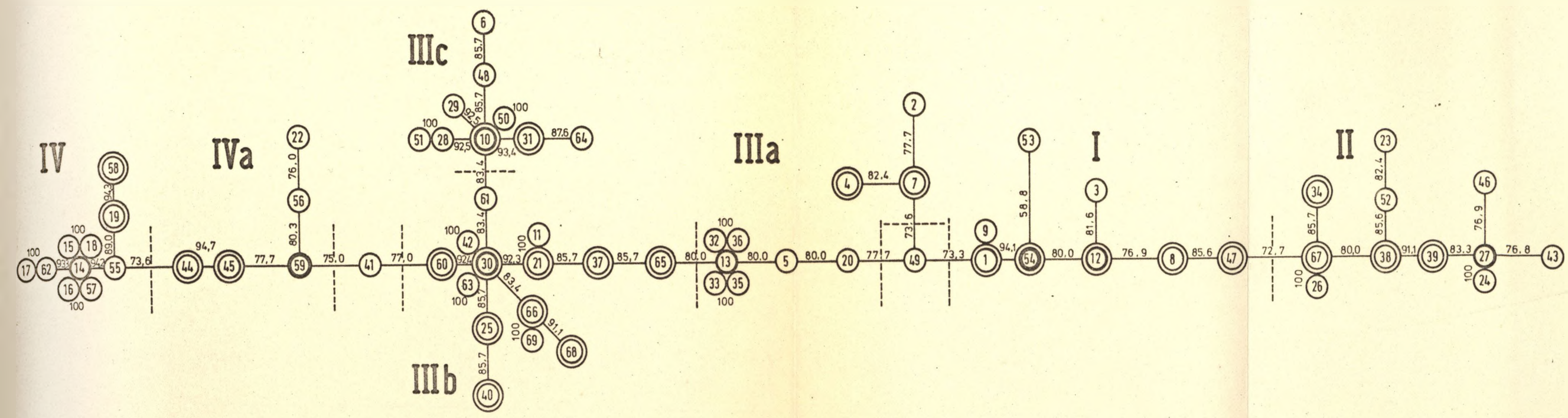
Tab.VIc Tabela współczynników podobieństwa dla obiektów dwukondygnacyjnych (zbiór III)

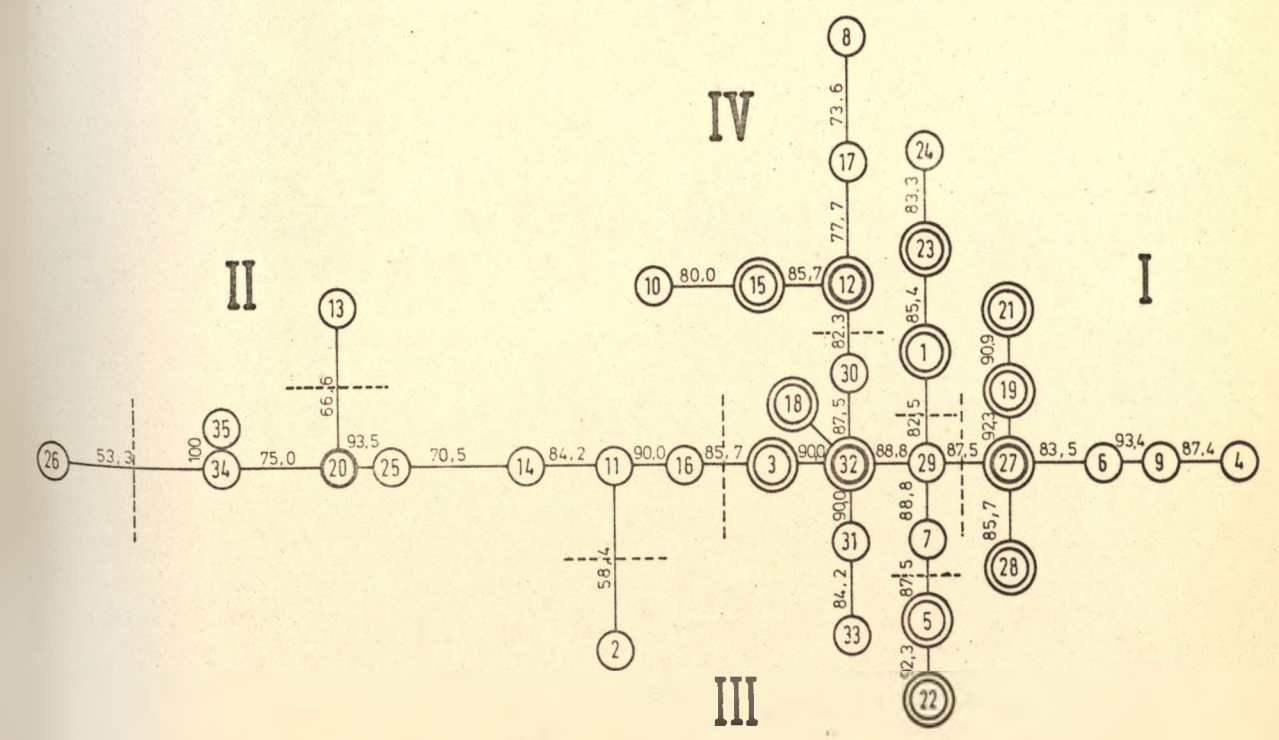
Rys.22a Uporzadkowanie dendrytowe elementów zbioru I - faza połączeń II i III stopnia

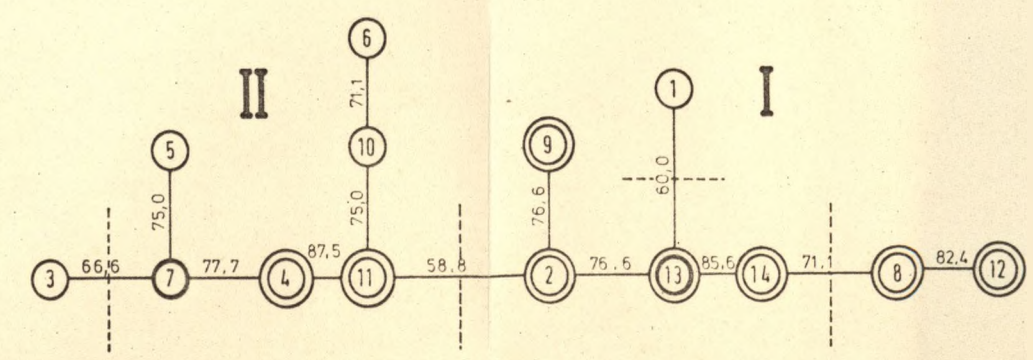
Rys. 22b Uporządkowanie dendrytowe elementów zbioru I

Rys. 23 Uporządkowanie dendrytowe elementów zbioru II

Rys. 24 Uporządkowanie dendrytowe elementów zbioru III

jest podyktowany tymi cechami, natomiast w ramach grup następuje zróżnicowanie ze względu na program użytkowy obiektu. Liczebność grupy III jest największa. Dzieli się ona na trzy mniejsze podgrupy zróżnicowane mniejszą liczbą cech niż grupy główne, III a, III b, III c.

Miejsca podziału są mniej wyraźne i wymagają sprawdzenia merytorycznego z opisem i rysunkiem obiektów.

Miejsce podziału podgrupy IIIa i IIIb wypada między 13 i 65 obiektem. /Ze względu na wartości p i dwustronne powiązanie obiektu 65 i 37/. Konsekwentnie należy więc odrzucić od tej podgrupy pozostałe obiekty w punkcie między obiektem 20 i 49 /obiekty 20 i 5 można pozostawić w podgrupie ze względu na wartość p z obiektem 13, oraz potrzebą utrzymania jak największej liczebności podgrup/. Granica między podgrupą IIIb i IIIc wypada, ze względu na tę samą wartość p , po obydwu stronach obiektu 61. Ponieważ wartość taka współczynnika p w podgrupie IIIb już występuje, więc obiekt 61 pozostawiono w tej podgrupie.

Na uwagę zasługują te obiekty, które wykazują słabe powiązanie z resztą obiektów i niską wartością p . Nie należą do żadnej podgrupy, albo stanowią elementy przejściowe pomiędzy grupami lub podgrupami obiektów. Należy je w takiej sytuacji albo odrzucić jako obiekty nietypowe, albo oddzielnie zinterpretować. Są to obiekty 53, 2-7-4, 49, 41. Analiza merytoryczna potwierdza, że obiekt 53 nie jest podobny do pozostałych. Natomiast obiekty 2-7-4, powiązane poprzez obiekt 49 z grupą I i IIIa, wykazują pod względem pewnych cech duże podobień-

stwa z obiektami tych grup. W wyniku analizy merytorycznej włączono je do grupy nr I. /O niemożności wejścia tych obiektów do tej grupy zdecydowała odmiennosc cechy wzmocnionej/. Najbardziej charakterystyczne punkty w wykresie dendrytowym stanowią te, które są centralnie usytuowane w ramach grup i mają dużo połączeń z innymi punktami. Są to obiekty najbardziej podobne do pozostałych w grupie i stanowią pewien typ reprezentujący całą grupę lub podgrupę /w tabeli oznaczono je kółkami/. /Tabl. VII/.

Na wykresie dendrytowym obiekty identyczne na tle uwzględnionych wszystkich cech posiadają między sobą odległość zerową /100% podobieństwa/. Oczywiście, nie oznacza to w praktyce całkowitej identyczności. Obiekty te bowiem różnią się między sobą cechami nie uwzględnionymi w powyższych rozważaniach.

Wykres dendrytowy dla zbioru nr II jest rezultatem połączeń trzeciego stopnia. Za podstawowe grupy uznano połączenia drugiego stopnia. /Rys. 23/. W rezultacie otrzymano grupy I,II, III,IV. Obiekty 5-21, 1-23 i 24, jako oddzielne połączenia drugiego stopnia, nie tworzą wystarczających grup dla jakiegokolwiek analizy, zatem włączono je w skład grupy III, z którą są powiązane w ostatniej fazie łączenia. Obiekty 2,26 i 13 są luźno związane z grupą nr II i przedstawiają odmienne typy przestrzenne. Ze względu na stosunkowo małą liczbę obiektów zbioru nr II, liczebność grup w uszeregowaniu dendrytowym jest mała.

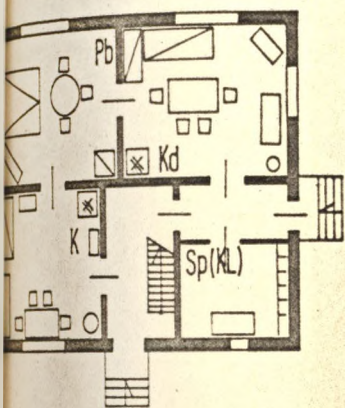
Dendryt dla zbioru nr III jest rezultatem połączeń trzeciego stopnia. /Rys.24/. Otrzymano grupy obiektów I,II. Obiekty

Typ budynków wg kondygnacji	Zbiór I /jednokondygnacyjne/							Zbiór II jednokondygnacyjne z kondygnacją przyziemną				Zbiór II dwa lub więcej kondygnacyjne	
	I	II	IIIa	IIIb	IIIc	IV	IVa	I	II	III	IV	I	II
Typy budynków w uporządkowaniu dendrytowym													
numery kolejnych obiektów	1 2 3 4 7 8 9 12 47 53 <u>54</u>	23 24 26 <u>27</u> 34 38 39 43 46 52 67	5 <u>13</u> 20 32 33 35 36 49	11 21 25 <u>30</u> 37 40 41 42 60 61 63 65 66 68 69	6 <u>10</u> 28 29 31 48 50 51 64	<u>14</u> 15 16 17 <u>18</u> 19 <u>27</u> 28 55 57 58 62	22 44 45 56 <u>59</u>	4 6 9 19 21 <u>27</u> 28	2 11 13 14 16 <u>20</u> 25 26 34 35	1 3 5 7 22 23 24 29 30 31 <u>32</u> 33 18	8 <u>10</u> <u>12</u> 15 17	1 2 8 9 <u>12</u> <u>13</u> 14	3 4 5 6 <u>7</u> 10 11
liczba obiektów w grupie	11	11	8	15	9	10	5	7	10	13	5	7	7
liczba łączna w zbiorach	69							35				14	
obiekty luźno związane z grupą	2 7 4 53		49	41					26 2 13			1	3

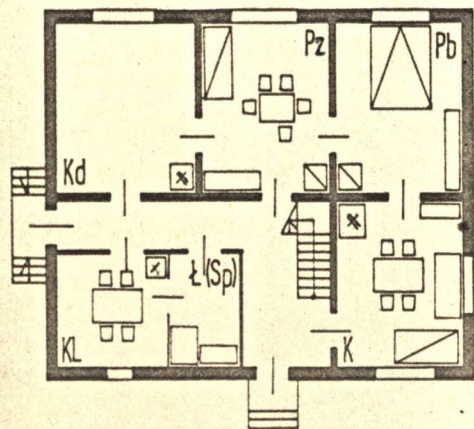
Podkreślono obiekty szczególnie charakterystyczne dla danych grup uporządkowania dendrytowego.

do tab. VII najbardziej typowe budynki w grupach uszeregowania dendrytowego (inventaryzacje) dla zbioru I

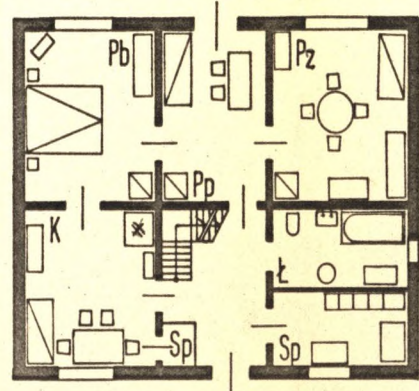
8W/78/M

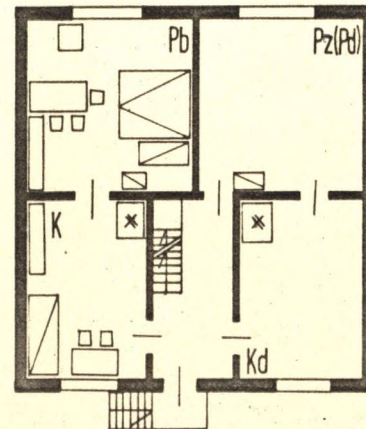
54/BW/88/M

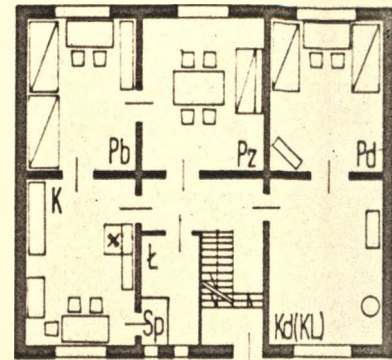
27/CZ/8/M

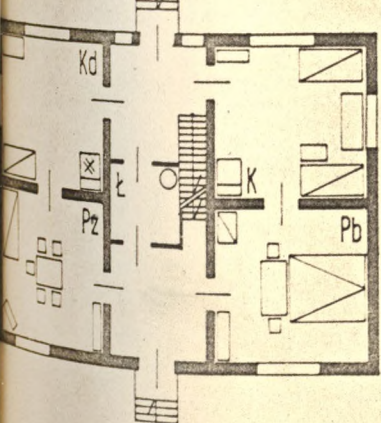
13/SM/75/M

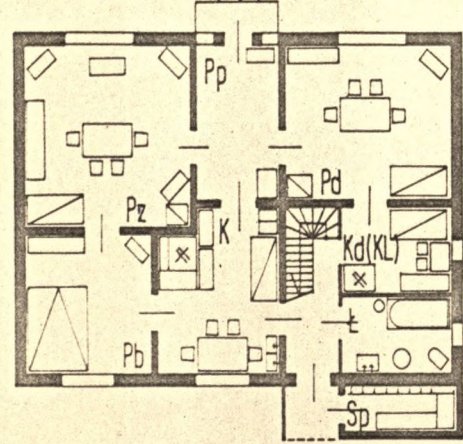
30/WI/80/M

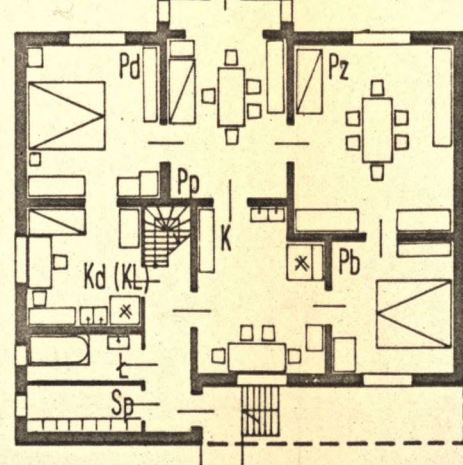
8W/32/M

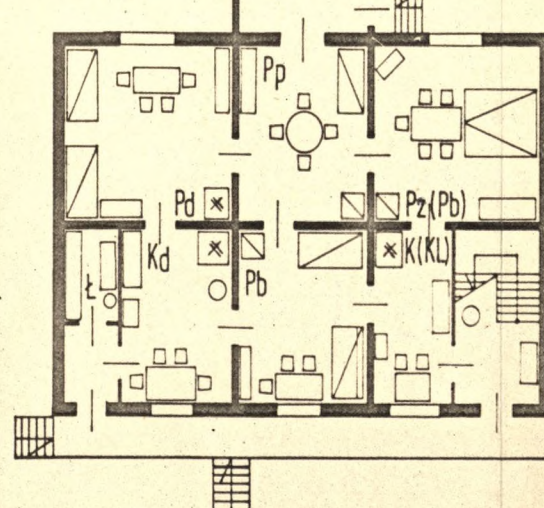
14/CH/53/M

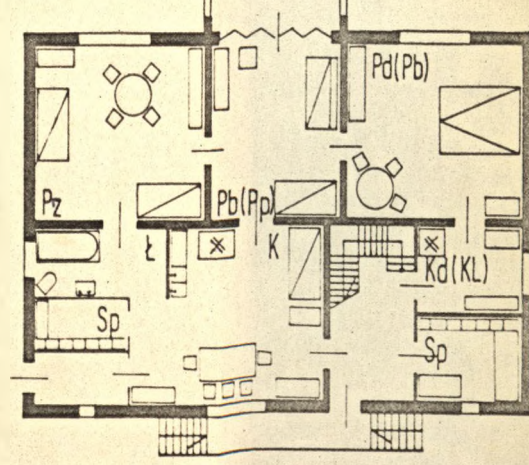
16/CH/28/M

44/WA/53/P

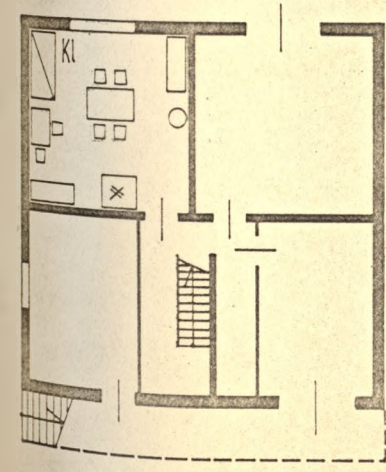
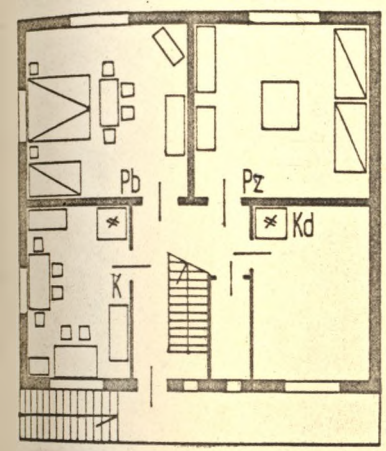

59/ŁŁ/29/P

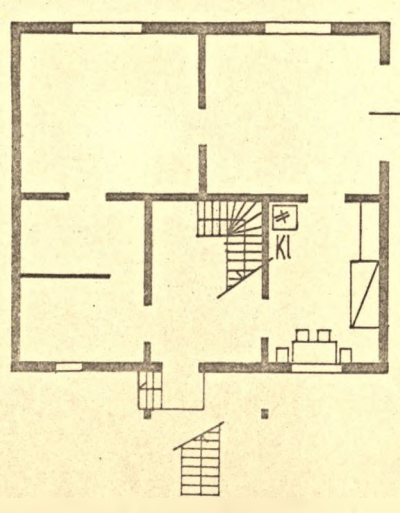
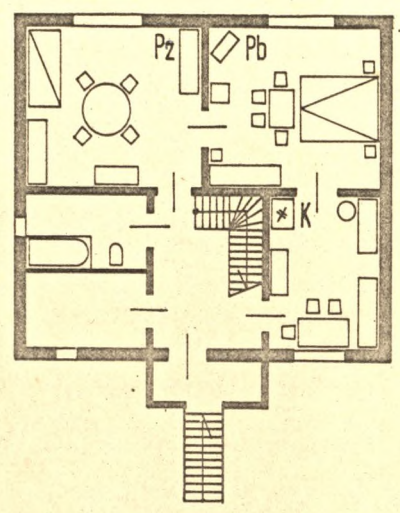

Zbiór II

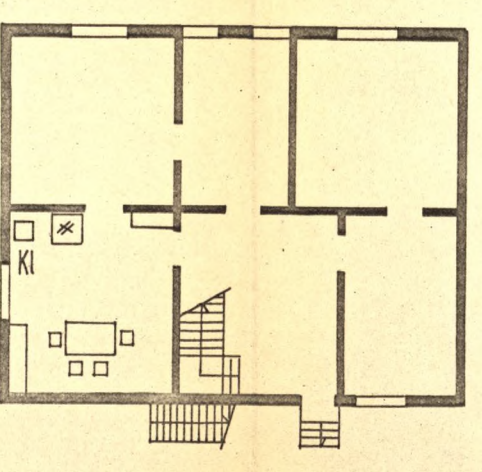
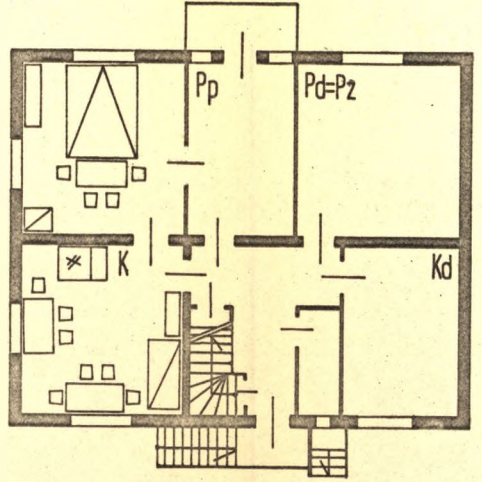
S/1/27/PW/22/M

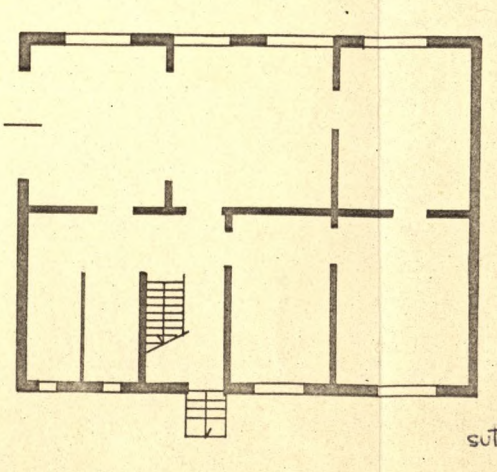
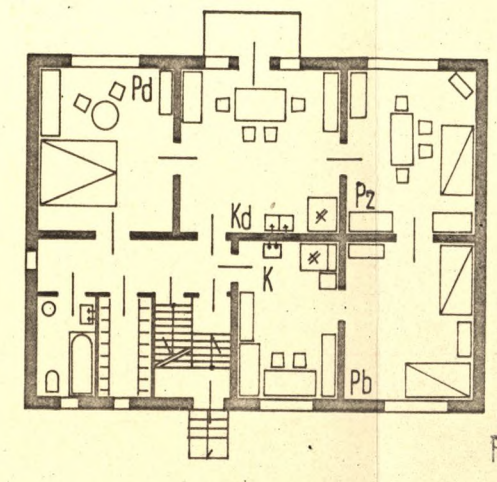
S/II/20/ŚM/68/P

S/III/32/MĄ/B/173/P

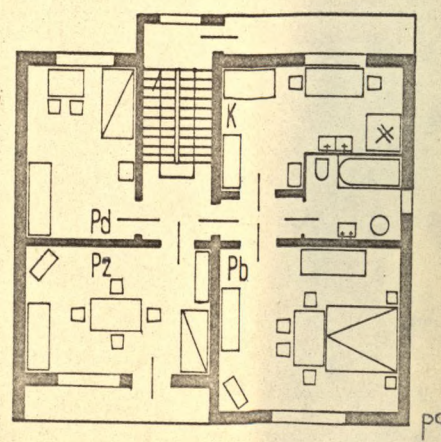
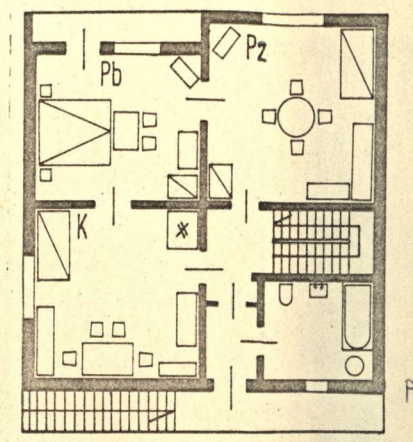

S/IV/12/GO/113/M

Zbiór III

Ptr I/13/ŚM/134/P

Ptr/II/7/KW99/P

12-8 włączono do I grupy obiektów.

Klasyfikacje 118-tu obiektów, ze względu na ich układy funkcjonalno-przestrzenne, można było wykonać bez użycia powyższej metody, porównując kolejne poszczególne obiekty. Zastosowanie jednak tej metody posłużyło do:

1. wydatnego skrócenia czasu pracy w niniejszym przypadku
2. sprawdzenia na stosunkowo niewielkiej liczbie obiektów przydatności powyższej metody dla podobnych prac prowadzonych na dużych liczebnościach przypadków.
3. sprawdzenia wnioskowania tradycyjnego
4. uściślenia, zobiektywizowania i uniknięcia pomyłek postępowania.

Dokonaną klasyfikację zbiorów sprawdzono pod względem merytorycznym, co potwierdziło pełne efekty uzyskane przy zastosowanej metodzie uporządkowania dendrytowego. W rezultacie można stwierdzić, że zastosowanie powyższej metody nadaje się do uporządkowania macierzy bardzo licznych, przy których nakład prac, ryzyko-pomyłki w tradycyjnym postępowaniu są wielokrotnie wyższe.

Opisana metoda stanowi zbiór prostych postępowań, które mogą być wykonywane przez poinstruowanych pracowników bez większych kwalifikacji. Metoda nadaje się dla prac zespołowych z podziałem czynności, skraca nakład czasu i kosztów, zwiększa pewność wyników i ścisłość postępowania. Autor mógłby proces klasyfikowania 120 obiektów wykonać w ciągu 1-go dnia /licząc od przekazania tabeli na zaprogramowaną wcześniej maszynę/, podczas gdy pracował kilkanaście razy dłużej, ze względu na

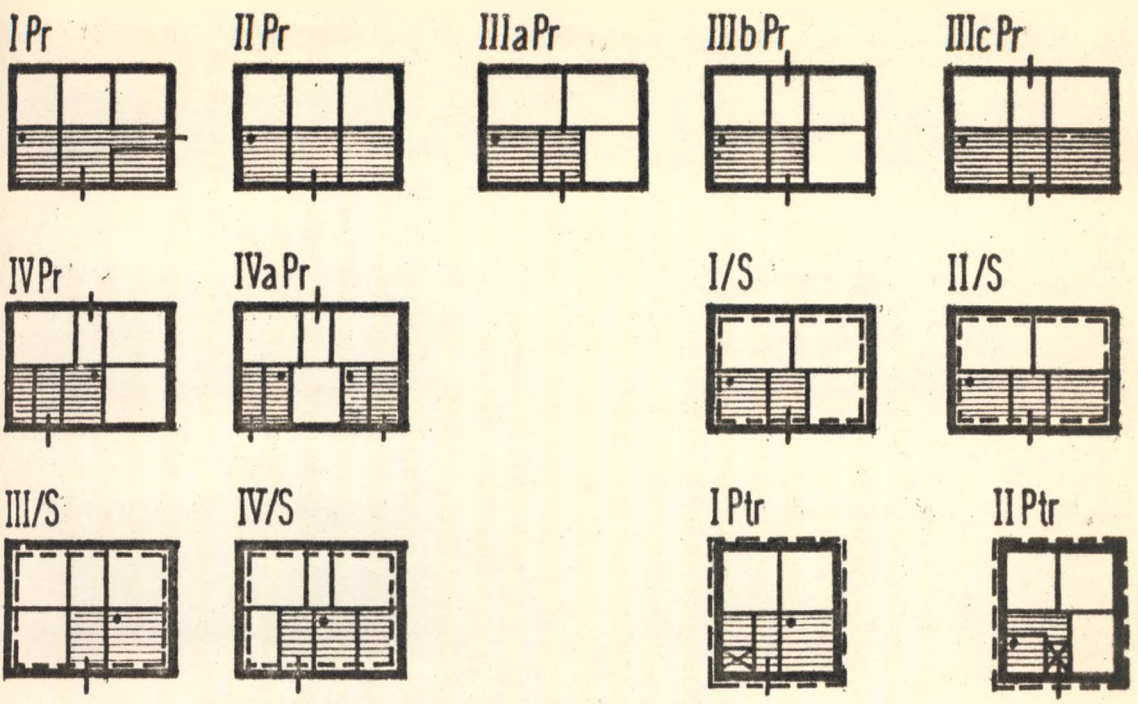
podwójne postępowanie - tradycyjne i opisane wyżej.

F a z a c. - W dalszym postępowaniu należało stworzyć syntetyczne schematy przestrzenne reprezentujące każdą grupę obiektów jednym zbiorczym obiektem. Na schematach zaznaczono podział na podstawowe strefy użytkowania: mieszkalną i pomocniczą, z wyodrębnieniem pomieszczenia kuchni, jako skupiającego cechy obydwu stref i ze względu na jego znaczenie użytkowe oraz różnicujący charakter. /Rys.25./ Uwzględniono również udostępnienie stref z siedliska, rzutujące na rozrząd komunikacji wewnętrznej budynku. Dla obiektów zbioru nr II i III brano pod uwagę jedynie kondygnacje parteru. Schematy pod grupy IIIb i IIIc nie różnią się istotnie pod względem układu przestrzennego, wobec czego do dalszych analiz może je reprezentować jeden obiekt teoretyczny III bc. Zróżnicowanie bowiem tych podgrup dotyczy programu strefy pomocniczej oraz szczegółów rozwiązania przestrzennego. W rezultacie pozostało sześć obiektów dla zbioru nr I, cztery obiekty dla zbioru nr II i dwa obiekty dla zbioru nr III.

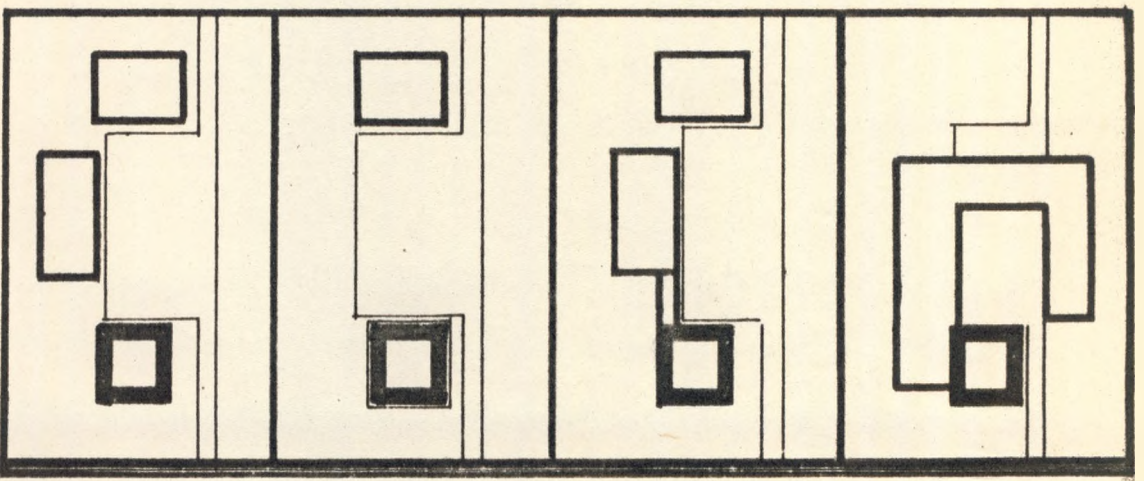
Rozeznanie układów przestrzennych charakterystycznych dla danej grupy najłatwiej przeprowadzić na obiektach centralnych, sprawdzając przez konfrontację z innymi. Posiadają one najpełniejszy program przestrzenny. Istota różnic pomiędzy grupami zawiera się w:

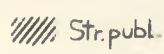
1. wzajemnych proporcjach oraz usytuowaniu strefy mieszkalnej i pomocniczej
2. usytuowaniu kuchni zasadniczej
3. rozwiązaniu komunikacji wewnętrznej poprzez udostępnienie

Rys. 25

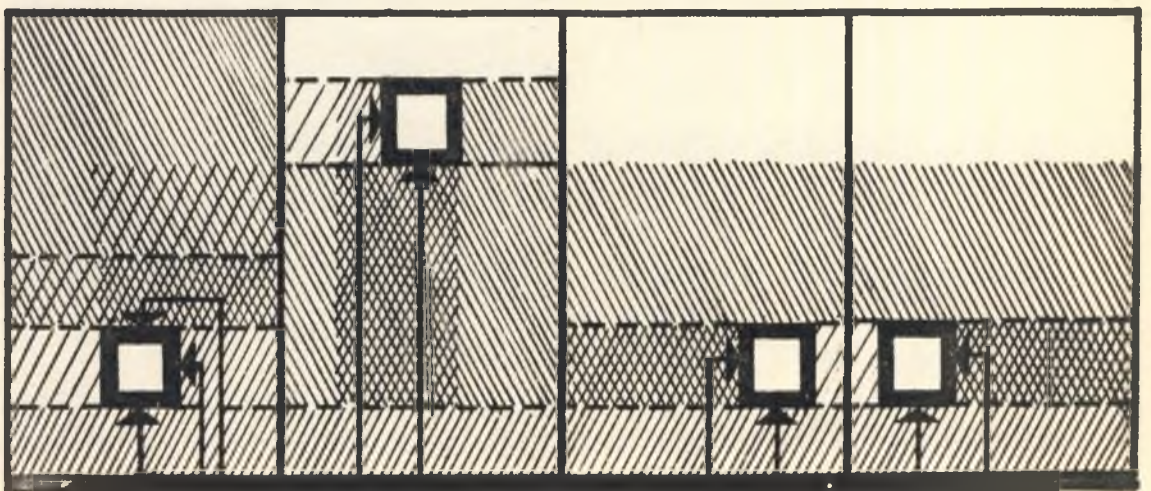

Rys. 27b

 Str. publ.
  Str. prod.

Rys. 27a

a b c₁ c_p

z zewnątrz zasadniczych pomieszczeń

4. w programie ilości pomieszczeń mieszkalnych oraz pomocniczych.

Ze względu na obserwowany układ konstrukcyjny, który warunkuje podział na pomieszczenia w strefie mieszkalnej, ilość tych pomieszczeń istotnie charakteryzuje dany typ budynku. Natomiast pomieszczenia pomocnicze są wydzielane z większych pomieszczeń i ich usytuowanie przebiega różnie i niezależnie od danego przestrzennego typu budynku.

Tak więc nie uwzględniono ich w typologii. Prostokątność i zwartość układu rzutów budynków przy stereotypie konstrukcyjnym sprawiają, że o reprezentantach stanowią pomieszczenia kuchni, mieszkalne, kuchni letniej. Wszystkie inne pomieszczenia są zawarte w powierzchni pozostałej, zaliczonej do strefy pomocniczej.

F a z a d. - Dla zbudowania właściwych modeli - reprezentantów konieczne są podstawowe wielkości liniowe i powierzchniowe głównych elementów, tzn. osiowe rozpiętości traktów konstrukcyjnych oraz poszczególnych pomieszczeń. Ze względu na charakter budowanych modeli, wielkości te powinny wynikać z cech ilościowych statystycznych. Ze względu na regularny charakter obiektów, rozstaw osiowy traktów jest również miarą jednego boku zasadniczych pomieszczeń. Wystarczy więc znajomość ich powierzchni dla zbudowania rzutu poziomego. Wielkości te powinny być pobrane z poszczególnych grup typologicznych, ponieważ jednak ze względu na niedużą wielkość próby liczebności w grupach są za małe, wobec tego wielkości

uzyskiwano z poszczególnych zbiorów /I,II,III/. Tak więc przy konstrukcji modelu posłużono się wielkościami liniowymi: szerokością i długością obiektu oraz powierzchniami pomieszczeń /K,Kd,Pd,Pb,Pp,P2,K1/. Powierzchnia zabudowy stanowiła element kontrolny.

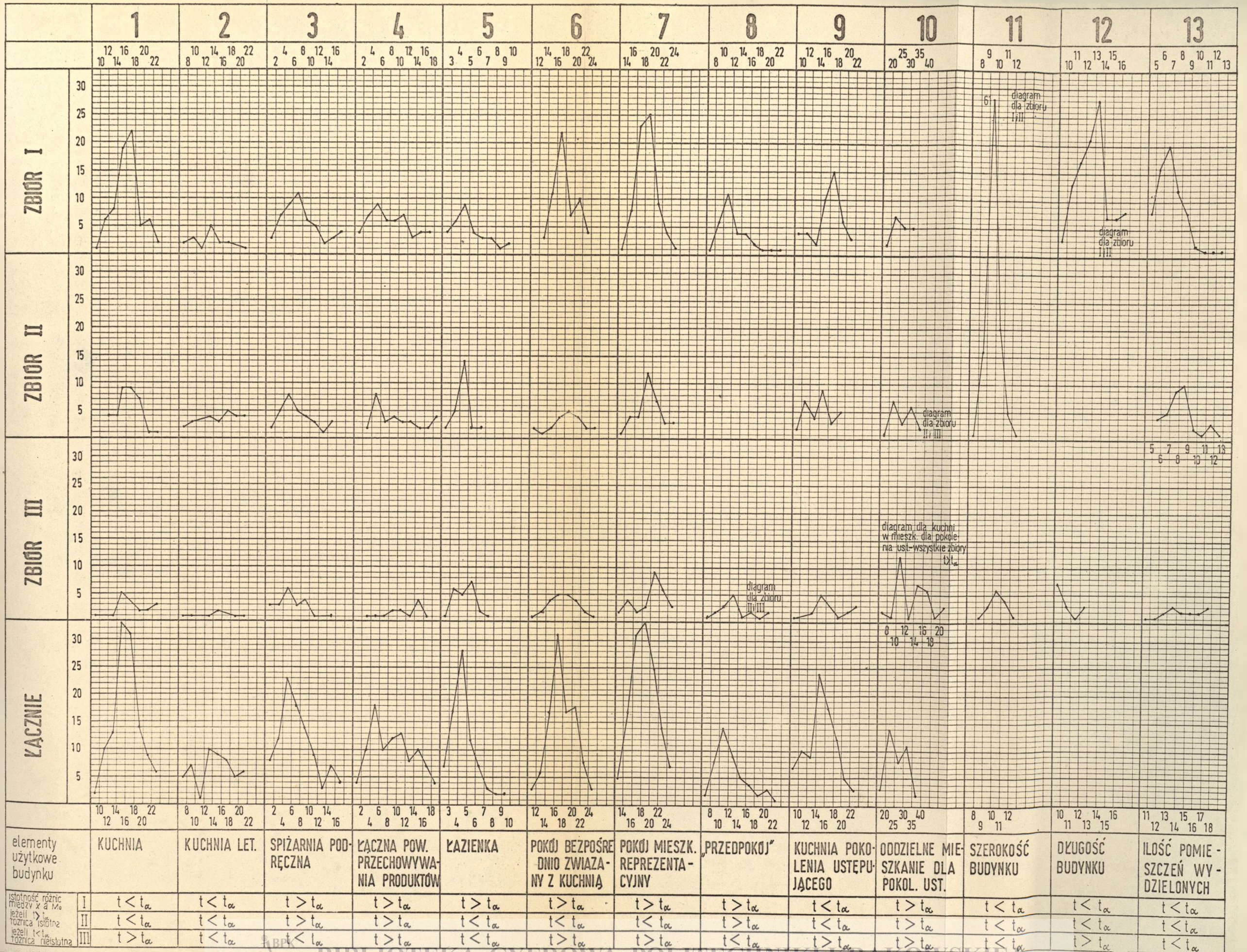
F a z a e. - Ze względu na statystyczny charakter budowanych modeli - reprezentantów poszczególne cechy ilościowe musiały stanowić którąś z charakterystyk szeregu rozdzielczego /średnia arytmetyczna \bar{X} , wartość modalna M_o , itp./, a przede wszystkim przeciętnych pozycyjnych.^{109/} W ramach zbiorów oraz dla całej grupy sporządzono dla odpowiednich cech ilościowych histogramy i diagramy.^{110/} Dało to możliwość wstępnej analizy struktury poszczególnych rozkładów - szeregu cech mierzalnych, i mogło stanowić pomoc w decyzji czy należy się posługiwać średnią arytmetyczną \bar{X} ,^{111/} czy wartością modalną / M_o /.^{112/} Dla wszystkich cech wyznaczono wartość średnią, łącznie z odchyleniem standardowym, σ wariancją, średnim błędem i modalną /w odpowiednich zbiorach/, sprawdzając przy pomocy hipotezy zerowej istotność różnic między nimi.^{113/} Można bowiem zdecydować, że w wypadku nieistotnej różnicy między wartością średnią i modalną danej cechy, można stosować zarówno jedną jak i drugą przy konstrukcji modelu teoretycznego /stają się tu pomocne histogramy - obraz rozkładu cechy/. Są one również przydatne do ustalenia siły wartości modalnej, jeżeli bowiem różnica między wartością modalną a najbliższą wartością innego przedziału /w szeregu rozdzielczym/ jest nieznaczna, może się okazać korzystne zastosowanie wartości średniej.

Wykorzystując histogramy, w wypadku gdyby powstawał układ dwumodalny, można sprawdzić która z wartości bardziej odpowiada danej grupie typologicznej. /Tabl.VIII/.

F a z a f. - Ponieważ budowa modelu - reprezentanta ma pewne cechy projektowania, należało przyjąć jednolity moduł teoretyczny, który ułatwiłby ostatecznie wybór konkretnych wartości powierzchniowych i liniowych z wyznaczonych przedziałów odpowiednich wartości przeciętnych. /przedziałów modalnej lub wyznaczonych przedziałów dla średniej arytmetycznej. p. strona następna/.

Zgodnie z istotą modułu osiowego należało jego wielkość wyprowadzić z najczęstszej rozpiętości konstrukcyjnej w badanej próbie i dostosować do wyprowadzonych wcześniej wielkości powierzchniowych pomieszczeń oraz do wszystkich pozostałych elementów składowych modelu.

Przyjęta siatka modularna - projektowa powinna zapewnić jak największą elastyczność postępowania. Jak wynikało z obliczeń oraz histogramu dla szerokości budynków zbioru I i II-go, nie było istotnej różnicy między wartościami średniej arytmetycznej. Natomiast różniła się ona z pozostałymi dla budynku zbioru nr III. Wartości średnie i modalne szerokości budynku są we wszystkich zbiorach prawie równe. /Zbiór I i II - średnia \bar{X} = 9,5 oraz 9,8, a M_o = 9,5 oraz 9,5; dla zbioru III \bar{X} = 10,6 a M_o = 10,6/. W budynkach zbioru III istotna jest nie przyjęta szerokość, po której konstrukcja stropu przebiega równolegle lecz długość, która wynosi \bar{X} = 10,6, M_o = 9,6. Przyjmując grubość ścian konstrukcyjnych zewnętrz-

nych od 30-40 cm otrzymujemy rozpiętość traktu 4,50 /157,s. 110/. W odniesieniu do rozpiętości konstrukcyjnej 4,50 oraz najwłaściwszego przedziału dla modułu osiowego 100<M0<150 najwłaściwsze wymiary liniowe siatki projektowej mogły być równe 0,90 oraz 1,50. /82,s.42/. Wielkość 1,50 daje znacznie mniejszą elastyczność przy geometryzowaniu różnych wielkości powierzchniowych niż wielkość 0,90. Przyjęty moduł liniowy 0,90 posiada zalety:

1. w stosunku do najczęściej stosowanych siatek projektowych w budownictwie mieszkaniowym jest najmniejszy, a zatem najelastyczniejszy
2. jego wielkość odpowiada wielu elementom przestrzennym i wyposażeniowym mieszkania /otwory drzwiowe, biegi schodowe itd./
3. łączy się z ekonomicznym wymiarem bloku ściennego prefabrykowanego, zalecanego w budownictwie wiejskim /bloku montowanego ręcznie/.

F a z a g. - Dla ostatecznego skonstruowania modeli istniała konieczność zawarcia przeciętnych wartości cech w tak dobranych przedziałach, aby w ich ramach odpowiednio dostosowywane wielkości do siatki modularnej, nie odbiegały zbyt od przyjętych wartości przeciętnych i aby równocześnie istniała wystarczająca elastyczność w zestawianiu poszczególnych pomieszczeń /w rzucie/ w dostosowaniu do siatki modularnej. W wypadku wartości modalnej jest to przyjęty przedział klasowy w histogramie. /ustalone przedziały są stosunkowo wąskie bo wynoszą około 2 m² lub mb.

Dla średniej ustalono przedział:^{114/}

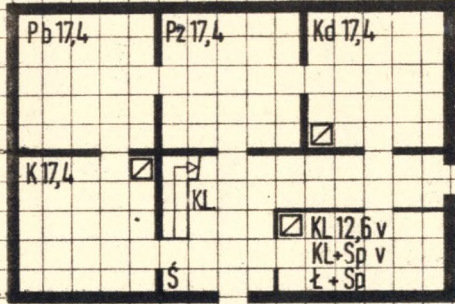
$$P\left[\bar{X} - t_{\alpha} \cdot s/\bar{X} < M < \bar{X} + t_{\alpha} s/\bar{X}\right] \geq \alpha$$

przy czym s/\bar{X} - średni błąd $\alpha = 0,95$ $t = 1,96$

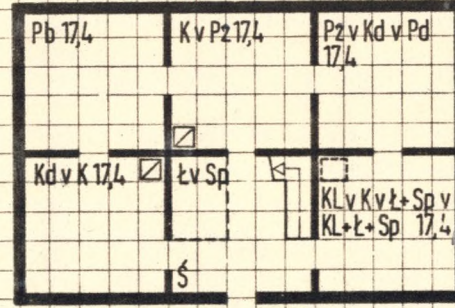
Tak więc, zgodnie z ustalonymi schematami /p.62,s.22/, wyznaczonymi wielkościami powierzchniowymi pomieszczeń, przyjętymi grubościami przegród /dla przegród zewnętrznych 0,40, dla przegród głównych wewnętrznych 0,25, dla pozostałych 0,10/ na przyjętej siatce modularnej, sprawdzając z odpowiednimi obiektami centralnymi dla każdej grupy typologicznej zbudowano modele teoretyczne w liczbie 12 reprezentantów I/Pr, II/Pr, IIIa/Pr, IIIbc/Pr, IV/Pr, IVa/Pr, I/S, II/S, III/S, IV/S, I/Ptr, II/Ptr. /rys.26 a,bc/.

W pewnych wypadkach /np. pomieszczenie P1 w modelu III a/Pr/ gdzie wartości modalnej towarzyszyła w histogramie druga przybliżona wartość dominująca, sprawdzano /już nie na wykresie ale w tablicy liczebności/ czy nie jest ona główną przeciętną w danej grupie. W takim bowiem wypadku uwzględniano ją jako miarodajną. Konieczność tych sprawdzeń wynika z faktów, że wartości dominujące i histogramy, sporządzane dla całych zbiorów, ze względu na zbyt małą liczebność grup, a pewne charakterystyki ilościowe łączą się przecież ściśle z cechami jakościowymi wyprowadzonymi dla każdej grupy indywidualnie.

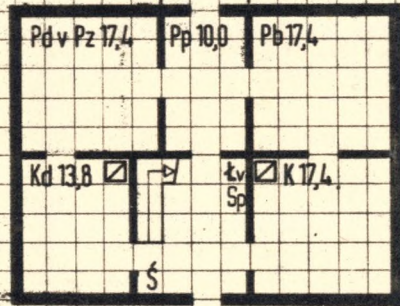
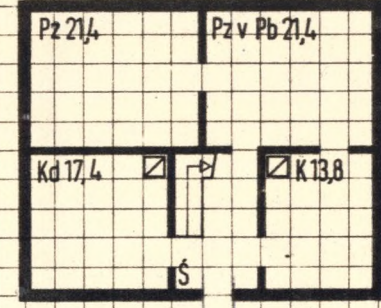
I/Pr

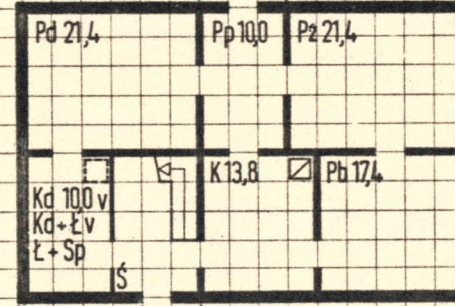
II/Pr

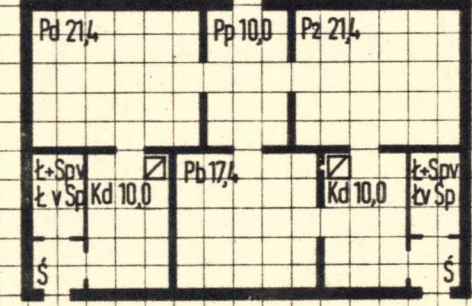
IIIa/Pr

IIIbc/Pr

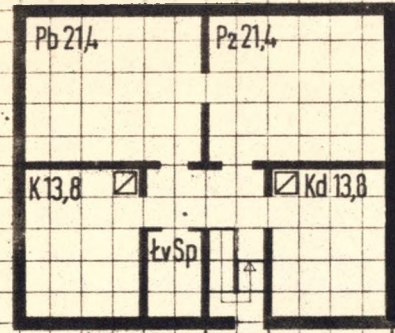
IV/Pr

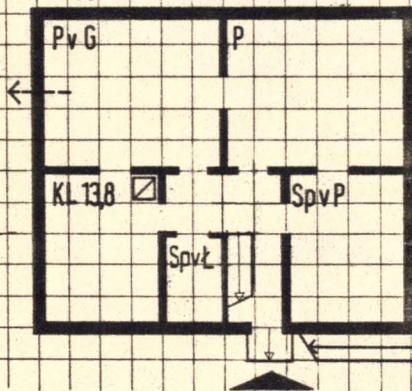
IVa/Pr

I/S

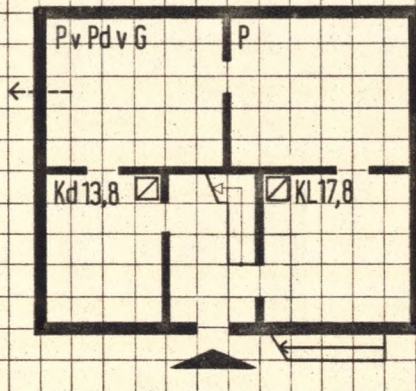
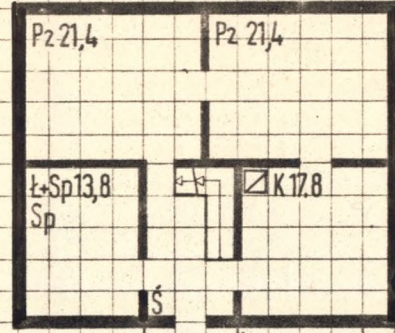
kondygnacja nadziemna

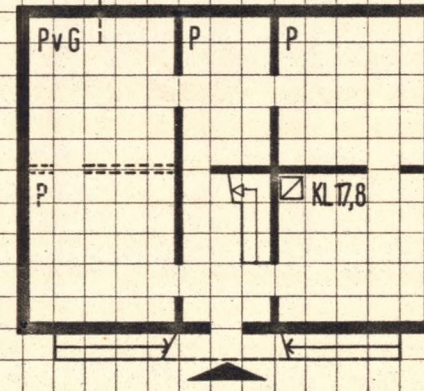
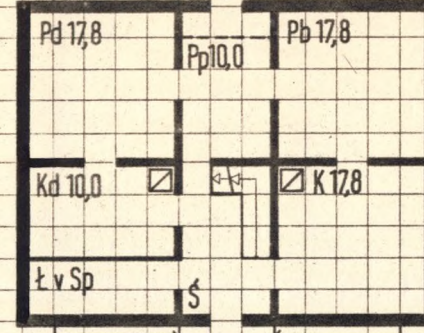
kondygnacja przyziemia

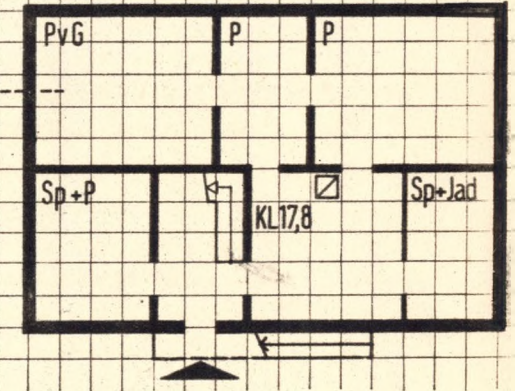
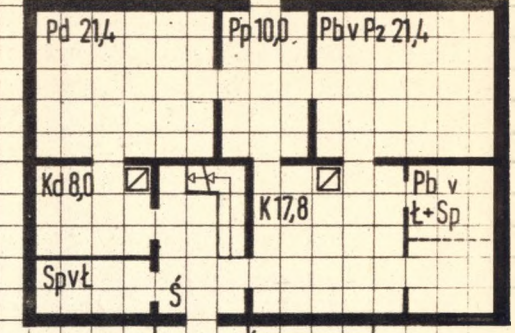
II/S

III/S

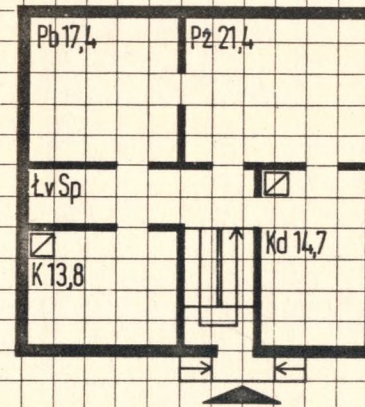
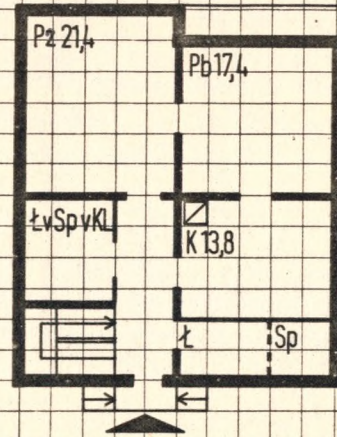
IV/S

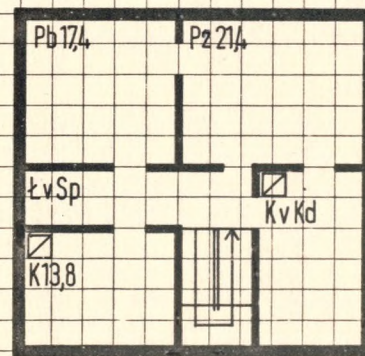
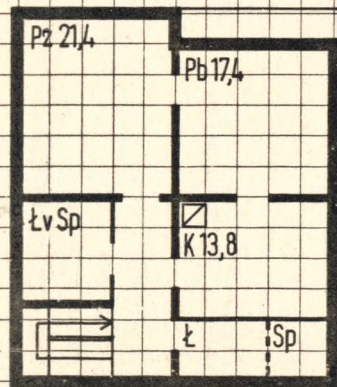
I/Ptr

II/Ptr

parter

piętro

III

ANALIZA PORÓWNAWCZA UKŁADÓW FUNKCYJONALNO-PRZESTRZENNYCH
WE WSPÓŁCZESNYM BUDOWNICTWIE MIESZKALNYM ZAGRODOWYM I
FARMOWYM KRAJÓW ZINDUSTRIALIZOWANYCH
TENDENCJA, KIERUNKI ROZWOJOWE

Lokalizacja budynku mieszkalnego w siedlisku.^{115/}

Elementy składowe siedliska stanowią otoczenie bezpośrednie systemu za jaki uznano budynek mieszkalny. Warunki otoczenia bezpośredniego są głównymi /ale nie jedynymi/ czynnikami warunkującymi lokalizację budynku mieszkalnego.^{116/} Część tych czynników /np. organizacyjne/ decydują o wewnętrznych powiązaniach i o strukturze nadsystemu, jakim jest siedlisko.

Ze względu na stopień styczności społecznych siedlisko dzieli się na:

- zakres oddziaływań o charakterze publicznym /najwyższy stopień styczności społecznych/
- zakres oddziaływań wyłącznie rodzinnych.

Pod względem warunków organizacyjno-użytkowych zakres oddziaływań rodzinnych można podzielić na strefy /procesów bytowania/^{117/}:

- gospodarstwa domowego
- rekreacyjną ^{118/}
- produkcyjną.

Budynek mieszkalny stanowi podstawowy element strefy gospodarstwa domowego, na którą składają się dodatkowo przestrzenie nieobudowane /ogród warzywny, sad, plac manipulacyjny, dojazd do garażu itp./. Ponieważ budynek mieszkalny jest przedmiotem rozważań, wobec tego dla zagadnień lokalizacyjnych za otoczenie bezpośrednie uznano:

- strefę produkcyjną siedliska /SPr/

- strefę rekreacyjną siedliska /SRe/ oraz
- strefę publiczną siedliska /SPu/^{119/}, jako zakres oddziaływań publicznych.

Przestrzeń i środki techniczne, związane z obsługą i funkcjonowaniem stref użytkowania domu, włączono do pojęcia budynek mieszkalny jako system. Elementy te nie mają istotnego znaczenia przy zagadnieniach lokalizacyjnych i są dostosowywane do budynku. Natomiast takie przestrzenie nieobudowane, jak warzywnik, sad włączono albo do strefy produkcyjnej albo rekreacyjnej.

Lokalizację budynku mieszkalnego w siedlisku należy rozumieć jako powiązanie i współdziałanie obiektu z otoczeniem bezpośrednim /zakładając równocześnie powiązania z otoczeniem szerszym - środowiskiem w sensie regionu, podregionu itp./. Współzależność /dwukierunkowa/ budynku z otoczeniem odnosi się do:

1. związku organizacyjno-użytkowego i psychosocjalnego ze strefami siedliska /otoczeniem wytworzonym przez człowieka/
2. związku z warunkami geograficzno-przyrodniczymi siedliska /otoczenie naturalne/.

W niniejszym rozdziale interesuje nas jeden tylko kierunek powiązań /oddziaływań/, tzn. dostosowanie obiektu do otoczenia bezpośredniego. Z powyższego podziału oddziaływań wynika cały zbiór czynników szczegółowych, istotnych przy lokalizacji budynku w siedlisku. /Zostały one szczegółowo omówione w pracach: A.Rzymkowskiego, poz.bibl.155, M.Chowańca, poz. bibl.27,29 oraz w pracy A. Basisty: "Przemiany architektury jako wynik przemian środowiska", Kraków 1963. /Praca dokt./

W praktyce projektowej najczęściej uwzględnia się następujące czynniki:^{120/}

- 1a. powiązanie budynku ze strefą publiczną /drogą publiczną/,
- 1b. powiązanie budynku ze strefą produkcyjną /najbardziej specyficzną z zakresu oddziaływań rodziny/,
- 1c. powiązanie elementów /stref i ośrodków funkcjonalno-przestrzennych/ użytkowania budynku z odpowiadającymi im strefami użytkowania siedliska.
- 2a. dostosowanie do warunków klimatycznych, w tym m.i. do warunków heliologicznych
 - oświetlenie naturalne i nasłonecznienie odpowiednich ośrodków funkcjonalno-przestrzennych
 - orientację względem najczęstszych wiatrów.
- 2b. dostosowanie do hipsometrii siedliska.

Omówione zostaną pierwsze trzy czynniki jako najbardziej specyficzne dla lokalizacji budynku mieszkalnego w zagrodzie.

Należy podkreślić, że wszystkie one powinny być uwzględniane, łącznie z pozostałymi czynnikami lokalizacyjnymi.^{121/}

Ad 1a.

Powiązanie budynku mieszkalnego ze strefą publiczną siedliska.

Udostępnienie budynku z drogi publicznej dotyczy użytkowników - członków rodziny oraz osób niezamieszkałych w siedlisku.

W pierwszym przypadku może zachodzić rozdział udostępnienia przestrzeni mieszkalnej na członków oddzielnych gospodarstw domowych /"małej" rodziny i pokolenia ustępującego/. Dla przybyłych spoza rodziny istnieją rygory udostępnienia budynku.

Wiąże się to z faktem, że dojście do budynku stanowi element

strefy publicznej siedliska o dużym stopniu styczności społecznych. Współcześnie przy rozluźnianiu się więzi lokalnych i sąsiedzkich, wzrosły rygory w odniesieniu do strefy publicznej. /112,s.64/. Strefa ta pozostaje pod kontrolą mieszkańców, jest przestrzennie ograniczona i w związku z tym powinna pozostać w separacji z pozostałymi strefami siedliska. Jej zasięg uzależniony jest od typu ukształtowania siedliska względem drogi osiedlowej lub drogi wiążącej siedlisko z drogą wyższego rzędu. Zależnie od usytuowania obiektu mieszkalnego równocześnie w stosunku do strefy produkcyjnej i drogi publicznej, można wyróżnić układy siedlisk:

- a/ prostopadłe - czołowe
- b/ prostopadłe - peryferyjne
- c/ równoległe - lewe lub prawe /rys.27 a/.

Do rzadkości bowiem należy układ, w którym dom mieszkalny jest centralnie usytuowany w stosunku do pozostałych zabudowań zagrodowych. W wypadku ograniczenia siedliska dwiema drogami, układ rozpatrywany jest względem drogi, z której przebiega wejście do zagrody z osiedla lub z drogi wyższego rzędu. Często układ zabudowań zagrodowych przedstawia cechy równocześnie dwóch typów wymienionych siedlisk. Istotny jest jednak układ podwórza gospodarczego - placu manipulacyjnego. Wszystkie nieregularne układy siedlisk można podciągnąć do wyżej wymienionych schematów, łącznie z siedliskami o zabudowie okólnej.

Ostateczne wydzielenie strefy publicznej i rodzinnych w siedlisku zależy od ilości i usytuowania wejść. udostępniających

mieszkanie z osiedla /lub z drogi publicznej/ oraz ze strefy produkcyjnej. Potrzeba rozdziału tych stref narzuca jak gdyby barierę poprzez budynek lub wzdłuż jego przedniej krawędzi.

/Rys.27 a/. Wtedy strefa publiczna może być właściwie wydzielona od pozostałych. Dla członków rodziny oraz osób uprzywilejowanych dostępne są z drogi publicznej zarówno strefy użytkowania budynku jak i produkcyjna, natomiast dla osób spoza rodziny wyłącznie część strefy mieszkalnej budynku poprzez tak zwaną strefę publiczną siedliska. Narzuca się tu więc pewien rygor usytuowania budynku mieszkalnego oraz ilości i rozmieszczenia wejść. Właściwy wydaje się układ /a/ droga - strefa publiczna - strefa gospodarstwa domowego /budynek/ - strefa produkcyjna oraz układ /c/ równoległy. Wtedy bariera między strefą publiczną i pozostałymi ma istotny sens izolacyjny.

Udostępnienie budynku czołowe lub boczne umożliwia w siedlisku typu /a/ separację strefy publicznej od pozostałych, natomiast udostępnienie tylne daje częściowo nakładanie się tych stref. W układach /c/ czołowe usytuowanie wejść lub boczne również daje możliwość separacji strefy publicznej od pozostałych. W badanym budownictwie samorządowym, najczęściej występowało siedlisko typu /a/ z budynkiem jednoweściowym z tylnym usytuowaniem wejścia. Na 120 badanych siedlisk, 82 przedstawiały typ /a/, 32 siedliska - typ /c/, 6 siedlisk - typ /b/. W układzie stref siedliska typu /b/ peryferyjnym strefa publiczna nakłada się z produkcyjną i nie ma praktycznie możliwości izolacji strefy rodzinnej. Istnieją pewne motywy sytuowania wejścia z tyłu budynku. Wynika to z przyjmowanego ste-

reotypu przestrzennego oraz możliwości obserwacji wchodzących do siedliska i budynku mieszkalnego. /27,s.52/, /122,s.104/. /na 120 badanych obiektów, w 77 funkcjonowało wejście tylne, w 29 boczne i w 14 czołowe/. Budynek wiejski jest najintensywniej użytkowany w strefie przyległej do gospodarstwa, w tym sensie jest on najczęściej odwrócony od drogi publicznej. Wejście boczne do budynku mieszkalnego w siedliskach typu /a/ powoduje, że strefa publiczna jest izolowana od pozostałych. Wtedy strefa rekreacyjna, która w praktyce zazwyczaj może występować przed budynkiem, nie jest zdezorganizowana tak jak w wypadku wejścia czołowego. /Rys. 27 a/. Wadę usytuowania wejścia tylnego odczuwa się wyraźnie przy zwartej zabudowie obiektów mieszkalno-produkcyjnych. W siedliskach, gdzie istnieje znaczna odległość budynku mieszkalnego od pozostałych przy tylnym usytuowaniu wejścia, istnieje możliwość wyizolowania strefy publicznej./np. zielenią, małą architekturą itp./ W większości wypadków, a zwłaszcza tam, gdzie siedlisko jest ograniczone jedną drogą obok wejścia dla mieszkańców, występuje wjazd i wejście gospodarcze. Fakt ten dodatkowo preferuje boczne lub czołowo-boczne usytuowania wejścia do budynku mieszkalnego. Dodatkowych ograniczeń nabierają siedliska usytuowane na stoku ze spadkiem terenowym /ponad 5%/, ponieważ, ze względów sieciowych wodno-kanalizacyjnych, budynek mieszkalny powinien być lokalizowany na tej samej wysokości lub powyżej budynków inwentarskich /155,s.53-76/. Strefa pomocnicza zaś budynku nie powinna mieć orientacji południowej. W lokalizacji na stoku zapacznym /155,s.14/ układ prostopadły

zagrody jest korzystny, natomiast na stoku południowym, chętnie zasiedlanym właściwy byłby układ czołowy tylny zagrody, niekorzystny z kolei na złe warunki udostępnienia stref mieszkalnych. W tej sytuacji wydaje się, że najkorzystniejsze są układy równoległe, ze stosunkowo głębokim usytuowaniem budynku mieszkalnego w siedlisku.^{122/} Orientacja domu mieszkalnego względem drogi publicznej była i jest jednym z głównych kryteriów lokalizacyjnych. W wielu układach osadniczych nadal pozostaje regułą orientowanie budynku mieszkalnego równoległe lub prostopadle do drogi, bez względu na inne istotnie racjonalne przesłanki lokalizacyjne. /178,s.18-20/.

Na tablicy IX zestawiono alternatywne usytuowanie charakterystycznych reprezentantów budownictwa samorządowego w odpowiednich typach siedlisk, przyjmując za stałą zasadę orientacji strefy pomocniczej budynków w stronę strefy produkcyjnej siedliska. Dokonano oceny układów w zależności od zmiany kierunku oświetlenia i nasłonecznienia oraz zawiewania budynku mieszkalnego ze strefy produkcyjnej. Rygor orientowania strefy pomocniczej budynku mieszkalnego względem strefy produkcyjnej powoduje usztywnienie całego układu zagrody, w związku z czym są małe możliwości zmiany położenia budynku w dostosowaniu do zmian czynników heliologicznych. Możliwości zmian są ściśle uzależnione od układu stref użytkowania budynku. Dostosowywanie tego samego budynku do różnych warunków siedliskowych jest ograniczone i często musi się wiązać ze zmianą położenia względem drogi publicznej, co w budownictwie samorządowym jest nader rzadko stosowane.^{123/}

Utrzymuje się tendencja do lokalizowania budynków mieszkalnych jak najbliżej drogi publicznej. /199,s.69/. Daje to za zwyczaj małą odległość budynku od linii regulacyjnej drogi. W rezultacie jedyna część siedliska, która mogłaby być przydatna dla strefy mieszkalnej - rekreacyjnej stanowi /jako ogródek kwiatowy/ zaledwie znikomą przestrzeń zaspokajającą jedynie estetyczne potrzeby mieszkańców, pozostając w zakresie oddziaływań publicznych. /Rys.27 a/.

Ad 1b.

Powiązanie budynku mieszkalnego ze strefa produkcyjna siedliska.

Mimo, że z jednej strony synonimem przeobrażeń budownictwa wiejskiego jest rozdział przestrzenny między strefą zamieszkiwania i produkcji w siedlisku, to z drugiej strony właściwe powiązanie między tymi strefami jest ciągle koniecznym warunkiem funkcjonowania całości gospodarstwa. Powiązanie stref użytkowania w siedlisku jest określone stopniem wartości zabudowań mieszkalnych i produkcyjnych. Od tego zależy wielkość i układ powierzchni manipulacyjnej - podwórza. Współczesne budownictwo zagrodowe - farmowe cechuje zdecydowana tendencja do oddzielnego wznoszenia obiektów w siedlisku. /27, s.44/, /95,s.19/. Zależnie od stopnia powiązania budynku mieszkalnego z inwentarskim można wyróżnić następujące typy zabudowy:

1. budynki wolno stojące
2. budynki powiązane pośrednim łącznikiem
3. budynki bezpośrednio połączone
4. budynki ze spiętrzeniem mieszkania nad pomieszczeniami

inwentarskimi. /Rys. 27 b/.

W badanym budownictwie samorządowym występował odpowiedni rozkład: /1/ - 102 obiekty, /2/ - 6 obiektów, /3/ - 8 obiektów, /4/ - 4 obiekty.

Powiązanie budynku mieszkalnego ze strefą produkcyjną jest uzależnione od typu zabudowy zagrodowej. Powiązanie to rozumiane jest zarówno jako drogi: ludzi, transportu, sprzętu oraz poprzez komunikację z dystansu /wizualną i akustyczną/. Mimo założeń znacznej separacji zamieszkiwania i produkcji, istnieje ciągły kontakt komunikacyjny między domem mieszkalnym a obiektami gospodarczymi i podwórzem. Sieć tych dróg, ze względów organizacyjnych, musi być jak najkrótsza. /137,s.109/.^{124/}

Istnieje istotna sprzeczność między potrzebą koncentracji całej zabudowy zagrodowej ze względu na rodzinny charakter produkcji, a wymogami higieny, wypoczynku, bezpieczeństwa p.pożarowego, itp. /94,s.179/.

Na ilościowe i jakościowe parametry sieci komunikacyjnej w siedlisku składają się m.in. drogi na odcinku: dom mieszkalny - budynki inwentarskie oraz plac manipulacyjny, które są uzależnione od ilości i usytuowania wejść do budynku mieszkalnego.

/14,s.24/. Sposób usytuowania wejść związany jest z przestrzennym układem domu mieszkalnego, systemem powiązania domu ze strefą produkcyjną, z typem przestrzennym siedliska. Najkrótsze powiązanie na drodze budynek mieszkalny - strefa produkcyjna zachodzi w siedliskach typu /a/, przy usytuowaniu tylnym lub bocznym wejścia, w siedliskach typu /b/ przy usytuowaniu czołowym lub bocznym wejścia, w siedliskach typu /c/

odpowiednio lewych lub prawych przy usytuowaniu bocznym lub tylnym wejścia. W domach jednoweściowych droga: mieszkanie - praca często zbiega się z drogą mieszkanie - osiedle, co nie dezawuuje separacji strefy publicznej od pozostałych.

Natomiast dzieje się to wtedy, gdy te drogi sprzeczne nakładają się, krzyżują lub zbiegają się w strefie publicznej lub produkcyjnej, a nie na granicy stref.

Taka sytuacja zachodzi w siedliskach typu /a/, /b/ przy jednoweściowych budynkach, z wejściem czołowo lub tylnie usytuowanym oraz w siedliskach typu /c/ przy tylnym i bocznym usytuowaniu wejścia w budynkach mieszkalnych. /Tabl.IX./ Natomiast w budynkach jednoweściowych z bocznym usytuowaniem wejścia drogi: praca - mieszkanie i osiedle - budynek w siedliskach typu /a/ korzystnie zbiegają się na granicy stref również w siedlisku typu /c/ - przy czołowym usytuowaniu wejścia w budynku, istnieje możliwość separacji stref. W siedliskach typu /b /, bez względu na ilość i układ wejść, drogi nakładają się. Wynika z tego, że jednoweściowość budynków mieszkalnych przy odpowiednio dostosowanym układzie przestrzennym, spełnia podstawowe postulaty w powiązaniach: praca - zamieszkiwanie oraz zamieszkiwanie - osiedle tylko w siedliskach typu /a/ przy bocznym usytuowaniu wejścia i w siedliskach typu /c/ przy czołowym usytuowaniu wejścia.

Z analizy przeprowadzonej na 120 siedliskach wynika, że układy dwuweściowe są znacznie elastyczniejsze i lepiej zaspokajają omawiane postulaty. Układy dwuweściowe przedstawiają dwukrotnie więcej kombinacji udostępnień budynków. /Tabl.X/.

Tab. IX

typ siedlisk	układ budynków								
	równoległy do drogi				prostopadły do drogi				
	1	2	3	4	1	2	3	4	
a									
		+	+	+	+	+	+	[+]	+
		-	-	-	-	-+	-+	[-+]	-+
		+	+	+	+	-+	-+	[-+]	-+
		-	-	-	-	-	-	[-]	-
b									
		+	+	+	+	+	+	[+]	+
		-	-	-	-	-+	-+	[-+]	-+
		+	+	+	+	-+	-+	[-+]	-+
		-	-	-	-	-	-	[-]	-
c _l									
		-	-	[-]	-	-	-	-	-
		-	-	[-]	-	+	+	+	+
		+	+	[+]	+	+	+	+	+
		-	-	[-]	-	-	-	-	-
c _p									
		+	+	[+]	+	+	+	+	+
		-	-	[-]	-	-	-	-	-
		+	+	[+]	+	-	-	-	-
		-	-	[-]	-	+	+	+	+

w nawiasach złe warunki orientacji strefy pomocniczej budynku w stronę strefy produkcyjnej siedliska

Tab. X

a	b	c ₁	c _p	układ wejść w stosunku do strefy publicznej		uwagi
$\begin{matrix} - \\ (+) \end{matrix}$	$\begin{matrix} + \\ (-) \end{matrix}$	$\begin{matrix} + \\ (+) \end{matrix}$	$\begin{matrix} + \\ (+) \end{matrix}$		Budynki jednoweściowe	
$\begin{matrix} + \\ (+) \end{matrix}$	$\begin{matrix} + \\ (-) \end{matrix}$	$\begin{matrix} + \\ (-) \end{matrix}$	$\begin{matrix} - \\ (-) \end{matrix}$			wejście do budynku rzadko stosowane od strony przeciwnej strefie produkcyjnej
$\begin{matrix} + \\ (+) \end{matrix}$	$\begin{matrix} + \\ (-) \end{matrix}$	$\begin{matrix} - \\ (-) \end{matrix}$	$\begin{matrix} + \\ (-) \end{matrix}$			
$\begin{matrix} + \\ (-) \end{matrix}$	$\begin{matrix} - \\ (-) \end{matrix}$	$\begin{matrix} + \\ (-) \end{matrix}$	$\begin{matrix} - \\ (-) \end{matrix}$			układ niemal wogóle nie stosowany w siedliskach typu b
$\begin{matrix} + \\ (+) \end{matrix}$	$\begin{matrix} + \\ (-) \end{matrix}$	$\begin{matrix} + \\ (+) \end{matrix}$	$\begin{matrix} + \\ (+) \end{matrix}$			
$\begin{matrix} + \\ (+) \end{matrix}$	$\begin{matrix} + \\ (-) \end{matrix}$	$\begin{matrix} + \\ (-) \end{matrix}$	$\begin{matrix} + \\ (-) \end{matrix}$		Budynki dwuweściowe	układ bardzo rzadko stosowany w siedli- skach typu b
$\begin{matrix} + \\ (+) \end{matrix}$	$\begin{matrix} + \\ (-) \end{matrix}$	$\begin{matrix} + \\ (+) \end{matrix}$	$\begin{matrix} + \\ (-) \end{matrix}$			
$\begin{matrix} + \\ (-) \end{matrix}$	$\begin{matrix} - \\ (-) \end{matrix}$	$\begin{matrix} + \\ (-) \end{matrix}$	$\begin{matrix} + \\ (-) \end{matrix}$			układ niemal wogóle nie stosowany w sie- dliskach b, a bardzo rzadko w c
$\begin{matrix} + \\ (+) \end{matrix}$	$\begin{matrix} + \\ (-) \end{matrix}$	$\begin{matrix} + \\ (-) \end{matrix}$	$\begin{matrix} - \\ (+) \end{matrix}$			rzadko stosowany w siedliskach c _p
$\begin{matrix} - \\ (+) \end{matrix}$	$\begin{matrix} + \\ (-) \end{matrix}$	$\begin{matrix} + \\ (+) \end{matrix}$	$\begin{matrix} + \\ (+) \end{matrix}$			
$\begin{matrix} + \\ (+) \end{matrix}$	$\begin{matrix} + \\ (-) \end{matrix}$	$\begin{matrix} + \\ (-) \end{matrix}$	$\begin{matrix} - \\ (+) \end{matrix}$			rzadko stosowany w siedliskach c ₁
$\begin{matrix} + \\ (+) \end{matrix}$	$\begin{matrix} + \\ (-) \end{matrix}$	$\begin{matrix} + \\ (+) \end{matrix}$	$\begin{matrix} + \\ (+) \end{matrix}$			
$\begin{matrix} + \\ (+) \end{matrix}$	$\begin{matrix} + \\ (-) \end{matrix}$	$\begin{matrix} - \\ (+) \end{matrix}$	$\begin{matrix} + \\ (+) \end{matrix}$			
$\begin{matrix} + \\ (+) \end{matrix}$	$\begin{matrix} + \\ (-) \end{matrix}$	$\begin{matrix} + \\ (+) \end{matrix}$	$\begin{matrix} + \\ (+) \end{matrix}$			

— strefa publiczna

rozwiązania: mieszkanie - strefa prod. pozył. + negat. -
mieszkanie - publ.strefa pozył(+), negat.(-)

Wymaga to stosowania wejścia podstawowego na drodze mieszkanie - osiedle oraz wejścia gospodarczego na drodze mieszkanie - praca. Dwuwejściowość w domach zagrodowych jest pierwotnie rurystyczna, natomiast domy jednowejściowe są raczej charakterystyczne dla budownictwa zurbanizowanego.^{125/}

Uwagi te odnoszą się do zabudowy luźnej - wolnostojącej, natomiast w zabudowie typu /3/ i /4/ najczęściej powiązanie mieszkanie - praca, ma charakter wewnętrzny, to znaczy przebiega w budynku inwentarskim. Wymaga to dodatkowego wejścia gospodarczego oprócz wejścia z budynku na podwórze gospodarcze. Wchodzi bowiem w rachubę nie tylko powiązania dom mieszkalny - budynek inwentarski, ale i dom mieszkalny - podwórze, plac manipulacyjny.

W zabudowie zespolonej, gdy obiekty są łączone zadaszeniami nieobudowanymi, pergolami itp., główne ciągi komunikacyjne przebiegają tak ^{jak} przy zabudowie wolnostojącej, natomiast w zabudowie wiązanej pośrednimi budynkami lub obudowanymi zadaszeniami oraz przy bezpośrednim łączeniu budynków zagrodowych powiązania komunikacyjne mieszkania z pomieszczeniami produkcji przebiegają wewnątrz budynku poprzez pomieszczenia, towarzyszące funkcjonalnie tym budynkom. Pomieszczenia te stanowią rodzaj śluzy między odmiennymi środowiskami biologicznymi. /95,s.46/. Są to zazwyczaj pomieszczenia techniczne, sanitarne, magazynowe, zlewnie mleka, sauny, itd.

Najściślej powiązanie między mieszkaniem a pracą zachodzi przy zabudowie typu /3/ i /4/. Należy jednak stwierdzić, że im ściślej jest przestrzenne powiązanie między budynkiem

mieszkalnym i inwentarskim, tym jest to obecnie bardziej archaiczna forma zagrody. /94,s.120-125/, /95,s.48/.

W warunkach nowoczesnej gospodarki rolnej wielkotowarowej, stopień zindustrializowania wiąże się wyraźnie z rozluźnieniem przestrzennym miejsc zamieszkiwania i miejsca pracy.^{126/} Jest to wyraźny kierunek przeobrażeń w ruralistyce /8,s.27/, 165,s.84-129/.

W wypadkach gospodarstw wegetanckich tendencja ta bywa hamowana czynnikami techniczno-ekonomicznymi. Czynnikiem hamującym może być również problem wyjątkowej oszczędności terenów rolniczych /Holandia/ lub skomplikowane warunki demograficzne /Japonia/. W polskich warunkach, gdy budownictwo zagrodowe, a zwłaszcza budownictwo mieszkaniowe ma charakter założeń trwałych, o długim okresie sprawności technicznej, zakładając nieuniknione procesy przemian na wsi w kierunku uwielkotowarowania produkcji, a tym samym reorganizację przestrzenną wewnątrz-osiedlową, wydaje się, że należy szczególnie preferować rozdzielną formę zabudowy mieszkalno-gospodarczej w ramach siedlisk. Zapewni to elastyczność operowania zabudową na działce, etapowanie obiektów, rozbudowę, a co najważniejsze uprości likwidację lub reorganizację strefy produkcyjnej w poszczególnych siedliskach lub w ramach kilku sąsiednich siedlisk.^{127/} Budownictwo samorzutne cechuje rozdzielny charakter zabudowy mieszkalno-inwentarskiej.

W badanym podregionie MP, na 120 siedlisk, aż 102 budynki mieszkalne występowały jako wolno stojące. Należy równocześnie stwierdzić, że na skutek zagęszczenia siedlisk, odległości

między nowo wznoszonymi budynkami mieszkalnymi a budynkami produkcyjnymi pozostawały znacznie poniżej normatywu. W tym wypadku korzyści zabudowy wolnostojącej są skazane na zatarcenie. Korzystniejsze wydaje się wtedy zastosowanie łączników pośrednio łączących budynki. W stosowanych łącznikach zazwyczaj lokalizowane są spichlerze, parniki, kuchnie letnie.

W budownictwie niemieckim układ ten nazywany "głowa-szyja-tułów" występował w małych i średnich zagrodach. /95,s.46/. Natomiast typ zabudowy /4/, łączący mieszkanie z częścią inwentarską poprzez spiętrzenie, należy do bardzo rzadkich przypadków i ma charakter tymczasowy.

Poprawne powiązanie budynku mieszkalnego równoczesne ze strefą produkcyjną i publiczną w danym typie siedliska jest uzależnione od ilości i lokalizacji wejść do budynku /a więc od wewnętrznej dyspozycji przestrzennej budynku/. Jak pokazuje tablica X. istnieje stosunkowo mała ilość alternatywnych kombinacji, zwłaszcza dla budynków jednowejściowych. /Na 16 możliwych wszelkich kombinacji z budynkiem jednowejściowym - tylko w 4 przypadkach uzyskuje się korzystny układ powiązań./

Budynki dwuwejściowe przedstawiają większą ilość kombinacji usytuowania wejść i tym samym dają więcej poprawnych rozwiązań. /Na 40 możliwych kombinacji z budynkami dwuwejściowymi, w 18 przypadkach uzyskuje się korzystne powiązania/.

Powiązanie stref użytkowania budynku mieszkalnego z otoczeniem bezpośrednim.

Specyficzną cechą budownictwa jednorodzinnego, a szczególnie budownictwa zagrodowego, jest jego ścisły związek z siedliskiem.

Takich warunków nie stwarza forma zabudowy masowej w aglomeracjach miejskich, a nawet wiejskich. Związek ten jest szczególnie silny w tych strefach, których czynności tradycyjnie odbywały się poza budynkiem mieszkalnym. Wykonywanie czynności w trakcie zamieszkiwania poza budynkiem mieszkalnym ma swoje tradycje w budownictwie zagrodowym. Można nawet stwierdzić, że im starsza forma zamieszkiwania i pracy, tym więcej tych czynności zachodziło poza budynkiem mieszkalnym.^{128/} Zgodnie ze współczesnym pojęciem wnętrza architektonicznego, a zwłaszcza organicznym kierunkiem kształtowania przestrzeni użytkowej, pewne ośrodki funkcjonalne-przestrzenne powinny się przenikać z przyległym otoczeniem.^{129/} Zachodzi pytanie o ile te tendencje i zamierzenia współczesnego projektanta i mieszkańca aglomeracji miejskich mają rację bytu w budownictwie wiejskim?

Nierzadko istniejącego przekonania, że dla zrównoważenia naturalnego otoczenia pracy rolnika w obrębie domu mieszkalnego należy mu zapewnić separację od otaczającego terenu, nie należy chyba rozciągać na całość mieszkania. Nie tłumaczyłby tego ani tradycyjny system, ani też współczesny zamieszkiwania zagrody. Co prawda tradycyjne chałupy wiejskie, o zwartej bryle, nie miały charakteru ekspansywnego, ale wynikało to z rygorów techniczno-budowlanych i czynników bezpieczeństwa.^{130/}

System życia /nie tylko pracy/ wskazuje na ciągły kontakt z otaczającym środowiskiem /np. na 120 gospodarstw, w 65 sezonowo spożywano posiłki poza budynkiem mieszkalnym w siedlisku/.^{131/}

Niewątpliwie atawistyczne poczucie bezpieczeństwa wymaga

w stosunku do przestrzeni mieszkalnej trwałej i przekonywującej izolacji, zabezpieczenia, poczucia pewności, ale ma to już aspekt wyłącznie psychologiczny i należy do przestrzennej aranżacji wnętrza dysponującej odpowiednimi środkami kompozycyjnymi.^{132/}

Wewnętrzna dyspozycja stref użytkowania budynku mieszkalnego jest sprzężona z siedliskową dyspozycją strefową. Zgodnie z przyjętym podziałem siedliska i budynku mieszkalnego na strefy użytkowania, powstają związki:

strefa publiczna siedliska - strefy zamieszkiwania budynku

strefa produkcyjna siedliska - strefa stałych pól pracy
gospodarstwa domowego

strefa rekreacyjna siedliska - strefy zamieszkiwania budynku.

Związek tych stref wynika z podobieństwa spełnianych funkcji, użytkowania przez tę samą osobę lub zespół osób, z uwarunkowań organizacyjnych i socjalno-wychowawczych.

Ze strefą publiczną siedliska łączy się najbardziej publiczna część strefy mieszkalnej zbiorowej budynku /pomieszczenia gościnne, komunikacja wydzielona/. /80,s.116/. Istota powiązania strefy mieszkalnej z siedliskiem sprowadza się do udostępnienia budynku mieszkalnego poprzez siedlisko z drogi publicznej.^{133/} Funkcjonowanie domu między strefą publiczną, a

wszystkimi pozostałymi, narzuca barierę wyizolowania stref, tak w siedlisku, jak i w obrębie mieszkania. Im bardziej publiczny jest charakter przeznaczenia ośrodków funkcjonalno-przestrzennych strefy zbiorowej, tym ściślej powinny one być powiązane ze strefą publiczną siedliska. Związane jest to z użytkownikami spoza rodziny, na odcinku

droga publiczna - dom mieszkalny.

W podregionie MP w siedliskach typu /a/, w obiektach dwuwejściowych/modele-reprezentanty I/Pr, III bc/Pr, IV/Pr/ z zasady wejście czołowe lub boczne, przeznacza się jako zasadnicze udostępnienie budynku ze strefy publicznej dla mieszkańców oraz osób spoza rodziny, podczas gdy tylne wejście ma charakter gospodarczy, wyłącznie rodzinny. W praktyce jednak nie-rzadko użytkuje się jedynie tylne wejście. Wtedy układ dwuwejściowy w zasadzie nie różni się od jednowejściowego. Czołowo usytuowane wejście zasadnicze udostępnia bezpośrednio lub poprzez "przedpokój" pomieszczenie o charakterze reprezentacyjnym ze strefy publicznej siedliska.

Często centralne pomieszczenie /zwane przez użytkowników "przedpokój"/, stanowi wprost pomieszczenie gościnne /np. typ budynku IV/Pr/. Przy obiektach jednowejściowych z tylnym usytuowaniem wejścia /typ I/Ptr, II/Ptr, II/Pr lub IIIa/Pr/, zanika się rozdział i wyodrębnienie strefy publicznej, zarówno w siedlisku jak i w budynku. Jedynie przy czołowym usytuowaniu wejścia można by strefę publiczną łączyć bezpośrednio z pomieszczeniami o charakterze publicznego użytkowania domu w separacji od pozostałych stref. W praktyce obiekty jednowejściowe reprezentujące budownictwo samorzutne nie gwarantują poprawnej izolacji udostępnienia ośrodków funkcjonalno-przestrzennych o publicznym charakterze użytkowania z przyległej, izolowanej od pozostałych, strefy publicznej. W budownictwie farmowym z reguły budynki mieszkalne mają dwa i więcej wejść z siedliska. Wejście zasadnicze ze strefy publicznej prowadzi

do części rodzinnej oraz gościnnej - reprezentacyjnej. W takiej sytuacji część gościnna jest usytuowana najbliżej wejścia. Nierzadko strefa publiczna domu ma oddzielne wejście wyizolowane od pozostałych stref wewnętrznego użytkowania.

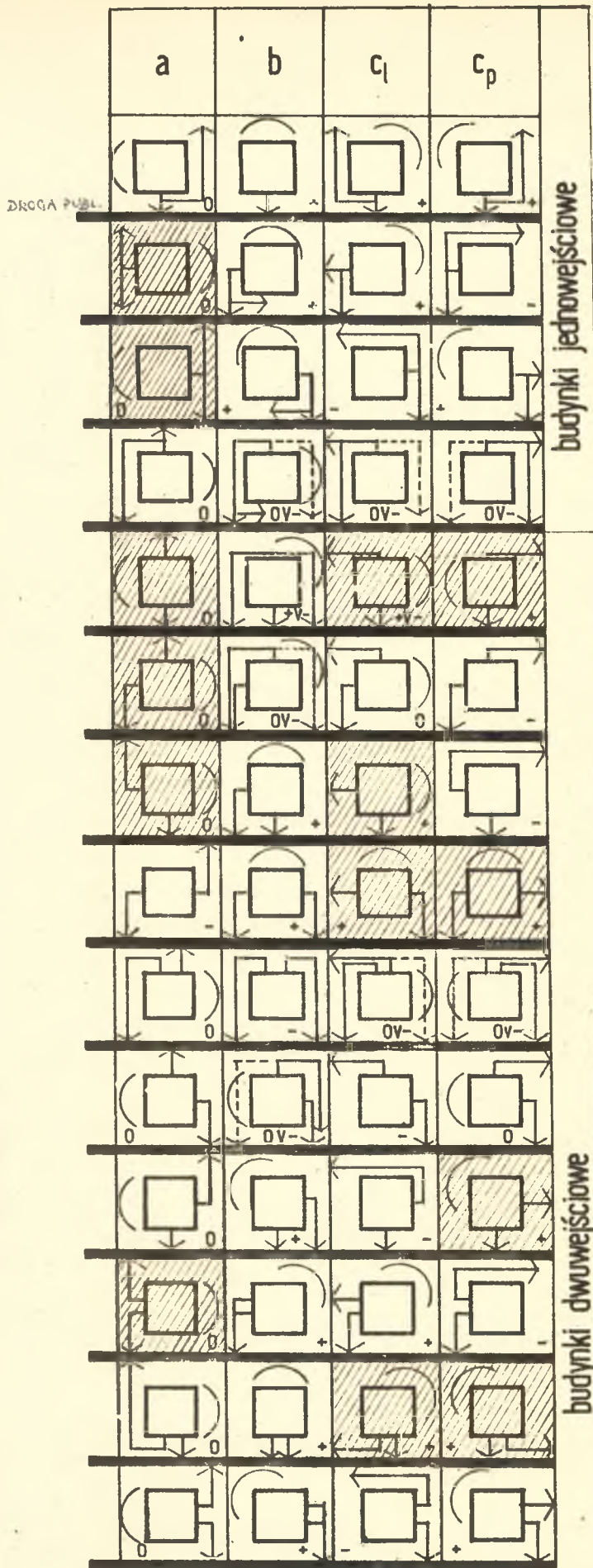
W budownictwie jednorodzinnym strefa zbiorowa użytkowania budynku, zazwyczaj przechodzi w bezpośrednio odpowiadającą jej strefę rekreacyjną poza budynkiem. We współczesnych rozwiązaniach zagranicznych są to zazwyczaj: taras, patio, odkryta weranda, wnęki itp. /65,s.223-224/. Charakter użytkowania tej strefy wymaga jej separacji od pozostałych stref i organizacji wyizolowanych przestrzeni poza budynkiem. W budownictwie zagrodowym samorzutnym, jak dotychczas, nie wytworzyły się wyraźne formy przestrzenne dla strefy rekreacyjnej w siedlisku. Ale potrzebę taką znamionuje system zamieszkiwania. /sezonowe spożywanie posiłków poza budynkiem, wypoczynek, zabawa dzieci, uroczystości zwyczajowe itp./. Tradycyjny system zamieszkiwania sprawiał, że czynności te zachodziły zmiennie w całej zagrodzie, a przeważnie w strefie produkcyjnej. Trudność w rozwoju strefy rekreacyjnej sankcjonuje silne oderwanie płaszczyzny zamieszkiwania od przyległego terenu przy spiętrzaniu kondygnacji, wprowadzaniu wysokich cokołów, kondygnacji przyziemnej itd. W budownictwie wiejskim śródziemnomorskim, bałkańskim, strefa rekreacyjna - rodzinna wyraźnie jest wyizolowana od strefy publicznej i ma charakter dośrodkowy.^{134/} Podobnie jednak dośrodkowy charakter użytkowania przedstawiały zagrody okólne albo skupiona zabudowa zagrodowa na Podhalu. W budownictwie samorzutnym problem komplikuje się w związku z ciągle

nieintensywnym użytkowaniem strefy mieszkalnej - zbiorowej budynku, która posiada charakter reprezentacyjny. Stąd m.in. nie ma oczywistej potrzeby bezpośredniego przedłużania tej strefy w siedlisko. Natomiast ciągle tradycyjne użytkowanie kuchni, jako pomieszczenia rodzinnego, ciąży ku strefie produkcyjnej. Z przeprowadzonej analizy graficznej na 120 siedliskach wynika, że mimo istniejącej potrzeby wydzielenia odpowiednio izolowanej strefy rekreacyjnej działki powiązanej bezpośrednio ze strefą zbiorową-rodzinną domu mieszkalnego, praktycznie nie ma do tego warunków przestrzennych /Tabl.XI/. /niedostatek powierzchni wokół budynku mieszkalnego, wadliwy układ przestrzenny budynku i siedliska/.^{135/}

W samorzutnych budynkach zagrodowych, wzorowanych na modelach miejskich pojawiają się próby wiązania wnętrza mieszkalnych z otaczającym terenem przez wprowadzenie balkonów, logii, galerii w obiektach z kondygnacją przyziemną jak i wielokondygnacyjnych. W warunkach wiejskich, gdzie istnieją teoretycznie lepsze formy powiązań budynków z przyległym terenem, takie elementy wydają się nieużyteczne. Zdecydowana tendencja w budownictwie farmowym do realizowania obiektów jednokondygnacyjnych - wolno stojących sprzyja projektowaniu różnorodnych form przestrzennych dla integrowania stref mieszkaniowych z przyległym terenem.

Powiązanie budynku ze strefą rekreacyjną w odpowiednich typach siedlisk, przy nowoczesnym utrzymaniu prawidłowych powiązań ze strefami publiczną i produkcyjną, zwiększa rygory lokalizacji budynku tak, że przy budynkach jednoweściowych otrzymujemy

Tab. XI

korzystne układy:
 dom mieszk-str. publ.
 dom mieszk-str. prod.
 dom mieszk-str. rekr.

+ korzystne warunki
 o ograniczone warunki dla str. rekreacyjnej
 - brak warunków

tylko dwa korzystne układy powiązań /Tabl.XI/, a dla budynków dwuwieżściowych 12. Jest oczywistym, że lokalizacja strefy rekreacyjnej wiąże się z konkretną orientacją budynku i siedliska do stron świata /nasłonecznienie i zawiewanie ze strefy produkcyjnej/, co dodatkowo ogranicza rygory lokalizacyjne budynków mieszkalnych w zagrodzie.

Strefa stałych pól pracy gospodarstwa domowego jest organizacyjnie związana ze strefą produkcyjną i ośrodkami prac stałych i zmiennych w siedlisku wchodzących w zakres działalności gospodarstwa domowego. Związek ten zachodzi poprzez pasma komunikacji oraz powiązanie wizualne, a nawet dźwiękowe, a wynika przede wszystkim ze specyfiki funkcjonalno-przestrzennej zagrody. Szereg czynności, wchodzących w zakres gospodarstwa domowego, zachodzi stale lub okresowo na zewnątrz budynku /suszenie bielizny, czyszczenie odzieży i samochodu, czyszczenie obuwia, dorywcze naprawy itp./ W sumie zagroda, zależnie od stopnia zainwestowania poszczególnych budynków i ich wyposażenia technicznego oraz zakresu działalności gospodarstwa domowego, stanowi mniej lub bardziej rozrzucony zespół ośrodków funkcjonalno-przestrzennych prac i magazynowania. Niejednokrotnie obserwuje się rozciąganie działalności gospodarstwa domowego w sezonie wzmożonych prac polowych na całe siedlisko, zwłaszcza w wypadku funkcjonowania kuchni letniej poza budynkiem mieszkalnym. Czynnościowy charakter strefy gospodarstwa domowego w siedlisku zbliża lub integruje ją ze strefą produkcyjną, a równocześnie wymaga separacji od pozostałych stref, tym bardziej że w strefie tej istnieje przestrzeń manipula-

cyjna dla obsługi ośrodków magazynowania i strefy technicznej budynku mieszkalnego.

Bezpośredni związek strefy pomocniczej budynku ze strefą produkcyjną jest generalną zasadą budownictwa zagrodowego i wyraża się zarówno w lokalizacji wejścia gospodarczego jak i orientacją strefy pomocniczej w stronę strefy produkcyjnej, co umożliwia wgląd w całe siedlisko z kuchni./Tabl.X/

Jak wspomniano, oprócz powyższych specyficznych kryteriów lokalizacyjnych budynku mieszkalnego w zagrodzie działają jeszcze inne czynniki mniej specyficzne obowiązujące dla budownictwa jednorodzinnego w ogóle, które jednak dopiero łącznie, determinują odpowiedni układ przestrzenny budynków w danym siedlisku.

Wielorakość i rygor uwarunkowań lokalizacyjnych w siedlisku sprawia, że budynek mieszkalny powinien być każdorazowo swoim układem funkcjonalno-przestrzennym dostosowywany do indywidualnej specyfiki otoczenia. Ponieważ podstawowym motywem lokalizacji jest wielorakie powiązanie stref użytkowania budynku z odpowiadającymi im strefami siedliska, to każdorazowa odmienność któregoś uwarunkowania lokalizacyjnego wywołuje potrzebę zmian w układzie międzystrefowym budynku. Przy tradycyjnym całościowym operowaniu obiektem o takich zmianach nie ma mowy. Również, jak wykazano, istnieją bardzo ograniczone możliwości dostosowywania całego obiektu do odmienności warunków otoczenia. Istnieje podstawowa sprzeczność między potrzebą każdorazowo indywidualnego dostosowywania budynku do otoczenia, a potrzebą uprzemysławiania budownictwa jedno-

rodzinnego /co wiąże się z typizacją/. Poszukiwania powinny więc zmierzać w stronę takiego posługiwania się gotowymi elementami funkcjonalno-przestrzennymi, które zestawiane wg odmiennych uwarunkowań lokalizacyjnych, składałyby się na budynki mieszkalne optymalnie powiązane z bezpośrednim otoczeniem.

Posumowując, należy stwierdzić, że:

1. Spełnienie specyficznych i wszystkich podstawowych czynników lokalizacyjnych budynku mieszkalnego w zagrodzie jest ograniczone przy operowaniu budynkiem jako niezmienną całością i wymaga każdorazowo indywidualnego projektowania do warunków konkretnego siedliska.
 2. Stereotypowe układy siedlisk wynikają z umniejszonej roli funkcjonalnej czynników mieszkaniowych, rekreacyjnych. Nie zapewniają możliwości właściwego rozwiązania strefy mieszkalno - rekreacyjnej.
 3. Tylko pewne typy przestrzenne budynków nadają się do lokalizacji w odpowiednich siedliskach. Znacznie elastyczniejsze okazują się budynki dwuwejściowe. /z wejściem podstawowym ze strefy publicznej, izolowanej od stref rodzinnych i z wejściem gospodarczym ze strefy produkcyjnej.
- Konieczność uwzględniania wielu czynników równocześnie przy lokalizacji budynku mieszkalnego zagrodowego, który jest bardziej niż inne typy zabudowany i jednoznacznie sprzężony z otoczeniem bezpośrednim, wymaga każdorazowego dostosowywania układu przestrzennego budynku do konkretnych warunków siedliska. Takie możliwości stwarza strefowy podział przestrzeni

użytkowej budynku i siedliska.

Podstawowe rodzaje układów przestrzennych zamieszkiwania w zależności od struktury rodzinnej i charakteru współżycia pokoleń.

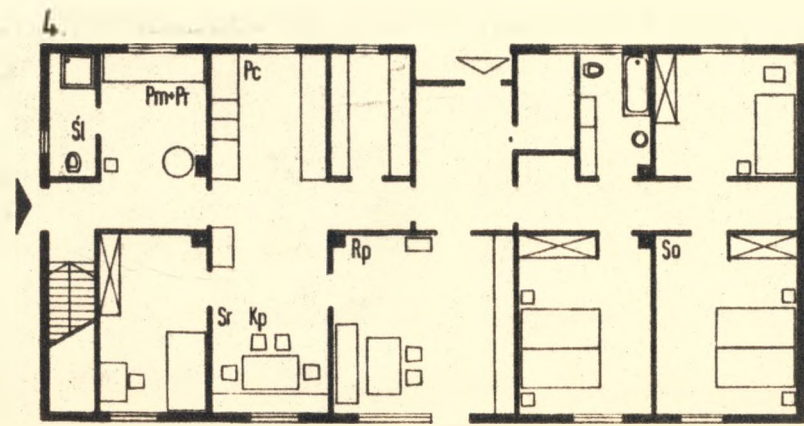
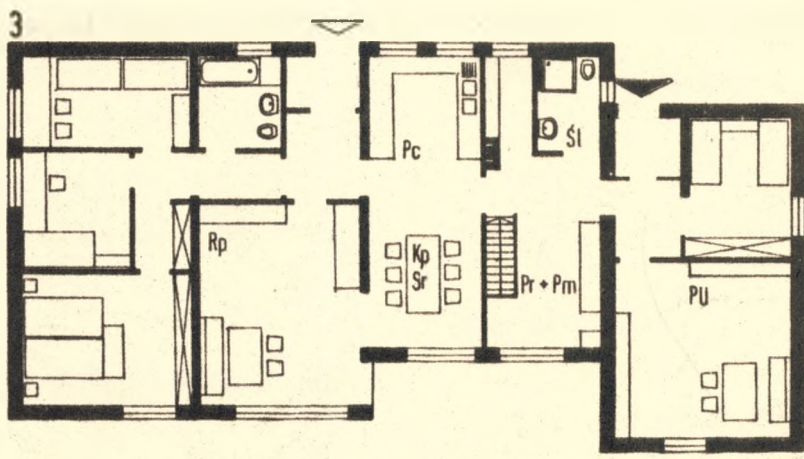
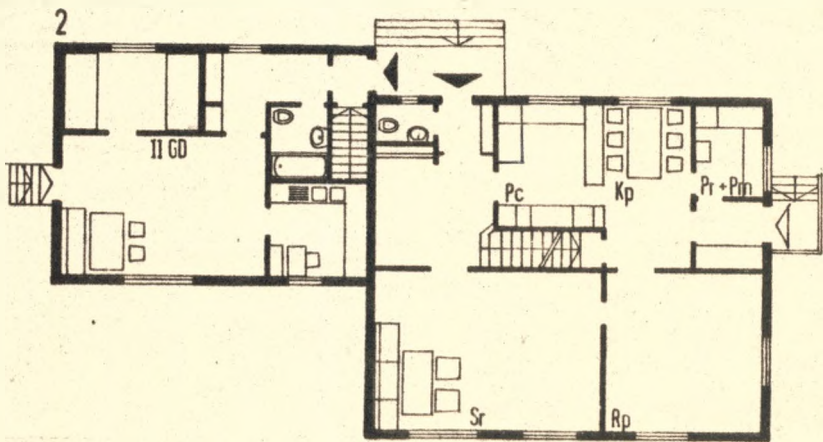
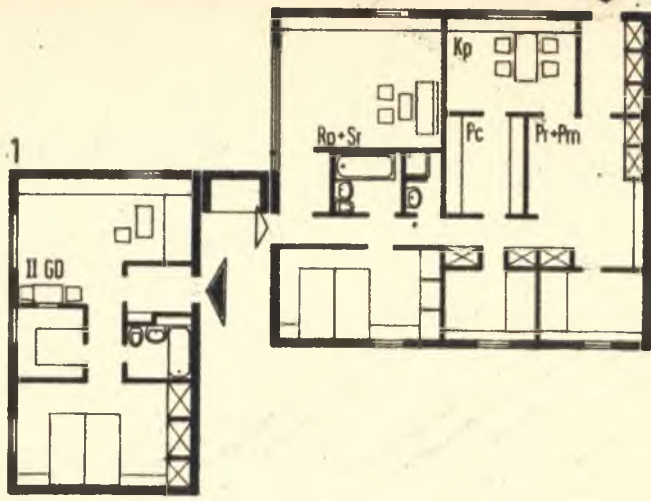
Przeprowadzony podział przestrzenny form współżycia pokoleń w jednym siedlisku daje podstawowe zróżnicowanie w organizacji przestrzeni mieszkalnej.

1. Międzypokoleniowe wydzielenie gospodarstw domowych lub przestrzeni mieszkalnych w oddzielnych obiektach budowlanych.
2. Międzypokoleniowe, przestrzenne wydzielenie gospodarstw domowych w jednym obiekcie budowlanym.
3. Międzypokoleniowe wydzielenie przestrzeni mieszkalnych w jednym obiekcie budowlanym.
4. Jednorodna przestrzennie organizacja gospodarstwa domowego rodzin trzypokoleniowych w jednym obiekcie budowlanym.
5. Jednorodna przestrzennie organizacja gospodarstwa domowego rodzin dwupokoleniowych w jednym obiekcie budowlanym.

/Rys.16/, /Rys. 28a, 1-4/.

Ad 1. Pod względem organizacyjnym forma ta występuje w odmianach:

- a/ wspólne gospodarstwo domowe przy oddzielnych obiektach dla zamieszkiwania
- b/ oddzielne gospodarstwa domowe w oddzielnych obiektach mieszkalnych. /Rys.8/.

Z przestrzennego punktu widzenia istotny jest rozdział na dwa obiekty budowlane. Zazwyczaj są to zaprogramowane dwa budynki tzn. główny obiekt dla rodziny produkującej oraz budynki dla pokolenia ustępującego, wznoszone od razu jako całość lub etapowo, tzn. z momentem podziału gospodarstw domowych. Rozdział gospodarstw domowych odbywa się również drogą oddzielenia nowo powstającej rodziny od pokolenia rodziców przez inwestowanie nowego domu mieszkalnego przy pozostawianiu starego budynku jako siedziby dla pokolenia ustępującego /przeważnie aż do czasu kompletnego zużycia technicznego/starego budynku./ Powyższa forma podziału przestrzeni mieszkalnej między pokoleniami zachodzi również w budownictwie samorządowym. Projektowanie oddzielnych budynków w siedlisku jest cechą budownictwa farmowego skandynawskiego /Szwecja, Finlandia/, występuje i w Niemczech Zachodnich./90,s.22/, /99,s.93/.

Zazwyczaj są to budynki jednokondygnacyjne, często łączone wzajemnie zadaszeniem, pergolą, tarasem, innym pośrednim budynkiem. Budynek, gdy nie jest już /lub jeszcze/ użytkowany przez pokolenie ustępujące, zazwyczaj bywa okresowo zamieszkiwany przez nowo powstałe małżeństwo, jeszcze niesamodzielne gospodarczo, albo bywa wynajmowany w sezonie wypoczynkowym lub przeznaczony dla sezonowych sił roboczych. /95,s.59/. W polskich zagrodach nierzadko w sezonie letnim wypoczynkowym rodzina przenosi się do zwolnionego starego budynku, przeznaczając nowy budynek na sezonowy wynajem. Program użytkowy budynku dla pokolenia ustępującego zawiera podstawowe ośrodki funkcjonalne: sporządzania posiłku, spożywania posiłku, wypoczynku

dziennego i nocnego, utrzymania higieny osobistej oraz przechowywania produktów. /90,s.22/.

Ze względu na ograniczoną działalność takiego gospodarstwa domowego, program powierzchni użytkowej budynku jest ograniczony. Natomiast wszystkie kryteria lokalizacyjne w siedlisku odnoszą się do tych obiektów z dodatkowym kryterium powiązania ich z budynkiem zasadniczym. Powyższy rozdział gospodarstw domowych cechuje:

- możliwość całkowitej separacji gospodarstw domowych w siedlisku /likwidacja konfliktowości pokoleń/,
- łatwość etapowania zabudowy /budynek dla pokolenia ustępującego może stanowić pierwszy etap zasiedlania albo może być wzniesiony w dalszym etapie rozwoju rodziny/,
- możliwość rotacji międzypokoleniowej w warunkach całkowitej niezależności,
- możliwość swobodnego wynajmu obiektu zwolnionego przez pokolenie ustępujące użytkownikom spoza rodziny,
- znaczne możliwości aranżowania stref użytkowych siedliska /aneksy, atria rekreacyjne/.

Do wad należy zaliczyć:

- stosunkowo duże koszty inwestycyjne
- potrzeba dużej powierzchni siedliska
- utrudnione możliwości włączenia w razie potrzeby obydwu budynków w jedną przestrzennie użytkową całość.

Ad 2. Wydzielenie gospodarstw domowych może zachodzić albo w dwóch budynkach bezpośrednio połączonych, albo w jednym budynku jako autonomiczne przestrzenie dla odpowiednich go-

gospodarstw domowych. /Rys.9/.

W pierwszym przypadku oznacza to obiekt dla pokolenia ustępującego, połączony z budynkiem dla rodziny dwupokoleniowej. Zazwyczaj obiekty te są zróżnicowane gabarytowo w układzie poziomym i pionowym. Jest to charakterystyczna forma budownictwa wiejskiego w Finlandii, Norwegii. /189,s.32/,/210,s.12/.

Występuje najczęściej przy układzie półtorakondygnacyjnym budynku zasadniczego. W budownictwie samorządowym nie zauważono takiej formy budownictwa jednorodzinnej. Powyższy typ zabudowy nie posiada wad charakterystycznych dla form łączenia, omówionych w poprzednim punkcie. Natomiast przedstawia mniejszą możliwość separacji gospodarstw domowych i zestawiania budynków oraz organizacji stref użytkowania w siedlisku.

Budynek przeznaczony dla pokolenia ustępującego bywa z zasady jednokondygnacyjny. Przestrzenne wydzielenie gospodarstwa domowego dla pokolenia ustępującego może zachodzić w różnych układach, zależnie od typów przestrzennych zabudowy jednorodzinnej:

1. Jako część składowa - człon domu jednokondygnacyjnego /bez względu na występowanie kondygnacji przyziemnej lub podziemnej/
2. Jako człon lub cała kondygnacja przyziemna w domach z kondygnacją przyziemną /bez względu na ilość kondygnacji nadziemnych/
3. Jako człon najniższej kondygnacji nadziemnej w domach wielokondygnacyjnych
4. Jako człon lub cała kondygnacja przyziemna w domach z kon-

dygnacjami przesuniętymi

5. Jako człon lub cała kondygnacja nadziemna w domach z kondygnacjami przesuniętymi

6. Jako poddasze użytkowe w domach półtorakondygnacyjnych

7. Jako człon lub cała kondygnacja nad najniższą kondygnacją nadziemną w domach wielokondygnacyjnych. /Rys.28b 1-7/.

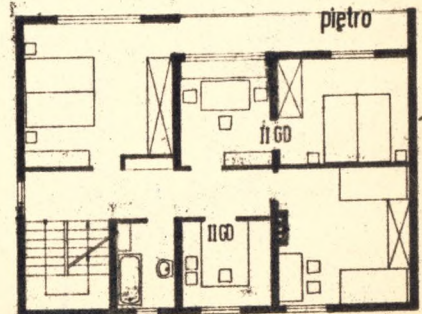
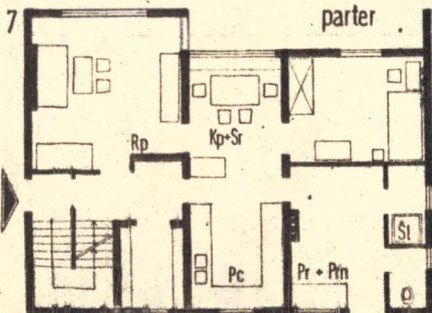
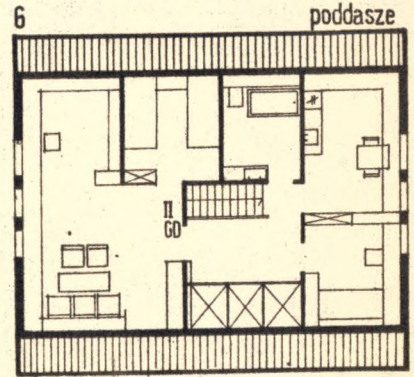
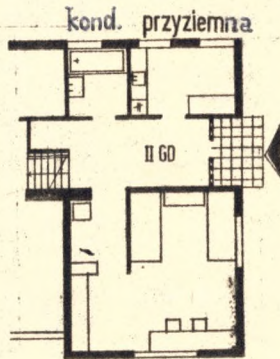
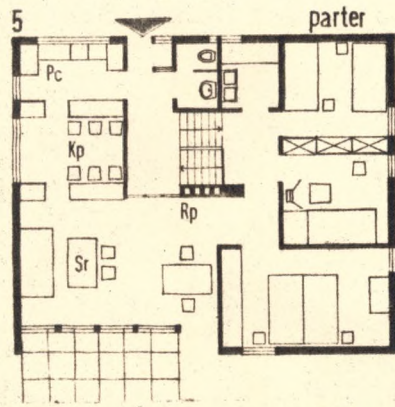
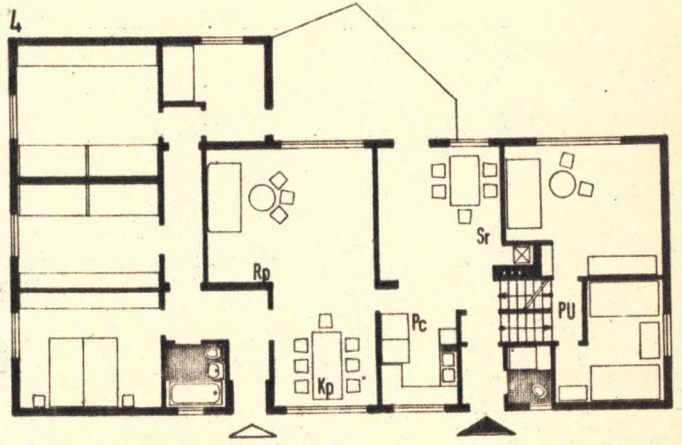
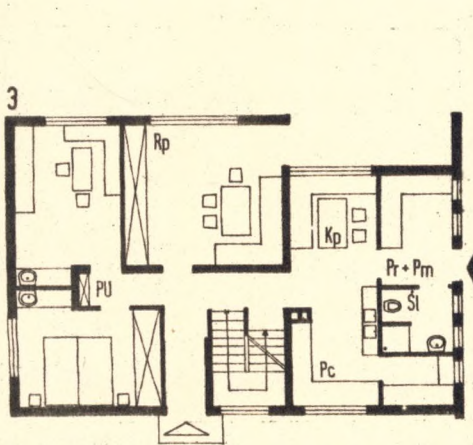
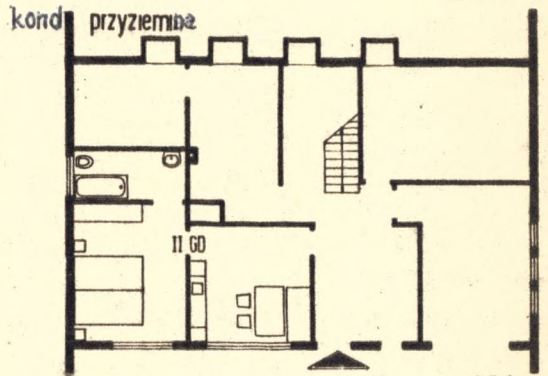
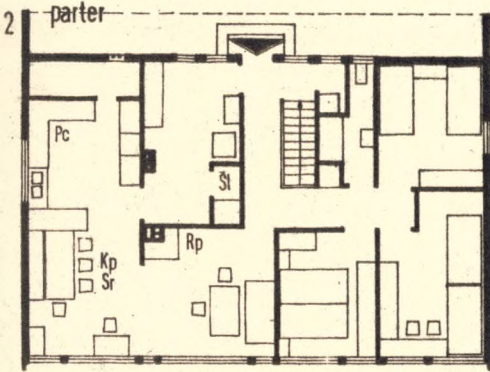
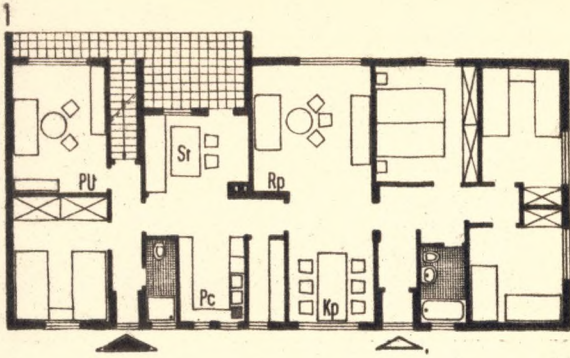
W sklasyfikowanej próbie 120 obiektów mieszkalnych, na 22 przypadki omawiane, przypadał rozdział następujący:

ilość przypadków w zbiorach z tego na typ	7	1	2	3
zbiór I	12	-	12	5 -
zbiór II	8	-	-	3 -
zbiór III	2	1	-	- 1
łącznie:	22	1	12	8 1

Pozostałe formy nie występowały.

Należy zauważyć, że mimo to aż w 87 obiektach występowało pomieszczenie drugiej kuchni /Kd/, przeznaczone jako część lub jedyna powierzchnia dla ewentualnego wydzielenia drugiego gospodarstwa domowego. /nawet w wypadkach gdy rodzina nie przedstawiała jeszcze struktury trzypokoleniowej/.

W budownictwie zachodnio-europejskim najczęściej występuje forma przestrzenna /1/ /poz.bibl. 99,210,3,85,148,246/; w budownictwie północno-amerykańskim, zachodnio-niemieckim, szwajcarskim, austriackim stosuje się często formy /4/ i /5/. Forma lokalizacji /6 i 7/ pokolenia ustępującego na kondygnacjach wyższych, ze względu na uciążliwość komunikacji pionowej, oderwanie od otaczającego terenu, przyzwyczajenia, jest niepopularna i wyjątkowo stosowana z konieczności obiektywnych.

Ad 3. /P.U./ Forma rozdziału przestrzennego w jednym obiekcie budowlanym różni się od poprzedniej tym, że przestrzeń dla pokolenia ustępującego nie jest w pełni przystosowana do prowadzenia oddzielnego gospodarstwa domowego.

W programie brak jest pewnych ośrodków funkcjonalno-przestrzennych lub zabezpieczenia technicznego dla ich funkcjonowania. W rezultacie przestrzeń ta ma charakter omawianych już stref wewnętrznego użytkowania budynku, ale o niejednorodnym zakresie. /Rys.10/. W zasadzie stanowi odmianę strefy indywidualnej, poszerzoną nieco o pewne elementy dodatkowego użytkowania i jest związana użytkowo z pewnymi ośrodkami funkcjonalno-przestrzennymi mieszkania podstawowego, a mianowicie: z ośrodkami sporządzania posiłków, utrzymania higieny osobistej, ośrodkami magazynowania. Omawiany rozdział międzypokoleniowy w ujęciu przestrzennym, może występować analogicznie do wymienionych poprzednio odmian. /Rys.28 b, 1-7/.

Zasadniczo program takiej strefy składa się z 2 lub 1 pomieszczenia dla ośrodków spożywania posiłków, wypoczynku nocnego i dziennego, drobnych prac domowych /97,s.57/. W stosunku do poprzednich, znamionuje go ściślejsze współżycie pokoleń i stanowi formę przejściową między ścisłym współżyciem, a całkowitym wydzieleniem gospodarstw domowych. W budownictwie samorządnym zanotowano tę formę w 17 przypadkach, w odpowiednich alternatywach przestrzennego usytuowania: /Rys.21b/.

Zbiory	typ 1	2	3	7	2 i więcej z tego pom.dla pok.ustęp.	wydz. przestrz.	Kd we wsp. Kd gosp.dom.
Zbiór I	8	2	-	-	18	8	44 32
Zbiór II	-	5	-	-	15	7	29 21
Zbiór III	-	1	1	-	4	2	14 12
Łącznie:	8	8	1	-	37	17	87 65

Zalety powyższej formy rozdziału przestrzennego międzypokoleniowego:

- jest przestrzennie programowo i inwestycyjnie oszczędna
- przy zastosowaniu elastyczności technicznej i użytkowania jest ekonomiczna - w pełni użytkowana
- nie wyklucza możliwości etapowania budowy
- przy odpowiedniej koncepcji przestrzennej budynku w razie potrzeby istnieje możliwość wydzielenia drugiego gospodarstwa domowego /poprzez doinwestowania/.

Ad 4. Współżycie pokoleń w ramach wspólnego gospodarstwa domowego i mieszkania przebiega na zasadzie zaspokajania indywidualnych i zbiorowych potrzeb wszystkich mieszkańców. Pokolenie ustępujące, dla zaspokajania indywidualnych potrzeb użytkuje oddzielne pomieszczenie - sypialnię, przy równoczesnym użytkowaniu wszystkich podstawowych ośrodków strefy zbiorowej i pomocniczej budynku mieszkalnego. W takiej sytuacji wspólne gospodarstwo domowe ma szeroki zakres działalności. Pomieszczenie pokolenia ustępującego jest elementem strefy indywidualnej. /Rys.15/. W prymitywnych formach zamieszkiwania zdarza się, że pokolenie ustępujące stale zamieszkuje pomiesz-

czenie o charakterze zbiorowego użytkowania /kuchnię/
/178,s.311/. Podstawową wadą tych układów jest uniemożliwienie separacji pokoleń w sytuacjach konfliktowych. Często właśnie sama forma zamieszkiwania jest jedną z przyczyn konfliktowości. W omawianym podregionie MP, na 120 obiektów układ ten był reprezentowany w 30 przypadkach.

Ad.5. Gospodarstwo domowe rodziny dwupokoleniowej jest najprostsza strukturalnie i przestrzennie formą zamieszkiwania rodziny wiejskiej. W warunkach gospodarstw rodzinnych jest to ciągle forma przyszłościowa. Jest to zależne od procesu rozpadu rodziny wielopokoleniowej w warunkach gospodarstw rodzinnych i w kolektywnej gospodarce rolnej. Układ przestrzenny mieszkania przebiega w podziale na strefy zbiorowego i indywidualnego użytkowania ośrodków funkcjonalno-przestrzennych. Istotna różnica w programowaniu przestrzeni użytkowej zależy od tego czy: budynek przedstawia całkowity program użytkowy dla rodziny wyłącznie dwupokoleniowej, czy stanowi etap lub całość użytkową dla okresowo dwupokoleniowej fazy w cyklu trójgeneracyjnym rodziny. Sytuacja taka zachodzi przy podziale gospodarstw rolnych lub przy zasiedlaniu od nowa.

W podsumowaniu należy stwierdzić:

- W rolnych gospodarstwach rodzinnych istnieje tendencja do możliwie niezależnego wydzielania międzypokoleniowego

przestrzeni mieszkalnych /często gospodarstw domowych/.

- Najkorzystniejszy układ przestrzenno-użytkowy przedstawia wydzielenie przestrzenne pokoleń w ramach tego samego obiektu lub w bezpośrednio powiązanych oddzielnych budynkach mieszkalnych /z możliwością wydzielenia drugiego gospodarstwa domowego.
- Przestrzeń dla pokolenia ustępującego powinna stanowić samowystarczalne mieszkanie - strefę, z możliwością włączania w rotację użytkowania całego budynku /lub budynków/.
- W budownictwie samorządowym zagrodowym istnieje wyraźna tendencja do wydzielenia przestrzeni dla pokolenia ustępującego w ramach jednego budynku mieszkalnego.
- W budownictwie samorządowym podział przestrzeni międzypokoleniowej dokonywany jest nie na zasadzie programowania przestrzeni użytkowej lecz schematycznie na zasadzie podziału budynku na połowy lub wydzieleniu jednego z pomieszczeń.

/Rys. 21b, 26a,b/.

- Ujęcie przestrzeni użytkowej dla pokolenia ustępującego w postaci autonomicznej strefy umożliwia wielorakie alternatywne możliwości zestawień z mieszkaniem podstawowym.

Strefowa analiza ośrodków funkcjonalno-przestrzennych budynku mieszkalnego jako wynik organizacyjno-technicznych determinant zamieszkiwania. /Strefa pomocnicza i techniczna./

Dla analizy przestrzeni użytkowej dokonano ogólnej klasyfikacji budynków mieszkalnych ze względu na podstawową dyspozycję przestrzenną w płaszczyźnie pionowej.

Klasyfikacja budynków wg przestrzennego układu pionowego kondygnacji przeznaczonych do zamieszkiwania:

1. budynek jednokondygnacyjny /niepodpiwniczony, częściowo lub całkowicie podpiwniczony/
2. budynek półtorakondygnacyjny /niepodpiwniczony, częściowo lub całkowicie podpiwniczony/
3. budynek dwukondygnacyjny /niepodpiwniczony, częściowo lub całkowicie podpiwniczony/
4. budynek z kondygnacjami wzajemnie pionowo przesuniętymi
5. budynek jednokondygnacyjny z dodatkową kondygnacją przyziemną, płytko posadowioną lub na spadku terenowym /przystosowaną do stałego pobytu ludzi/.^{136/}

Nie wprowadzono pozycji budynek dwu i półtorakondygnacyjny ze względu na sporadyczne występowanie w omawianej kategorii budownictwa. Bardzo rzadko zdarza się również kombinacja budynku z przesuniętymi kondygnacjami pionowo z dodatkowym podpiwniczeniem. /Przeważnie bowiem jedna z kondygnacji przesuniętych stanowi podpiwniczenie/. Można założyć, że wszystkie wymienione formy przestrzenne /a budynek półtorakondygnacyjny z zasady/ mogą występować z poddaszem użytkowym, przeznaczonym na cele mieszkalne.

Strefa stałych pól pracy gospodarstwa domowego - specjalizacja przestrzeni użytkowych - pomieszczenia.

Rozwój form zamieszkiwania doprowadził do strefowego porządkowania odpowiednich ośrodków funkcjonalno-przestrzennych drogą specjalizacji i rozczłonkowania przestrzeni użytkowych

od układów prymitywnych - jednownętrzowych^{137/} poprzez rozdrobnienie powierzchni użytkowej do zróżnicowań w nowoczesnie pojętej jednoprzestrzenności. W trakcie zaspokajania wielostronnych potrzeb mieszkańców drogą ewolucji wytwarzały się odpowiednio zamknięte formy przestrzenne pomieszczenia dla pojedynczych lub wielorakich funkcji /65,s.93-95/. Formy te, zależnie od czynników organizacyjno-technicznych, psychosocjalnych, ekonomicznych ulegają przeobrażeniom. Ogólny kierunek przemian form przestrzennych jest wspólny. Poznanie współczesnych światowych tendencji rozwoju tych form, zwłaszcza że pozostają w przesunięciu zaawansowania technicznego, może być dla nas pretekstem do racjonalizacji /7,s.219/. Mimo że w pracy przyjęto budynek mieszkalny rozpatrywać nie jako zbiór pomieszczeń, a ośrodków funkcjonalno-przestrzennych, to jednak ze względu na wyraźną specjalizację pewnych przestrzeni materialnie zamkniętych, i przyjętą z nimi nomenklaturę, należało również utrzymać pojęcie pomieszczeń.

S t r e f a p o m o c n i c z a - k u c h n i a .

O specyfice budynku mieszkalnego zagrodowego stanowi program i przestrzenny układ strefy pomocniczej, a z kolei o specyfice tej strefy stanowi układ przestrzenny kuchni. Pierwotnie, kuchnia stanowiła pomieszczenie mieszkalne wielofunkcyjne, dla czynności produkcyjnych z zakresu zadań gospodarstwa domowego i wszystkich wyższych z kategorii zamieszkiwania. /164,s.63/. Rozwój form zamieszkiwania prowadzi do zawężenia funkcji kuchni, a szereg z nich przejęły inne pomieszczenia. Kierunek przemian prowadzi do jednorodnego pomieszczenia lub ośrodka spo-

rzządzania posiłków w ramach jednoprzestrzennej strefy zbiorowego użytkowania. /90,s.22/. Zgodnie z istotą organizacyjną strefy pomocniczej, ośrodki dla odpowiednich czynności mogą się rozkładać na szereg pomieszczeń albo mogą tworzyć jedną wieloużytkową przestrzeń stałych pól pracy gospodarstwa domowego. /np. poz.bibl.234/.

Trzeba jednak przeciwstawić tutaj jednoprzestrzenną kuchnię uniwersalną o stosunkowo prymitywnym układzie i niskim standardzie wyposażenia technicznego, nowoczesnej, w pełni wyposażonej wieloużytkowej przestrzeni, zawierającej zbiór odpowiednich warsztatów prac i magazynowania, niezbędnych powierzchni do ich obsługi wraz z wewnętrzną komunikacją, łączącą ośrodki użytkowania w całość. Istota kuchni, w tych podobnych wypadkach, jest odmienna - w pierwszym przypadku jest to wielozadaniowe pomieszczenie, a w drugim ośrodek funkcjonalno-przestrzenny prac codziennych w zespole innych ośrodków tworzących całą strefę prac. /71,s.11-12/.

Rozwój pomieszczeń wieloużytkowych dla prac gospodarstwa domowego w tradycyjnej formie zintegrowanych z gospodarstwem rolnym, przebiegał drogą autonomizacji gospodarstwa domowego i odrywania się od gospodarstwa rolnego.

Pomieszczenia te posiadają charakter wielocelowy dla czynności o zgodnym przebiegu i dla wymagań higieny. Ilość i wielocelowość tych pomieszczeń zależy od zakresu działalności gospodarstwa domowego, technizacji warsztatów prac, standardu wyposażenia technicznego i organizacji przestrzennej budynku mieszkalnego.

Z dokonanych kilkunastu możliwych połączeń odpowiednich ośrodków funkcjonalno-przestrzennych dla prac gospodarstwa domowego w większe całości, tylko kilka występuje powszechnie, a pozostałe stanowią formy zanikowe lub indywidualne rozwiązania. /Tabl.XII/. W rezultacie należy wskazać trzy podstawowe pomieszczenia o wyspecjalizowanym i stosunkowo jednorodnym przeznaczeniu:

kuchnia - jako zespół ośrodków dla czynności codziennych gospodarstwa domowego,

pomieszczenie gospodarcze - jako zespół ośrodków dla prac okresowych "mokrych".

pomieszczenie prac domowych - jako zespół ośrodków dla prac okresowych "suchych".

W niektórych gospodarstwach domowych występuje, jako oddzielne wyspecjalizowane pomieszczenie - pralnia. Ale przy współczesnych możliwościach automatyzacji procesów prania występuje ona najczęściej w połączeniu z jednym z wymienionych pomieszczeń wieloużytkowych. /71,s.11/. W ramach jednego budynku mieszkalnego rzadko występują wszystkie trzy pomieszczenia równocześnie. Zasadnicze czynniki techniczno-ekonomiczne dyktują dalsze stopnie koncentracji ośrodków prac w mniejszą liczbę pomieszczeń. Przy współczesnych możliwościach techniki, w zasadzie można skutecznie łączyć każdy ośrodek prac gospodarstwa domowego z pozostałymi, aż do stanu jednoprzestrzenności. /104,s.72/. Zbytne rozczłonkowanie przestrzeni użytkowej jest nieekonomiczne, ale jednoprzestrzenność z kolei, przy słabej technizacji warsztatów prac i niskim standardzie

Tabl. XII. Schemat możliwości łączenia ośrodków prac głównych gospodarstwa domowego w pomieszczenia wyspecjalizowane. Poprzez permutacje uzyskano 15 kombinacji.

Lp.	Pc	Pm	Pr	Ps	ilość pom. I alt.	ilość pom. II alt.	ilość pom. III alt.
	Podstawowe ośrodki prac stałych gosp. domowego						
1.	Pc	Pm	Pr ↗	Ps ↗	4	3	2
2.	Pc	Pm	Pr ↗	Ps ↗	3	2	1
3.	Pc	Pm	Pr	Ps ↗	3	2	2 ←
4.	Pc	Pm	Pr ↗	Ps	3	3	2
5.	Pc	Pm	Pr	Ps	3	3	2
6.	Pc	Pm	Pr	Ps	3	3	3 ←
7.	Pc	Pm	Pr	Ps ↗	3	2	2
8.	Pc	Pm	Pr	Ps ↗	2	1	1
9.	Pc	Pm	Pr	Ps	2	2	2
10.	Pc	Pm	Pr ↗	Ps	2	2	2
11.	Pc	Pm	Pr	Ps	2	2	2
12.	Pc	Pm	Pr	Ps	2	2	2 ←
13.	Pc	Pm	Pr	Ps	2	2	2
14.	Pc	Pm	Pr ↗	Ps	2	2	1
15.	Pc	Pm	Pr	Ps	1	1	1

Alternatywa II odnosi się do układu, w którym ośrodek Ps występuje w strefie mieszkalnej /zbiorowej lub indywidualnej/ poza strefą pomocniczą.

Alternatywa III odnosi się do układu, w którym ośrodek Pr występuje w łazience.

/Poziomymi strzałkami wskazano najczęściej występujące układy/.

wyposażenia budynku, ze względów organizacyjnych i psychosocjalnych może być przedwczesna.

k u c h n i a - w swojej tradycyjnej postaci była pomieszczeniem, gdzie ośrodki funkcjonalne albo w ogóle nie istniały, albo były wzajemnie przemieszane. Rozwój form organizacyjnych i socjalnych przyczynia się do odrywania odpowiednich ośrodków funkcjonalnych w oddzielne pomieszczenia lub w nowe ich grupy. Wielostronny zakres funkcjonowania kuchni zawęży się. W związku z podstawową funkcją, jaką spełnia kuchnia, tzn. pomieszczenia dla sporządzania posiłków, organizacyjnie i socjalnie jest ściśle związana z ośrodkiem spożywania posiłków, który jest podstawowym magnesem życia rodzinnego. /71,s.31/, /99,s.135/. W praktyce, pomieszczenie kuchni /nawet gdy jest zaprogramowane tylko dla ośrodka przygotowania posiłków/ jest użytkowane wielostronnie. Na podstawie analizy wykonywania odpowiednich czynności gospodarstwa domowego w budynku mieszkalnym /badanych w 120 gospodarstwach/, należy stwierdzić, że wszystkie podstawowe czynności codziennego życia rodzinnego zbiegają się w pomieszczeniu kuchni. /178,s.30-31/ /p.poz.bibl. 175/. Wielokierunkowość użytkowania kuchni potwierdzają również badania niemieckie na obiektach znacznie bardziej rozbudowanych przestrzennie i o wysokim standardzie wyposażenia technicznego /99,s.136/, /61,s.225/.

W konwencjonalnym układzie budowlanym stałych przegród pionowych, kuchnia, jako pomieszczenie wydzielone, organizacyjnie skupia całe życie rodzinne, a zatem większość czynności mieszkaniowych, w związku z czym nie powstaje oddzielne pomiesz-

czenie mieszkalne - pokój dzienny. Wydaje się, że proces rozwoju mieszkania powinien iść nie drogą specjalizacji kuchni, jako pomieszczenia prac codziennych lecz poprzez wydzielanie ośrodka dla tych prac w ramach ogólnej przestrzeni mieszkaniowej - rodzinnej, złożonej z innych ośrodków strefy zbiorowej. Oczywiście poza tym jednoprzestrzennym układem powinny znaleźć się pozostałe ośrodki prac gospodarstwa domowego. Bez względu na postać przestrzenną - stopień specjalizacji, kuchnia zazwyczaj występuje w powiązaniu z pomieszczeniem gospodarczym lub pomieszczeniem prac domowych /rzadziej w powiązaniu z obydwoma pomieszczeniami równocześnie/. /76,s.207/. Specjalizacja kuchni, jako pomieszczenia, występuje w następujących kombinacjach:

wydzielone pomieszczenie dla ośrodka	Pc
" " " ośrodków	Pc + Pm + Pr
" " " "	Pc + Pm + Pr + Pd
" " " "	Pc + Pr + Pd
" " " "	Pc + Pd

/ nie uwzględniono tutaj powiązań z ośrodkiem spożywania posiłków/.

P o m i e s z c z e n i e g o s p o d a r c z e - wieloużytkowe^{138/} dla prac okresowych "mokrych", w etapie silnej integracji gospodarstwa rolnego z domowym, stanowiło pomieszczenie łączące pozostałe pomieszczenia mieszkalne z inwentarskimi. /95,s.43/, /61,s.225/. Często występowało /występuje/ w obrębie budynku inwentarskiego lub w łączniku między budynkami albo w sieni budynku mieszkalnego. Oprócz prac w zakresie gospodarstwa domowego wykonywano tam prace, związane z obsługą zwierząt./parowanie karmy/. Najczęściej rolę tego pomieszcze-

nia spełniała /spełnia/ kuchnia letnia. Pomieszczenie to, w sezonie prac polowych przejmowało również funkcję kuchni właściwej, zbliżając użytkownika do gospodarstwa i zapewniając korzystniejszy bioklimat w okresie letnim.^{139/} We współczesnym budownictwie samorzutnym pomieszczenie kuchni letniej coraz częściej lokalizowanej w budynku mieszkalnym, spełnia funkcję pomieszczenia dla prac okresowych gospodarstwa domowego, zatracając pierwotne sezonowe przeznaczenie mieszkalne. Rozwinięta, nawet już często dalej przeobrażona forma niemieckiego Wirtschaftsraum' u powstała w małych i średnich gospodarstwach tą samą drogą, tzn. z przekształcenia się kuchni letniej.^{140/} W budownictwie samorzutnym utrzymywania się sezonowe funkcji mieszkalnych w kuchni letniej wynika z niskiego standardu wyposażenia budynku mieszkalnego, trudności utrzymania higieny pomieszczeń domowych, a przede wszystkim z wadliwego nasłonecznienia kuchni właściwej w okresie letnim oraz błędnej koncepcji przestrzennej budynku, a w szczególności strefy pomocniczej. Ze statystycznego zestawu użytkowania kuchni letniej widać wyraźnie rolę tego pomieszczenia, jako odciążającego kuchnię właściwą od prac okresowych gospodarstwa domowego.^{141/}

W budownictwie farmowym pomieszczenie gospodarcze wieloużytkowe jest podstawowym pomieszczeniem obok kuchni w strefie pomocniczej i stanowi element pośredni między strefą produkcyjną siedliska, a kuchnią i mieszkaniem.

Zależnie od stopnia uniwersalności może zawierać ośrodki dla prac w kombinacjach:

- wydzielone pomieszczenia dla ośrodka	Pm
" " " ośrodków	Pm + Pr
" " " "	Pm + Pr + Pd

Ponadto w pomieszczeniu tym występują ośrodki związane z czyszczeniem odzieży roboczej, naprawy sprzętu domowego, suszenia odzieży, przechowywania sprzętu porządkowego. /71, s.10-11/.

Wraz z rozwojem wyposażenia technicznego w budownictwie wiejskim, wydzielili się z pomieszczenia wieloużytkowego ośrodek utrzymania higieny na drodze praca - mieszkanie. /6, s.9/

P o m i e s z c z e n i e "ś l u z a - b r u d u" ^{142/} stanowi ośrodek utrzymania higieny osobistej, czyszczenia, przechowywania oraz suszenia odzieży roboczej. Zależnie od koncepcji przestrzennej strefy pomocniczej, może być połączona z kabiną W.C. /200, s.65/. Pomieszczenie "śluzy-brudu", w zależności od organizacji przestrzeni użytkowej strefy pomocniczej i standardu wyposażenia budynku, może występować jako:

- oddzielne pomieszczenia lub zespół pomieszczeń
- ośrodek funkcjonalno-przestrzenny w ramach wspólnego pomieszczenia sanitarnego budynku - łazienki
- w połączeniu z ośrodkiem utrzymania higieny osobistej dla pokolenia ustępującego /233, s.158, 204/. Pomieszczenie to jest synonimem nowoczesnego gospodarstwa domowego i budynku mieszkalnego w zagrodzie.

W związku z niskim standardem użytkowym i stopniem wyposażenia technicznego w budownictwie samorządowym nie wytworzyło się w pełni wyspecjalizowane pomieszczenie "śluzy-brudu".

Poszczególne czynności związane z utrzymaniem higieny na drodze "praca - mieszkanie" w sezonie letnim występują na zewnątrz

budynku /pod okapem, na werandzie/, w okresie zimowym w sieni. W budynkach posiadających łazienkę dostępną bezpośrednio z komunikacji wydzielonej, część czynności charakterystycznych dla "służby brudu" wykonywana jest w łazience.

Odzież roboczą najczęściej przechowuje się w komunikacji wydzielonej /sieni/, a suszy się na poddaszu. Często rolę "służby-brudu" spełnia kuchnia letnia zlokalizowana w budynku mieszkalnym.

P o m i e s z c z e n i e p r a c d o m o w y c h^{143/} przeznaczone dla prac okresowych "suchych" powstało w ramach odrywania się ośrodków funkcjonalnych z kuchni wieloużytkowej albo poprzez przeobrażenia pomieszczenia gospodarczego wieloużytkowego w trakcie zawężania się działalności gospodarstwa domowego, pod wpływem rozwoju usług pozarodzinnych i automatyzacji prac. /104,s.72-73/.

W budynkach o wysokim standardzie użytkowym pomieszczenie takie występuje oprócz pomieszczenia gospodarczego. Coraz częściej jednak stanowi jedynie pomieszczenie wieloużytkowe w strefie pomocniczej budynku mieszkalnego. /61,s.225/.

Pomieszczenie prac domowych, zależnie od kombinacji ośrodków funkcjonalnych jakie może zawierać, występuje w alternatywach:

- wydzielone pomieszczenie dla ośrodka	Pd
- " " " ośrodków	Pd + Pr
- " " " "	Pd + Pr + Pm
- " " " "	Pd + Kp

Pomieszczenie to często służy jako jadalnia dla sezonowych sił najemnych, bywa również użytkowane jako suszarnia, dodatkowa jadalnia rodzinna i pomieszczenie rezerwowe. /6,s.10/,

/200,s.22/. W przeciwieństwie do pomieszczenia gospodarczego funkcjonalnie ciąży ku strefie mieszkalnej - zbiorowej. W budynkach o niskim standardzie użytkowym czynności charakterystyczne ^{dla} tego pomieszczenia wykonywane są w strefie zbiorowej użytkowania budynku. Natomiast w budynkach z rozbudowaną strefą indywidualną często pomieszczenie to występuje w tej strefie jako przestrzeń wieloużytkowa. /p.poz.bibl. 98/.

W budownictwie samorządnym ośrodki prac "suchych" albo występują w pomieszczeniu kuchni lub bezpośrednio przyległym pomieszczeniu mieszkalnym.

W obiektach ze środkowo zlokalizowanym pokojem w osi poprzecznej budynku /Pp/ często koncentrują się czynności związane z reperacją odzieży, szyciem itp.

Ośrodek funkcjonalno-przestrzenny związany z utrzymaniem czystości bielizny - odzieży /Pr/ przeważnie bywa lokalizowany w jednym z pomieszczeń wieloużytkowych strefy pomocniczej.

/70,s.144/. Wynika to z ekonomicznej wieloużyteczności pewnych warsztatów prac gospodarstwa domowego.

W budynkach, w których nie ma wyspecjalizowanych pomieszczeń wieloużytkowych często ośrodek prac związanych z praniem, bywa lokalizowany w specjalnym pomieszczeniu - p r a l n i.

Ośrodek prania, pod wpływem automatyzacji, uległ największym przeobrażeniom, od tradycyjnej pralni - pomieszczenia wielourządzeniowego do automatu. W zależności od stopnia technizacji procesu prania oraz ogólnej koncepcji przestrzennej w strefie pomocniczej, ośrodek powyższy może występować w następujących ujęciach przestrzennych, jako:

- wydzielone pomieszczenie dla ośrodka	Pr
- " " " ośrodków	Pr + Su
- " " " " "	Pr + Ła

W budownictwie samorzutnym ośrodek prania, zależnie od standardu wyposażenia technicznego budynku, jego programu przestrzennego występuje:

- w budynkach z kuchnią letnią - w pomieszczeniu kuchni letniej /jeżeli kuchnia letnia jest zlokalizowana poza budynkiem mieszkalnym, zazwyczaj pranie odbywa się tam tylko latem/ /167,s.41/.
- w pomieszczeniu kuchni zasadniczej /w budynkach bez kuchni letniej i łazienki/.
- w pomieszczeniu komunikacji wydzielonej - sieni, werandzie /w budynkach bez kuchni letniej i łazienki/
- w pomieszczeniu łazienki /gdy łazienka ma wystarczająco dużą powierzchnię użytkową, a w budynku nie ma kuchni letniej/.

W niektórych gospodarstwach domowych pranie w okresie letnim odbywa się przed budynkiem mieszkalnym.

Tradycyjny, a nadal powszechny system suszenia bielizny, wymaga dużej powierzchni użytkowej. Dlatego w okresie sprzyjających warunków atmosferycznych zazwyczaj przebiega poza budynkiem lub na poddaszu /167,s.50/. Często suszenie ma miejsce w pomieszczeniach chwilowo nieużytkowanych, zgodnie z przeznaczeniem lub rezerwowych.

Oddzielne pomieszczenie suszarni występuje w budownictwie farmowym bardzo rzadko. W związku z automatyzacją prac związanych z praniem, proces suszenia został uproszczony i często

nie wymaga specjalnych powierzchni użytkowych /szafa do suszenia/. /39,s.133/.

Jakościowy postęp konsumpcyjny rozszerzający działalność gospodarstwa domowego spowodował potrzebę zróżnicowania poszczególnych ośrodków składowania produktów i surowców konsumpcyjnych. W związku z przestrzennym rozdziałem na gospodarstwo domowe i produkcyjne w zagrodzie - farmie, podstawowe ośrodki składowania dla potrzeb gospodarstwa domowego pozostają w obrębie budynku mieszkalnego. W budownictwie zagrodowym samorządowym, na skutek niedostatku powierzchniowego i wyposażeniowego, wadliwego programowania obiektów inwentarsko-składowych, część produktów rolnych, sprzecznie z zasadami organizacji pracy produkcyjnej, bywa magazynowana w budynku mieszkalnym. Jest to wynik ciągle niekonsekwentnego rozdziału między pracą, a zamieszkiwaniem.

W budynkach parterowych niepodpiwniczonych ośrodki magazynowania pozostają częściowo w spiżarniach lub pomieszczeniach mieszkalnych nieużytkowanych zgodnie z przeznaczeniem lub niedoinwestowanych. W budynkach głęboko podpiwniczonych oraz w budynkach z kondygnacją przyziemną /na spadku terenowym/, magazynowanie produktów świeżych i konserwowych jest lokalizowane odpowiednio w kondygnacjach najniższych. Spiżarnia podręczna występuje zazwyczaj w bezpośrednim związku z kuchnią. W budownictwie samorządowym nie obserwuje się wyraźnego podziału na magazynowanie produktów suchych i marynowanych. Zazwyczaj magazynowanie występuje w spiżarni lub w pomieszczeniu dawnej komory /wielostronne magazynowanie/.

W budynkach z kuchnią letnią, w pomieszczeniach tych zazwyczaj przechowuje się większość zapasów. W krajach zindustrializowanych, w związku z rozwojem usług, zostały uproszczone metody przechowywania produktów gospodarstwa domowego. Zazwyczaj jednak występują pomieszczenia dla ośrodków magazynowania albo w budynkach niepodpiwniczonych, wszystkie w kondygnacji nadziemnej /139,s.134/, albo w budynkach podpiwniczonych magazynowanie zapasów świeżych i marynowanych lokalizuje się w piwnicy, a suchych i podręcznych w kondygnacji nadziemnej /200,s.20/. Pozostałe ośrodki magazynowania zazwyczaj występują jako głębokie wentylowane szafy w wyspecjalizowanych pomieszczeniach wieloużytkowych albo w komunikacji wydzielonej /65,s.217/.

Strefa techniczna w budownictwie o niskim i skrajnie wysokim standardzie wyposażenia przedstawia wąski program użytkowy i przestrzenny, a wielokrotnie jest ograniczona do jednego pomieszczenia użytkowego /na kocioł c.o./ /15,s.185-187/. Wymagania techniczne i organizacyjne w sposób jednoznaczny ustalają przeznaczenie i specjalizację poszczególnych pomieszczeń w strefie technicznej. Przemiany przestrzenne zachodziły wraz z rozwojem sposobów ogrzewania pomieszczeń od urządzeń na stałe środki opałowe do urządzeń na środki opałowe płynne, gazowe, energii elektrycznej.^{144/} Rozwój motoryzacji wniósł dodatkowy element użytkowania - garaż wraz z zapleczem.

W sumie, biorąc pod uwagę przeciętny stan wyposażenia technicznego budynku mieszkalnego, w zakres strefy technicznej wchodzi: kotłownia, skład opału, pomieszczenie na hydrofor, po-

mieszczenie na odpady stałe, ewentualnie pomieszczenie składowe sprzętu technicznego, komunikacyjnego oraz garaż wraz z zapleczem. /6, s.10/.

W podsumowaniu należy stwierdzić:

w budownictwie farmowym

- potrzeby usprawnienia organizacji prac w wiejskim gospodarstwie domowym przyczyniły się do powstania specyficznych pomieszczeń użytkowych o wyspecjalizowanych przeznaczeniach,
- rozwój przestrzeni użytkowych gospodarstwa domowego zmierza od pomieszczeń o charakterze prac okresowych "mokrych" do pomieszczeń dla prac okresowych "suchych".
- kierunki przeobrażeń gospodarstwa domowego poprzez technizację prowadzą do jednoprzestrzenności podstawowych ośrodków prac gospodarstwa domowego w strefie pomocniczej budynku mieszkalnego.

W budownictwie samorzutnym - zagrodowym

- coraz wyraźniej występuje pomieszczenie gospodarcze wielo-użytkowe, którego rolę zazwyczaj spełnia tradycyjna kuchnia letnia,
- brak jest jeszcze pewnych niezbędnych ośrodków funkcjonalno-przestrzennych /lub pomieszczeń/ w strefie pomocniczej gospodarstwa domowego.
- strefę pomocniczą nadal cechuje jednopomieszczeniowość /kuchnia/.

Układy ośrodków funkcjonalno-przestrzennych w strefie pomocniczej i technicznej.

Omówione już czynniki grupowania odpowiednich ośrodków funkcjonalno-przestrzennych oraz dodatkowe wymagania związane z wyposażeniem technicznym determinują możliwość alternatywnych pogrupowań przestrzeni użytkowych w ramach stref pomocniczej i technicznej. Szczególne znaczenie ma tu stopień spoiwości strefy stałych pól pracy gospodarstwa domowego, związek z pozostałymi strefami, a przede wszystkim rozrząd przestrzeni użytkowej w układzie pionowym budynku mieszkalnego. Dlatego przyjęto podział na budynki, których strefa pomocnicza i techniczna występują:

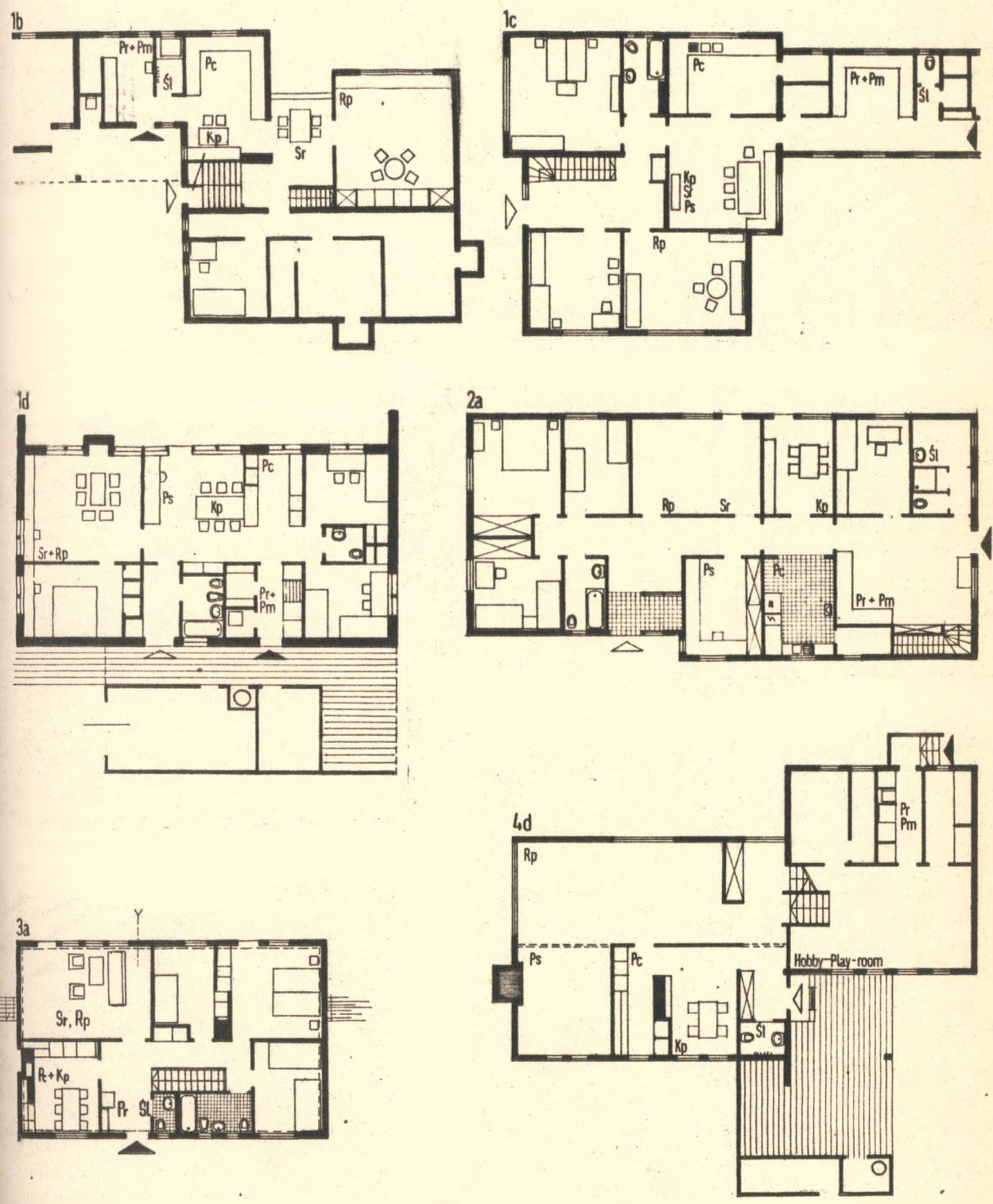
1. w kondygnacji nadziemnej i ewentualnie częściowo w kondygnacjach wyżej usytuowanych,
2. w kondygnacji nadziemnej i pomieszczeniach piwnicznych /pozostających w kondygnacji podziemnej lub przyziemnej/,
3. w kondygnacji nadziemnej i kondygnacji przyziemnej /w lokalizacji na terenie płaskim albo ze spadkiem/
4. w kondygnacji nadziemnej i kondygnacji przyziemnej lub podziemnej budynku z kondygnacjami pionowo przesuniętymi. Ponadto różnicowania przestrzenne strefy pomocniczej i technicznej występują w zależności od tego czy strefy pozostają:
 - a/ całe w obrębie budynku mieszkalnego
 - b/ całkowicie poza obrębem budynku mieszkalnego /w łączniku bezpośrednio związanym z budynkiem mieszkalnym i innymi budynkami zagrody/,
 - c/ częściowo w budynku mieszkalnym, częściowo w łączniku

lub innym budynku bezpośrednio przyległym,
d/ częściowo w budynku mieszkalnym, częściowo w oddzielnym
budynku wolnostojącym /ewentualnie powiązany z budyn-
kiem mieszkalnym zadaszaniem, pergolą itp./ /Rys.30,
1b-4d/.

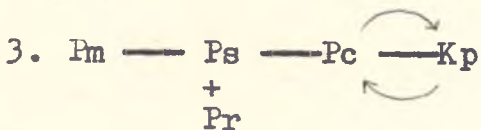
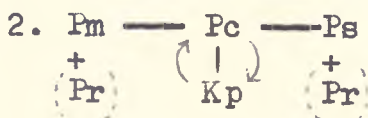
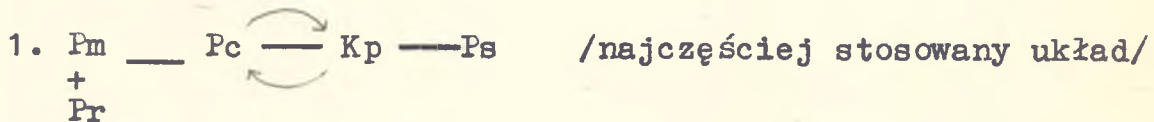
Ze względu na specyfikę strefy stałych pól pracy gospodarstwa
domowego, większość ośrodków funkcjonalno-przestrzennych two-
rzących tę strefę pozostaje w najju^żzej usytuowanych kondygnac-
jach nadziemnych, zawierających również strefę zbiorowego u-
żytkowania. Charakter użytkowania poddaszy sprawia, że ośrodki
występujące tam, pod względem organizacyjnym należą do strefy
pomocniczej. Jest to współcześnie generalna zasada kształtowa-
nia przestrzeni użytkowej w farmowym budownictwie mieszkani-
owym. /46,s.141/, /71,s.3/, /122,s.105/. Przejawia się w ści-
śłym, zazwyczaj bezpośrednim wiązaniu pomieszczeń dla ośrodków
prac codziennych i okresowych z ośrodkami magazynowania możli-
wie na jednej kondygnacji. /39,s.130/, /200,s.30/, /122,s.106/.
Przejawia się to również w likwidacji poddaszy gdy nie są prze-
widywane dla zamieszkiwania.^{145/}

Ad 1. W budynkach jednokondygnacyjnych bez podpiwniczenia
wszystkie ośrodki funkcjonalno-przestrzenne strefy pomocni-
czej i technicznej są zlokalizowane w jednej płaszczyźnie
/płaszczyźnie siedliska/. Ze względu na uciążliwość prac
oraz transport w gospodarstwie domowym, jest to najkorzyst-
niejszy układ przestrzenny. Równocześnie jednak nagroma-
dzenie wielu pomieszczeń w jednej płaszczyźnie prowadzi do
wydłużania i komplikacji ogólnego układu komunikacji /w po-

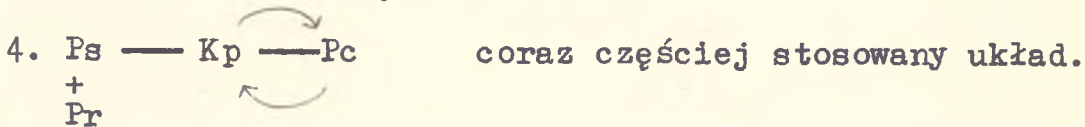
Rys. 30

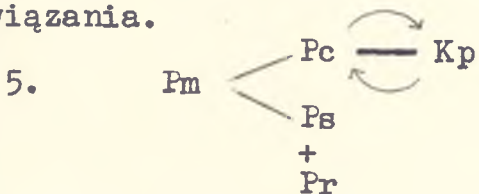
zostałych strefach/ oraz wydłużenia bryły budynku./200,s.35/, /65,s.221/. Coraz częściej pomieszczenie kuchni i pomieszczenie gospodarcze wieloużytkowe organizacyjnie i przestrzenne stanowią jeden zespół, złożony z dwóch bezpośrednio powiązanych pomieszczeń lub jednego pomieszczenia dla wydzielonych ośrodków prac codziennych i okresowych. /poz.bibl. 234 i 233/. Najczęstsze układy powiązań przestrzennych między ośrodkami w strefie pomocniczej występują w alternatywach /rozpatrując od wejścia gospodarczego od lewej do prawej/: /Rys.31, 1-6/

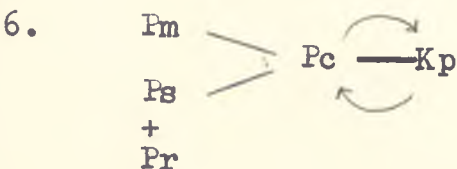
W gospodarstwach domowych bez ośrodka Pm

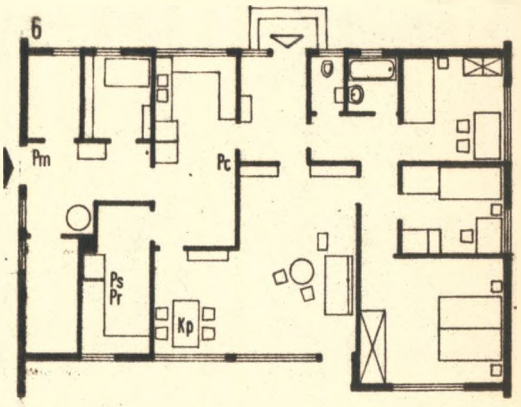
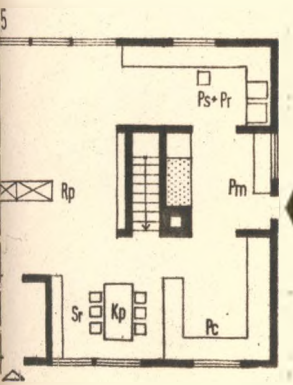
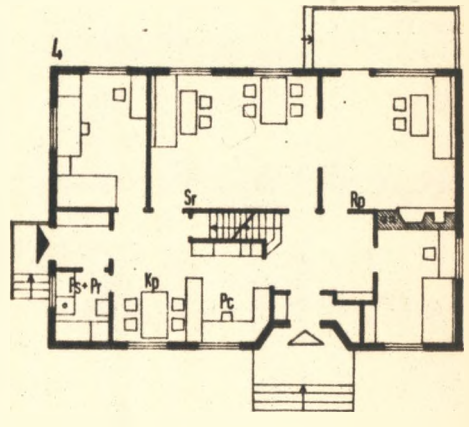
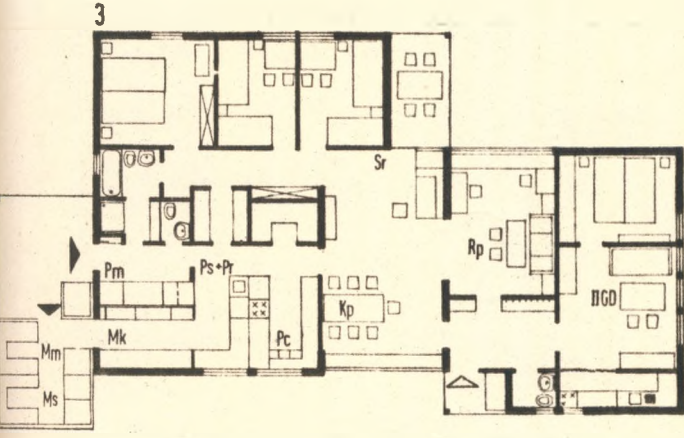
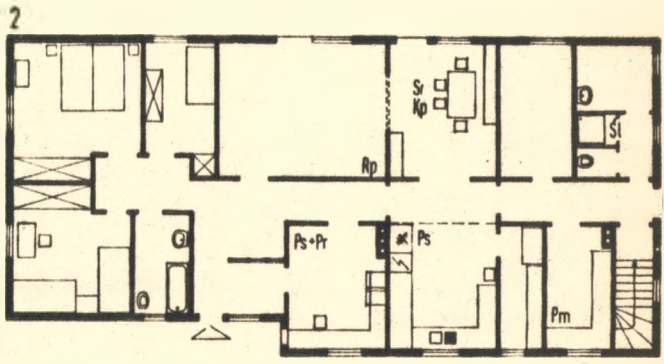
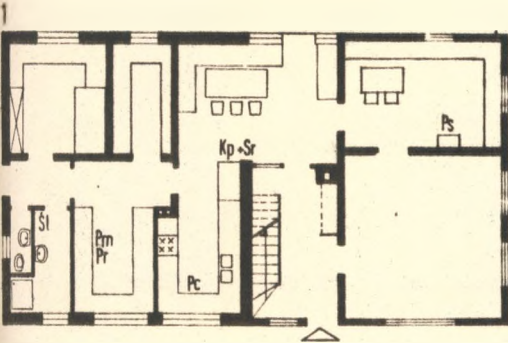
W przestrzennie wyżej zorganizowanych rzutach występują dalsze powiązania.

rzadziej

Rys. 31

Schematy kolejności powiązań charakteryzują albo układy odpowiednich pomieszczeń o wyspecjalizowanych przeznaczeniach albo ośrodki w ramach jednoprzestrzenności. Ośrodki magazynowania długoterminowego bywają lokalizowane w przybudówkach, gankach, ryzalitach budynku mieszkalnego./112,s.106/. Pozostałe ośrodki magazynowania występują w szafach głębokich - wentylowanych. Inne ośrodki strefy pomocniczej przeważnie pozostają w pomieszczeniach wieloużytkowych gospodarczych. Ponieważ pomieszczenie wieloużytkowe dla prac /Pm/ zazwyczaj jest bezpośrednio udostępniane z siedliska, ośrodek Śl lokalizowany jest w bezpośrednim powiązaniu z tym pomieszczeniem. /71,s.6-10/, /122,s.107/. Ze względów organizacyjnych często obserwowana w starszym budownictwie lokalizacja ośrodków prania i suszenia na różnych kondygnacjach nie jest korzystną. Ośrodki strefy technicznej /zależnie od jej stopnia technizacji i zautomatyzowania/ są lokalizowane albo w bezpośrednim połączeniu z pomieszczeniami wieloużytkowymi albo są dostępne z zewnątrz budynku. Specyfika strefy technicznej wymaga rozwiązywania budynków parterowych niepodpiwniczonych z łącznikami, wiatami itp.

ad a/ Rozwiązanie strefy pomocniczej i technicznej w obrębie zwartej bryły budynku mieszkalnego bez podpiwniczenia powoduje znaczne wydłużenie budynków mieszkalnych na działce siedliskowej oraz nieoperatywność w zestawianiu z innymi budynkami zagrody. Istnieje jednak tendencja do rozwiązywania budynków farmowych w jednej kondygnacji bez podpiwniczenia, ale za to z uzupełniającymi budynkami wolnostojącymi dla ośrodków strefy technicznej i

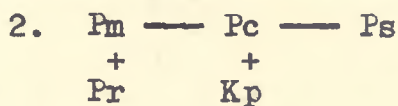
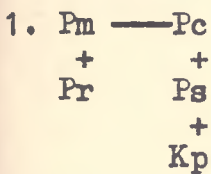
częściowo pomocniczej. /65,s.222/. /Rys.31,3 /.

ad b/ Bardzo rzadko lokalizuje się całą strefę pomocniczą i techniczną gospodarstwa domowego poza obrębem właściwego budynku mieszkalnego. Pomieszczenie kuchni bowiem jest związane organizacyjnie ze strefą zbiorową i z reguły występuje już w obrębie budynku właściwego. Peryferyjne usytuowanie kuchni w stosunku do pozostałych pomieszczeń mieszkalnych byłoby niekorzystne. /164,s.63/ /Rys.30,1b/.

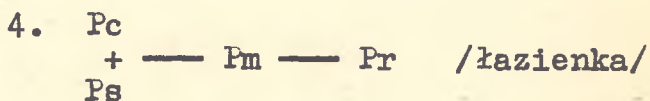
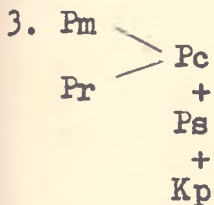
ad c/ Najczęściej w łączniku pozostają wszystkie ośrodki strefy pomocniczej i technicznej oprócz ośrodków dla prac codziennych i okresowych /suchych/. W łącznikach lokalizowane bywają ośrodki dla prac okresowych "mokrych", pralnia oraz wszystkie ośrodki uzupełniające. Lokalizowane bywają tam również ośrodki związane z procesami produkcyjnymi /parnik, zlewnia mleka/. /95,s.43/, /27,s.48/. /Rys.30,1c/.

ad d/ Oddzielne budynki dla niektórych ośrodków strefy technicznej i pomocniczej są stosowane najczęściej jako uzupełnienie budynków mieszkalnych niepodpiwniczonych. Organizacyjnie obydwa budynki stanowią całość przynależną do gospodarstwa domowego. W oddzielnym budynku lokalizowane są zazwyczaj ośrodki dla magazynowania długoterminowego, opału, sprzętu sportowego i komunikacyjnego, usuwania odpadów stałych oraz garaż wraz z zapleczem. /65,s.221/. Przestrzeń między budynkami stanowi plac manipulacyjny oraz funkcjonalne przedłużenie budynku uzupełniającego. /46,s.246/ /Rys.30,4d,1d/

W budownictwie samorzutnym nie występowała w ogóle alternatywa stref pomocniczej i technicznej b,d. W praktyce w budownictwie zagrodowym, nawet gdy budynek mieszkalny jest wyposażony w bieżącą wodę i c.o., strefy pomocnicza i techniczna bywają częściowo rozrzucone w zagrodzie. Ujemne skutki tego rzutują na nieprawidłowości w działaniu gospodarstwa domowego i w zamieszkiwaniu. Rozrzucenie odnosi się do prac okresowych "mokrych", prania, magazynowania długoterminowego, środków opału, zaopatrzenia w wodę i usuwania odpadów stałych. W obiektach o prymitywnym układzie i standardzie wyposażenia, podstawowe ośrodki występują w pomieszczeniach kuchni, sieni. W wyniku analizy materiału inwentaryzacyjnego i opisowego ustalono najczęstsze powiązania ośrodków: /Rys.do tab.VII/

W budynkach z bieżącą wodą:

Pomieszczenie gospodarcze wieloużytkowe - kuchnia letnia często jest zbiorem ośrodków magazynowania krótko i długoterminowego. /bywa czasem określane przez użytkowników jako spiżarnia - komora/. Często rolę pomieszczenia wieloużytkowego przejściowo spełnia kuchnia, przeznaczona dla pokolenia ustępującego /Kd/. W budynkach niepodpiwniczonych magazynowanie długo-

terminowe zazwyczaj występuje w innych budynkach zagrody, zewnętrznych piwnicach. W ok.80% poddasze jest miejscem suszenia po praniu, przechowywania brudnej odzieży roboczej, bielizny, zapasów suchych oraz produktów zbytu /ziarno, tytoń/. W sumie jednak, jeżeli uwzględnić powyższe przeznaczenie, poddasze w przekroju rocznym kubaturalnie wykorzystywane jest w granicach 15-30%. Uciążliwość pokonywania schodów i niebezpieczeństwo sprawiają, że poddasze jest nieintensywnie użytkowane.

We wszystkich wypadkach łącznik między budynkami zawierał ośrodki magazynowania zapasów suchych, opału /na użytek całego gospodarstwa/ oraz kuchnie letnie /w 2-ch wypadkach/. Budynki mieszkalne bezpośrednio powiązane z budynkami inwentarskimi /8 przypadków/, należały do zagród pierścieniowych - okólnych /5 przypadków/. W takich wypadkach gdy budynki są bezpośrednio powiązane, niektóre ośrodki budynku mieszkalnego i inwentarskiego spełniają równocześnie funkcję na użytek gospodarstwa domowego, jak i produkcji.

Ad 2. Wszystkie formy lokalizowania ośrodków funkcjonalno-przestrzennych strefy pomocniczej omówione dla budynków niepodpiwniczonych występują w budynkach z podpiwniczeniem. Natomiast ośrodki magazynowania zapasów długoterminowych oraz strefa techniczna zazwyczaj lokalizowane są w kondygnacji przyziemnej lub podziemnej. /99,s.100/, /200,s.36/. Budynek mieszkalny częściowo podpiwniczony jest najczęstszą formą współczesnego budynku farmowego. Podpiwniczenie jednak zaczyna tracić sens gdy program

strefy technicznej jest zminimalizowany /np. jedynie pomieszczenie na kocioł c.o., olejowe, gazowe lub garaż/. Poza tym, w związku z rozwojem prefabrykacji istnieje tendencja do całkowitej eliminacji podpiwniczenia.^{146/}

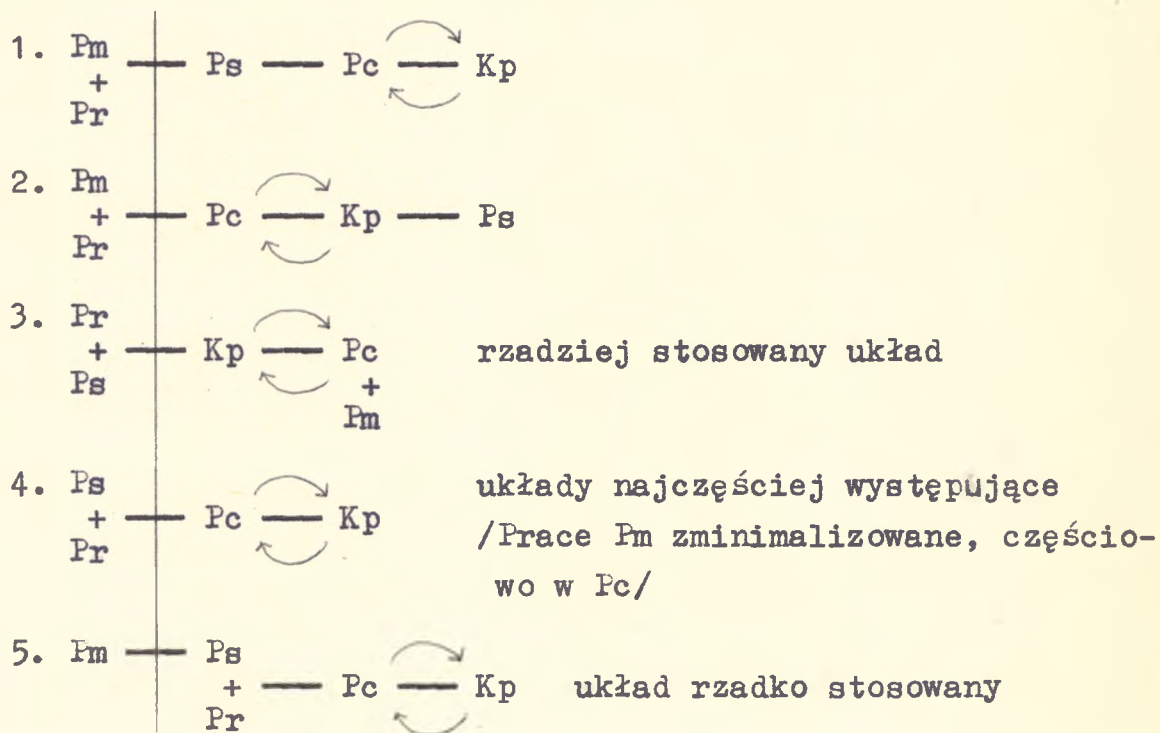
W budownictwie samorządowym w częściowym podpiwniczeniu magazynuje się zapasy długoterminowe, sprzęt gospodarstwa domowego, opał. Przy całkowitym podpiwniczeniu część użytkowa powierzchni piwnicy wykorzystywana jest na magazynowanie środków i produktów gospodarstwa rolnego.

Ad 3. W budynkach z kondygnacją przyziemną /dostosowaną do stałego pobytu ludzi lub nadającą się jedynie do okresowego pobytu/, strefa pomocnicza i techniczna ulega przeważnie podziałowi na kondygnację nadziemną i przyziemną. Należy tu wyróżnić budynki zlokalizowane na płaskim terenie oraz na spadku terenowym. W pierwszym wypadku strefa pomocnicza w zasadzie zajmuje całość kondygnacji przyziemnej. W drugim wypadku, obok pomieszczeń strefy pomocniczej, lokalizowane bywają tam pomieszczenia mieszkalne. /Zazwyczaj pomieszczenia dla pokolenia ustępującego/. /148,s.215/. Jeżeli w budownictwie niemieckim dąży się do ograniczenia podpiwniczenia lub do całkowitej eliminacji, to w budownictwie skandynawskim czy kanadyjskim rozwój budownictwa mieszkaniowego przebiega dwutorowo. Buduje się zarówno budynki wyłącznie jednokondygnacyjne, jak i budynki z pełną kondygnacją przyziemną. /poz.bibl. 232,235,238/.

Układ przestrzenny budynków z kondygnacją przyziemną

użytkowany na cele mieszkalne zależy od hipsometrii siedliska-farmy i jest charakterystyczny dla rozwiązań szwajcarskich, austriackich, południowo-niemieckich./poz.bibl.149,85,96/.

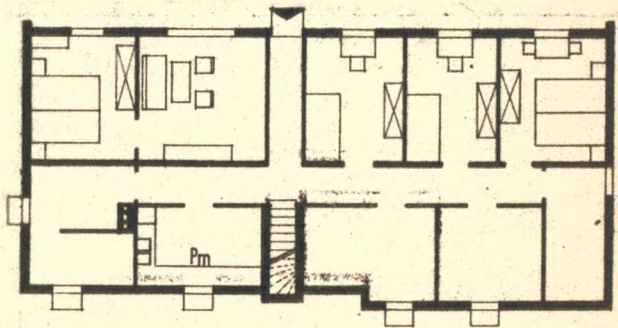
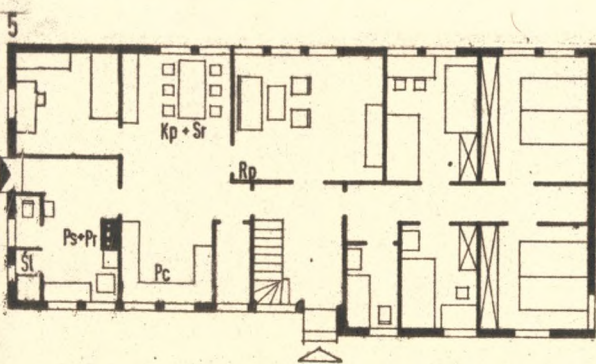
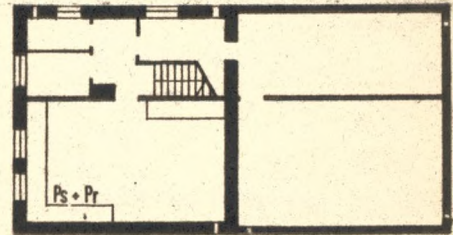
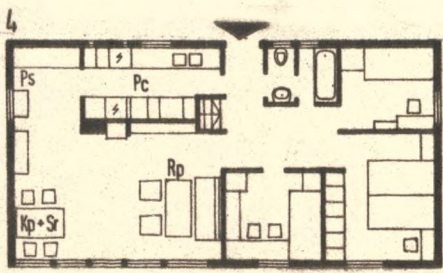
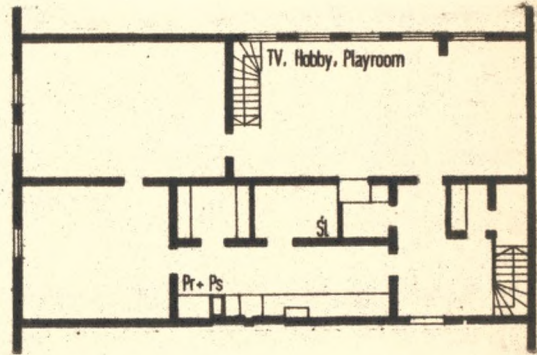
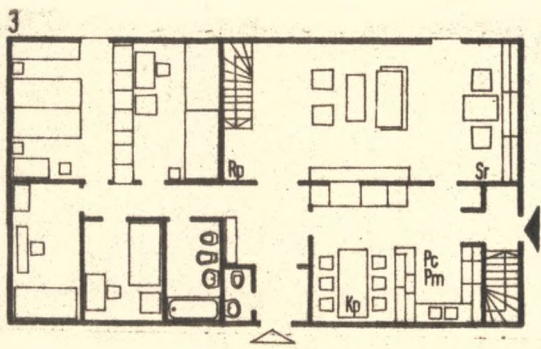
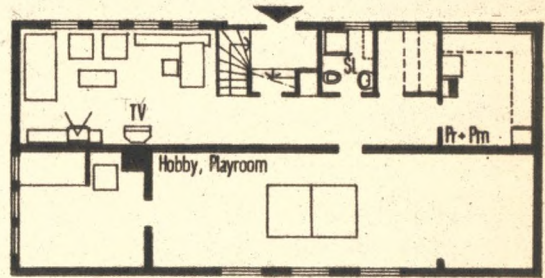
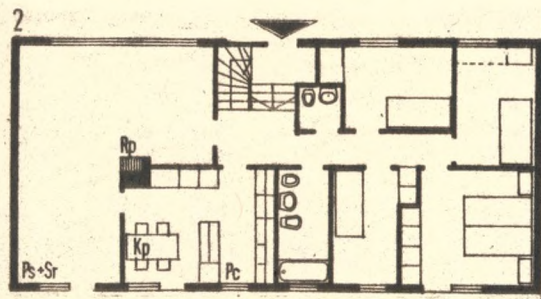
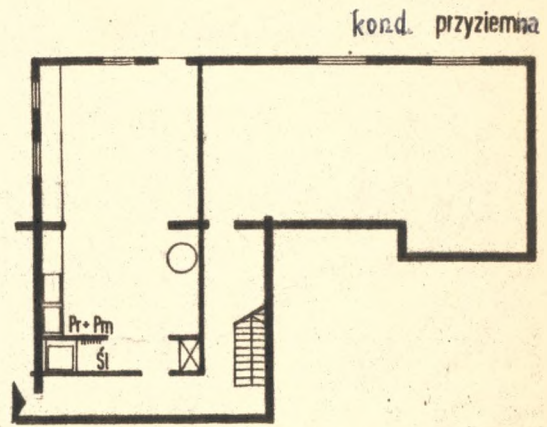
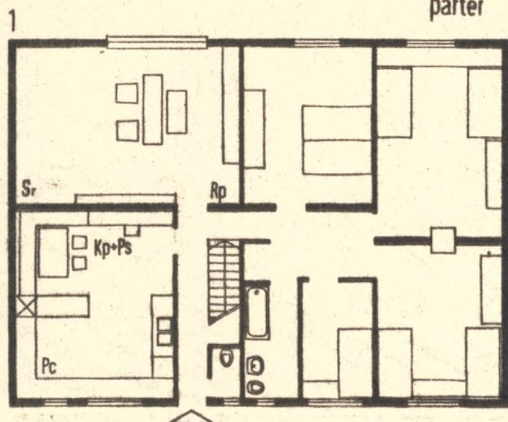
W budynkach z kondygnacją przyziemną rozdział strefy pomocniczej zachodzi najczęściej w układach: /Rys.32,1-5/

W kondygnacji przyziemnej najczęściej stosowanej w budownictwie jednorodzinny skandynawskim, występują ośrodki prania, prac okresowych "suchych" wraz z suszeniem, magazynowanie zapasów długoterminowych oraz pomieszczenia techniczne. Ponadto lokalizuje się tam ośrodki organizacyjnie należące do strefy zbiorowego użytkowania /ośrodek hobby/, ośrodek oglądania telewizji, gier towarzyskich dynamicznych, sauny itp. /poz.bibl. 232,235,238/.

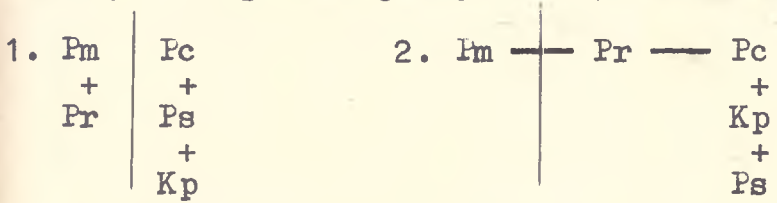
Podstawowe ośrodki prac codziennych i okresowych z reguły lokalizowane są w kondygnacji nadziemnej. W budynkach sytuowanych na spadku terenowym kondygnacja przyziemna zazwyczaj do-

Rys. 32

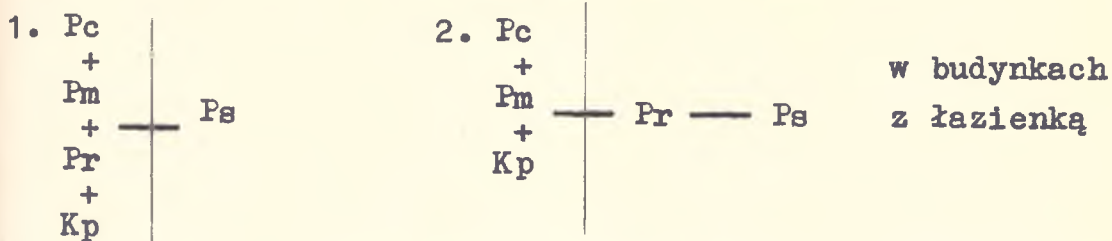
stosowana jest do stałego pobytu ludzi. Układ taki jest szczególnie korzystny gdy strefa produkcyjna siedliska leży poniżej lub na warstwie kondygnacji nadziemnej. Wtedy bowiem i tak trzeba pokonywać na drodze praca-mieszkanie pochyłość terenu. W takim wypadku "śluza brudu", strefa techniczna oraz magazynowanie długoterminowe lokalizowane są w kondygnacji przyziemnej./96,s.72/.

W budownictwie samorzutnym budynki z kondygnacją przyziemną /płytko posadowioną/ są stosunkowo zjawiskiem niedawnym o tendencjach zwykłych. Są to zazwyczaj budynki z kondygnacjami przyziemnymi /a nawet kondygnacjami nadziemnymi/ lecz, w myśl prawa budowlanego, nie kwalifikujące się dla stałego pobytu ludzi. Są wznoszone zarówno na terenie płaskim, jak i na spadku terenowym. Jest to swoisty typ budynku, gdzie zachodzi przestrzenny rozdział gospodarstwa domowego w dwu kondygnacjach /a jeżeli doliczyć częściowe użytkowanie poddasza, to aż w trzech poziomach/. W większości wypadków podstawowe ośrodki strefy pomocniczej i technicznej występują w kondygnacji przyziemnej obok ośrodków zamieszkiwania. /Na 35 budynków tego typu w 25 budynkach kuchnia letnia była zlokalizowana w kondygnacji przyziemnej/. W budynkach tego typu podstawowe ośrodki dzielą się wg kondygnacji: /Rys.do Tab.VII/.

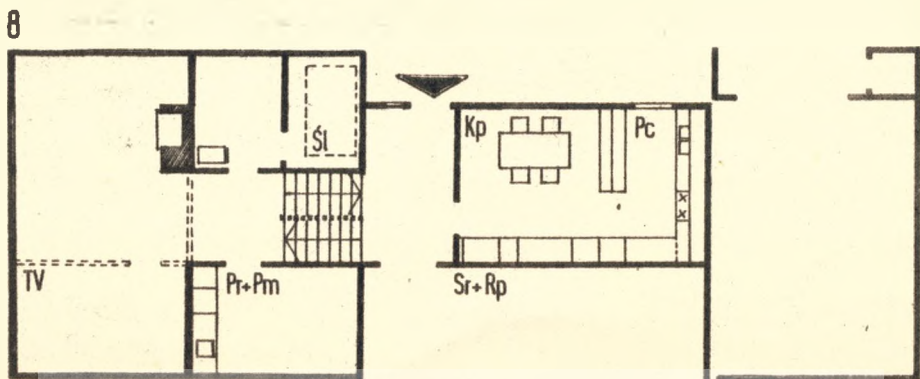
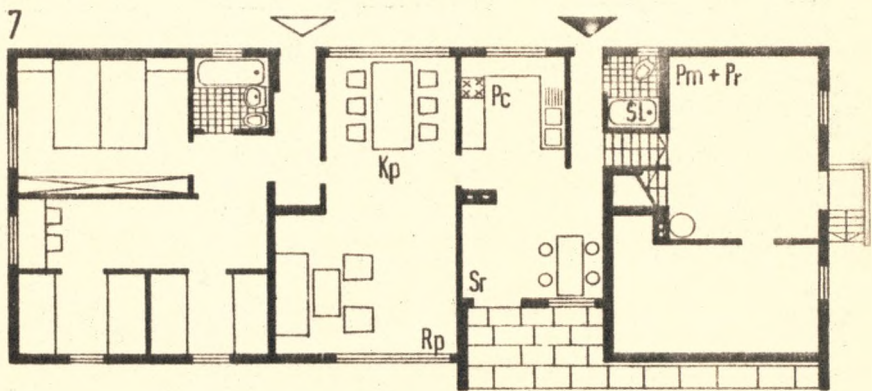
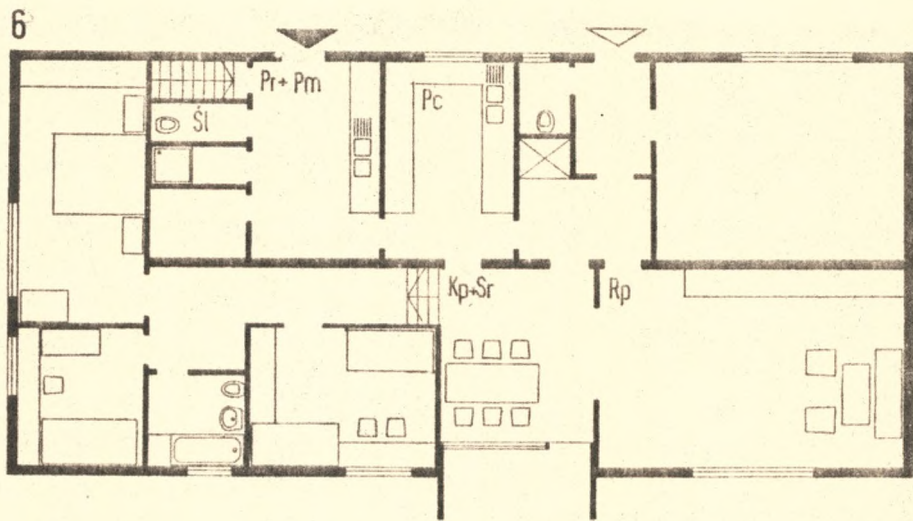
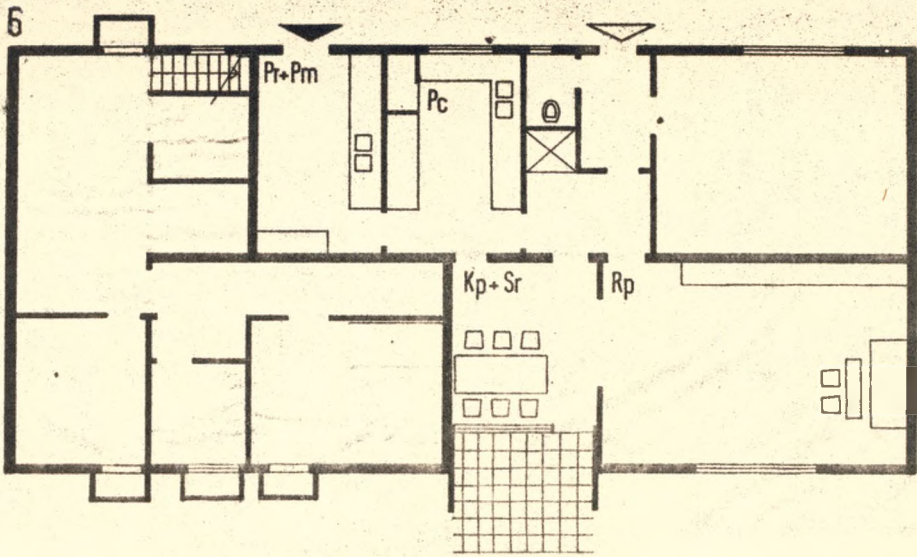
Często w okresie letnim podstawowe ośrodki prac gospodarstwa domowego łącznie z ośrodkami spożywania posiłków są przenoszone

do kuchni letniej w kondygnacji przyziemnej. Wtedy schemat układu przestrzennego ośrodków przybiera postać:

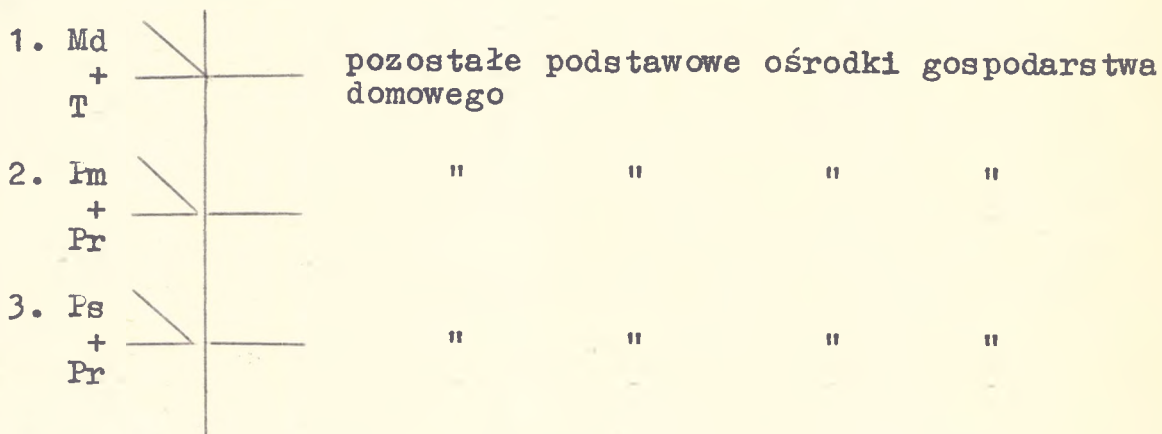

W wypadku braku zaopatrzenia budynków mieszkalnych w bieżącą wodę i rozproszenia ośrodków magazynowania w siedlisku, wydaje się korzystnym układ strefy pomocniczej /poprzez użytkowanie kondygnacji przyziemnej/ w najniższej kondygnacji zabudowy. Powoduje to jednak nieintensywne użytkowanie właściwego mieszkania i sankcjonuje w ogólności prymitywizm zamieszkiwania. Dowodzi równocześnie wadliwej koncepcji przestrzennej rozdziału ośrodków funkcjonalno-przestrzennych strefy stałych pól pracy gospodarstwa domowego. W budynkach tego typu całość strefy technicznej lokalizowana jest w kondygnacji przyziemnej /na 45 budynków z kondygnacjami przyziemnymi - zbiór II i III - w 29 wypadkach przewidywano pomieszczenie na garaż. Natomiast w 3-ch przypadkach w gospodarstwach domowych występował samochód osobowy. W praktyce pomieszczenia na garaż stanowią skład sprzętu domowego, opału, narzędzi rolniczych/.

Ad 4. W budynkach z kondygnacjami pionowo przesuniętymi, z zasady część strefy pomocniczej występuje w kondygnacji przyziemnej, przesuniętej o niepełny bieg schodów w stosunku do kondygnacji nadziemnej, w której lokalizowany jest ośrodek prac codziennych - kuchnia. Rozwiązania te są korzystne w posadowieniu budynku na spadku terenowym. W kondygnacji niżej posadowionej zazwyczaj występują ośrodki

strefy pomocniczej i technicznej podobnie jak w budynkach z podpiwniczeniem. W niektórych rozwiązaniach lokalizuje się tam również ośrodki prac okresowych mokrych, prac okresowych suchych i pralnię z suszarnią. /46,s.141/. Ze względu na organizację prac w gospodarstwie domowym jest to najkorzystniejszy sposób zróżnicowania strefy pomocniczej i technicznej w układzie pionowym. W budynkach tych ośrodki funkcjonalno-przestrzenne występują w układach: /Rys. 32, 6-8/

W podsumowaniu należy stwierdzić:

W budownictwie farmowym

- istnieje powszechna tendencja do koncentracji podstawowych ośrodków prac gospodarstwa domowego w jednej płaszczyźnie zazwyczaj w najniższej kondygnacji nadziemnej.
- Przy lokalizacji budynku mieszkalnego na stoku, ośrodki funkcjonalno-przestrzenne dzielą się kondygnacjami na grupy ośrodków podstawowych i towarzyszących.
- Istnieje wyraźna tendencja do ograniczania podpiwniczenia aż do całkowitej likwidacji /poza posadowieniem na spadku terenowym/.
- Istnieje tendencja do eliminacji poddaszy /jeżeli nie są wykorzystywane na cele mieszkalne/.

W budownictwie samorządowym

- istnieje tendencja do niekorzystnego rozdziału podstawowych ośrodków strefy pomocniczej budynku mieszkalnego na dwie kondygnacje,
- Przy posadowieniu budynku na spadku terenowym kondygnacja przyziemna może przedstawiać korzystny układ przestrzenny.
- Z punktu widzenia zapotrzebowania na przestrzeń użytkową pomocniczą oraz organizacji prac w gospodarstwie domowym, poddasze w budynkach mieszkalnych przedstawia rezerwy kubaturalne mało użyteczne.

Komunikacja w strefie pomocniczej i technicznej.

W niniejszym rozdziale komunikacja rozumiana jest jako pasma ruchu między poszczególnymi ośrodkami funkcjonalno-przestrzennymi oraz transport środków i produktów, związanych z technologią procesów w gospodarstwie domowym. Komunikacja jest uzależniona od dyspozycji układu strefowego, powiązań między ośrodkami, kolejności występowania ośrodków oraz udostępnienia stref i poszczególnych ośrodków z siedliska. Dla układu komunikacyjnego strefy pomocniczej są istotne udostępnienia ze strefy produkcyjnej i publicznej siedliska. Komunikacja strefy pomocniczej ma charakter wewnątrzrodzinny, zamknięty dla kontaktów pozarodzinnych /80,s.120/, /164,s.63/.

Składają się na nią dwie podstawowe sieci dróg:

- droga gospodyni domowej i osób zatrudnionych w gospodarstwie domowym,
- droga pozostałych członków rodziny /szczególnie zatrudnio-

nych w gospodarstwie rolnym/ na odcinku praca - strefa zbiorowa i indywidualna budynku. /99,s.24/.

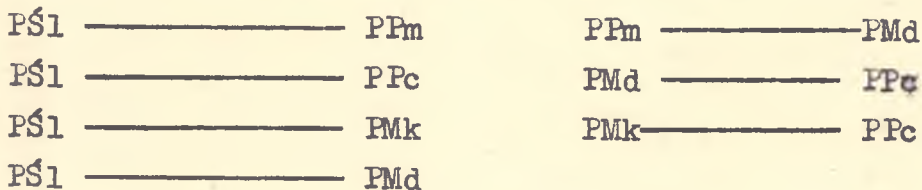
Jeżeli pierwsza droga z reguły przebiega poprzez strefę pomocniczą, to ruch praca - strefy mieszkalne może przebiegać poza strefą /zwłaszcza w budynkach jednoweściowych/. /15,s.187/.

Mogą występować również dwa wejścia ze strefy produkcyjnej do budynku mieszkalnego. /Jedno wejście wprost do strefy pomocniczej - drugie z ominięciem i udostępnieniem pozostałych stref zamieszkiwania/. Specyficzne kryteria oceny układu komunikacyjnego w strefie pomocniczej wynikają z organizacyjnych powiązań poszczególnych ośrodków funkcjonalno-przestrzennych.

Dlatego też istotne są:

- a/ długości tras - dróg komunikacji /jako miara koncentracji strefy/
- b/ geometryczny układ tras
- c/ stopień trudności pokonywania tras
- d/ racjonalność i ekonomika powiązań między ośrodkami w procesach technologicznych.

Na podstawowe trasy komunikacyjne, ze względu na przemieszczanie środków materialnych i produktów gospodarstwa domowego, związanych z technologią procesów, składają się:^{147/}

Zakładając, że "śluza brudu" powinna być zlokalizowana bezpośrednio przy wejściu gospodarczym /w przeciwnym razie jej istnienie mijaloby się z celem/ trasy użytkowników w strefie

pomocniczej należy rozpatrywać od "śluzy brudu" do odpowiednich ośrodków. /Oczywiście w wypadku braku "śluzy brudu" należy uwzględnić odległości od wejścia gospodarczego do pozostałych ośrodków/. Jeżeli odpowiednie ośrodki nie są skoncentrowane w jednym pomieszczeniu, to należy rozpatrywać dodatkowe drogi.

PPr ————— PSu

PSu ————— PPs

Ponadto istotne są wszystkie drogi w powiązaniach ośrodki mag. - ośrodki prac - ośrodki mag.

W wypadku znacznej koncentracji strefy pomocniczej i technicznej oraz automatyzacji procesów prac niektóre trasy mogą ulec likwidacji. Z kolei na trasy mieszkańców w strefie pomocniczej składają się:

PS1 ----- ZKp /Sr/

PS1 ----- PU

PS1 ----- JSo
 rzadziej

PS1 ----- JSr

Według badań prowadzonych nad pracami w gospodarstwie domowym okazuje się, że gospodyni domowa najczęściej pokonuje drogi:

Ś1 ————— Pc, Pc ————— Pm, Pc ————— Kp, /116, s.26/.

Ze względu na rodzinny charakter strefy pomocniczej układ komunikacyjny w strefie może przybierać postać komunikacji wewnętrznej.

W budynkach, gdzie wszystkie ośrodki strefy pomocniczej pozostają w kondygnacji nadziemnej, mamy do czynienia wyłącznie z komunikacją poziomą. W wypadku podpiwniczenia budynku dochodzi komunikacja pionowa na odcinku pomieszczenia prac codziennych i okresowych, magazynowanie i strefa techniczna.

W budynkach jednowejściowych udostępnienie strefy pomocniczej zachodzi najczęściej w trzech alternatywach, gdy:

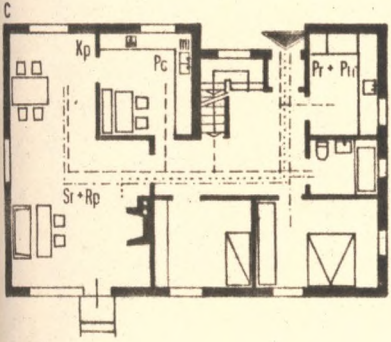
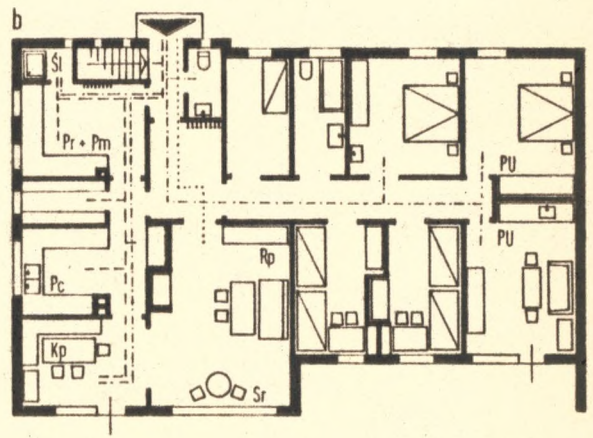
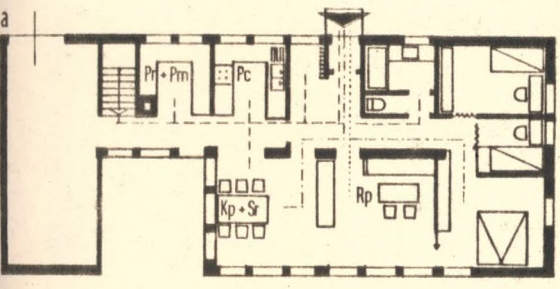
a/ wejście jest zazwyczaj usytuowane na styku stref pomocniczej i zbiorowej. Komunikacja wydzielona płytko wnika w rzut budynku. W strefie pomocniczej istnieje wewnętrzna komunikacja łącząca odpowiednie ośrodki zazwyczaj uszeregowane pasmowo. /65,s.171/, /98,s.104/, /Rys.33 a/.

b/ układ komunikacji wydzielonej zazwyczaj przybiera formę korytarza głęboko wnikającego w rzut budynku. Komunikacja w strefie pomocniczej ma charakter wewnętrzny. /Niezależny od komunikacji wydzielonej - korytarza/. Często układy komunikacji wewnętrznej biegną równolegle z komunikacją wydzieloną i w rezultacie są jej powtórzeniem. /228,s.61,poz. 1/ /Rys.33 b/.

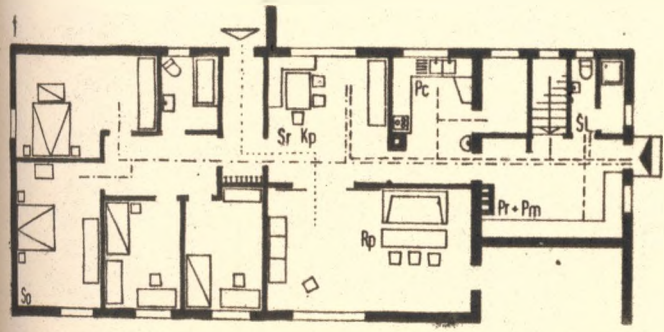
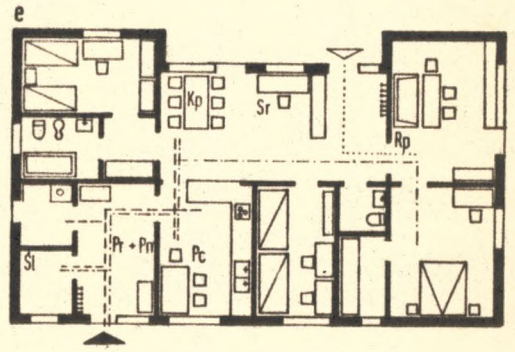
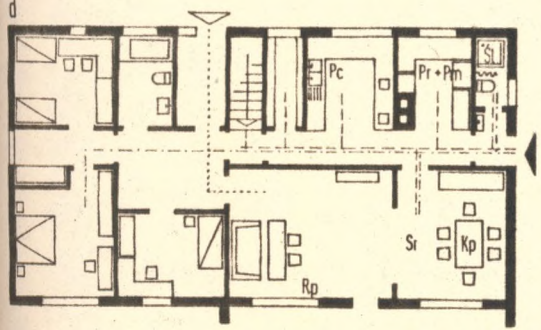
c/ rozdział strefy pomocniczej przez komunikację wydzieloną zachodzi przeważnie między ośrodkami podstawowymi, a towarzyszącymi lub rzadziej między ośrodkami prac codziennych, a prac okresowych. Jest to najbardziej niekorzystny układ komunikacji w strefie pomocniczej. Większość ośrodków udostępniona jest bowiem z komunikacji wydzielonej powszechnego użytkowania. /230,typ MH2/, /Rys.33 c/.

Ujemnych cech jednowejściowości do budynku nie odczuwa się w funkcjonowaniu strefy pomocniczej ponieważ wejście zazwyczaj jest sytuowane ze względu na wymagania komunikacyjne tej strefy. Mimo to zaznaczają się wady: na pewnym odcinku komunikacji wydzielonej przy wejściu nakładają się lub krzyżują wszystkie pasma ruchu siedlisko - mieszkanie /drogi o charakterze gospodarczym, wewnątrzrodzinnym mieszkalnym i publicznym/.

Rys 33

Rys 34

Jeżeli nawet nie następuje rozbicie spójności strefy, to układ komunikacji wewnętrznej w strefie albo powtarza ciąg komunikacji wydzielonej budynku, albo poprzez amfiladowość pomieszczeń i udostępnianie jednych z drugich, dezorganizuje ich powierzchnię użytkową. Układ dróg wewnętrznych jest geometrycznie skomplikowany i utrudnia dostępność niektórych ośrodków z siedliska /zwłaszcza w budynkach przestrzennie rozbudowanych/. W budownictwie farmowym jednowejściowe budynki mieszkalne należą do rzadkości. Specyfiką tych obiektów jest stosunkowo duży program użytkowy i wydłużone rzuty.^{148/} W tej sytuacji jednowejściowość prowadziłyby do długich korytarzowych układów lub do zbyt niekorzystnej amfiladowości.

W budynkach dwuwieżściowych strefa pomocnicza udostępniona jest ze strefy produkcyjnej oddzielnym wejściem gospodarczym. Ma ono wyłącznie rodzinny i roboczy charakter /46,s.141/. Układ komunikacyjny uzależniony jest od wzajemnego układu stref użytkowania budynku. Wejście gospodarcze może prowadzić poprzez komunikację wydzieloną między strefami albo wprost do strefy pomocniczej. Wejścia do budynku sytuowane są w ścianach przeciwległych lub przyległych. /Rys. 34 d-f/. Rzadziej obydwa wejścia lokalizowane są w tylnej ścianie budynku.^{149/}

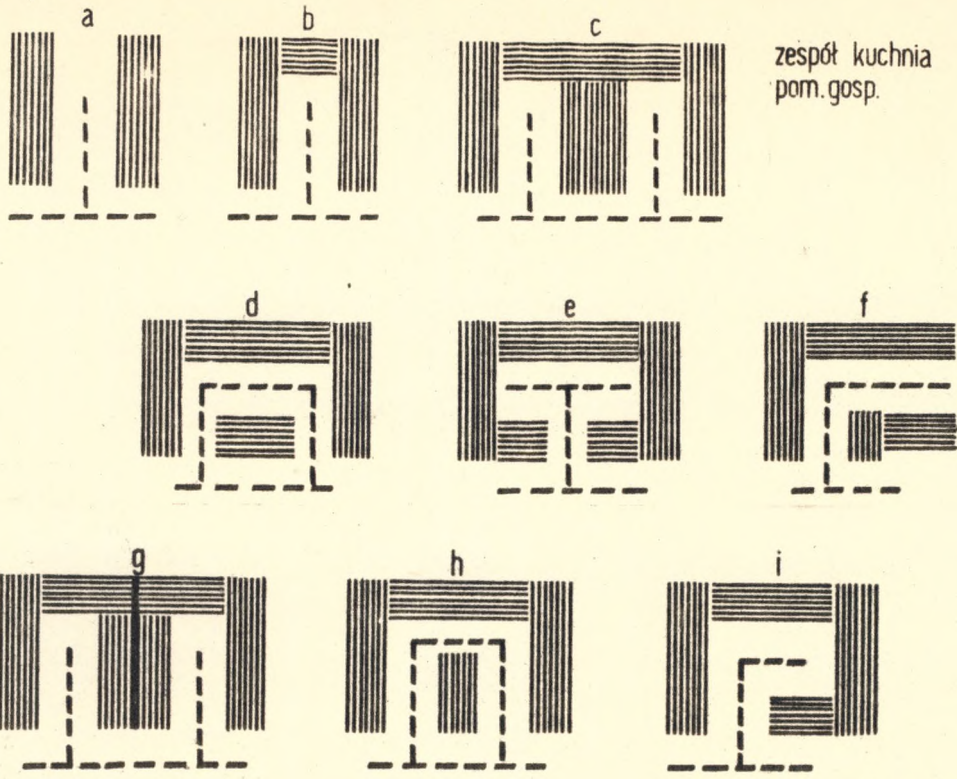
Komunikacja w strefie pomocniczej, która ma zazwyczaj charakter wewnętrzny uzależniona jest od kierunku udostępnienia strefy, tzn. bywa udostępniana podłużnie lub prostopadle. Daje to układ komunikacji linearny lub centralny. W pierwszym wypadku komunikacja łączy uszeregowane ośrodki /Rys.34 d/, lub pomieszczenia. W drugim wypadku większość ośrodków strefy

udostępniana jest z centralnej komunikacji wydzielonej, która często równocześnie stanowi pomieszczenie gospodarcze dla prac okresowych gospodarstwa domowego. /Rys. 34 e,f/. Układ liniarny przyjmuje formę prostą lub meandrową /Rys.35d,h/. Pasma ruchu tranzytowego nie powinny się nakładać na powierzchnię obsługi warsztatów /71,s.11/.

Przy komunikacji centralnej dochodzi do przerwania ciągłości powiązań ośrodków. Natomiast gdy komunikację centralną stanowi równocześnie pomieszczenie wieloużytkowe, wtedy jest zazwyczaj zdezorganizowane i nie spełnia swojej podstawowej funkcji /ośrodka dla prac okresowych/. Układ komunikacji w strefie pomocniczej daje system połączeń ośrodków prac codziennych i okresowych, bądź to jako sumę dwóch grup ośrodków w jednym pomieszczeniu, bądź to jako dwa oddzielne pomieszczenia bezpośrednio zestawione lub jako dwa oddzielne pomieszczenia rozdzielone komunikacją wydzieloną ewentualnie innymi ośrodkami towarzyszącymi. /Rys. 36 c-f/.

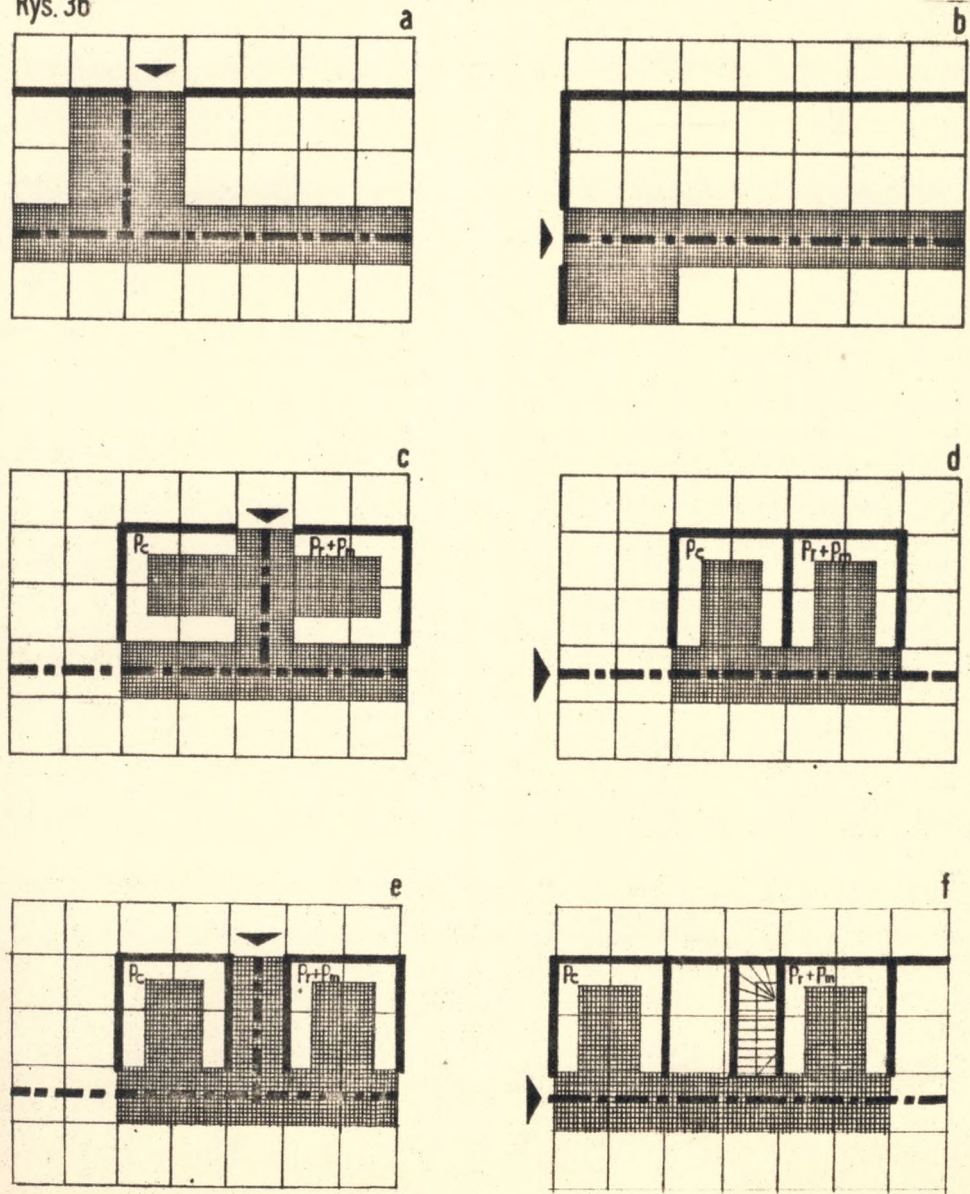
W pierwszym przypadku komunikacja może przebiegać poprzez ośrodki lub obok ośrodków, a cały układ przybiera charakterystyczne formy dla pomieszczeń kuchni /układ równoległy w literę "c" 2 x "c", w literę "g", kątowny. /Rys.35 a-i/,/96,s.70/. Komunikacja poprzez ośrodki nie jest korzystna ze względu na przemieszczanie się ludzi niezatrudnionych w gospodarstwie domowym. Właściwsza jest ze względu na organizację prac komunikacja obok ośrodków. W drugim przypadku komunikacja przebiega poprzez pomieszczenia amfiladowo albo obok pomieszczeń tak jak i w trzecim przypadku zazwyczaj jako komunikacja wydzie-

Rys. 35

zespół kuchnia
pom. gosp.

Rys. 36

lona. /Rys.36 c-f/. Są to układy starsze, gdzie operowano pomieszczeniem, a nie ośrodkiem funkcjonalno-przestrzennym. Układ, w którym komunikacja wydzielona z wejścia gospodarczego rozdziela podstawowe ośrodki prac jest niekorzystny. Natomiast jeżeli pomieszczenie kuchni i pomieszczenie wieloużytkowe są wzajemnie dogodnie połączone komunikacją wewnętrzną, a pozostają rozdzielone jednym z towarzyszących ośrodków - pomieszczeń /spizarnia, schody do piwnicy/ w sumie układ nie jest zdeorganizowany. Wszystkie pozostałe ośrodki w strefie pomocniczej są zazwyczaj uszeregowane wzdłuż komunikacji wewnątrzstrefowej. Pomieszczenie "śluzy brudu" usytuowane jest albo bezpośrednio przy wejściu gospodarczym albo wprost w pomieszczeniu wieloużytkowym. /71, s.11/.

W budownictwie samorządowym na 69 budynków jednokondygnacyjnych było 57 budynków jednowejściowych /tzn. jedno wejście było użytkowane. W wielu wypadkach bowiem drugie wejście ze strefy publicznej siedliska było nieczynne/.^{150/} W budynkach jednowejściowych komunikację stanowi albo tradycyjna sień /często jako pomieszczenie gospodarcze wieloużytkowe/ lub korytarz. /Rys.37 a-b/. W obydwu wypadkach nakładają się drogi o charakterze wewnątrzrodzinnym - roboczym oraz publicznym. Ponadto, wadę tych układów podkreśla fakt, że ze względu na prymitywizm przestrzenny budynków, brak odpowiednich przestrzeni dla ośrodków prac gospodarstwa domowego pokrywa się użytkowaniem w tym celu komunikacji wydzielonej. Niejednokrotnie sień zamienia się w pomieszczenie wieloużytkowe. Osiowy układ sieni daje wewnętrzne pasma komunikacyjne w budynku./typ bud.II/Pr i IIIa/Pr/.

/Przejęciowość pomieszczeń do dalszych peryferyjnie usytuowanych/. Na pozór sprzyja to skupieniu i skracaniu dróg komunikacyjnych w strefie pomocniczej. W rezultacie jednak, jeżeli dołączyć do tego bezład organizacyjny, brak odpowiednio ukształtowanych ośrodków funkcjonalno-przestrzennych, to w sumie otrzymujemy większe ilości krótkich krzyżujących się i nakładających się, nierzadko zbędnych odcinków komunikacji wewnętrznej w strefie pomocniczej. W związku z powyższym, układ korytarzowy budynku wydaje się o tyle korzystniejszy, że nie jest użytkowany w celach gospodarczych pozakomunikacyjnych.^{151/}

W budynkach dwuwejściowych wejścia są lokalizowane albo w ścianach przeciwległych albo przyległych budynku mieszkalnego.

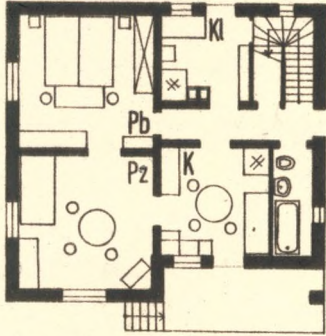
/Rys.37 c,d/. Wejście ze strefy produkcyjnej ma charakter gospodarczy, natomiast wejście przeciwległe lub w ścianie bocznej budynku jest udostępnieniem całości, mieszkania ze strefy publicznej. W obydwu wypadkach strefa pomocnicza jest rozdzielona komunikacją wydzieloną. Pomieszczenie kuchni i pomieszczenie wieloużytkowe są rozdzielone sienią. Strefa stanowi większą spójność gdy komunikacja wydzielona - sień stanowi pomieszczenie gospodarcze. /Typ bud. I/Pr/. Pomieszczenie takie jest wtedy komunikacyjnie zdezorganizowane, a gospodarczo mało użyteczne /nieustawne/. W większości wypadków wszystkie drogi o charakterze wewnątrzrodzinnym ze strefy produkcyjnej siedliska prowadzą do pomieszczenia kuchni i dopiero poprzez kuchnię do pozostałych pomieszczeń.

W sumie układy dwuwejściowe budynków są bardziej rozbudowane przestrzennie i stwarzają znacznie lepsze warunki organizacji

Rys.37

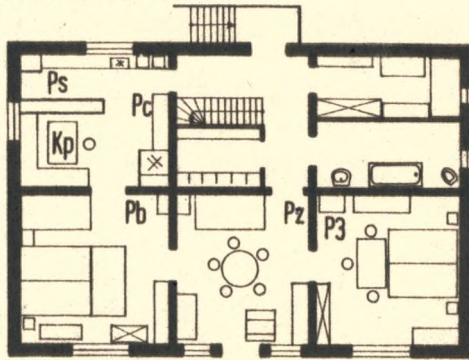
Ptr/III/2/MA/16/M

a

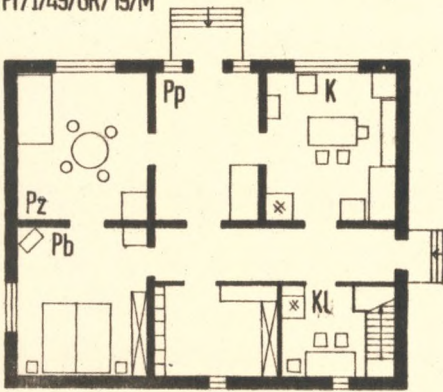
Pr/1/24/MA/57/M

b

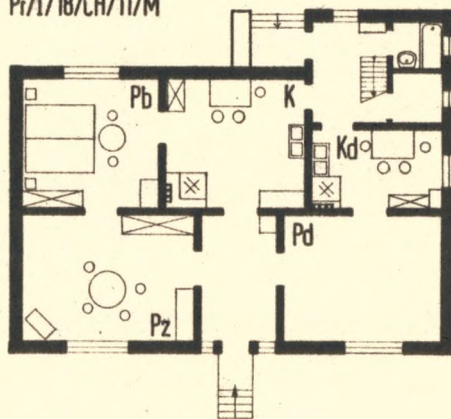
Pr/1/49/GR/19/M

c

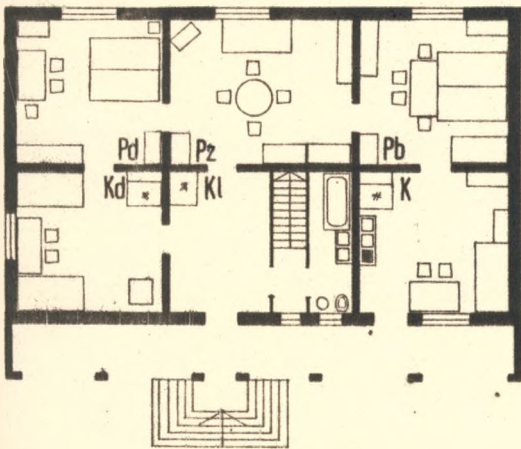
d Pr/1/18/CH/11/M

d

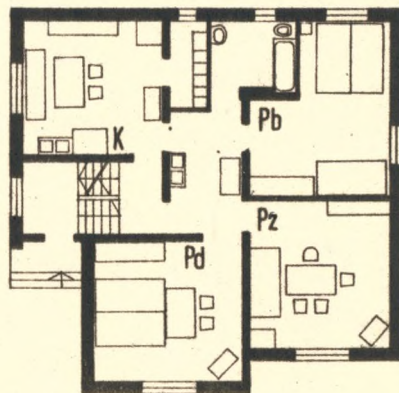
Pr/1/64/PW/28/M

e

Ptr/III/4/G0/17/M

f

strefy pomocniczej oraz jej bezpośredniego udostępnienia z siedliska. Równocześnie istnieje izolacja strefy pracy od strefy mieszkalnej dostępnej ze strefy publicznej. Z systemem komunikacji łączy się powiązanie kuchni ze strefą pomocniczą i całością budynku. W zasadzie we wszystkich podstawowych typach budynków kuchnia jest pomieszczeniem przechodnim, bez względu na to czy jest usytuowana narożnie czy centralnie w budynku.^{152/}

Można zauważyć, że w miarę rozbudowy rzutów pomieszczenie kuchni, które organizacyjnie łączy się z pozostałymi pomieszczeniami przesunęła się w kierunku osi poprzecznej budynku./typ bud. IV/Pr/. Charakterystyczne jest, że kuchnia stanowi organizacyjnie punkt najważniejszy, jest stanowiskiem obserwacji całej zagrody i posiada powiązanie komunikacyjne z większością pozostałych pomieszczeń budynku. W rezultacie staje się ona jednak pomieszczeniem o charakterze rozrządu komunikacji wewnętrznej i podobnie jak pomieszczenie wieloużytkowe - sień, jest zdezorganizowana.^{153/} /Tabl.XIII/.

W takiej sytuacji nie ma warunków dla aranżacji ośrodków funkcjonalno-przestrzennych.^{154/} Nie tyle centralne usytuowanie kuchni jest tego powodem, ile wadliwy system udostępniania stref użytkowania z siedliska oraz układ komunikacji wewnętrznej.

W budynkach z rozdzieloną strefą stałych pól pracy gospodarstwa domowego w układzie pionowym rozdział odnosi się do zróżnicowania o całą kondygnację /w budynkach z kondygnacją przyziemną/ lub część kondygnacji /w budynkach z kondygnacjami przesuniętymi pionowo/.

Straty powierzchni oraz na obwodzie w kuchniach z komunikacją zewnętrzną - tranzytową w odpowiednich typach zbioru I budynków. Tabl. XIII.

Typy budynków	Pow.kuchni m ²	Dł.obwodu ścian mb	Straty na obwodzie w mb	Straty na pow. m ² w	%
I/Pr	17,4	16,8	2,0 - 3,0	4,0	22
II/Pr	17,4	16,8	2,0 - 3,0	3,4	19
IIIa/Pr	13,8	15,2	2,0 - 3,0	3,4	24
IIIb-c/Pr	17,4	16,8	2,0 - 3,0	3,4	19
IV/Pr	13,8	15,2	3,0 - 4,0	9,4	68
IVa/Pr	10,0	13,4	3,0 - 4,0	8,2	82

Obydwa układy przestrzenne budynków są korzystne przy lokalizacji na spadku terenowym. W układach tych przy jednowejściowości udostępnienie wszystkich stref następuje z komunikacji wydzielonej, przy czym część strefy pomocniczej i technicznej /leżące w kondygnacji przyziemnej/ wg omówionych już schematów połączeń organizacyjnych połączona jest z kondygnacją nadziemną klatką schodową. Z punktu widzenia uciążliwości częstego pokonywania klatki schodowej są to układy niekorzystne /101, s. 10/, ale ekonomiczne ze względu na ograniczoną powierzchnię zabudowy, zwłaszcza gdy ilość schodów do kondygnacji przyziemnej jest ograniczona do minimum. Rozdział strefy pomocniczej jest usprawiedliwiony gdy ośrodki towarzyszące podstawowym ośrodkom prac pozostają na wspólnej kondygnacji. Zazwyczaj ośrodek prac codziennych magazynowania krótkoterminowego i ośrodek prac "suchych" pozostają w kondygnacji nadziemnej.

Układy budynków z głębokim posadowieniem kondygnacji przyziem-

nej są w budownictwie farmowym niepopularne.^{155/} Komunikacja w kondygnacji przyziemnej ma wybitnie amfiladowy charakter. /poz.bibl.242,235,232/. Dwuwejściowość jest charakterystyczna dla budynków posadowionych na większych spadkach terenowych w układach z kondygnacją przyziemną dostosowaną do stałego pobytu ludzi. Wtedy oddzielne wejścia usytuowane na różnych warstwach terenu udostępniają bezpośrednio z siedliska obydwie kondygnacje. /96,s.33-42/, /148,s.212-218/.

Jeżeli strefa produkcyjna siedliska leży zdecydowanie poniżej usytuowania budynku mieszkalnego, wtedy wejście do kondygnacji przyziemnej stanowi podstawowe udostępnienie strefy pomocniczej budynku. W takim wypadku "śluza brudu" pozostaje przy wejściu gospodarczym, natomiast wejście na wyższej warstwie siedliska z drugiej strony budynku ma charakter zasadniczego udostępnienia stref mieszkalnych budynku ze strefy publicznej. Droga ludzi i transport ze strefy produkcyjnej pokonywana jest wewnątrz budynku klatką schodową.

W budownictwie samorzutnym większość budynków z kondygnacją przyziemną płytko posadowioną /zbiór II/S/ stanowią budynki dwuwejściowe. Kondygnacja przyziemna udostępniana jest ze strefy produkcyjnej wejściem gospodarczym. Kondygnacja nadziemna z podstawowymi ośrodkami strefy pomocniczej jest zazwyczaj udostępniana zewnętrznym biegiem schodów. Z zasady cała strefa techniczna i część pomocniczej znajdują się w kondygnacji przyziemnej. Wewnętrzna klatka schodowa łączy obydwie kondygnacje.

W podsumowaniu należy stwierdzić, że:

w budownictwie farmowym

- strefa pomocnicza budynku mieszkalnego udostępniona jest oddzielnym wejściem ze strefy produkcyjnej siedliska
- komunikacja w strefie pomocniczej najczęściej przybiera postać komunikacji wewnętrznej - pasmowej
- istnieje tendencja do minimalizacji komunikacji wydzielonej oraz eliminacji komunikacji pionowej w strefie stałych pól pracy gospodarstwa domowego.

W budownictwie samorzutnym

- w licznych układach jednowejściowych nakładają się drogi o charakterze gospodarczym, wewnątrzrodzinnym i publicznym
- komunikacja w strefie pomocniczej stanowi nieracjonalną, wielokierunkową sieć dróg, dezorganizującą funkcjonowanie kuchni i innych pomieszczeń pomocniczych
- w związku z progresją budownictwa wielokondygnacyjowego obserwuje się niekorzystny wzrost udziału komunikacji pionowej w procesach technologicznych gospodarstwa domowego.

Parametry powierzchniowe. powierzchnie użytkowe w strefach pomocniczej i technicznej. /Założenia programu i powierzchnie użytkowych/.

Wielkości powierzchniowe w strefie pomocniczej i technicznej są sumą powierzchni warsztatów prac oraz niezbędnych urządzeń stałych i powierzchni niezbędnej do ich obsługi. Można powiedzieć, że powierzchnia poszczególnych pomieszczeń

jest sumą ośrodków funkcjonalno-przestrzennych i komunikacji niezbędnej dla ich wzajemnych połączeń. Wielkości powierzchniowe poszczególnych warsztatów prac zależą od: zakresu działalności warsztatów, stopnia automatyzacji warsztatów, stopnia wyposażenia technicznego w ośrodkach funkcjonalno-przestrzennych, stopnia koncentracji warsztatów i układów przestrzennych /system zestawu warsztatów/.

Zakres działalności uzależniony jest od zapotrzebowania wynikłego ze struktury rodziny, tzn., że istotny jest charakter współżycia między pokoleniami czyli struktura gospodarstwa domowego oraz o g ó l n a liczebność rodziny./206,s.44-45/.

Zróznicowania stanu osobowego rządu jednej czy dwojga osób nie mają większego znaczenia, ponieważ warsztaty prac i tak są dostosowywane do zmian zakresu działalności gospodarstwa domowego, są organizowane ze standardowych, niejednokrotnie stałych elementów sprzedażowych, a w programowaniu istotny jest i tak najszerszy stan liczebnościowy danej rodziny. Wydaje się, że bardziej uzależnione od liczebności gospodarstwa domowego są wielkości ośrodków magazynowania, ale i tu należy przyjmować pewne rezerwy. Wzrost zakresu działalności gospodarstwa domowego pociąga za sobą wzrost zapotrzebowania na powierzchnię użytkową, natomiast wzrost automatyzacji warsztatów i wyposażenia technicznego ośrodków oraz ich koncentracja są odwrotnie proporcjonalne do zapotrzebowania powierzchni. W krajach zaawansowanych gospodarczo /europejskich i północno amerykańskich/ stopień wyposażenia technicznego i automatyzacji jest stosunkowo wyrównany. Na podstawie literatury

specjalistycznej oraz analizy projektów katalogowych wyselekcjonowano niezbędne wielkości powierzchniowe dla poszczególnych ośrodków funkcjonalno-przestrzennych strefy pomocniczej i technicznej budynku mieszkalnego /w wiejskich gospodarstwach rodzinnych dla rodzin 6,7-osobowych/. W szczególności uwzględniono poz.bibl. 6,38,69,71,200. Z kolei w tabl. XV zestawiono najczęstsze wielkości pomieszczeń.

Tabl. XIV.

ośrodki funkcyjno-przestrzenne	pow. użytkowa w oszczędnym układzie geometrycznym w m ²	pow. użytkowa w rozwiniętym układzie warsztatów i urządzeń stałych w m ²	długość rozwinięcia warsztatu-urządzeń stałych w mb.
PFm	4,5 - 5,5	7,6	4,0
PPs	4,5 - 5,5	6,7	3,9
PPc	6,5 - 7,5	11,0	5,8
PPr	4,0 - 5,0	7,0	3,2
PMk	1,0 -	1,0	1,0
PMś /świeże/	7,5 - 8,5	12,0	6,0
PMm /maryn./	2,5 - 2,6	4,1	2,5
PMs /suche/	4,0 -	6,4	4,0
PS1	2,5 - 2,8	-	-
PS1 + wc	3,0 - 5,6	-	-
PPw	1,3 - 2,4	-	0,8
PPz	1,4 - 2,3	-	0,8
PMp	1,2 - 2,0	-	1,2
PMa	1,2 - 2,0	-	1,2
PWd	2,6	-	1,90
Mag. odz. rob.	2,0	-	1,20
TOb	4,0 - 6,0	-	-
TMo	10,0 - 12,0	-	-
TUw	2,5	-	-
TMs	1,2	-	-
TGo	18,0	-	-
TMz	4,0	-	-
TNp	6,0 - 10,0	-	-
TMk	4,0 - 6,0	-	-

TAB. XV NAJCZĘSTSZE WIELKOŚCI POMIESZCZEŃ/OŚRODKÓW/ W STREFIE POMOCNICZEJ I TECHNICZNEJ
WG WYBRANYCH ŹRÓDEŁ ZAGRANICZNYCH.

Opracowa- nia, normy	Ośrodki /pomiesz- czenia/	WG D.I.N.	WG zaleceń niemieckiego A.L.B.	WG zaleceń BAUERLICHE WOHNHAUSER	WG literatury specj niemieckiej /BAUEN AUF DEM LAND/	WG opracowań stu- dialnych na module 1,25 m W.LANDZETTEL H.HENCKEL "FLEXIBILITY".	WG zaleceń Farm Building Design U.S.DEP.OF AGRICULTURE	WG "FLEXIPLAN" 71204 Contemporary Farmhouses U.S.A.	WG KITCHEN AND WORKROOM U.A.DEP.OF AGRICULTURE	WG katalogu UTKAST LANDBRUKETS JUBILEUMSUTSTILLING oraz TYPETEGNINGER /Norwegia/	WG katalogów i opra- cowań indywidualnych szwedzkich, duńskich fińskich i norwe- skich	WG katalogów i opra- cowań indywidualnych kanadyjskich	WG opracowania holenderskiego	WG niemieckich badań użytkowania budynków wiejskich /NRF/ Opr.T.CH.HANNOWER
PPc		9,5	10,0	9,0-12,0	-	9,0	8,0-13,5	9,0-15,0	8,0-11,0	6,0-7,0	6,0-8,0	7,0-9,0	6,0	10,9-11,9
PPc+ZKp		14,5-15,5	16,0	14,0-17,0	-	18,0	16,0-18,0	trudne do ustalenia ze wzgl. na jedno- przestrzen ność strefy PiZ	12,0-18,0	9,0-12,0- -17,0	17,0-19,0- -25,0	16,0	-	-
PPm+PPr		9,5	10,0-12,0	5,0-15,0	-	9,0	5,0 minimum	8,0-10,0- -18,0	12,0-17,0	5,0-8,0	5,0-8,0- -14,0	6,0-14,0	6,0	11,1
PPc+PPm		-	-	-	-	18,0 w układzie L lub 2xU 15,0 w układzie równoległ.	-	20,0-25,0	-	10,0-12,0	-	16,0-18,0	-	-
PPs+PPr		-	-	-	10,0	-	-	6,0	6,0-9,0	5,0-6,0	5,0-8,0 z susze- niem 10-12-15,0	-	-	-
PPs		-	5,0 w kombin. z jadal- nią 12,0	9,0	7,0-12,0	6,0	-	6,0	-	-	5,0-7,0- -9,0	-	-	-
PS1		2-5	5,0	5,0	5,0-8,0	3,0-4,0 5,0-6,0 w poł.z łaż. 7,5-9,0	2,0-3,5	2,5-4,5	2,5-3,5	-	5,5-5,0 w poł.z sauną 5,0-9,0	-	-	-
PMk		-	3,0-3,5 łącznie z PMs	4,0-6,0 łącznie z PMs	1,0	-	-	-	-	-	-	-	-	-
świeże		-	6,0	8,0	10,0-12,0	-	-	-	-	-	15,0-25,0	-	-	-
marynowane		-	6,0	4,0	2,5-4,0	-	-	-	-	-	-	-	-	-
suche		-	-	4,0	4,0	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Pomieszczenie kuchni, oprócz powierzchni dla ośrodka sporządzania posiłków posiada przeważnie dodatkowo powierzchnię dla użytkowania sprzętu związanego z wykonywaniem takich dodatkowych czynności jak telefonowanie, różne drobne prace, wypoczynek dorywczy, konsumpcja śniadań /71,s.11/. Zazwyczaj są to pomieszczenia kombinowane z podstawowym ośrodkiem spożywania posiłku. Współcześnie istnieje tendencja do powiększania powierzchni kuchni./40,s.183/. Po przeprowadzeniu badań użytkowania niemieckich budynków wiejskich okazało się, że zakładana wielkość kuchni, wynikająca z norm DIN /9,5/ była z reguły samorzutnie powiększana do wielkości przeciętnie $11,9 \text{ m}^2$ /99, s.107/. We współczesnych rozwiązaniach najczęściej kuchnia przechodzi bezpośrednio w pomieszczenie mieszkalne - rodzinne z miejscem do spożywania posiłków, albo stanowi jedno pomieszczenie dla obydwóch ośrodków. Wtedy jej wielkość wynosi najmniej około 20 m^2 powierzchni użytkowej. Pomieszczenie wieloużytkowe - gospodarcze, przedstawia różne wielkości powierzchniowe zależnie od stopnia specjalizacji oraz ilości dostępnych z niego pomieszczeń. Współcześnie istnieje tendencja do koncentrowania ośrodków prac codziennych i okresowych w jednym zespole-pomieszczeniu. Zespoły takie przyjmują charakterystyczne układy: podłużny - pojedynczy, podłużny równoległy, kątowy, ceowy oraz dwa razy ceowy.^{156/} Ośrodek dla prac związanych z praniem, zazwyczaj kombinowany z pomieszczeniem wieloużytkowym gospodarczym albo pomieszczeniem prac domowych, najczęściej przyjmuje wielkość $10,0, 12,0, 15,0 \text{ m}^2$ /71,s.91/. W powierzchni tej uwzględniona jest również powierzchnia dla suszenia

bielizny. Ośrodek prac "suchych" nie jest technicznie związany z jakimkolwiek z pomieszczeń w budynku. Występuje dlatego zarówno w strefie pomocniczej jak i w strefie zbiorowej, a nawet indywidualnej.

W obiektach w pierwszym etapie zainwestowania oraz przy oszczędnościowym programie użytkowym ośrodek prania często bywa lokalizowany w łazience, której wielkość odpowiednio powiększa się od 6,0 do 8,0 m² /96,s.73-75/. Jak wynika z badań użytkowania "śluza brudu" w budynkach wiejskich staje się ważniejszym pomieszczeniem niż łazienka, jest intensywnie użytkowana i istnieje samorzutna tendencja do jej powiększania /przeciętnie 2,8 m² wobec założonego 2,5 m²/ /97,s.36/. Ośrodki magazynowania są trudno wymierzalne ze względu na częstą lokalizację w odpowiednich warsztatach prac. Dla magazynowania krótkoterminowego, podręcznego przyjmuje się minimum 1 m². W praktyce jednak przeważnie spiżarnia podręczna jest połączona z przechowywaniem długoterminowym zapasów suchych i wtedy odpowiednio wynosi 4,0 - 6,0 m² /6,s.10/. Często duża szafa-lodówka może zastąpić spiżarnię podręczną. W szwedzkich budynkach mieszkalnych sumaryczna powierzchnia przechowywania zapasów długoterminowych i podręcznych waha się w granicach 15,0 - 25,0.

Najnowsze budynki mieszkalne mają strefę techniczną ograniczoną do minimum. Niejednokrotnie ogranicza się ona do powierzchni około 2,5 m², jako powierzchni przeznaczonej pod kocioł c.o. olejowego, gazowego lub elektrycznego.^{157/} Równocześnie ulega jednak rozbudowie powierzchnia przeznaczona dla ośrodków transportu osobowego /w wielu gospodarstwach użytkuje się więcej

niż jeden samochód osobowy, ponadto inne lżejsze środki lokomocji/.

Strefa pomocnicza i techniczna jako całość organizacyjno - przestrzenna. - Według obliczeń niemieckiego ALB strefa pomocnicza i techniczna modelowego budynku wiejskiego wynosi od 74,0 - 94,0 m² /bez strefy technicznej zapasów długoterminowych wynosi 30-40 m²/, co stanowi 63% powierzchni mieszkalnej oraz 39% powierzchni użytkowej./200,s.24/.^{158/} Jeżeli doliczyć powierzchnię kuchni, to powierzchnia pomocnicza i techniczna stanowiłaby 42% do 44% powierzchni użytkowej.

Powierzchnia pomocnicza dla analogicznego budynku typu miejskiego wynosi 60,0 m²./200,s.24/ Według analizy przeprowadzonej na 70 budynkach mieszkalnych niemieckich, powierzchnia strefy pomocniczej dla obiektu wiejskiego jest większa przeciętnie o 15,0 m² /około 9% pow.użytkowej/ od analogicznej powierzchni budynku jednorodzinnego miejskiego./99,s.102/.

W wyniku tych badań podsumowano, że przeciętnie powierzchnia strefy pomocniczej /bez technicznej i zapasów długoterminowych/ stanowi 26% powierzchni użytkowej. Gdyby do 127,0 m² powierzchni użytkowej budynku wiejskiego, zbudowanej wg norm DIN /99,s.100/ dodać resztę strefy pomocniczej i technicznej, tzn. 38,0 m² /pow. wyliczona wg zaleceń ALB/, otrzymałoby się całkowitą powierzchnię użytkową budynku 165,0 m², wtedy pow. strefy pomocniczej i technicznej wyniosłaby bez pow. kuchni 53,0m², co daje 32% pow. użytkowej. Natomiast pow. strefy pomocniczej i technicznej wraz z pow. kuchni wyniosłaby 62,5 m², co dawałoby 40% pow. użytkowej.

W tabl. XVI na wybranych przykładach zestawiono powierzchnie strefy pomocniczej i technicznej w odpowiednich kategoriach przestrzennych budynków:

Tabl. XVI.

Układ przestrzenny! budynku	pow. użytk. całkowita	pow. strefy pom. i techn. bez pow. kuchni, w		pow. strefy pom. i techn. z pow. kuchni, w		Rys.
		m ²	%	m ²	%	
1. Budynek parterowy niepodpiwn. /G. Diedericha/	164,0	40,0	24,0	50,0	30	31.3
2. Budynek parter. niepodpiwn.	123,8	32,6	26,0	41,8	34	33 b
3. Budynek parter. podpiwn. z pod- daszem	168,0	40,7	24,0	48,0	28	33 c
4. Budynek z kond. przyziemną	279,0	127,0	44	140,0	50	32.5
5. Budynek z piono- wo przesuniętymi kondygn.	210,0	69,0	32	89,0	42	40. f
6. Budynek z prze- sun. kondygn. z poddaszem i częściowym pod- piwn.	289,0	75,3	27	86,0	29	40 b
7. Budynek dwukon- dygn. z podpi- wniczeniem	220,0	96,0	43	106,0	48	25b.7

Tabela potwierdza wcześniejszą konkluzję, że udział strefy pomocniczej i technicznej w powierzchni całego budynku zamyka się w przedziałach od 30%-40% powierzchni użytkowej.

Ze względu na fakt, że w budownictwie samorzutnym łazienka nie jest wyraźnie podporządkowana pomieszczeniom indywidualnym,

a raczej jest przestrzennie związana z kuchnią /warunki techniczne/, poza tym gdy jest usytuowana w komunikacji wydzielonej blisko wejścia spełnia rolę "śluzy brudu", wliczono ją do powierzchni strefy pomocniczej budynku mieszkalnego. Do sumarycznych wielkości powierzchni strefy pomocniczej nie wliczono powierzchni kuchni, ze względu na jej mieszkalny i uniwersalny charakter, natomiast wliczono tę część komunikacji wydzielonej, która podczas autopsji terenowej była użytkowana dla prac okresowych gospodarstwa domowego. Po uzyskaniu odpowiednich szeregów rozdzielczych wielkości poszczególnych pomieszczeń obliczono ich charakterystyki w zbiorach budynków i łącznie /zbiory I/Pr,II/S,III/Ptr/.

Tabl. XVII. /Interpretacja tabeli w przypisie 159/.

Zbiory	Kuchnia podstaw. Kd	Kuchnia letnia Kl	Spizarnia podręczna Sp	Łazienka Ła	Łączna pow. magazynowania zapasów i sprzętu /bez zap. świeżych/
Zbiór I					
\bar{X}	16,5	13,4	8,0	5,2	9,5
δ	+ 2,8	+ 4,2	+ 4,8	+ 2,1	-
S / \bar{X} /	+ 0,3	+ 1,0	+ 0,6	+ 0,3	-
Mo	16,2	13,3	6,5	4,3	4,8
Zbiór II					
\bar{X}	16,3	16,0	6,9	4,6	11,2
δ	+ 2,9	+ 5,1	+ 4,0	+ 1,3	-
S / \bar{X} /	+ 0,5	+ 1,0	+ 0,7	+ 0,2	-
Mo	16,6	17,3	5,0	4,4	5,0
Zbiór III					
\bar{X}	18,3	16,0	6,2	4,8	13,4
δ	+ 4,8	+ 6,1	+ 3,7	+ 1,4	-
S / \bar{X} /	+ 1,3	+ 2,5	+ 0,8	+ 0,3	-
Mo	15,1	15,0	5,0	5,2	15,0
Łącznie zbiory					
\bar{X}	16,7	15,1	7,3	4,9	8,5
δ	+ 3,2	+ 5,1	+ 4,4	+ 1,7	-
S / \bar{X} /	+ 0,2	+ 0,7	+ 0,4	+ 0,1	-
Mo	15,8	13,8	5,3	4,4	5,0

Powierzchnia strefy pomocniczej /bez strefy technicznej i zapasów długoterminowych świeżych/.

Tabl. XVIII.

	Zbiór I	Zbiór II	Zbiór III	Łącznie zbiory
Pow. użytk. całk. budynku	\bar{X} 104,7	\bar{X} 124,7	\bar{X} 201,8	\bar{X} 122,1
Pow. strefy pomocniczej	\bar{X} 14,9 σ + 8,9 S/X/ + 1,0	\bar{X} 22,9 σ + 10,7 S/X+ 1,8	\bar{X} 28,7 σ + 14,4 S/X/+ 3,8	\bar{X} 18,9 σ + 11,9 S/X/+ 1,0
Stosunek pow. strefy pomocn. do pow. użytk. w %	15,0	18,0	14,0	15,0
Pow. strefy pomocn. po doliczeniu przeciętn. pow. kuchni	\bar{X} 31,4	\bar{X} 39,2	\bar{X} 47,0	\bar{X} 35,6

Na podstawie porównań należy stwierdzić, że przeciętne wielkości powierzchni strefy pomocniczej w budynkach zagrodowych i farmowych są zbliżone. /Tabl. XV i XVII/. Jednak wg jednakowych wyliczeń strefa pomocnicza jako całość jest w budynkach zagrodowych znacznie mniejsza niż w budownictwie farmowym. /Tabl. XVIII/. Natomiast faktycznie użytkowana powierzchnia w celach gospodarczych jest znacznie większa i wynosi, podobnie jak w budownictwie farmowym ok. 30-40 m². /Tabl. XIX/. /Najkorzystniejszą powierzchnię strefy pomocniczej posiadają obiekty zbioru II/S, natomiast budynki typu III/Pr wydają się zdecydowanie za małe dla potrzeb wiejskich gospodarstw domowych./.

W wyniku przeprowadzonej analizy porównawczej, studiów oraz na podstawie literatury specjalistycznej wyprowadzono wstępne

TAB. XIX ROZDZIAŁ POWIERZCHNI UŻYTKOWYCH STREFY POMOCNICZEJ W ODPOWIEDNICH TYPAH BUDYNKÓW - REPREZENTANTÓW

Zbiory budynków	Z b i ó r I															Z b i ó r II				Z b i ó r III						
	IPr			IIPr			IIIaPr			IIIbcPr			IVPr			IVaPr			IS	IIS	IIIS	IVS	IPtr	IIPtr	IPtr	IIPtr
Typy budynków	0%	50%	100%	0%	50%	100%	0%	50%	100%	0%	50%	100%	0%	50%	100%	0%	50%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	0%	0%
Strefa pomocnicza wraz z powierzchnią łazienki /bez powierzchni kuchni i komunikacji wydzielonej/	12,6	12,6	12,6	17,4 /19,6/	17,4 /19,6/	17,4 /19,6/	15,2/	15,2/	15,2/	15,2/	15,2/	15,2/	10,0 /15,2/	10,0 /15,2/	10,0 /15,2/	7,2 /17,2/	7,2 /17,2/	7,2 /17,2/	21,4	31,6	24,1	42,7	15,8 /31,6/	7,2	15,8 /31,6/	7,2
Strefa pomocnicza wraz z powierzchnią komunikacji użytkowaną w celach gospodarczych	26,4	26,4	26,4	34,8	34,8	34,8	10,0	10,0	10,0	13,8	13,8	13,8	20,0 /25,2/	20,0 /25,2/	20,0 /25,2/	7,2 /17,2/	7,2 /17,2/	7,2 /17,2/	21,4	31,6	24,1	42,7	34,9	25,0	34,9	2,5
Strefa pomocnicza bez powierzchni kuchni ale z narzutem 9 m ² na ośrodek Pc	35,4	35,4	35,4	43,8	43,8	43,8	19,0	19,0	19,0	22,8	22,8	22,8	29,0 /34,2/	29,0 /34,2/	29,0 /34,2/	16,2 /26,2/	16,2 /26,2/	16,2 /26,2/	30,4	40,6	33,1	51,7	43,9	34,0	43,9	34,0
Strefa pomocnicza bez powierzchni łazienki i kuchni wraz z powierzchnią komunikacji wydzielonej użytkowanej w celach gospodarczych	21,2	21,2	21,2	29,6	29,6	29,6	9,8	9,8	9,8	8,6	8,6	8,6	23,8 /29,0/	23,8 /29,0/	23,8 /29,0/	35,0 /12,2/	35,0 /12,2/	35,0 /12,2/	17,6	26,4	18,9	37,5	29,7	19,8	29,7	19,8
Strefa pomocnicza z powierzchnią kuchni	38,6	38,6	38,6	47,0	47,0	47,0	23,6	23,6	23,6	26,0	26,0	26,0	37,6 /42,0/	37,6 /42,0/	37,6 /42,0/	13,5 /25,2/	13,5 /25,2/	13,5 /25,2/	31,4	40,2	36,7	55,3	43,5	33,6	43,5	33,6
Strefa pomocnicza z powierzchnią kuchni, bez powierzchni łazienki	33,4	33,4	33,4	42,8	42,8	42,8	18,4	18,4	18,4	20,8	20,8	20,8	32,4 /37,8/	32,4 /37,8/	32,4 /37,8/	10,3 /20,0/	10,3 /20,0/	10,3 /20,0/	27,0	35,8	31,5	50,1	32,1	23,2	32,1	23,1
Pomieszczenia składowe i techniczne w podpiwniczeniu wraz z komunikacją wydzieloną	do 30% podpiw. 34,8	52,2	105,0	do 30% podpiw. 34,8	52,2	104,4	-	42,8	84,0	-	44,8	89,4	do 30% podpiw. 33,8	51,2	104,0	do 30% podpiw. 33,7	53,8	105,0	70,6	66,4	73,4	86,6	61,4	63,4	-	-

W budynkach typu IIPr, IIIaPr, IIIbcPr, w nawiasach uwzględniono powierzchnię spiżarni i łazienki ewentualnie wydzielonych z powierzchni kuchni lub sieni.

W budynkach typu IVPr, IVaPr wliczono powierzchnię Kd jako powierzchnię Kl ze względu na przemienność użytkowania /pozycja w nawiasach/

W budynkach zbioru III do powierzchni strefy pomocniczej wliczono odpowiednie powierzchnie 2 kondygnacji /pozycje w nawiasach/

W budynkach zbioru II do powierzchni strefy pomocniczej wliczono odpowiednio użytkowane powierzchnie w kondygnacji przyziemnej.

parametry powierzchni użytkowej strefy pomocniczej i technicznej dla założonego programu:

Rodzina trzypokoleniowa prowadząca jedno wspólne gospodarstwo domowe /5,6,7 osób/. Wyposażenie budynku w bieżącą zimną i ciepłą wodę, ogrzewanie centralne na paliwo stałe /możliwość eksploatacji gazu z butli/,./Założono poza tym możliwość tymczasowego użytkowania poszczególnych ośrodków przy tradycyjnym systemie ogrzewania oraz braku bieżącej wody/.

Przy ustalaniu powierzchni dla odpowiednich ośrodków, wielkości warsztatów dostosowywano do wieloużytkowego ich wykorzystywania. Warsztaty ustalono w oparciu o produkowany i dostępny sprzęt w kraju. /Tabl.XX/. W tym zakresie dodatkowo skorzystano z opracowań Instytutu Wzornictwa Przemysłowego w Warszawie /poz.bibl.113,114,144/. Z pracy studialnej, wykonanej w Biurze Projektów Typowych i Studiów Budownictwa Miejskiego w Warszawie /poz.bibl.129/, skorzystano z gotowych ustaleń, uzupełnionych i adaptowanych do specyfiki wiejskiego gospodarstwa domowego /w oparciu o podstawowe wymiary antropometryczne populacji polskiej,^{160/} oraz niektóre zalecenia E.Neuferta. Ponadto skorzystano z cytowanej w pracy literatury specjalistycznej i konfrontacji przez analogię ze studiami i rozwiązaniami projektowymi zagranicznymi. Program dostosowano do współcześnie przebiegających i zmieniających się procesów w wiejskim gospodarstwie domowym, w szeregu kombinacjach i w trzech standardach powierzchniowych: niskim, wysokim i zalecanym. Zróżnicowanie w standardach odnosi się zarówno do programu jak i wielkości ośrodków - pomieszczeń. /Tabl.XXI/.

Powierzchnia użytkowa odpowiednio alternatywnych programów: Strefy pomocniczej, technicznej oraz podpiwniczenia dla budynków z kond.podziemną lub przyziemną					Strefa pomocnicza						Strefa techniczna				Podpiwniczenie				
					bez magazynowania długoterminowego		z magazynowaniem długoterminowym		Pa2		Pb2		Pc2		Ta	Tb	Tc	Ts	Sa
Lp.	Óśrodki funkcjonalno-prze-strzenne	STANDARDY powierzchni użytkowej w m ²			Pa1	Pb1	Pc1	Pd1	Pa2	Pb2	Pc2	Ta	Tb	Tc	Ts	Sa	Sb	Sc	Sd
		niski	wysoki	zalecany															
1.	PPc	7,0	11,0	9,0									
2.	PPm + Pr	11,0	17,0	11,0									
3.	PPr	7,0	12,5	9,0															
4.	PPs	4,0	6,0	6,0	.			.		.									
5.	PSu	10,0	15,0	10,0					.									.	
6.	PSu + Pr	7,0	9,0	9,0			.												
7.	PŚ1	Ś1	1,8	3,5	2,5														
8.		ŚL+Wc	2,5	5,5	4,0	
9.		Ś1+Ła	7,5	7,5	7,5			.	.		.								
10.	PJŁa	3,5	4,5	4,0			.												
11.	PMk	2,4	2,8	2,4				.											
12.	PMś	7,5	12,0	10,0				
13.	PMm	2,0	4,0	4,0				
14.	PMs	Ms	2,0	4,0	4,0				.	.									
15.		Ms+Mk	4,0	6,0	4,0								
16.	PMp	0,8	1,0	1,0									
17.	PMA	1,5	3,0	2,0									
18.	TOb	4,0	6,0	5,0							
19.	TUw	2,5	3,0	2,5							
20.	TMO	10,0	12,0	12,0							
21.	TMs	1,0	1,5	1,0								.	.	.					
22.	TMk	4,0	6,0	6,0					
23.	TGa	18,0	22,0	18,0								
Sumaryczna powierzchnia użytkowa stref i podpiwniczenia																			
Pa1	pow.użytkowa	30,8	49,5	37,0															
	pow.użyt.+12%	34,4	55,4	41,4															
Pb1		30,3	49,0	35,0															
		33,9	53,7	39,2															
Pc1		31,8	45,5	34,5															
		35,5	50,8	38,5															
Pd1		27,8	37,5	32,5															
		31,3	48,0	36,4															
Pa2		40,3	65,5	51,0															
		45,1	75,3	57,1															
Pb2		50,7	81,3	60,4															
		56,7	91,0	67,6															
Pc2		47,3	77,5	58,5															
		54,5	80,0	65,4															
Ta		16,5	21,0	19,5															
		18,3	23,5	21,8															
Tb		21,5	28,5	26,5															
		24,0	31,8	19,6															
Tc		39,5	50,5	49,5															
		39,5	29,5	25,0															
Ts		23,0	29,5	25,0															
		25,7	33,0	28,0															
Sa		26,0	37,0	33,5															
		29,1	41,4	40,5															
Sb		48,0	65,0	57,5															
		53,7	72,8	64,4															
Sc		66,2	85,5	71,5															
		74,2	95,7	80,0															
Sd		30,0	43,0	39,5															
		33,6	48,1	44,2															

W wyniku wyliczeń można stwierdzić, że pewne wielkości powierzchniowe strefy pomocniczej są prawie identyczne z pewnymi wielkościami strefy technicznej.

Stwarza to możliwości przy zestawianiu powierzchniowym odpowiednich stref w układzie pionowym, np. w projektowaniu budynków z kondygnacjami pionowo przesuniętymi.

Strefowa analiza ośrodków funkcjonalno-przestrzennych budynku mieszkalnego jako wynik psychospołecznych determinant zamieszkiwania. - Strefa zbiorowego i indywidualnego użytkowania.

Strefy właściwego zamieszkiwania, będące miejscem kontaktów wewnątrzrodzinnych, pozarodzinnych i użytkowania o charakterze indywidualnym są wykładnią stosunków społecznych. Stosunki te miały zawsze znaczenie w procesie zamieszkiwania i rozwoju form przestrzennych, ale dopiero stały się oczywistym i świadomie pojmowanym czynnikiem wraz z rozwojem potrzeb drugorzędnych oraz możliwości konsumpcyjnych.^{161/} Tradycyjny układ zamieszkiwania opiera się przede wszystkim na zaspokajaniu pierwszorzędnych potrzeb rodziny i jej członków.^{162/} Związane to było z trzema procesami: sporządzania i zabezpieczania środków odżywiania, konsumpcji, wypoczynku.^{163/} Dawało to, jak precyzuje W. Lanzettel "klasyczny" schemat procesu bytowania: "gospodarowanie - mieszkanie - spanie".^{164/} Jeżeli te podstawowe elementy są odpowiednio przyporządkowane pomieszczeniom gospodarczym - rodzinnym, mieszkalnym - sypialnym, to istnieje cała grupa czynności i procesów, które trudno w sposób jednoznaczny przypisać danym pomieszczeniom. Zależnie od napięć

psychicznych i stosunków socjalnych mogą zarówno zachodzić w zbiorowym jak i indywidualnym zakresie i nie muszą się pokrywać z tym klasycznym schematem zamieszkiwania /65,s.124/. Jest to jak gdyby druga płaszczyzna funkcjonalna mieszkania, prowadząca do schematu określanego jako "zakres komunikacji - zakres indywidualny" /195,s.34-35/. Jest wyrazem wiodącej roli stosunków wyższego rzędu i prowadzi do podporządkowania funkcji podstawowych wspomnianym dwom zakresom.

Tak jak siedlisko, tak i budynek mieszkalny posiadają pewne bariery dla procesów mieszkaniowych wewnątrzrodzinnych - dośrodkowych, kontaktów społecznych - odśrodkowych, procesów o charakterze indywidualnym./80,s.112/.

Rozwój form zamieszkiwania postępuje pod wpływem czynników przemian socjalnych od życia zbiorowego do coraz większej indywidualizacji mieszkańców /164,s.63/. Jak strefa zbiorowa ma tradycje w budynku wiejskim, to strefa indywidualna jest stosunkowo nowym zjawiskiem i zazwyczaj nie jest jeszcze zgodnie z przeznaczeniem użytkowana /116,s.24/. W budownictwie o prymitywnym programie użytkowym nie uformowała się jeszcze strefa indywidualna lub, jeżeli przyjęła postać przestrzenną, spełnia wyłącznie funkcje pierwszorzędne /wypoczynek nocny/.^{165/}

Tradycyjnie silna więź rodzinna na wsi powoduje, że główny ciężar użytkowania budynku przebiega w strefie zbiorowej, dlatego też, obok strefy pomocniczej, s t r e f a z b i o r o w a stanowi o specyfice budynku mieszkalnego zagrodowego.^{166/}

W trakcie rozwoju układu przestrzennego budynku poprzez specjalizację pomieszczeń i odrywanie się gospodarstwa domowego od

rolnego wydzielają się poszczególne ośrodki z pomieszczenia wielofunkcyjnego - tradycyjnej izby /177,s.179/. Równocześnie zachodził podział na strefę wewnątrzrodzinną i o charakterze reprezentacyjnym. W istocie swojej strefa zbiorowa ma wielo-użytkowy charakter. Pewne procesy życiowe zachodzą w odpowiednich ośrodkach funkcjonalno-przestrzennych, a pewne zachodzą zmiennie, nie przypisane do konkretnej przestrzeni i wyposażenia. Podstawowe ośrodki w nielicznych tylko przykładach odpowiadają odpowiednio wyspecjalizowanym pomieszczeniom. Przeważnie występują pomieszczenia, które stanowią ramy dla pewnych połączeń między ośrodkami, aż do skrajnej alternatywy, tzn. do jednoprzestrzenności./poz.bibl.234,233,239/. Wtedy strefa jest sumą pomieszczeń, między którymi zlikwidowano bariery materialne.^{167/}

Najważniejszym ogniwem, łączącym strefę pomocniczą ze strefą zbiorową, jest ośrodek spożywania posiłków./99,s.136/. Jest on o tyle specyficzny, że na zasadzie magnesu skupia inne ośrodki użytkowania o charakterze rodzinnym /96,s.65/. Dlatego występuje w kombinacjach:

PPc + ZKp - kuchnia z miejscem do spożywania posiłków

ZKp + ZSr - pokój dzienny lub rodzinny z miejscem do spożywania posiłków

ZKp - pokój "stołowy" - "jadalny".

Organizacyjnie ośrodek spożywania posiłków jest związany z kuchnią, ale socjalnie związany jest z ośrodkami zamieszkiwania. /96,s.12,66/.

Wyizolowane pomieszczenie do spożywania posiłków /pomieszczenie "jadalnia"/ w trakcie użytko-

wania zmienia swoje zakładane przeznaczenie. Zazwyczaj zamienia się albo w pomieszczenie rodzinne, albo w pokój mieszkalny - dzienny. /116,s.21/,/197,s.11/. Jak wykazują badania, spełnia ono swoją zakładaną funkcję tylko w wypadku, gdy jest otwarte bezpośrednio do pomieszczenia kuchni, ale i wtedy zazwyczaj przejmuje dodatkowe funkcje i staje się pomieszczeniem rodzinnym./116,s.22/,/96,s.60-61/.

P o m i e s z c z e n i e r o d z i n n e wywodzi się z tradycyjnej izby, gdzie przy okazji spożywania posiłków skupiało się główne życie rodzinne. Wbrew próbom nie przyjęło się, zakładane na wzór miejski, użytkowanie pokoju mieszkalnego przy równoczesnej oddzielności miejsca spożywania posiłków. W praktyce okazuje się, że pomieszczenie dla ośrodka spożywania posiłków bywa powierzchniowo powiększane i staje się faktycznym pomieszczeniem mieszkalnym o charakterze rodzinnym, a właściwy pokój mieszkalny zamienia się w pomieszczenie reprezentacyjne - gościnne./76,s.207/,/116,s.23/. Współcześnie więc istnieje tendencja w kierunku powiększania powierzchniowo pomieszczenia rodzinnego/łącznie z miejscem do spożywania posiłków/ i stosowania dodatkowego pomieszczenia dla potrzeb reprezentacji o możliwie jak najmniejszej powierzchni użytkowej./76,s.208./

P o m i e s z c z e n i e m i e s z k a l n e d z i e n n e /livingroom/, stanowiące w budownictwie miejskim właściwy teren życia zbiorowego, rekreacji, kontaktów towarzyskich i procesów socjalnych, w budownictwie wiejskim nie przyjęło tak rozumianych funkcji /178,s.26/. W wypadku gdy kuchnia stanowi

wystarczającą powierzchnię dla spożywania posiłków i innych procesów zamieszkiwania, pozostaje pomieszczeniem rodzinnym, a pomieszczenie mieszkalne spełnia funkcję reprezentacyjną.

/175,s.13/. Jeżeli istnieje oddzielne pomieszczenie dla spożywania posiłków, staje się wtedy pomieszczeniem rodzinnym.

W budynkach o wysokim standardzie mieszkaniowym pomieszczenie to występuje z reguły obok pomieszczenia rodzinnego lub pomieszczenia do spożywania posiłków /rzadziej jako trzecie pomieszczenie/ lub powierzchni zawartych w jednoprzestrzennej strefie zbiorowej./poz.bibl.234,246/. W praktyce najczęściej stanowi ono jednak pomieszczenie gościnne o charakterze reprezentacyjnym. Jest w domu statusem i wizytówką posiadania rodziny.

P o m i e s z c z e n i e " g o ś c i n n e " jest wykładnikiem potrzeb prestiżowych i emocjonalnych rodziny wiejskiej. Stanowi obiektywną konieczność, wynikłą z braku czasu codziennego utrzymywania czystości w całym mieszkaniu./76,s.207/. W tej sytuacji stanowi odwód w razie potrzeb reprezentacyjnych i okazyjnych.^{168/} Równocześnie jest dowodem braku "wolnego czasu" dla codziennych potrzeb konsumpcyjnych rodziny zatrudnionej w gospodarstwie rolnym.^{169/} Z reguły, jeżeli nie jest zaprojektowane i tak zostaje przez użytkownika wyodrębnione z powierzchni użytkowej. Dlatego w budownictwie np. skandynawskim, zachodnio niemieckim istnieje tendencja do programowania z góry powierzchni lub pomieszczenia dla kontaktów pozarodzinnych i reprezentacji. /39,s.131/. Pomieszczenie to występuje obok pomieszczenia rodzinnego albo jest częścią jednoprzestrzennej

strefy zbiorowej /96,s.58/.

Rozwój telewizji przyniósł nowy czynnik więzi rodzinnej i nowe potrzeby w stosunku do strefy zbiorowej. W warunkach intensywnego użytkowania grupa siedzeniowa TV lokalizowana jest w pomieszczeniu rodzinnym /11,s.623/. W budownictwie jednorodzinnych /skandynawskim, półn.-amerykańskim/ wyodrębnia się specjalne pomieszczenie dla oglądania telewizji i spotkań rodzinnych. /TV-room/. /147,s.144/. W budynkach skandynawskich pomieszczenie TV najczęściej lokalizowane jest w kondygnacji przyziemnej. /poz.bibl.242,235,238/. W budynkach o wysokim standardzie mieszkaniowym, zwłaszcza z kondygnacją przyziemną, stosuje się oddzielne pomieszczenie dla zabaw i gier dynamicznych, wymagających stosunkowo dużej powierzchni użytkowej oraz izolacji od stref właściwego zamieszkiwania. /play-room/. /poz.bibl.242,235,238,243,234/.

Strefa indywidualna jest ściśle uzależniona od struktury i liczebności rodziny. Jedynie stosowana zmienność użytkowania pomieszczeń tę zależność w pewnym stopniu może łagodzić /96,s.7-8/. W tradycyjnym ujęciu podstawowym elementem przestrzennym strefy indywidualnej są pomieszczenia dla wypoczynku nocnego /sypialnie/. W nowym ujęciu są to wieloużytkowe pomieszczenia mieszkalne dla wszelkich potrzeb indywidualnych poszczególnych członków rodziny. /65,s.52/. Rosnące wymagania jednostki w stosunku do potrzeb wyizolowania są bodźcem wzrostu zapotrzebowań na coraz większe rozdrobnienie i progresję powierzchniową strefy indywidualnej. Potrzeba pełnego wyizolowania sprawia, że podstawowe ośrodki zaspokajania

potrzeb biologicznych jednostki zostają bezpośrednio udostępnione z pomieszczeń indywidualnych /łazienka, garderoba, miejsce dla zabaw dzieci itd./ /67,s.215/. W rezultacie przestrzeń strefy indywidualnej jest rozdrobniona na pomieszczenia: rodziców, pokolenia ustępującego, pojedynczych lub podwójnych pokoi dla dzieci i innych dorosłych oraz pomieszczenia wieloużytkowe /dla zabawy, nauki dzieci, drobnych prac domowych itd/. W okresie powojennym istniała tendencja do koncentrowania wszystkich pomieszczeń strefy indywidualnej w jednym bloku - członie funkcjonalno-przestrzennym.^{170/} Stało się to pretekstem do alternatywnego zestawiania gotowych budynków jednorodzinnych systemem "dwuczłonowym".^{171/} Współcześnie, coraz częściej strefa indywidualna jest rozdzielana na dwie części, zazwyczaj przeciwległe usytuowane w stosunku do strefy zbiorowej.^{172/} /64,205/ /147,s.144/.

W budownictwie samorządowym proces rozdrobnienia i specjalizacji pomieszczeń dopiero zmierza do zróżnicowań między strefą zbiorową i indywidualnego użytkowania. System użytkowania w budynku w zasadzie pozostaje w schemacie "klasycznym", ale przestrzenie nie jest jeszcze ta postać ukształtowana. Współczesne budynki mieszkalne zagrodowe są zazwyczaj trzy, cztero i pięciopomieszczeniowe. Są to: kuchnia, jako pomieszczenie mieszkalne rodzinne, najbliższej dostępny z kuchni pokój-sypialnia rodziców i dzieci oraz pomieszczenie dla pokolenia ustępującego. Pozostały pokój, zazwyczaj bezpośrednio dostępny z sieni stanowi pomieszczenie reprezentacyjne "pokój stołowy". W budynkach bardziej rozbudowanych /typ IV/Pr,IVa/Pr/ czwarty pokój bywa albo

sypialnią albo dodatkowym pomieszczeniem dla sporadycznego użytkownika rodzinnego./ Jeżeli jest to pomieszczenie bezpośrednio dostępne z kuchni, wtedy staje się jak gdyby pomieszczeniem rodzinnym, w którym zazwyczaj jest lokalizowany aparat telewizyjny./91,s.8/.Pomieszczenia usytuowane na poddaszu są zazwyczaj przeznaczane dla młodzieży lub jako rezerwa dla wynajmu w okresie wakacyjnym. /167,s.48,61/.

Układy ośrodków funkcjonalno-przestrzennych w strefach zbiorowego i indywidualnego użytkowania.

Powiązania między poszczególnymi ośrodkami przebiegają na zasadzie komunikatywności użytkowników. Układy te są rozpatrywane w aspekcie:

1. pełnej gwarancji zaspokojenia rosnących potrzeb niezależności i wyizolowania generacji i poszczególnych mieszkańców
2. utrzymania barier i kontaktów między sferą życia indywidualnego, wewnątrzrodzinnego zbiorowego i o charakterze pozarodzinnym.
3. możliwości pełnej kontynuacji funkcji wychowawczych i procesów socjalizacji życia codziennego, przy równoczesnym założeniu pełnego i intensywnego użytkowania budynku przez całą rodzinę.

Układ wzajemny stref oraz ośrodków uzależniony jest od koncepcji przestrzennych budynków, które podzielono wg kondygnacji przeznaczonych dla zamieszkiwania.

1. budynek jednokondygnacyjny,
2. budynki półtorakondygnacyjne

3. budynki jednokondygnacyjne z kondygn. przyziemną dostosowaną do stałego pobytu ludzi,

4. budynki dwu- i więcej kondygnacyjne

5. budynki z kondygnacjami pionowo przesuniętymi./Rys.38,1-5/.

Powiązania między strefami należy rozpatrywać zarówno jako układy odniesione do wejścia głównego jak i kolejności użytkowania w cyklu dziennym.

Ad 1. Budynki jednokondygnacyjne przedstawiają najczęstsze układy stref: P - Z - J, $P < \begin{matrix} Z \\ J \end{matrix}$

Jeżeli pierwszy układ jest stosunkowo jednoznaczny, to drugi, przy coraz częściej stosowanym rozdziale strefy indywidualnej na dwie części, występuje dodatkowo w postaci:

staci: $P - \begin{matrix} J \\ | \\ Z \\ | \\ J \end{matrix}$

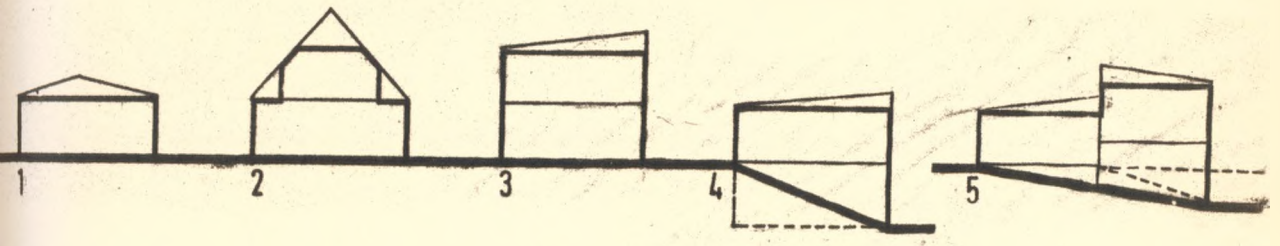
S t r e f a z b i o r o w a przeważnie jest całkowicie skupiona i tylko w nielicznych rozwiązaniach pomieszczenie o charakterze reprezentacyjnym występuje jako oddzielny pawilon lub pomieszczenie wyodrębnione w płaszczyźnie pionowej /246,s.187/. Ośrodki funkcjonalno-przestrzenne, ze względu na kolejność występowania, tworzą układy:

/Rys.39 a-g/.

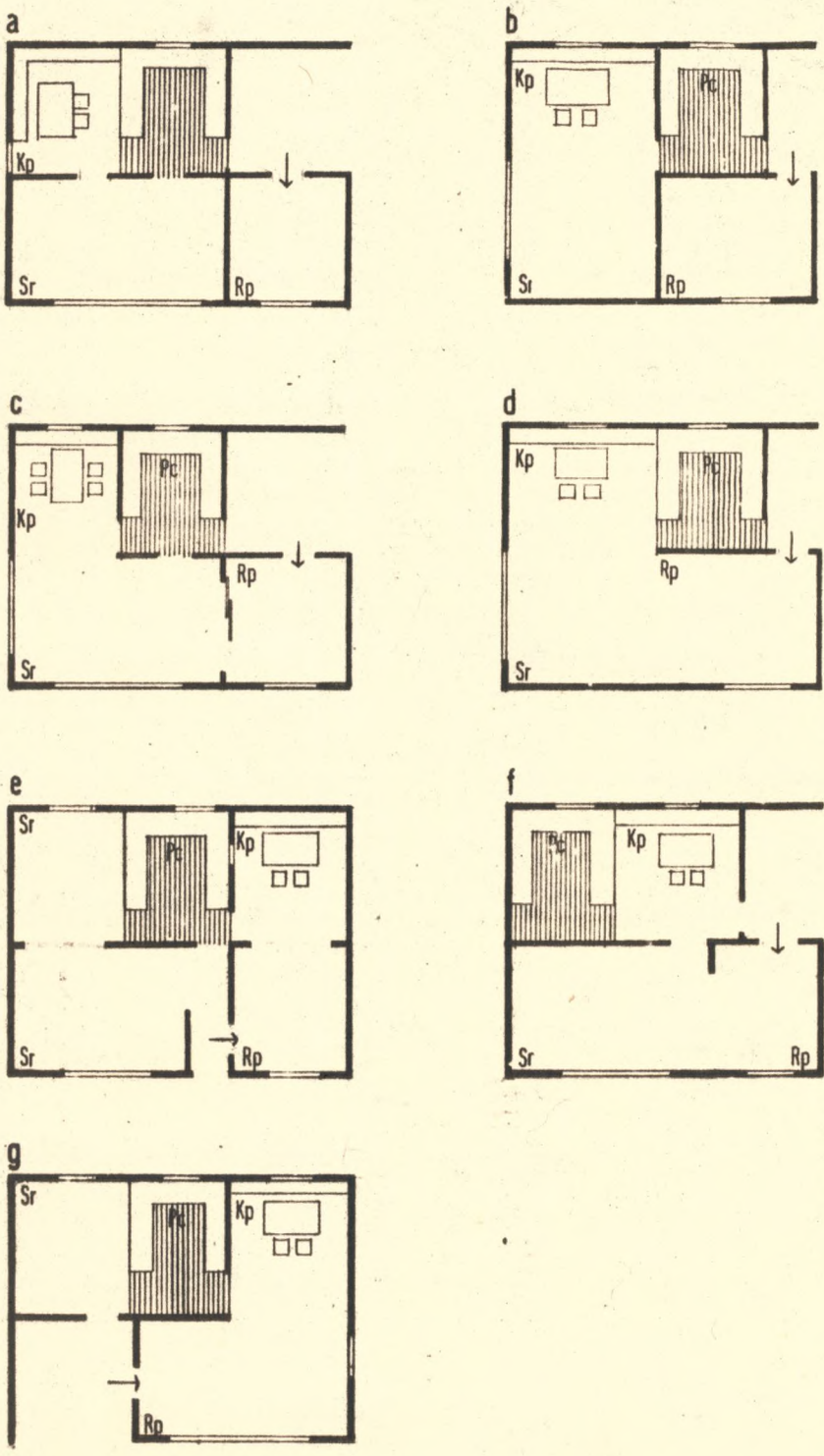
a/ PPc + ZKp - ZSr - ZRp - praktycznie są to pomieszczenia: kuchnia z miejscem do spożywania posiłków - pokój mieszkalny rodzinny - pokój mieszkalny reprezentacyjny,

b/ PPc - ZKp + ZSr - ZRp - przeważnie są to pomieszczenia: kuchnia-jadalnia wraz z pomieszczeniem rodzinnym - pokój mieszkalny, reprezentacyjny.

Rys. 38

Rys. 39

- c/ Ponadto rzadziej występują układy: PPc - ZKp + ZSr + ZRp.
Są to pomieszczenia: kuchnia - jednoprzestrzenna strefa zbiorowa z wydzielonymi aneksami dla odpowiednich ośrodków.
- d/ PPc + ZKp + ZSr - ZRp jest to: jednoprzestrzenna strefa zbiorowa - oddzielny pokój reprezentacyjny. W całkowitej jednoprzestrzenności wszystkie ośrodki pozostają w jednym pomieszczeniu. Natomiast w budynkach o szerokim programie użytkowym, gdy wszystkie ośrodki występują jako oddzielne pomieszczenia, otrzymujemy układ:
- e/ ZSr - PPc - ZKp - ZRp, tzn. pomieszczenie rodzinne - kuchnia - jadalnia-pokój gościnny. Ponadto występują układy:
- f/ PPc + ZKp - ZSr + ZRp, tzn. kuchnia z miejscem sporządzania posiłków - pokój mieszkalny z wnęką dla kontaktów pozarodzinnych.
- g/ PPc + ZSr - ZKp + Rp, tzn. kuchnia z aneksem rodzinnym - jadalnia z aneksem gościnnym.

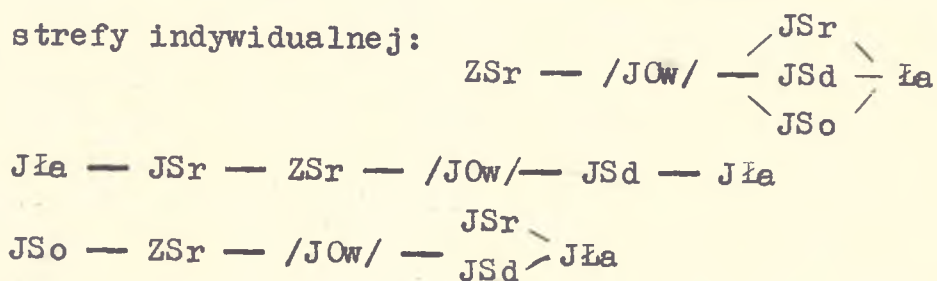
Użytkowanie strefy zbiorowej i jej ostateczny podział na wyspecjalizowane przestrzenie w ogólnej konkluzji prowadzają się do schematu: codzienne życie rodzinne - procesy okresowe - okazyjne o charakterze reprezentacyjnym publicznym /98, s.36/. Wynika to z systemu pracy i zamieszkiwania w gospodarstwie rolnym.^{173/} Dlatego też ogólna tendencja w projektowaniu zmierza do stosowania jednoprzestrzennej strefy zbiorowej z możliwością mechanicznego wydzielania ośrodka dla potrzeb reprezentacji gościnności /65, s.119/, /98, s.40/. Dąży się do maksymalnego otwarcia kuchni, już nie jako pomieszczenia, a jedynie jako ośrodka sporządzania posiłków do

jednoprzestrzennej strefy zbiorowej, a w szczególności do ośrodków spożywania posiłków i życia wewnątrzrodzinnego. 174/

W zasadzie bązuje się na fakcie, że zarówno spożywanie posiłków jak i inne procesy mieszkaniowe rodzinne, przestrzennie nakładają się. Organizacja ośrodka spożywania posiłków w kuchni jest ryzykowna, dlatego że w rezultacie zatrzymuje ono wielofunkcyjny charakter, a pozostałe pomieszczenia mieszkalne nie są intensywnie użytkowane. Równocześnie związek ośrodka prac codziennych z ośrodkiem zamieszkiwania jest ściśle związany z potrzebami wychowawczymi, możliwością dorywczego wycoczynku osoby zatrudnionej w gospodarstwie domowym i jej udziału w czasie pracy w życiu rodzinnym./98,s.41/.

S t r e f a i n d y w i d u a l n a stanowi albo zwarty człon składający się z poszczególnych pomieszczeń sypialnych i ośrodków dodatkowych /jak higieny osobistej, magazynowania odzieży i bielizny, przebierania, ośrodek zabaw i nauki dzieci, ośrodek drobnych prac domowych/ albo jest rozdzielona na pomieszczenia sypialne dzieci i młodzieży z ośrodkami towarzyszącymi oraz sypialni rodziców. Sypialnia rodziców, bez względu na to czy pozostaje w zespole innych sypialni, czy usytuowana jest po przeciwnej stronie strefy zbiorowej, związana jest z ośrodkiem prac codziennych strefy pomocniczej. Jest również związana ze strefą produkcyjną siedliska /167,s.80/. Istnieje samorzutna tendencja do orientowania sypialni rodziców w kierunku podwórza zagrody./97,s.43/. Równocześnie sypialnia, ze względów wychowawczych, powiązana jest z ośrodkiem przebywania najmłodszych dzieci./66,s.151/. Pomieszczenia dla pokolenia ustępującego wchodząc

w skład strefy indywidualnej, pozostają albo w głównym zespole sypialnianym, albo jako wydzielone pomieszczenia, zazwyczaj po przeciwnej stronie strefy zbiorowej. Podstawowe układy pomieszczeń strefy indywidualnej:

Pierwszy z tych schematów jest przestrzennie i użytkowo najmniej elastyczny.

W budownictwie samorzutnym rozróżnienie między strefą zbiorowego i indywidualnego użytkowania jest trudne lub wręcz niemożliwe. Jeżeli bowiem w strefie zbiorowej można wyraźnie rozróżnić pewne wyspecjalizowane przestrzenie, to pomieszczenia o specjalizacji sypialni dopiero powstają. Prymitywizm rzutów i mała ilość pomieszczeń utrudniają rozwój strefy indywidualnej. /Na 55 obiektów jednokondygnacyjnych zaledwie w czterech wypadkach występowało więcej niż jedno pomieszczenie-sypialni/. Budynki programowane są wg panującego stereotypu konstrukcyjnego i dopiero po zasiedleniu dostosowuje się potrzeby do przypadkowego podziału przestrzeni użytkowej. /177, s.137/. Jeżeli uznać pomieszczenie dla pokolenia ustępującego jako pomieszczenie o charakterze indywidualnego użytkowania, to strefa indywidualna w budynkach samorzutnych nabiera konkretnego znaczenia. Tym bardziej, że pomieszczenia zwalniane przez pokolenie ustępujące często bywają użytkowane jako pomieszczenie indywidualne przez nowo powstającą rodzinę. Układ stref przyjmuje

Z

formę: /typ IV/Pr, IVa/Pr/ J — + — J

P

Na strefę zbiorową składają się co najmniej dwa pomieszczenia tzn. kuchnia jako podstawowe pomieszczenie życia rodzinnego i pokój o charakterze reprezentacyjnym. W budynkach typu IV/Pr, IV/S występuje trzecie pomieszczenie o charakterze zbiorowego użytkowania. W budynkach, które mają dwa pomieszczenia dostępne bezpośrednio z kuchni powstaje szansa, że jedno z pomieszczeń będzie coraz intensywniej użytkowane i przejmie rolę pomieszczenia mieszkalnego rodzinnego. Już dzisiaj można zaobserwować, że zazwyczaj lokalizowany tam aparat telewizyjny przyciąga mieszkańców. /W kilku obiektach pomieszczenie to było połączone z kuchnią szerokimi dwuskrzydłowymi drzwiami/. Występowanie takiego pomieszczenia przedstawia zalety: pomieszczenie jest łatwo dostępne z kuchni, występuje oprócz pomieszczenia o charakterze reprezentacyjnym, a więc może być użytkowane na codzień, posiada walory cieplne w okresie zimowym /jest ocieplone przez sąsiednie pomieszczenia/ /191,s.11/.

W takim układzie powstają powiązania ośrodków:

$$PPc + ZKp - ZSr - ZRp$$

Niewątpliwą wadą tego układu jest pośrednie udostępnienie pomieszczenia reprezentacyjnego. Większość układów w budownictwie

samorzutnym przyjmuje formę:

Pomieszczenie sypialne rodziców jest z zasady bezpo-

$$\begin{array}{l}
 PPc \\
 + \\
 ZKp - ZRp \\
 + \\
 ZSr
 \end{array}$$

średnio połączone z kuchnią /w budownictwie samorzutnym nie ma tendencji do wiązania pomieszczeń sypialnych z łazienką/. Lo-

kalizacja łazienki jest determinowana wyłącznie kryteriami technicznymi. Sypialnia rodziców /przeważnie również dzieci/ jest związana z kuchnią ponieważ: chodzi o skoncentrowanie dwu najintensywniej użytkowanych pomieszczeń, co daje korzystne warunki cieplne pomieszczeń oraz orientację sypialni do strefy produkcyjnej. Proces użytkowania przebiega w układzie: sypialnia - kuchnia - łazienka. W okresie letnim nie rzadko następuje rozszerzenie funkcji snu na inne pomieszczenia bez stałego przypisywania użytkownika pomieszczeniom. Budynek wtedy staje się miejscem wypoczynku nocnego i reprezentacji. Reszta życia rodzinnego przenosi się do kuchni letniej.

Ad 2. Europejskie przemiany budownictwa mieszkaniowego jednorodzinnego cechuje wtórny rozwój budynków jednokondygnacyjnych, coraz częściej z płaskimi dachami lub stropodachowymi przykryciami.^{175/} /192, s.108/. Natomiast budynki półtorakondygnacyjne rozwijają się w niektórych regionach, zależnie od specyficznych lokalizacji. /Norwegia, Półn. Niemcy, Austria/. Istnieją podzielone opinie o wartościach zabudowy półtorakondygnacyjowej oraz tradycyjnej dwuspadowej więźby dachowej.^{176/} Określa się pewne granice powierzchni zabudowy parteru, dla których poddasze ma w ogóle sens użytkowy /96, s.37/. Silny związek stref: pomocniczej i zbiorowej sprawia, że na poddaszu mogą być sytuowane tylko pomieszczenia należące do strefy indywidualnej. Na poddaszu lokalizuje się część lub całą strefę indywidualną. W pierwszym przypadku przeważnie pomieszczenie sypialni rodziców pozostaje na parterze /wymaga to stosowania dwóch

łazienek w budynku mieszkalnym/. W drugim przypadku strefa indywidualna jest nieintensywnie użytkowana /zwłaszcza w ciągu dnia/ i spełnia jedynie funkcje pierwszorzędne /116,s.27/.

W zasadzie poddasze jest użytkowane jedynie przez młodzież, starsze dzieci lub osoby dorosłe niezatrudnione w gospodarstwie.

Pokolenie ustępujące z zasady zajmuje pomieszczenia parteru.

W budynkach półtorakondygnacyjnych strefa zbiorowa w całości pozostaje w kondygnacji najniższej i problematyka nie różni się w stosunku do poprzedniego omówienia dla bud.jednokondygn.

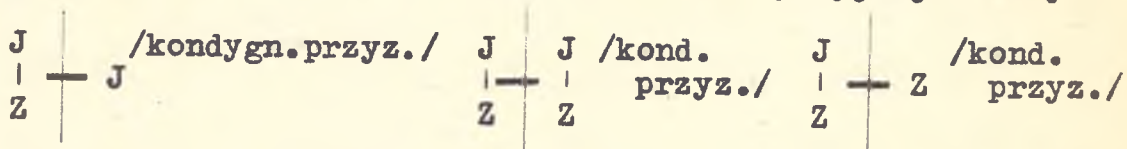
Układ stref przedstawia w budynku zamieszkiwanym przez dwa pokolenia schematy: J - Z — J Z — J

Drugi układ jest charakterystyczny dla budynków o małej powierzchni użytkowej i zabudowy. Strefa indywidualna na poddaszu jest złożona z pomieszczeń sypialni, łazienki i ewentl. przestrzeni wieloużytkowej. W budownictwie szwedzkim i norweskim pomieszczenie wieloużytkowe często lokalizuje się na poddaszu łącznie z pomieszczeniami sypialni dla dzieci i młodzieży./poz.bibl.248,230,/. Jeżeli poddasze nie mieści pełnego składu sypialni, często nie opłaca się tam lokalizować łazienki i następuje wadliwe rozbitcie funkcji strefy indywidualnej na dwie kondygnacje.

Dach dwuspadowy stromy jest niemal regułą w budownictwie wiejskim samorzutnym. Natomiast wykorzystywanie poddaszy na cele mieszkalne jest znikome. Na 104 budynki tylko w 18 występowało pomieszczenie mieszkalne na poddaszu. /Z tego w 14 wypadkach zaledwie po jednym pomieszczeniu lokalizowanym z reguły w osi poprzecznej budynku tak zwana "facjata"/. W wielu

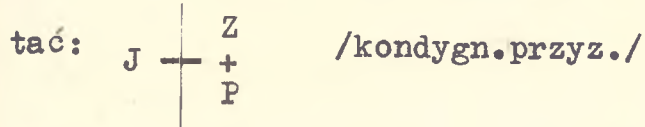
wypadkach wzniesienie "facjaty" wiązało się wyłącznie z kontynuacją pewnego stereotypu zabudowy./nie rzadko poza elewacją-makieta, na poddaszu nie istniało żadne pomieszczenie mieszkalne/. W wielu wypadkach inwestor nie wiąże z poddaszem żadnych perspektyw rozbudowy na cele mieszkalne. Natomiast w wypadku zainwestowania pomieszczeń mieszkalnych, przeznacza się je dla dorastającej młodzieży; jest to najwyraźniejszy zaczątek strefy indywidualnej, będący wyrazem rosnących potrzeb emancypującej się jednostki.

Ad 3. W budynkach z kondygnacją przyziemną, płytko posadowioną, następuje rozdział strefy indywidualnej, a rzadziej zbiorowej. Nie zachodzi prawie nigdy całkowity rozdział międzystrefowy kondygnacjami. Zależnie od posadowienia kondygnacji przyziemnej rozdział strefowy przyjmuje formy:

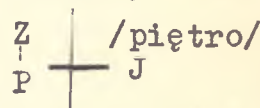

Pierwszy i drugi układ jest charakterystyczny przy posadowieniu płytkim, gdy w kondygnacji przyziemnej znajdują się pomieszczenia dla pokolenia ustępującego, prowadzącego zazwyczaj oddzielne gospodarstwo domowe, lub są zlokalizowane sypialnie o charakterze indywidualnego użytkowania. W trzecim przypadku jest to masowa forma budownictwa jednorodzinne w Skandynawii i Ameryce Półn., gdzie w kondygnacji przyziemnej sytuuje się pomieszczenia zbiorowego użytkowania /pomieszczenia dla gier, oglądania TV i hobby/ /poz.bibl.246,240,243/.

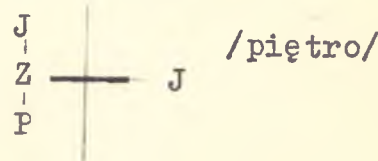
W budownictwie samorzutnym w kondygnacji przyziemnej sytuowane są pomieszczenia dla pokolenia ustępującego oraz pomieszczenie kuchni letniej, która sezonowo przejmuje rolę pomieszczenia rodzinnego./199,s.66/ /zbiór II/S/. Sezonowe użytkowanie kondygnacji przyziemnej jako pomieszczenia mieszkalnego prowadzi do rozdziału mieszkania na część dzienną i nocną. W sumie mieszkanie - budynek są nieintensywnie użytkowane. W budynkach z kuchnią letnią schemat użytkowania w okresie letnim przybiera postać:

Ad 4. Budownictwo dwukondygnacyjne w gospodarstwach farmowych jest stosunkowo formą niedawną i jest genetycznie miejskie /191,s.106/. W okresie wzmożonej industrializacji i zrównywania możliwości technicznych wsi i miasta, rozwinął się samorzutnie ruch budowlany o wertykalnej orientacji. Dodatkowy bodziec stanowiło przekonanie o ekonomiczności takiego budownictwa na wsi. W rezultacie jeszcze w latach pięćdziesiątych powstawało wiele obiektów piętrowych w budownictwie farmowym europejskim. Współcześnie obserwuje się zwrot w kierunku jednokondygnacyjnych budynków mieszkalnych o stosunkowo ograniczonym okresie zużycia technicznego./14,s.252/. Rozdział międzystrefowy w budynkach dwukondygnacyjnych przybiera postać:

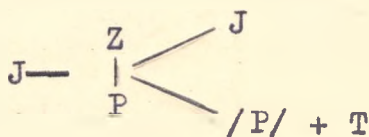
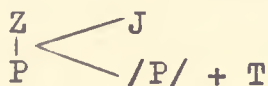
lub w obiektach gdzie w parterze usytuowane jest pomieszczenie sypialne rodziców i pokolenia ustępującego:

Budynki dwukondygnacyjne stosowane są często w zabudowie łączonej z budynkami inwentarskimi pośrednim łącznikiem, w którym lokalizowana jest część strefy gospodarczej. /2, s.165/. Ma to na celu zmniejszenie powierzchni użytkowej, a tym samym powierzchni zabudowy głównego korpusu budowlanego. W budynkach dwukondygnacyjnych kondygnacja piętra jest przeważnie nieintensywnie i nie w pełni użytkowana. Tylko w wypadku wielodzietnych rodzin powierzchnia piętra może w pełni przedstawiać użyteczny program powierzchni. Przy całkowitej separacji stref: zbiorowej i indywidualnej istnieje powód do nieintensywnego użytkowania piętra i tym samym rozwoju pomieszczeń indywidualnych z pomieszczeń sypialni. W Polsce budownictwo dwu i więcej kondygnacyjne nie jest powszechne, ale samorzutnie wykazuje tendencję rozwojową /169, s.92/. Jest ono kojarzone z miejskim modelem budynku mieszkalnego. /167, s.72/ Bodźcem do takiego budownictwa bywa fakt, że cena piętra odpowiada cenie dachu dwuspadkowego /45° nachylenia//200, s.49/, /127, s.118/ z poddaszem, przy równoczesnym zysku powierzchni użytkowej. Wydaje się jednak wątpliwe czy powierzchnia na wyższych kondygnacjach w warunkach budownictwa zagrodowego przedstawia korzyści użytkowe? Na badanych 14 obiektów dwukondygnacyjnych tylko jeden obiekt i to częściowo był zamieszkiwany na piętrze. W pozostałych obiektach piętro było niedoinwestowane i niewyposażone. Na uwagę zasługuje to, że układ przestrzenny piętra bywa całkowitym powtórzeniem układu parteru. W rezultacie obiekty mają charakter budynków dwurodzinnych dla oddzielnych gospodarstw domowych.

Ad 5. W budynkach z kondygnacjami pionowo przesuniętymi

w przesuniętej kondygnacji nadziemnej lokalizowana jest albo cała strefa indywidualna, albo część strefy, zazwyczaj wyłącznie pomieszczenia dla pokolenia ustępującego lub pomieszczenia dla pozostałych pokoleń./poz.bibl.99,200,246/ System ten daje możliwość całkowitej izolacji strefy indywidualnej przy stosunkowo zredukowanej komunikacji pionowej. Układ międzystrefowy pozostaje w formie:

Istnieje możliwość usytuowania pokolenia ustępującego w kondygnacji przyziemnej pod kondygnacją sypialni.

Jest to ekonomiczny kubaturalnie system przestrzenny budynku, przystosowany do usytuowania na spadku terenowym.^{177/}

Rozwiązania strefy zbiorowej w budynkach z kondygnacjami przesuniętymi dowodzą, że ośrodki sporządzania i spożywania posiłków oraz życia rodzinnego są we wszystkich typach budynku lokalizowane w ścisłym połączeniu na jednej kondygnacji. Natomiast ośrodek reprezentacji nie zawsze jest ściśle łączony ze strefą zbiorową. Istnieją rozwiązania, że ośrodek reprezentacji zajmuje całą kondygnację pionowo przesuniętą w stosunku do pozostałych stref użytkowania N_p , :

W nielicznych rozwiązaniach pomieszczenie reprezentacyjne ma wysokość dwóch kondygnacji./poz.bibl.234,246/. Przesunięcie pomieszczenia reprezentacyjnego jest zgodne z okresową potrzebą jego separacji od reszty strefy zbiorowej, ale

z kolei sankcjonuje nieintensywne użytkowanie oraz małą
fleksyjność całej strefy zbiorowej.

W podsumowaniu należy stwierdzić, że:

w budownictwie farmowym

- rozwój strefy zbiorowej zmierza w kierunku jednoprzestrzenności
 - przy uwzględnieniu specyfiki pracy i wypoczynku rodzin zatrudnionych w gospodarstwach rolnych istnieje nadal potrzeba programowania przestrzeni dla potrzeb reprezentacji w strefie zbiorowej,
 - rozwój techniki i konsumpcji czasu wolnego są źródłem powstania nowych pomieszczeń lub przestrzeni użytkowych w strefie zbiorowej.
 - zmiany w strefie indywidualnej zmierzają w kierunku uniwersalizacji sypialni dla wielorakich potrzeb indywidualnego użytkowania.
 - alternatywą jednoczłonowej strefy indywidualnej jest rozdzielona po obydwu stronach strefy zbiorowej strefa indywidualna.
 - pełne walory układów strefowych ujawniają się w jednokondygnacyjnej zabudowie mieszkalnej.
 - w lokalizacji obiektów na spadku terenowym preferuje się budynki z kondygnacjami pionowo przesuniętymi, gdyż jest to korzystniejsza alternatywa budownictwa dwukondygnacyjnego.
- w budownictwie samorządowym
- rozwój przestrzeni użytkowej mieszkań zmierza do powstawania pomieszczeń sypialni dla funkcji pierwszorzędnej.

- przy odpowiednim układzie pomieszczeń mieszkalnym i kuchni /uwzględnieniu oddzielnego pomieszczenia dla celów reprezentacji/ istnieje tendencja do powstawania pomieszczenia o charakterze rodzinnego użytkowania /poza kuchnią/.
- Nieusprawiedliwione warunkami lokalizacyjnymi budownictwo obiektów z kondygnacją przyziemną jest pretekstem do wadliwego użytkowania właściwego mieszkania /zwłaszcza w okresie letnim/.
- Kondygnacja nad parterem są nieintensywnie użytkowane /w celach mieszkalnych użytkuje się je bardzo rzadko/.

Komunikacja - jednoprzestrzenność stref zamieszkiwania.

Rozumiana jest jako pasma i kierunki ruchu użytkowników, które łączą wzajemnie podstawowe osrodki oraz udostępniają je ze stref siedliska. Ocenę układów komunikacji należy rozpatrywać w aspekcie:

1. prostego i łatwego udostępniania ośrodków ze stref siedliska
2. separacji ruchu o charakterze pozarodzinnym od pozostałych ośrodków użytkowania.
3. separacji ruchu w strefie indywidualnej od pozostałych stref użytkowania
4. niezależności dróg strefy indywidualnej między pomieszczeniami indywidualnymi, a wspólnego użytkowania
5. minimalizacji powierzchni komunikacji wydzielonej oraz komunikacji pionowej.

Układ komunikacji uzależniony jest od układu wzajemnego stref oraz ilości i usytuowania wejść do budynku z siedliska./Rys.18/

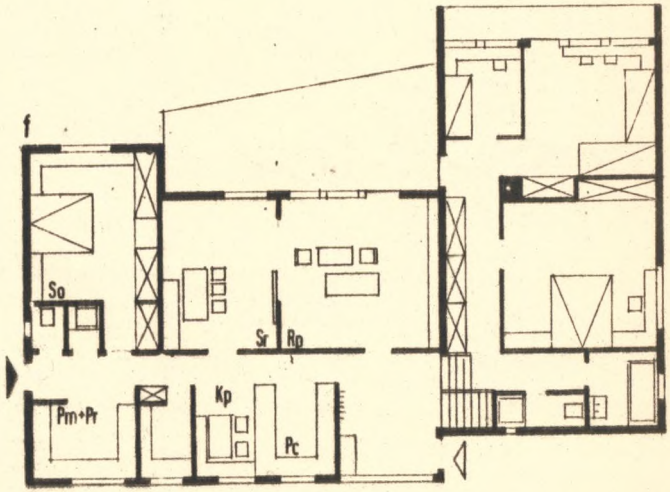
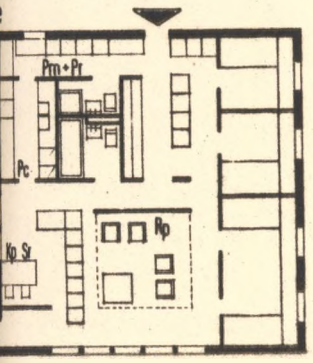
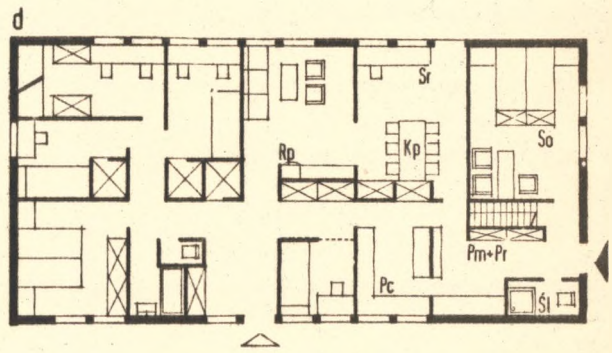
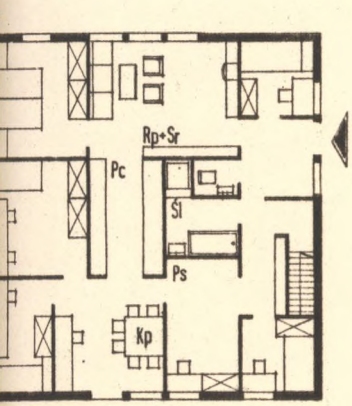
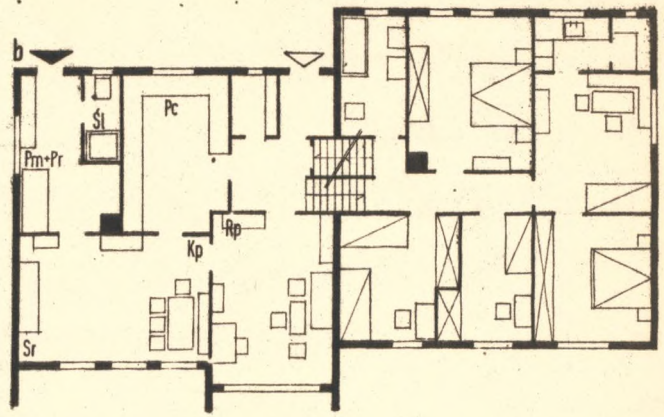
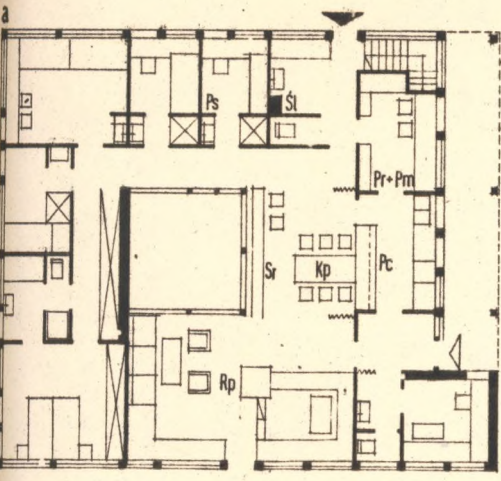
Zmienia się on zależnie od tego czy strefy są udostępniane przez jedno czy dwa wejścia do budynku. Podstawowe pasma dróg prowadzą ze strefy produkcyjnej do: ZKp, ZSr, JSr, JSd oraz ze strefy publicznej do: Ppc, ZSr, ZRp oraz J. Ponadto istnieją drogi łączące podstawowe osrodki z towarzyszącymi, np. JSr, JSo-JIa, ZSr-JIa, ZRp-JWc, Ppc-ZWc. Bez względu na ilość wejść są dwie alternatywy udostępniania stref zamieszkiwania:

- a/ gdy budynek jest udostępniony przez komunikację wydzieloną między strefami indywidualną i pomocniczą/Rys.33,34/.
- b/ gdy budynek jest udostępniony do strefy zbiorowej komunikacją wydzieloną, a strefa indywidualna jest udostępniona pośrednio poprzez strefę zbiorową komunikacją wewnętrzną.
/Rys.40 a /.

Zazwyczaj w obu wypadkach pomieszczenie reprezentacyjne udostępniane jest bezpośrednio z komunikacji wydzielonej tak, że droga osób spoza rodziny jest krótka i nie wnika głęboko w rzut budynku.

W pierwszym przypadku strefa indywidualna udostępniona jest do wewnątrzszkolowej komunikacji wydzielonej albo poszczególne pomieszczenia są dostępne z komunikacji wydzielonej między-strefowej./Poz.bibl. 239,243/. Wtedy intymność i izolacja wewnętrznych dróg tej strefy są ograniczone. W drugim przypadku, gdy strefa indywidualna udostępniona jest poprzez strefę zbiorową, posiada swoją wydzieloną komunikację, albo jest otwarta wprost do strefy zbiorowej wszystkimi pomieszczeniami. Nie ma wtedy izolacji dróg wewnątrzstrefowych./Poz.bibl.154,247/.

W budynkach jednowejściowych w obydwu wypadkach następuje

nakładanie się dróg o charakterze gospodarczym, wewnątrzrodzinnym i publicznym, zarówno ze strefy publicznej jak i produkcyjnej siedliska. W budynkach dwuwejściowych następuje dwustronne udostępnienie strefy zbiorowej ze wspomnianych stref siedliska. Obydwa wejścia są zazwyczaj połączone utajoną wewnętrzną komunikacją /Rys.18 i 34/. Często komunikacja ta przebiega poprzez strefę pomocniczą lub zbiorową. Ze względu na wady komunikacji wydzielonej istnieje tendencja do zamieniania jej na komunikację wewnętrzną, która łączy się ściśle z zagadnieniem jednorodności stref zbiorowego użytkowania. W zasadzie jest to pasmo ruchu poza ośrodkami użytkowania, ale może być, zależnie od zakresu wykorzystywania, okresowo włączane do użytkowania pozakomunikacyjnego. Strefa zbiorowa, gdy udostępnia inne strefy staje się elementem wzmożonej wewnętrznej komunikacji pod warunkiem, że nie dezorganizuje to poszczególnych ośrodków użytkowania. W układach budynków z rdzeniem instalacyjnym w centrum rzutu, komunikacja wewnętrzna zajmuje dużą powierzchnię użytkową /15,s.186/ /Rys. 40 c /. Natomiast w budynkach pierścieniowych /z wewnętrznym patio/ dużą powierzchnię zajmuje komunikacja wydzielona /65,s.151/, /67,s.215//. W rozwiązaniach budynków z wyizolowaną przestrzenią dla pokolenia ustępującego wprowadza się albo oddzielne, niezależne udostępnienie z siedliska, albo poprzez komunikację wydzieloną międzystrefową ^{wejście} udostępniające podstawowe mieszkanie. Jest to bardzo często wejście gospodarcze do właściwego mieszkania rodziny produkującej /96,s.35/.

W budownictwie samorzutnym występują trzy typy układów komu-

nikacji: korytarzowy, zwarty-centralny, mieszany. /Rys.26/.

Uzależnione to jest od ilości i usytuowania wejść z siedliska. Budynki o tradycyjnych dwustronnie symetrycznych układach dwutraktowych posiadają centralnie usytuowaną komunikację wydzieloną - sień. /Typ II/Pr,III/Pr/. Zasadniczo są to budynki jednoweściowe. Drugie wejście po przeciwległej stronie sieni ma charakter wyłącznie reprezentacyjny i w praktyce nie jest w ogóle użytkowane. W trakcie użytkowania budynku, z sieni wydziela się zazwyczaj dodatkowe pomieszczenia /łazienkę, spiżarnię/. Sień zaczyna przyjmować proporcje i funkcje korytarza. Z reguły sień, na skutek niedostatku powierzchni użytkowej dla prac stałych i magazynowania przejmuje rolę pomieszczenia wieloużytkowego.

W rezultacie w budynkach jednoweściowych jedyne wejście do mieszkania prowadzi poprzez strefę gospodarczą. Następuje nakładanie się wszystkich dróg o charakterze publicznym i roboczym.

W miarę rozwoju przestrzeni użytkowej mieszkania, komunikacja wydzielona przesuwana się od osi poprzecznej budynku, co wydłuża komunikację wewnętrzną, którą przejmuje kuchnia, usytuowana centralnie /budynki typu IV/Pr/.

Z komunikacji wydzielonej, z zasady bezpośrednio dostępna jest kuchnia oraz pomieszczenie reprezentacyjne. Oddzielnie udostępniane jest również pomieszczenie pokolenia ustępującego. Rozwiązania korytarzowe są stosunkowo nowe i są wyrazem tendencji do likwidacji amfiladowości pomieszczeń. Zazwyczaj korytarz przebiega wzdłuż podłużnej osi budynku i jest udostępniany w ścianie bocznej. Jest to korzystne usytuowanie ze względów siedliskowych. Układ korytarzowy co prawda daje dużą stratę powierzchni

użytkowej, ale daje oszczędności na komunikacji wewnętrznej i gwarantuje lepszą ustawność pomieszczeń. Z kolei jednak, przy trudnościach opanowania cieplnego wnętrza w budynkach ogrzewanych tradycyjnie, korytarz zajmuje najcieplejszą strefę budynku. Korytarz w sumie daje lepsze możliwości strefowego łączenia pomieszczeń.

W budynkach dwuwejściowych komunikacja ma charakter przeciwnielegle usytuowanej sieni-korytarza w ścianach podłużnych budynku albo układ mieszany korytarzowo-centralny. W pierwszym przypadku są to budynki /typ III/Pr i IV/Pr/ gdzie pomieszczenie rodzinne - kuchnia jest dostępna bezpośrednio z obydwu komunikacji wydzielonych. Ze strefy publicznej bezpośrednio dostępny jest pokój reprezentacyjny. W zasadzie udostępnienie strefy zbiorowego użytkowania jest korzystne. Przez wejście gospodarcze udostępniona jest strefa gospodarcza oraz pomieszczenie pokolenia ustępującego. Kuchnia jednak, jako pomieszczenie wielofunkcyjne jest komunikacyjnie dezorganizowana /trzeba liczyć 30-50% strat powierzchni użytkowej kuchni na komunikację tranzytową, przyjmując 1 m szerokości pasa komunikacji/. /81, s.6/. Często, w miarę jak wzrasta zapotrzebowanie na powierzchnię użytkową, w rozwiązaniach tych komunikacja wydzielona ze strefy publicznej siedliska zostaje zamieniana na pomieszczenia mieszkalne, a wejście jest wyłączone z użytkowania.

W miesznym układzie komunikacji wydzielonej /typ I/Pr/ korytarz udostępniony ze strefy publicznej łączy się z sienią, która z kolei udostępnia mieszkanie ze strefy produkcyjnej. Często sieni jest wydzielona przegrodą z korytarza i stanowi

gospodarczy wewnątrzrodzinny węzeł komunikacyjny, a nie rzadko spełnia rolę pomieszczenia wieloużytkowego-gospodarczego. Z korytarza udostępniony jest pokój reprezentacyjny oraz pomieszczenie dla pokolenia ustępującego. W budynku istnieje wyraźny rozdział na strefę rodzinną i gospodarczą oraz publiczną. Natomiast, gdy kuchnia znajduje się w osi poprzecznej budynku, a pomieszczenie "na dożywocie" dostępne jest z sieni, budynek przedstawia wyraźny układ trzech stref użytkowania. Taki układ komunikacyjny wydaje się najkorzystniejszy.

Ad 2,4. W budynkach półtorakondygnacyjnych komunikacja parteru jest rozwiązywana podobnie jak dla budynków jednokondygnacyjnych. Strefa indywidualna na poddaszu /lub piętrze/ bywa dostępna z komunikacji wydzielonej parteru poprzez klatkę schodową, albo z przestrzeni strefy zbiorowej biegiem schodowym zazwyczaj równolegle usytuowanym do kierunku fleksyjnej zmienności rzutu poziomego /poz.bibl.233,239/. Budynki półtora lub dwukondygnacyjne, ze względu na mniejszą powierzchnię zabudowy, są często jednoweściowe. Ze względu na stosunkowo archaiczną dyspozycję przestrzenną, stanowią stosunkowo prymitywny układ komunikacyjny. W budynkach tych dochodzą mankamenty komunikacji pionowej. Uciążliwość pokonywania kondygnacji komunikacją pionową, niebezpieczeństwo /dla dzieci i osób starszych/, a przede wszystkim oderwanie kondygnacji wyższych od siedliska, powodują nieintensywne użytkowanie tych kondygnacji i są przyczyną regresji budownictwa dwukondygnacyjnego /200,s. 31/.

Wyizolowanie pomieszczeń indywidualnych w zabudowie dwukondygnacyjnej jest znaczne, ale utrudniony jest z kolei kontakt, życie codzienne - indywidualne. Szczególnie komplikuje to procesy wychowawcze w pierwszym i drugim okresie wychowania dzieci. /65,s.57/.

Komunikacja pionowa w budynkach półtora lub dwukondygnacyjnych samorzutnych z zasady lokalizowana jest w komunikacji wydzielonej /sień/. Zarówno na parterze jak i na piętrze komunikacja wydzielona, centralnie usytuowana w rzucie jako hall lub korytarz, udostępnia wszystkie pomieszczenia niezależnie. Budynki są wznoszone często na podstawie projektów typowych dla budownictwa miejskiego. Jeśli budownictwo parterowych budynków jest zjawiskiem całkowicie samorodnym, opartym na wieloletniej tradycji budownictwa chałup wiejskich, to budownictwo wielokondygnacyjne nie ma na wsi tradycji i opiera się na doświadczeniach budownictwa podmiejskiego. W rezultacie jest przykładem, gdzie przy zastosowaniu wszystkich środków technicznych, a nawet wysokiego standardu wyposażeniowego można nie osiągnąć efektów użytkowych. /125,s.171/. W budynkach tych nie dostosowanych do specyfiki wiejskiego gospodarstwa domowego, strefa pomocnicza przedstawia zbyt mały program użytkowy, pomieszczenie kuchni przeważnie oddzielone komunikacją od pozostałych pomieszczeń, utrzymuje wielofunkcyjny charakter, a pozostałe pomieszczenia są nieintensywnie użytkowane. System jednoweściowej centralnej komunikacji nie daje możliwości wydzielenia dróg o charakterze gospodarczym wewnątrzrodzinnym i publicznym.

Ad 3.5. Budynki z kondygnacjami pionowo przesuniętymi są

zazwyczaj udostępnione ze strefy publicznej siedliska w przestrzeni między kondygnacją nadziemną i kondygnacjami przesuniętymi /rys.40^{b,f}/. Umożliwia to łatwe i krótkie udostępnienie obydwu kondygnacji przesuniętych. Przede wszystkim chodzi o połączenie parteru z poziomem wyżej przesuniętym, zawierającym zazwyczaj strefę indywidualną. Kondygnacja niżej przesunięta, zawierająca zazwyczaj część strefy pomocniczej i technicznej /rządziej strefy zbiorowej/ jest powiązana z kondygnacją nadziemną wewnętrzną komunikacją. Strefa indywidualna przeważnie posiada własną, wydzieloną komunikację wewnątrzstrefową. Zazwyczaj w budynkach tych występuje dodatkowe wejście gospodarcze. Gdy kondygnacja przesunięta, przyziemna, jest płytko posadowiona, często jest udostępniana wprost z niższego poziomu siedliska. Rozwiązanie takie jest szczególnie korzystne, gdy w kondygnacji tej są zlokalizowane pomieszczenia dla pokolenia ustępującego lub inne pomieszczenie indywidualne /poz .bibl. 47,123, 235,246/. Ze względu na komunikację pionową, budynki takie są korzystniejsze od dwukondygnacyjnych. Są zbliżone do budynków jednokondygnacyjnych, a zróżnicowanie strefy indywidualnej w stosunku do parteru jest kwestią wysokości 4-ch do 7-miu stopni /200, s.36/.

W budynkach z kondygnacją przyziemną komunikacja pionowa ma wewnętrzny charakter i zazwyczaj jest zlokalizowana między strefą zbiorową, a pomocniczą budynku. Często droga użytkowników z podwórza gospodarczego prowadzi przez kondygnację przyziemną komunikacją pionową do stref użytkowania kondygnacji nadziemnej. Jeżeli w kondygnacji przyziemnej głęboko posadowionej

sa zlokalizowane pomieszczenia zbiorowego użytkowania /część strefy zbiorowej/ zazwyczaj klatka schodowa zlokalizowana jest w strefie zbiorowej kondygnacji nadziemnej./poz.bibl.237,238, 242,248/.

Układ przestrzenny budynków samorzutnych z kondygnacją przyziemną w zasadzie nie różni się od obiektów jednokondygnacyjnych. Jest jedynie powiększany o pomieszczenia gospodarcze, a czasem mieszkalne kondygnacji przyziemnej. Wszystkie te budynki z zasady są dwuwejsciowe. Wejście zasadnicze prowadzi ze wewnętrznym biegiem schodów na kondygnację nadziemną, a drugie wprost z podwórza gospodarczego do kondygnacji przyziemnej, gdzie wewnętrzną klatką schodową udostępnia kondygnację nadziemną./Rys.26b/. Jest to wejście gospodarcze, wewnątrzrodzinne. Jako pozostałość historycznych układów dwuwejsciowych w budynkach jednokondygnacyjnych, często w osi poprzecznej budynku ze strefy publicznej siedliska wprowadza się zewnętrzne schody, udostępniające poprzez werandę i ganek pomieszczenia reprezentacyjne w kondygnacji nadziemnej./typ III/S,IV/S/.

W najnowszych rozwiązaniach pojawia się tam balkon lub logia, ale już bez zejścia na działkę. Budynki z kondygnacją przyziemną lokalizowane na płaskim terenie /niezalewowym/ ze względów komunikacyjnych są niekorzystne. Mieszkanie jest oderwane od działki siedliskowej /a zwłaszcza strefa pomocnicza/, wydłużają się drogi użytkowników i transportu ze strefy produkcyjnej, dochodzi niekorzystna i niebezpieczna komunikacja pionowa.

W praktyce przestrzennie są to już obiekty dwukondygnacyjne.

/dwupiętrowe bez podpiwniczenia/.

W podsumowaniu stwierdza się, że:

w budownictwie farmowym

- istnieje tendencja do zamiany komunikacji wydzielonej na komunikację wewnętrzną w budynku mieszkalnym, co uzyskuje się poprzez strefowe grupowanie przestrzeni użytkowych.
- dąży się do minimalizacji i likwidacji komunikacji pionowej, zarzucając budownictwo dwukondygnacyjne na rzecz budynków jednokondygnacyjnych lub z kondygnacjami przesuniętymi.
- w strefie indywidualnej zapewnia się komunikację wewnątrzstrefową, gwarantującą pełną niezależność pomieszczeń.
- ze względu na specyfikę życia zbiorowego istnieje tendencja do skupiania całej zabudowy w kondygnacji parteru.

w budownictwie samorzutnym zagrodowym

- ze względów komunikacyjnych zabudowa dwukondygnacyjowa wydaje się niekorzystna,
- budynki dwuwejściowe przedstawiają wyższą organizację przestrzeni użytkowej
- również ze względów komunikacyjnych wydają się wadliwe budynki mieszkalne z kondygnacją przyziemną /płytko/ posadowioną na płaskim terenie.

Podatność układów funkcjonalno-przestrzennych na zmienność techniczno-funkcjonalną.

Podstawową ideą elastyczności układów funkcjonalno-przestrzennych jest efekt użytkowy oraz ekonomika podziału przestrzeni, tzn. ograniczenie lub likwidacja rezerw oraz oszczędny program przy założeniu intensywności użytkowania całego

budynku.^{178/} Nawet w krajach, w których rozwija się produkcja standardowych budynków mieszkalnych /np. U.S.A./ budownictwo lekkich, wytwarzanych w fabrykach budynków jednorodzinnych na użytek farm, jest obliczane co najmniej na 60 lat użytkowania. /234,s.3/. Budownictwo europejskie jest pod tym względem bardziej tradycyjne, a wiele budynków wznoszonych współcześnie ma szanse przetrwania w pełnej sprawności technicznej o wiele dłuższy okres użytkowania.^{179/} Wydaje się, że dokąd istnieje jedność pracy i zamieszkiwania, na wsi nie będzie bodźców dla innej formy budownictwa. Przemiany społeczno-gospodarcze powodujące dynamikę potrzeb mieszkaniowych /na przykładzie ostatniego 50-lecia/ są tak znaczne, że stabilna forma mieszkania staje się szybko anachroniczna. Ekonomia budynku mieszkalnego wymaga intensywnego użytkowania mieszkania do okresu jego zużycia technicznego. Pociąga to za sobą konieczność przystosowania formy mieszkania dla zmieniających się potrzeb przy czym zmiany przybierają charakter jakościowy /przy niezmiennych gabarytach budynku i ogólnej kubaturze zmian wewnętrznego rozrzędu przestrzeni użytkowej/ oraz ilościowy /etapowa rozbudowa obiektu/.

Specyficzną potrzebę zmienności w budownictwie wiejskim dyktuje zazwyczaj trójgeneracyjna rotacja stanu ilościowego rodziny i jej potrzeb w ramach tego samego budynku /199,s.69/, podczas gdy w innych środowiskach społecznych jest to rozwiązywane poprzez zmianę miejsca zamieszkiwania rodziny albo odrywającej się od niej młodzieży /65,s.114/.

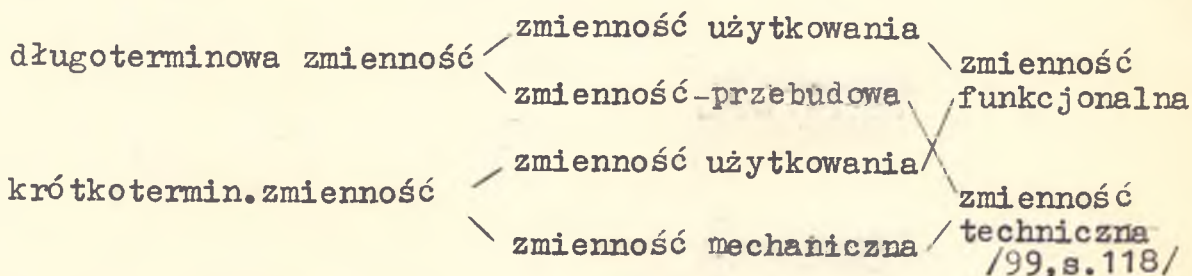
Proces przedłużania przydatności użytkowej budynku do zmiennych

potrzeb odbywa się poprzez:

- a/ zmienność użytkowania /w związku z tym zmienność użyteczności budynku/
- b/ zmienność techniczną /budowlaną/ /65,s.142/.

Zmienność użytkowania jest najstarszą formą dostosowywania się do zmiennych potrzeb, ale we współczesnym ujęciu polega na zamierzonej prognozie w trakcie projektowania. Zmienność poprzez przebudowę ma na celu wykorzystanie wszelkich rezerw kubaturalnych dla rosnących lub ujawniających się potrzeb.

Obydwa środki zaspokajania tych potrzeb i ekonomiki użytkowania mogą być zastosowane dla długo i krótkoterminowej zmienności. Długoterminowa zmienność jest wynikiem dynamiki potrzeb rodziny w jej cyklicznej rotacji /"w małej dynamice"/, natomiast krótkoterminowa zmienność jest wynikiem zmian w dziennym lub okresowym cyklu użytkowania mieszkania i jest zaspokajana poprzez mechaniczną zmienność /mobilność - ruchomość elementów - przegród, wyposażenia/. Mechaniczna zmienność polega na likwidacji sprzeczności między potrzebą komunikatywności, a potrzebą izolacji środowisk-mikroklimatu oraz na okresowej zmianie powierzchni pomieszczeń użytkowych.^{180/}

Zmienność funkcjonalna, która ornacza zmienność użytkowania długo i krótkoterminową, uzależniona jest od warunków przestrzennych mieszkania, natomiast zmienność techniczna uzależ-

niona jest od warunków konstrukcyjno-wyposażeniowych.

O wartości długoterminowej budynku stanowi jego maksymalna podatność na zmiany. Tę podatność w budynku wykazuje przede wszystkim strefa zbiorowa użytkowania oraz częściowo indywidualna.

Natomiast strefa pomocnicza i techniczna, ze względu na swą specyfikę budowlaną, jest na zmiany słabo podatna. Ze względu na koncepcję strefową budynku mieszkalnego szczególnie znacznie dla zmienności mają przestrzenie międzystrefowe. Zmienność bowiem zachodzi w ramach stref i między strefami. Jak strefa zbiorowa jest miejscem krótkoterminowych zmian, to w strefie indywidualnej zachodzą raczej zmiany długoterminowe.

Warunki techniczne jakim powinny odpowiadać budynki dla elastyczności funkcjonalno-przestrzennej:

- eliminacja elementów konstrukcji pionowych wewnątrz budynku /zwłaszcza konstrukcji ściennych/ "wolny plan".^{181/}
- jednotraktowość budynków
- modułarne projektowanie podziału przestrzeni użytkowej /układu przegród/ oraz podziałów okiennych i drzwiowych w przegrodach zewnętrznych lub pełna niezależność przegród zewnętrznych od układu wnętrza /"wolna elewacja"/.
- maksymalna niezależność wyposażenia ośrodków funkcjonalno-przestrzennych od stałego wyposażenia technicznego i środowiska materialnego.
- stosowania wymiennych, mobilnych, całościowych elementów działowych oraz meblościennych /rezygnacja z systemu murowego/.

Zmiany długoterminowe zachodzą zarówno w strefie indywidualnej jak i między strefą indywidualną a zbiorową/. Do strefy indy-

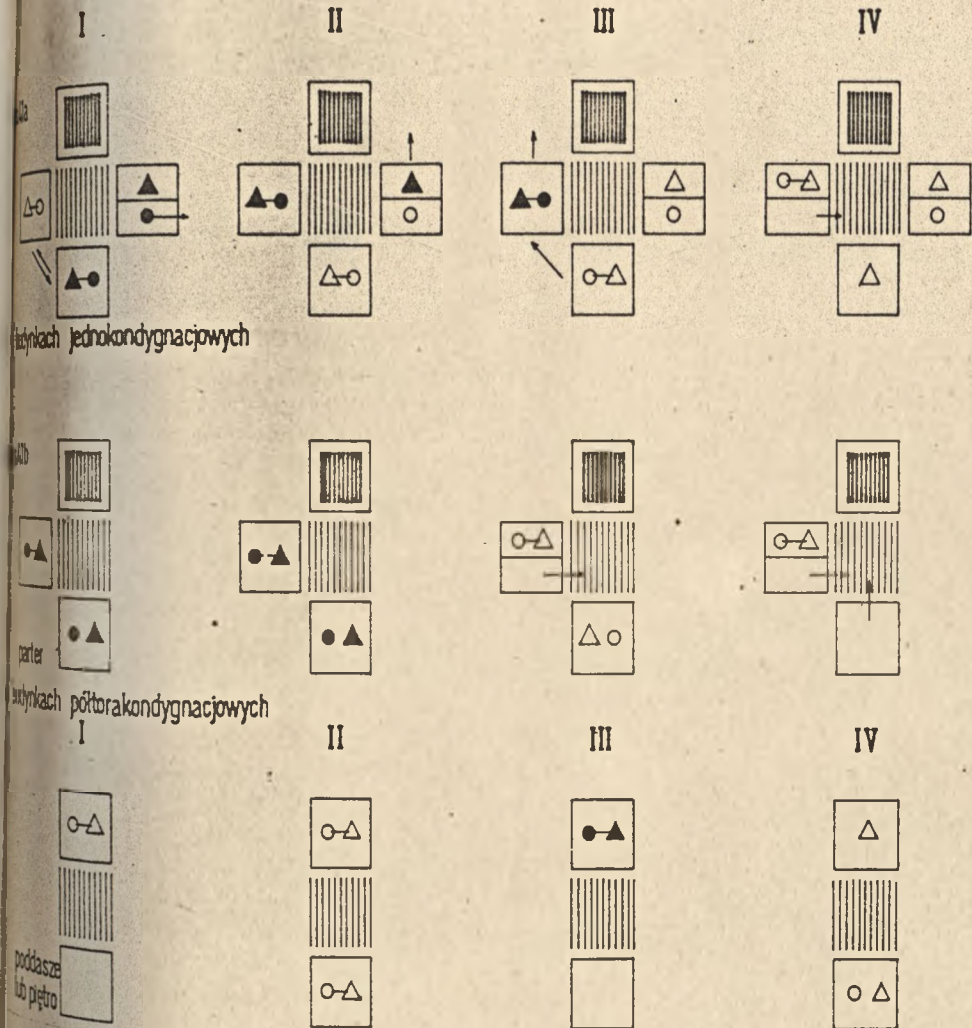
Widzialnej wlicza się pomieszczenia dla pokolenia ustępującego, jeżeli nie jest oczywiście wyizolowane z głównego korpusu budynku. W cyklicznej rotacji rodziny istnieje możliwość zmiennego, długoterminowego użytkowania pomieszczeń indywidualnych, zależnie od wieku i ilości mieszkańców w odpowiednich fazach rozwoju rodziny, /Tab. XXXI/, /96, s. 38-39/ np.: faza nr I do zwolnionego pomieszczenia pokolenia ustępującego wprowadza się spadkobierca lub nowo powstająca rodzina. Zajmują jedno lub obydwa pomieszczenia zwolnione. Pozostałe sypialnie użytkuje właściwa rodzina.

Faza II. Nowo powstała rodzina wraz z dziećmi zajmuje właściwe mieszkanie, łącznie z ewentualnie zamieszkującym rodzeństwem jednego ze współmałżonków. Ich rodzice zajmują pomieszczenia dla pokolenia ustępującego.

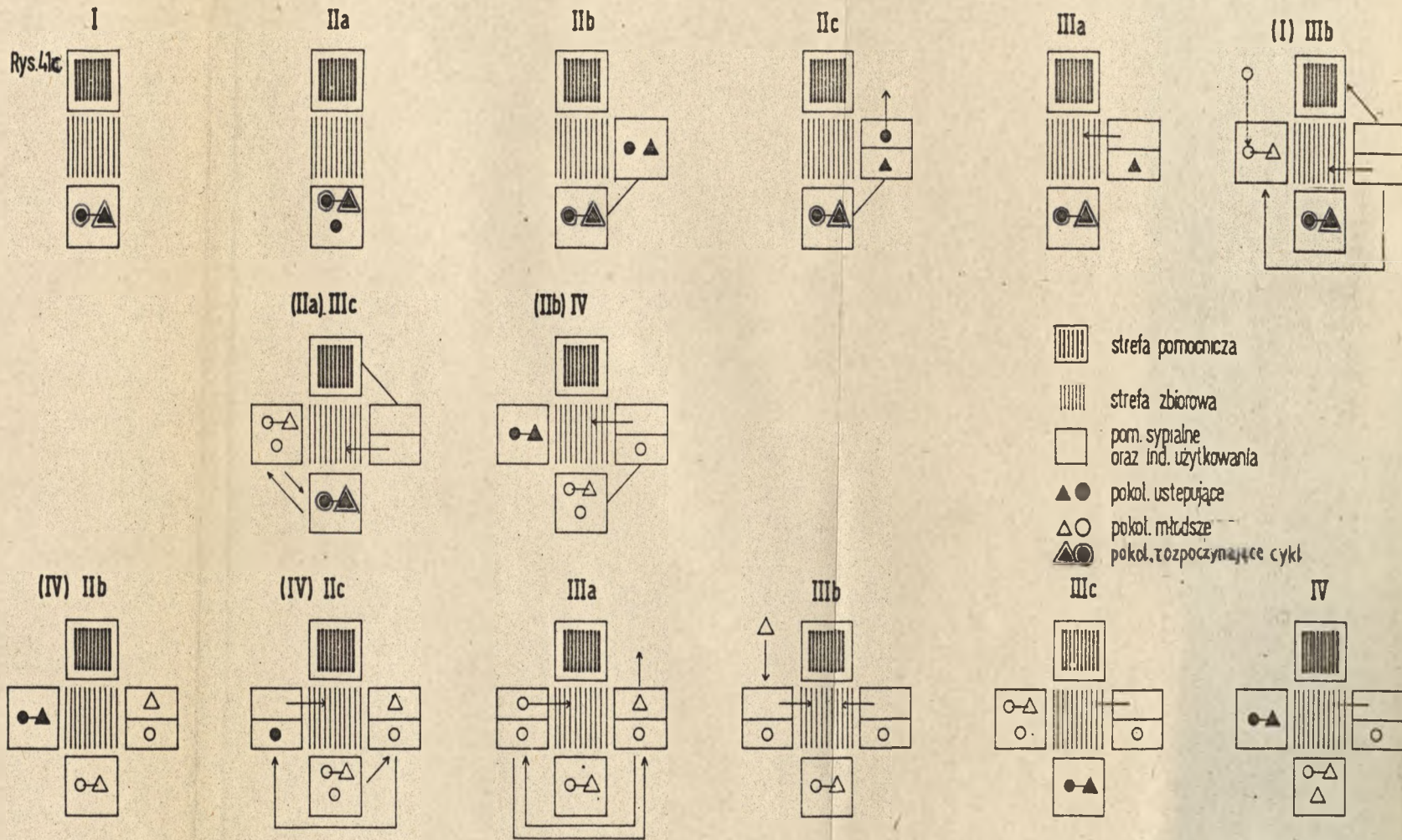
Faza III - pomieszczenia dla pokolenia ustępującego są w całości użytkowane przez najstarszą generację, podczas gdy dzieci podstawowej rodziny nie wymagają jeszcze pomieszczeń indywidualnych. Z chwilą odejścia jednego ze starych rodziców, można jedno ze zwolnionych pomieszczeń włączyć do strefy zbiorowej głównego mieszkania lub przeznaczyć jako sypialnię dla najstarszego dziecka.

Faza IV - pomieszczenia pokolenia ustępującego są zwolnione i mogą być zamieszkiwane przez usamodzielniającą się młodzież, lub jedno z pomieszczeń może być użytkowane w strefie zbiorowej. /Rys. 41 a/. Podobną rotację można zastosować w budynkach półtora i dwukondygnacyjnych /96, s. 40//Rys. 41 b/. Włączenie do zmiany użytkowania międzykondygnacyjnej pokolenia ustępu-

Rotacja użytkowania pomieszczeń wg literatury niemieckiej

Rotacja użytkowania pomieszczeń w cyklu przejścia „małej rodziny” w trójgeneracyjną wg. autora /porównaj rys.3/

ującego wydaje się niekorzystne i w praktyce mało realne. Potwierdza to jeszcze raz przewagę budownictwa jednorodzinnego, jednokondygnacyjnego nad wielokondygnacyjnym. Opisana rotacja wiąże się ze zmiennością użytkowników danych pomieszczeń oraz z możliwością okresowej zmiany funkcji zwalnianych pomieszczeń. Mamy wtedy często przeklasyfikowanie się pewnych pomieszczeń z jednej strefy do drugiej /np. ze strefy indywidualnej do zbiorowej/. Pomieszczenia zwalniane przez pokolenie ustępujące mogą być wykorzystywane okresowo jako:

- sypialnia - pomieszczenie indywidualnego użytkownika dla najstarszego dziecka,
- sypialnia - pomieszczenie dla nowo powstałego małżeństwa,
- pomieszczenie rezerwowe dla wynajmu okresowego /w okresie wakacyjnym lub w sezonie prac polowych/,
- pomieszczenie dla użytku zbiorowego np. dodatkowe pomieszczenie rodzinne, pokój TV lub pomieszczenie gościnne-reprezentacyjne,
- po dokonanych podziale jako zespół pomieszczeń indywidualnych dla usamodzielniającej się młodzieży. /65,s.73/.

Cykliczna zmiana systemu wychowania i socjalizacji dziecka stanowi bodziec dla wewnętrznej elastyczności wnętrza. Np. dziecko w wieku przedszkolnym pozostaje w przestrzeni przeznaczonej dla zabaw i przebywania pod stałą kontrolą matki w strefie zbiorowej w bezpośrednim kontakcie ze strefą pomocniczą /65,s.67/. Równocześnie potrzeba izolacji tych stref może być rozwiązana przy użyciu zmienności mechanicznej przegród. /96,s.37/. W wieku szkolnym dzieci użytkują oddzielny pokój dla zabaw lub

wydzieloną przestrzeń strefy zbiorowej-rodzinnej pozostając pod kontrolą rodziców. W drugim pomieszczeniu mogą sypiać. W późniejszym okresie jedno z tych pomieszczeń może być zamieniane na pomieszczenie indywidualne lub dla prac domowych "suchych", ewentualnie włączonych do strefy zbiorowego użytkownika./96,s.67/. W innej alternatywie dzieci mogą zajmować jeden pokój, podzielny w przyszłości z miejscem dla zabaw i przebywania. W okresie dorastania pomieszczenie dla zabaw i przebywania może być zamieniane w oddzielny pokój. W ten sposób pokój dziecienny dwułożkowy, a nawet trzyłożkowy zostaje podzielony na dwa - trzy pomieszczenia indywidualne./66,s.151/,/96,s.79/. W ramach strefy indywidualnej powinna bowiem istnieć możliwość podziału większych pomieszczeń sypialnych dwu i trzyłożkowych na mniejsze pomieszczenia indywidualne. Do tego podziału może być również włączona przestrzeń wieloużytkowa-komunikacyjna, coraz częściej stosowana w strefach indywidualnych w budownictwie jednorodzinym. /Multi-purpose/. Również pomieszczenie rodziców, stanowiące dotychczas tabu, coraz częściej bywa rozdzielane na oddzielne przestrzenie użytkowe: alkowę sypialną i część mieszkalną - przebywania. /96,s.82-89/.

W podsumowaniu należy stwierdzić, że istnieją potrzeby rozbudowywania strefy zbiorowej i indywidualnej wzajemnym kosztem. W strefie zbiorowej przede wszystkim zmienność mechaniczna zachodzi między ośrodkami spożądzenia posiłków i życia rodzinnego. W pewnych fazach użytkowania powinna istnieć izolacja /wymagania higieny, psychologiczne/, w innych łączność ze względów wychowawczych i socjalnych./65,s.62/. Drugim miejscem

wzmoczonej zmienności jest bariera między ośrodkiem rodzinnym a ośrodkiem reprezentacji - gościnności. W pewnych sytuacjach ośrodki te powinny stanowić całość przestrzenną /np. przy uroczystościach rodzinnych, okazyjnych/ w innych momentach powinny być rozdzielane ruchomą przegrodą /w razie potrzeby wyizolowania użytkowanego ośrodka gościnności od przestrzeni użytkowania wewnątrz-rodzinnego./39,s.131/./Rys.31,3/.

Przy specyfice zamieszkiwania na wsi stały rozdział strefy zbiorowej na część reprezentacyjną i rodzinną pozostawałby zjawiskiem permanentnym. W budynkach o wysokim standardzie użytkowania również pomieszczenia dla oglądania TV /zwłaszcza przy rozwoju stereofonicznych aparatów/ wymagają mobilnego wydzielenia ze strefy zbiorowej.

Elastyczność układów przestrzennych uwarunkowana jest nie tylko czynnikami technicznymi, ale i koncepcją przestrzennego rozdziału międzystrefowego oraz komunikacji. W budynkach rozczłonkowanych, w których układ przestrzeni użytkowej powstaje na zasadzie dodawania pomieszczeń lub ich zespołów, jest mniej podatny na zmiany od zwartych układów halowych./98,s.37-38/. W zasadzie pełna zmienność może być dokonywana jedynie w budynkach jednokondygnacyjnych. Przy rozdziale pionowym na kondygnacje stref użytkowania może zachodzić jedynie częściowa zmienność i to raczej funkcjonalna, a nie techniczna. Daje to w rezultacie podział na budynki z pełnymi lub częściowymi możliwościami elastyczności wewnątrz./57,s.27,77/. Należy stwierdzić, że im bardziej dane pomieszczenie jest wielofunkcyjne, tym bardziej jest podatne na krótko i długoterminową zmienność./98,s.19/.

Podatność techniczna na zmiany jest zależna od układu strefowego budynku. Najmniej bowiem są elastyczne te układy, w których następuje rozdział strefy zbiorowej i indywidualnej najbardziej stabilną strefą pomocniczą. /Rys.41d₃/ . Wtedy zmienność zachodzi jedynie w ramach stref. Również znacznie ograniczona jest elastyczność w budynkach dwuczłonowych tak popularnych w ostatnich latach w budownictwie jednorodzinym.

W budynkach, gdzie komunikacja wydzielona dzieli człon sypialniany od pozostałych stref, w ogóle nie ma elastyczności międzystrefowej. Dlatego też korzystniejsze są układy gdzie zespół sypialniany udostępniany jest ze strefy zbiorowej bezpośrednio lub komunikacją wewnętrzną.^{182/} Należy bowiem podkreślić, że komunikacja wydzielona /szczególnie pionowa/ usytuowana poprzecznie w kierunku możliwej zmienności stanowi niekorzystną barierę dla tych procesów. Najwłaściwszy układ komunikacji przedstawia komunikacja wewnętrzna, przebiegająca wzdłuż styku strefy pomocniczej i pozostałych równoległe do przewidywanej zmienności.

/65,s.149/ /Rys.41d^{5,78}/.

W sumie najkorzystniejsze są te układy, gdzie strefa indywidualna lub jej części /np. gdy jest podzielona/ kontaktują się bezpośrednio z najbardziej podatną na zmiany strefą zbiorową na możliwie jak najdłuższej linii styku. Dla elastyczności międzystrefowej niekorzystny jest układ komunikacji wydzielonej między strefami. Również niekorzystną jest sytuacja, gdy komunikacja wydzielona dzieli strefę zbiorową lub indywidualną na dwie części.

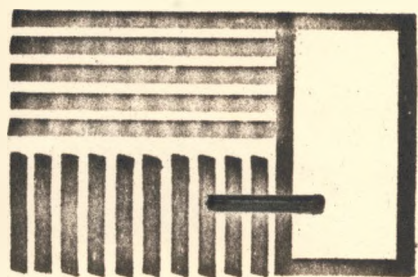
Jak wykazują prace studialne, niekorzystne dla elastyczności

Rys. 41d

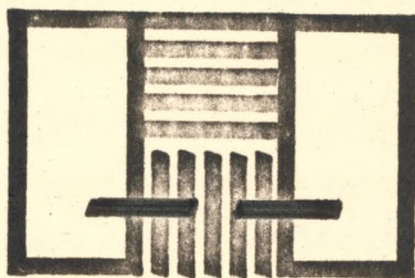
 strefa pomocnicza

 strefa zbiorowa

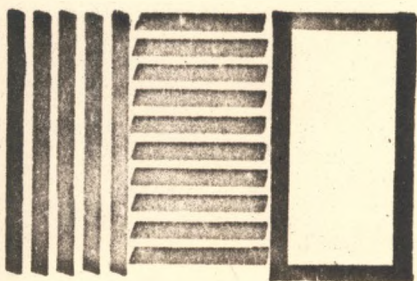
 strefa indywidualna

1

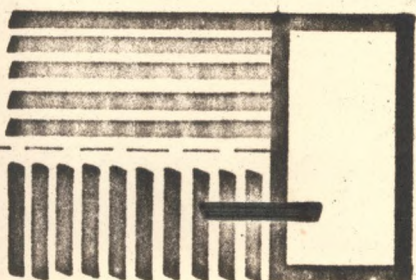
2

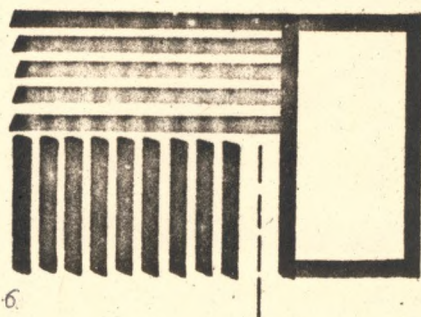
3

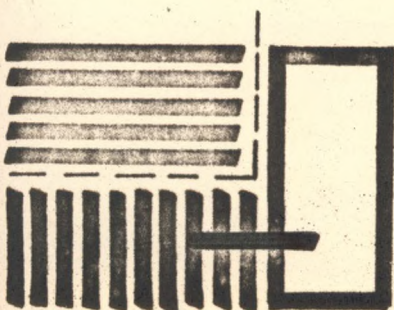
4

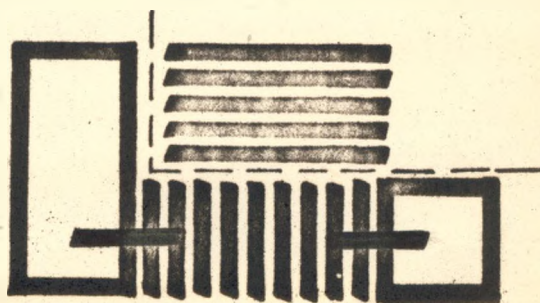
5

6

7

8

okazują się budynki z centralnie usytuowaną strefą pomocniczą, lub rozdzielającą strefę zbiorową na dwie części./65,s.157,208/. /Rys. 40c /. Również w układach atrialnych - pierścieniowych okrężny układ komunikacji wydzielonej utrudnia swobodę zmienności wewnętrznej./199,s.89/. Wszystkie budynki, w których kondygnacje mieszkalne są rozdzielone w płaszczyźnie pionowej mogą jedynie podlegać zmienności użytkowania oraz ograniczonej zmienności mechanicznej w danej kondygnacji. Na małą podatność budynków dwukondygnacyjnych na zmiany składają się:

- stabilny, niepodatny na zmiany /przeważnie murowy/ system konstrukcji wewnętrznej we wszystkich kondygnacjach budynku, a zwłaszcza parteru
- zmniejszony program użytkowy na poszczególnych kondygnacjach
- całkowity rozdział strefy indywidualnej i zbiorowej
- nieintensywne użytkowanie wyższych kondygnacji
- uciążliwość komunikacji pionowej ograniczającej zmienność użytkowania

- konformistyczny typ użytkowników budynków dwukondygnacyjnych. 183/

Jednym z elementów związanych z elastycznością w budownictwie jednorodzinym jest etapowanie budowy i rozbudowa budynków.

Etapowanie jest podyktowane:

- zmiennością składu osobowego rodziny /liczebności i ewentl. struktury/
- cyklicznym wzrostem potrzeb rodziny i jej członków
- potrzebą stopniowego i oszczędnego inwestowania budynku mieszkalnego, ale zato:
- intensywnym użytkowaniem poszczególnych etapów zabudowy,

możliwością pełnego wyposażania poszczególnych etapów budowy. Etapowanie wynika ponadto z niedoskonałości prognozowania stanu liczebności i rozwoju rodziny /zwłaszcza dalszych generacji/ oraz konieczności właściwego rozdziału nakładów na potrzeby produkcyjne i konsumpcyjne w gospodarstwach rolnych. Programowanie etapowania zazwyczaj związane jest z fazowym rozwojem rodziny oraz z jej strukturą. W zasadzie etapowanie wchodzi w rachubę gdy budynek jest wznoszony przez rodzinę pozostającą w pierwszej, na początku drugiej albo w czwartej fazie rozwoju.

Współczesne budownictwo samorzutne jest z zasady niepodatne na zmiany, zwłaszcza techniczne. Tymczasem wśród wcześniej omówionych czynników stanowiących bodziec dla elastyczności dochodzą:

- perspektywiczne przystosowywanie układów przestrzennych do przyszłościowego /nieuniknionego/ wzrostu standardu wyposażenia technicznego w budownictwie wiejskim
- potrzeba podatności układów przestrzennych na progresję przemian tradycyjnych i często anachronicznych form zamieszkiwania. /Takie m.in. dozowanie układów przestrzennych, które stwarzałyby pretekst i bodziec, a nawet zmuszało do zmiany stylu użytkowania/.

Współczesne budynki samorzutne swoją schematyczną, stabilną dwutraktową konstrukcją stanowią zaprzeczenie elastyczności wewnątrz, podział przestrzeni jest wynikiem przesłanek budowlanych a nie użytkowych. Równocześnie rodzina wiejska stanowi tradycyjny typ z cechami konformistycznymi, co jest powodem dodatkowych trudności dla modernizacji, a w tym uelastycznienie

nia układów przestrzennych wewnątrz. Jediną formą zmienności w budownictwie samorzutnym stanowi długoterminowa zmienność użytkowania pomieszczeń. Odnosi się ona do zmiany użytkowania pomieszczeń dla pokolenia ustępującego. Natomiast jednym z elementów zmienności użytkowania jest niekorzystne sezonowe zjawisko "kurczenia się" gospodarstwa domowego w okresie zimowym i rozciągania w okresie letnim na całość zagrody. Wiąże się to z sezonowym użytkowaniem kuchni letniej, zwłaszcza gdy jest ona lokalizowana poza obrębem właściwego mieszkania. Są to zazwyczaj anachroniczne, tradycyjne, często podyktowane trudnościami techniczno-ekonomicznymi procesy zachodzące w zbyt mało zindustrializowanych gospodarstwach rolnych i nie mogą być podstawą programowania.

W podsumowaniu należy stwierdzić, że:

w budownictwie farmowym

- nadal dominuje budownictwo o stosunkowo długim okresie sprawności technicznej, co pociąga za sobą konieczność jego podatności na dynamiczne zmiany potrzeb w zakresie zamieszkiwania
- współczesna tendencja do jednoprzestrzenności w budynkach mieszkalnych umożliwia wszystkie formy wewnętrznej zmienności
- najpodatniejsze na zmiany są budynki jednokondygnacyjne, zwarte z rozdzieloną strefą indywidualną, bezpośrednio związaną ze strefą zbiorowego użytkowania
- budynki wielokondygnacyjne są nie podatne na zmiany, zwłaszcza techniczne oraz zmiany etapowania rozbudowy,

- miejscem największej zmienności technicznej w budynku mieszkalnym jest strefa zbiorowego użytkowania, a zmienności funkcjonalnej pomieszczenie dla pokolenia ustępującego.

w budownictwie samorzutnym - zagrodowym

- mimo znacznych rezerw kubaturowych nie ma warunków dla zmienności technicznej

- jedyny aspekt zmienności we współczesnym budownictwie samorzutnym stanowi długoterminowa zmienność użytkowania.

Parametry powierzchniowe w strefach zbiorowego i indywidualnego użytkowania. /Założenia programu i powierzchni użytkowych.

Wielkości pomieszczeń są zazwyczaj sumą powierzchni ośrodków funkcjonalno-przestrzennych i komunikacji wewnętrznej.

Szczególnie trudne jest wyznaczanie niezbędnej powierzchni w strefie zbiorowej gdzie obok stałych ośrodków należy uwzględnić potrzeby wynikłe z działalności zmiennych nie przypisanych konkretnym powierzchniom. Poza tym należy uwzględniać komunikację wewnętrzną tranzytową /utajoną/.

Rozwiązania takie można wyznaczać albo graficznie metodą kolejnych prób albo w trakcie użytkowania obiektów prototypowych.

Zaprogramowana zmienność przegród i użytkowania może stać się źródłem oszczędności powierzchniowych. Jest to charakterystyczne dla wieloużytkowości pomieszczeń. /zamiast dwóch pomieszczeń wyspecjalizowanych można, uwzględniając nierównoczesność użytkowania ośrodków funkcjonalno-przestrzennych, zastosować jedno pomieszczenie, albo łącząc ośrodki w jednym pomieszczeniu

można zaoszczędzić na komunikacji wewnętrznej, stosując ruchome przegrody między ośrodkami/.

W porównaniu z budynkami typu miejskiego, strefa zbiorowa wykazuje w budownictwie farmowym nadwyżki powierzchniowe, natomiast strefa indywidualna niedobory.

Na podstawie literatury specjalistycznej, badań użytkowania obiektów zrealizowanych oraz prac studialnych wyselekcjonowano niezbędne minimalne wielkości dla ośrodków użytkowania w strefie zbiorowej: /biorąc pod uwagę przeciętną liczebność rodziny trzypokoleniowej 6 osób/.^{184/}

<u>ośrodki</u>	<u>pow. w m²</u>	
ZKp	4,5 - 6,5	
ZSr	16,5	/z komunik. tranzytową/
ZSr	12,0	
ZRp	8,5	
ZTv	8,0	
ZWd	2,6	
ZPs	20,0	
ZPd	4,0	/dla dwojga dzieci/
ZNd	2,1	/dla 1-go dziecka/

W tablicy XXII zestawiono z kolei najczęściej stosowane w budynkach farmowych wielkości pomieszczeń w strefie zbiorowej.

Ośrodek przebywania rodzinnego bez miejsca spożywania posiłków rzadko występuje jako pomieszczenie tak wyspecjalizowane i albo łącznie z ośrodkiem spożywania posiłków składa się na pokój rodzinny /family room/, albo jest elementem jednoprzestrzennej strefy zbiorowej. W niniejszej pracy ośrodek przebywania rodzinnego oznacza wyłącznie grupę siedzeniową dla 6 osób.

Rozwiązania, w których nie ma oddzielnego pomieszczenia ro-

TAB. XXII NAJCZĘSTSZE WIELKOŚCI POMIESZCZEŃ /OSRODKÓW/W STREFIE ZBIOROWEJ I INDYWIDUALNEJ
WG WYBRANYCH ŹRÓDEŁ ZAGRANICZNYCH

Opracowania, normy	Wg D.I.N.	Wg zaleceń niemieckiego A.L.B.	Wg BAUERLI-CHE WOHNHAUSER i innej literatury niemieckiej	WG opracowań studialnych na module 1,25 m W.LANDZETTEL H.HENCKEL	Wg Farm Building Design U.S.DEP. AGRICULTURE	Wg "FLEXIPLAN" 71204 Contemporary Farmhouses U.S.A.	Wg katalogów rozwiązań kanadyjskich	Wg katalogów rozwiązań norweskich	Wg katalogów rozwiązań szwedzkich	Wg niemieckich badań użytkowania budynków wiejskich /opr. T.CH. HANNOWER/
Osrodki pomieszczania/										
Kp /7 osób/	8,0	7,5	6,0-9,5	6,0	11,7-18,0	9,0-11,0	7,0-8,5-10,5	9,0	7,0-9,0	-
Kp+ZSr	24,0 Sr=18,0	24,0 Dolna granica	24,0 Górna granica	13,5-18,0-22,0	18,0-45,0	15,0-20,0-30,0	10,0-13,0-25,0 Sr=7,0-9,0-14,0	18,0-20,0-25,0	23,0-26,0	-
Rp	-	-	16,0 /wg G. DIEDERICHA/	13,5-18,0	-	-	15,0-20,0-25,0	-	13,0-16,0	19,2
Tv	-	-	-	-	-	-	-	-	12,0-15,0	-
Ps pom.gier, zabaw dynamicznych/	-	-	-	-	-	-	20,0 Dolna granica	15,0 Dolna granica	25,0 Dolna granica	-
Strefa "Z" jako całość jedno- i dwustronna	26,0	-	31,5 i 40,7	25,0-28,0-33,0-39,0	-	30,0-45,0-55,0	-	25,0-35,0-45,0	-	32,0
Sr	13,0	15,0-17,0	15,0	13,5	11,0-13,5-15,0	14,0-16,0-17,0	13,5-16,0	10,0-13,0-17,0	12,0-13,0-15,0	15,0
Sd dwułożkowe/	12,0	12,0-13,0	12,0	9,0-13,5 18,0-z wydz. częścią sypialnianą	11,0	11,0	12,0-13,0	8,0-10,0	10,0-12,0	10,9
Si jednołożkowe/	8,0	9,0-10,0	9,0	6,0-9,0	7,5	8,0-10,0	7,0-10,0	6,5-8,0-10,5	7,0-8,5	9,8
So	13,0	-	-	13,5	-	-	-	12,0	-	15,0-17,0
SU.	2x13,0	22,0-25,0	-	27,0-31,5	-	-	-	22,0-24,0	-	24,0-28,0
Strefa "J" jako całość z pom. następującego	5,0	3,5-4,5	5,0	4,5-6,0	3,7-7,0	3,1-6,0	2,7-3,1-7,2	3,5	4,6	4,7
Strefa "J" jako całość z pom. następującego	64,0	62,0 przy niższym standardzie	65,0-77,0 H.HENCKEL G.DIEDERICH	65,6 H.HENCKEL	-	-	-	-	-	40,4 /bez pokolenia ustępującego/

dzinnego i reprezentacji, pomieszczenia mieszkalne-dzinne przewidziane są dla obydwu tych funkcji. Normy i terminologia zazwyczaj pod pojęciem pokój dzienny /mieszkalny/ przewidują ośrodki ZKp +ZSr. Często normy, a nawet i projekty nie przewidują oddzielnego pomieszczenia o charakterze reprezentacyjnym, a funkcja ta jest wliczana do pomieszczenia mieszkalnego dziennego. W jednoprzestrzennej strefie zbiorowej wydziela się aneks dla ośrodka reprezentacji i gościnności. Wymiary pomieszczeń do oglądania TV najczęściej wahają się w granicach 12,0-15,0 m². /poz.bibl.235,241,242,246/. Pomieszczenie dla zabaw i gier dynamicznych wymagają dużych powierzchni i wynoszą co najmniej 25 m², ale bywają zazwyczaj znacznie większe. /poz.bibl.232,242,146/. W sumie strefa zbiorowa jako całość według obliczeń na podstawie niemieckich DIN w budynkach farmowych wynosi najmniej 22% powierzchni użytkowej budynku /99,s.106/. W wyniku niemieckich badań na grupie 70 budynków wiejskich stwierdzono, że udział pomieszczeń strefy zbiorowej w powierzchni użytkowej wynosi przeciętnie około 28% powierzchni użytkowej /99,s.106/. W obydwu przypadkach brano pod uwagę powierzchnie użytkowe bez strefy technicznej i magazynowania długoterminowego. Jeżeli powiększyć przyjętą wg norm DIN powierzchnię użytkową budynku 127 m² o strefę techniczną i magazynowanie, wtedy udział strefy zbiorowej w całkowitej powierzchni użytkowej wyniesie około 15%. 185/

Na wybranych projektach poniżej sprawdzono udział powierzchni strefy zbiorowej w całkowitej powierzchni użytkowej:

Tabl. XXIII.

	pow. użytkowa budynku w m ²	pow. użytkowa strefy zbiorowej w m ²	Rys. %
wg projektu G.Diedericha ^{186/}	164,0	40,0	24 31.3
wg projektu H.Henckla ^{187/} typ F-7,1	105,0	36,0	32 40c
j.w.typ D-9,8	146,0	36,0	23 40d
wg projektu pierścieniowego /W.Landzettela/	162,0	60,0	37 40a
wg projektu H.Heuermanna ^{188/}	99,0	40,0	40 40e

W podsumowaniu można stwierdzić, że istnieje tendencja do wzrostu powierzchni zbiorowej w stosunku do przyjętej normatywnej wg DIN i waha się między 20-30% powierzchni użytkowej całkowitej. Według zaleceń ALB strefa zbiorowa stanowi 19% z całkowitej powierzchni użytkowej./200,s.23/.

W budownictwie samorzutnym do strefy zbiorowej należy wliczyć kuchnię, pokój mieszkalny gościnny /"stołowy" P₂/ oraz ewentl. dodatkowy pokój /Pp/ w osi poprzecznej budynku. Tak obliczając strefę zbiorową, uzyskano podstawowe wielkości przeciętne z dyspersjami dla odpowiednich zbiorów budynku.

Tabl. XXIV.

Zbiory	Kuchnia K	Pokój Pp	Pokój P2
Zbiór I			
\bar{x}	16,5	12,9	18,4
σ	+ 2,8	+ 3,9	+ 2,6
s /x/	+ 0,3	+ 0,7	+ 0,3
Mo	16,5	10,8	17,0

c.d. tabl.XXIV.

Zbiory	K	Pp	P ₂
Zbiór II			
\bar{x}	16,3	14,5	19,4
δ	+ 2,9	+ 4,3	+ 2,9
s / \bar{x} /	+ 0,5	+ 1,1	+ 0,5
Mo	16,6	12,6	19,2
Zbiór III			
\bar{x}	18,3	9,0	20,5
δ	+ 4,8	+ 1,6	+ 3,3
s / \bar{x} /	+ 1,3	+ 1,2	+ 0,6
Mo	15,1	12,6	21,3
Łącznie zbiory			
\bar{x}	16,8	13,3	19,0
δ	+ 3,2	+ 4,0	+ 3,3
s / \bar{x} /	+ 0,2	+ 0,5	+ 0,2
Mo	15,8	11,0	18,5

Średnia wielkość strefy mieszkalnej wynosi dla budynków parterowych 78,0 m². Wliczono w nią kuchnie i wszystkie pomieszczenia przeznaczone do zamieszkiwania, łącznie z sypialniami. Przeciętna wielkość strefy zbiorowej wynosi np. dla budynków parterowych 35-45 m² /tzn. kuchnia i pomieszczenia mieszkalne bez sypialni i pomieszczenia dla pokolenia ustępującego/. Jak widać, różnice między budownictwem samorzutnym a farmowym w bezwzględnych wartościach stref są nieznaczne. /Tabl. XXX i XXIII/.

Należy jednak wziąć pod uwagę, że w budownictwie samorzutnym wliczano całą powierzchnię kuchni do strefy zbiorowej. Jeżeli więc odjąć 9,0 m² na ośrodek P_c wtedy strefa zbiorowa będzie mniejsza, ale z kolei zbliżona do normatywnej DIN /25 m²/. Wg zaleceń ALB /24-26/ dla budynków samorzutnych strefa mieszkalna jako całość została określona wartościami przeciętnymi z dyspersjami:

Tabl. XXV.

	Zbiór I	Zbiór II	Zbiór III	Łącznie zbiory
\bar{x}	78,0	75,2	129,8	83,3
δ	+19,2	+18,2	+30,3	+26,6
$s/\bar{x}/$	+ 2,3	+ 3,8	+ 8,1	+ 2,4

Z oczywistych względów powierzchnia mieszkalna w budynkach dwukondygnacyjnych jest istotnie większa od pozostałej /wliczono bowiem powierzchnie strefy mieszkalnej łącznie z kuchnią dla parteru oraz dodano tę samą wielkość jako powierzchnię piętra/. Wg faktycznego użytkowania powierzchnia ta wynosiłaby dwukrotnie mniej /około 60 m²/. W wyniku konfrontacji rozwiązań samorzutnych i farmowych, analizy przeprowadzonej na licznych rozwiązaniach graficznych i modelowych odpowiednich ośrodków funkcjonalno-przestrzennych dla strefy zbiorowej oraz przyjmując standardowe wyposażenie dostępne na rynku oraz w oparciu o prace studialne w Biurze Studiów i Projektów Budownictwa Miejskiego w Warszawie /poz.bibl.114,129/, Instytutu Wzornictwa Przemysłowego w Warszawie /poz.bibl.113,144/, o niektóre zalecenia E.Neuferta i literatury specjalistycznej, wyznaczono niezbędny program użytkowy oraz powierzchnie użytkowe odpowiednich ośrodków i strefy zbiorowej dla rodziny trzypokoleniowej 5,6,7-mio osobowej./Tabl.XXVII/,XXVI/

Przyjęto za właściwą, koncepcję jednoprzestrzennej strefy zbiorowej otwartej do ośrodka sporządzania posiłków w kuchni, składającą się z ośrodków życia rodzinnego ze spożywaniem posiłków oraz reprezentacji. Zakładając elastyczną zmienność mechaniczną między tymi ośrodkami, zostaną spełnione uwarunkowania

osrodki	elementy wyposażenia																		
SPOŻYWANIE POSIŁKÓW	•	•••••							•									•	jako aneks 8,0-9,0 jako pow. jednostkowa 6,0 jako oddzielny pokój 11,0-12,0
PRZEBYWANIE DZIENNE W RODZINIE BEZ SPOŻ. POŚ.	•	••	••					•	••••										3,6x4,0=14,4 ośrodek życia rodz. ze spoż. posiłków
PRZEBYWANIE, MIEJSCE ZABAW DZIECI																			2,0x2,4=4,8
OŚRODEK NAUKI (DZIECI)		•																	2,0x2,5
OŚRODEK OGLĄDANIA TV	•		••					•										•	3,0x4,0=12,0 2,5x3,5=8,7
OŚRODEK REPREZENTACJI GOŚCINNOŚCI	•		•••					•	••										2,8x3,0=8,4 3,0x4,0=12,0
OŚRODEK HIGIENY OSOB. I WC																		•	4,0 3,0
OŚR. WYPOCZYNKU NOCNEGO I POM. RODZICÓW		••		•	•	••			••									•	3,5x3,5=12,0 15,8 hez łóżka dla dziecka
POM. DLA DZIECI DWUŁOŻKOWE		••		••					••										3,2x3,7=12,0 2,8x4,3=12,0 16,6
POM. INDYWIDUALNE JEDNOŁOŻKOWE	•			•					•	•	•								2,2x3,2=7,0 2,0x3,0=6,0
OŚRODEK WIELOUŻYTKOWY (PRZEB. ZABAWA DZIECI)																			3,0x4,0=12,0
OŚRODEK PRZECHOWYWANIA BIELIZNY CZYSTEJ									••										1,8x1,8=3,2
SYPIALNIA POKOLENIA USTĘPUJACEGO	•	••	••	•		••		•	•										7,0x7,0 14,0
IIGD - CZĘŚĆ DZIENNA - POKÓJ DZIENNY	•	••	••						••										3,0x4,0=12,0
IIGD - CZĘŚĆ NOCNA - SYPIALNIA		••		•		••			••										12,0 8,0=10,0 10,4
IIGD - OŚR. UTRZYMANIA HIGIENY OSOB. Z WC																		•	2,5

Ośrodki funkcyjno- przestrzenne	Standardy powierzchni użytkowej w m ²			Alternatywy strefy			
	niski	wysoki	zalecany	Za	Zb	Zc	Zd
ZKp	8,0	9,0	8,0	.	.		
ZSr	12,0	14,0	14,0	.	.		
ZSr + ZKp	16,5	18,5	18,5			.	.
ZRp	8,0	12,0	10,0
ZPs	4,0	6,0	4,0		.		.
Za <u>Powierzchnia użytkowa</u> pow.uż.+12% na kom.	28,0 31,3	35,0 39,2	32,0 35,8				
Zb	32,0 35,8	41,0 45,9	36,0 40,3				
Zc	24,5 27,4	30,5 34,1	28,5 31,9				
Zd	28,5 31,9	36,5 40,8	32,5 36,4				

psychosocjalne i organizacyjne w stosunku do strefy zbiorowej. Założono, że strefa zbiorowa stanowi równocześnie rozrząd komunikacji wewnętrznej budynku, w związku z czym nie musi być rozdzielana jednoznacznie na poszczególne ośrodki.

S t r e f a i n d y w i d u a l n a. Wielkość strefy uzależniona jest od ilości pomieszczeń sypialnych /indywidualnych/, a przede wszystkim od tego czy do strefy zalicza się pomieszczenie pokolenia ustępującego./Postanowiono nie wliczać tych pomieszczeń jeżeli należą do oddzielnego gospodarstwa domowego/. Program strefy indywidualnej powinien być dostosowany do rotacji stanu ilościowego rodziny, ale zazwyczaj programuje się ją dla zakładanego najwyższego stanu liczebnego w cyklicznej zmienności./Tabl.XXXI/. Programowanie strefy przy założeniu rotacji użytkowania daje możliwość utrzymania oszczędnej ilości pomieszczeń. Przyjmując wielkości sypialni należy wziąć pod uwagę nie tylko funkcje pierwszorzędne jakie spełnia, ale również i funkcje charakterystyczne dla pomieszczeń indywidualnego zamieszkiwania. Również pomieszczenia dla pokolenia ustępującego /P.U./ są poszerzone o powierzchnie dla funkcji mieszkalnych-dziennych. Na podstawie literatury specjalistycznej ustalono minimalne wielkości powierzchniowe dla odpowiednich ośrodków oraz pomieszczeń w strefie indywidualnej:

w m²

Ośrodek wypoczynku nocnego dwułożkowy -	7,2
" " " jednołożkowy -	3,2

JSr /z łóżkiem dla 1-go dziecka/	13,0	m ²
JSr /wyłącznie dwułożkowa/	12,0	"
JSd /dwułożkowy/	12,0	"
JSd " z pow.przebywania dziennego	14,0	"
JSi	6,0 /9,0/	"
JŁa	2,5	"
Wc	1,0	"
JŁ + Wc	3,0	"
JNd /dla 1-go dziecka/	2,0	"
JOw /dla dwojga dzieci	4,5	"
JMc	4,0 - 6,0	
JSo	12,0	
	/jako aneks/	8,0-10,0
P.U. - pomieszczenie przebywania dziennego	12,0	
- łącznie pomieszczenia /sypialnia + część dzienna/	18,6-20,0	

Równocześnie dokonano zestawienia najczęściej stosowanych pomieszczeń w strefie indywidualnej we współczesnych projektach budynków mieszkalnych farmowych./Tabl.XXII/. W budownictwie europejskim na uwagę zasługuje coraz częściej pojawiająca się w strefie indywidualnej przestrzeń wieloużytkowa o równocześnie komunikacyjnym przeznaczeniu. W rozwiązaniach skandynawskich i północno-amerykańskich waha się ona od 16,0 do 37,0 m². /poz.bibl.234/. Często duża powierzchnia dla takiego pomieszczenia wynika nie tyle z potrzeb, ile z ogólnie rozrzutnej koncepcji przestrzennej budynku, lub ze sposobu wykorzystania nadwyżek powierzchniowych na poddaszu lub w kondygnacji przyziemnej.

Strefa indywidualna jako całość, wg obliczeń w oparciu o normy DIN, stanowi 40% powierzchni użytkowej budynku /bez strefy technicznej i magazynowania długoterminowego/ /99,s.106/,

podczas gdy w wyniku niemieckich badań na 70 użytkowanych budynkach przeciętnie wynosiła 34,5% z powierzchni użytkowej. /199,s.106/. Po uzupełnieniu powierzchni użytkowej wg DIN o powierzchnie strefy technicznej magazynowania długoterminowego, strefa indywidualna wynosiłaby 38% powierzchni użytkowej /wraz z łazienką/. Według ALB strefa indywidualna wynosi 30% powierzchni użytkowej./200,s.23/. Na kilku przykładach budynków mieszkalnych farmowych sprawdzono udział strefy indywidualnej w powierzchni użytkowej:

Tabl. XXVIII.

	pow. użytk. budynku w m ²	pow. użytk. strefy indywidualnej w m ²	strefy %	wskaźnik pojemność. %
wg projektu Diedericha bez pom.dla pokolenia ustępującego	164,0	39,0	23	0,5
z wliczeniem pomieszcz. dla pokol.ustępującego	164,0	71,0	42	0,5
wg projektu H.Henckla typ F-7,1	105,0	48,0	45	0,8
j.w., typ D-9,8	146,0	65,6	45	0,6
budynek pierścieniowy W.Landzettela	162,0	43,0	26	0,7
wg projektu H.Heuermanna	99,0	30,0	30	0,7

Wielkość strefy indywidualnej /z pomieszczeniem dla pokolenia ustępującego/ zamyka się przeciętnie w przedziale 30-40% powierzchni użytkowej. Najniższy wskaźnik pojemnościowy wynosi ok.0,5 /również w założeniach ALB i DIN = 0,5 $\frac{\text{sypialn.}}{\text{ilość mieszk.}}$ ^{189/} /.

Analogiczny wskaźnik dla budynków samorzutnych zagrodowych jest niekorzystny i w kilku sprawdzonych wypadkach wynosi 0,2-0,3.

W budownictwie samorzutnym jedynym elementem oczywistym w strefie indywidualnej jest pomieszczenie-sypialnia bezpośrednio dostępna z kuchni /Pb/, sporadycznie występujące pomieszczenia na poddaszu oraz pomieszczenia dla pokolenia ustępującego.

Tak więc strefa indywidualna może być np. dla budynków partementowych przeciętnie:

1. sumą pomieszczeń bez pokolenia ustępującego - 18,4 m²
2. sumą pom.sypialni i pojedynczego pomieszczenia pokolenia ustępującego - 33,8 "
3. sumą jednej sypialni i podwójnego pomieszczenia dla pokolenia ustępującego 50,9 "

/tylko w budynkach typu IVa/Fr pokolenie ustępujące zajmuje aż trzy pomieszczenia lecz wtedy jest to zazwyczaj oddzielne gospodarstwo domowe/. Dla poszczególnych zbiorów z pobranej próby wyznaczono przeciętne wielkości podstawowych pomieszczeń strefy indywidualnej:

Tabl. XXIX.

Zbiory	pom.bezp.związa- ne z kuchnią Pb	Pojed.pom.dla pokol.ustępuj. Kd	Podwójne pom. dla pok.ustęp. Kd + Pd
Zbiór I			
\bar{x}	18,4	15,7	32,1
δ	+ 2,9	+ 3,4	+ 5,0
s / \sqrt{x}	+ 0,3	+ 0,5	+ 1,1
Mo	16,8	16,7	28,5
Zbiór II			
\bar{x}	18,7	14,2	31,5
δ	+ 3,9	+ 3,2	+ 4,5
s / \sqrt{x}	+ 0,8	+ 0,6	+ 1,1
Mo	19,0	14,9	29,2
Zbiór III			
\bar{x}	18,2	17,1	37,8
δ	+ 3,5	+ 4,4	+ 7,0
s / \sqrt{x}	+ 0,7	+ 1,1	+ 3,5
Mo	18,0	14,8	11,2
Łącznie zbiory			
\bar{x}	18,4	15,4	32,5
δ	+ 3,3	+ 3,6	+ 5,2
s / \sqrt{x}	+ 0,3	+ 0,3	+ 0,8
Mo	17,0	15,0	28,9

ZBIORY	ZBIOR I						ZBIOR II				ZBIOR III		U w a g i
	IPr	IIPr	IIIaPr	IIIbcPr	IVPr	IVaPr	IS	IIS	IIIS	IVS	IPtr	IIPtr	
Strefa zbiorowa / ośrodku ZSr + ZRp/	34,8	45,2	35,2	27,4	45,2 <u>35,2</u>	41,4	39,2	35,2	27,8 /45,6/	27,8 /49,2/	35,2 /70,4/	35,2 /70,4/	W nawiasach / / suma powierzchni wszystkich kondygnacji zamieszkałych.
strefa zbiorowa bez 9 m ² pow.dla ośrodka PPc	23,8	36,2	26,2	18,4	36,2 <u>26,2</u>	32,4	30,2	26,2	18,8 /36,6/	18,8 /40,2/	26,2 /61,4/	26,2 /61,4/	
strefa zbiorowa bez pomieszczenia kuchni	17,4	17,4	21,4	10,0	31,4 <u>21,4</u>	31,4	21,4	21,4	10,0 /27,8/	10,0 /31,4/	21,4 /42,8/	21,4 /42,8/	W budynkach typu IVPr druga pozycja podkreślona oznacza powierzchnię bez uwzględnienia pomieszczenia Pp.
Strefa mieszkalna /pomieszczenia zbiorowego i indywidualnego użytkowania	69,8	69,8	74,0	76,0	84,0	90,1	60,8	70,4	73,4	78,6	113,2	134,6	
Strefa indywidualna /pom.Pb oraz 1 pom.Pd pokolenia ustępującego	34,8	37,8	17,4	31,2	27,4	27,4	21,4	35,2	27,8	29,4	17,4 /34,8/	32,1 /63,4/	
Strefa indywidualna Syp.Pb+2 pom.pok. ustępującego	-	-	-	48,6	48,8 <u>38,8</u>	48,8	56,6	56,6	45,6	50,8	52,6/	53,5/	
II G.D.	-	-	-	31,2	31,4	31,4	35,2	35,2	27,8	28,4	- /35,2/	- /35,2/	W nawiasach ewentualnie II G.D. na II kondygnacji
Strefa indywidualna z 1 pom. pokolenia ustępującego oraz pom. na poddaszu	34,8	34,8	-	27,4	27,4	27,4	31,4	35,2	27,8	-	-	-	

ilość pokoleń		3 pokolenia					2 pokolenia					uwagi:	
ilość czł. rodziny		7 osób			6 osób		5 osób	5 osób			4 osoby		
dzieci: zeni: gospodarstw: w kolejności urodzi dziecka		I	II	III	I	II		I	II	III	I		II
fazy rozwoju rodziny	I	■□■	■□■	■□	■□■	■□	■□	□	□	□	□	□	przy założeniu, że rodzice przeszli do pom. na dożywocie, a pierwszy potomek wchodzić w stan małż. zajmuje syp. 2-os.
	IIa	■□■	■□■	■□	■□■	■□	■□	□	□	□	□	□	
	IIb	■□□ ⊕	■□□ ⊕	■□□ ⊕	■□□ ⊕	■□□ ⊕	■□□	□□ ⊕	□□ ⊕	□□ ⊕	□□ ⊕	□□ ⊕	□□ ⊕
	IIc	■□ ⊕ □	■□ ⊕ □	■□ ⊕ □	■□□□	■□□□	■□□	□ ⊕ □	□ ⊕ □	□ ⊕ □	□□□	□□□	najpełniejszy skład rodziny
	III	■□□□	■□□□	■□□□	■□□□	■□□□	■□□	□□□□	□□□□	□□□□	□□□	□□□	największe rozdrobnienie strefy indywidualnej
	IV	■□□□	←□□□	←□□	■□□□	←□□	←□□	←□□□□	←□□□□	←□□	←□□□□	←□□	←□□
niezbędny program w buryniku part. bez poddasz		■□ ⊕ □	■□ ⊕ □	■□ ⊕ □	■□ ⊕ □	■□ ⊕ □	■□□	□ ⊕ □	□ ⊕ □	□ ⊕ □	□ ⊕ □	□ ⊕ □	
niezbędny program w budynku z poddaszem mieszk. lub piętrem		■□ ⊕ □	■□ ⊕ □	■□ ⊕ □	■□ ⊕ □	■□ ⊕ □	■□□	□ ⊕ □	□ ⊕ □	□ ⊕ □	□ ⊕ □	□ ⊕ □	
największy program w danych grupach liczebności rodzin			■□ ⊕ □	■□ ⊕ □		■□ ⊕ □	■□□		□ ⊕ □	□ ⊕ □		□ ⊕ □	

oznaczenia :

- rodzice + dziecko do 2 lat razem
- ⊕ dziecko w wieku 4-12 lat z rówieśnikiem
- dzieci w wieku od 12 lat oddzielnie
- młodzi i dorośli samotni oddzielnie
- młode małżeństwa - sypialnia dwuosobowa
- pokolenie ustępujące - sypialnia dwuosobowa z możliwością podziału
- jedno z członków pokolenia ustępującego - sypialnia dwu- lub jednoosobowa

Ośrodki funkcjonalno-przestrzenne		Struktura rodzin			3 pokolenia									2 pokolenia		Pokolenie ustępujące		Program piętra lub poddasza				Minimalny program sypialni na parterze			
		liczebność rodzin			7			6			5			5,4		4									
		STANDARDY pow. użytkowej w m ²		zalecany	Ja ₇	Jb ₇	Jc ₇	Ja ₆	Jb ₆	Jc ₆	Ja ₅	Jb ₅	Jc ₅	Ja _{5,4}	Jb _{5,4}	Jc _{5,4}	II G.D.	P.U.	Pdd ₃	Pdd ₃	Pdd ₃	Pdd ₂	Pdd ₂	Jsp ₁	Jsp ₂
1.	JSr	13,0	15,0/13,0	13,0	
2.	JSd	12,0	14,0	14,0	
3.	JSi	6,0	8,0	7,0	
4.	JSo	14,0	16,0	14,0	
5.	JOw	12,0	16,0	12,0	
6.	JŁa	Ła+Wc	3,0	4,5	3,5	
7.		Ła,Wc	3,5	5,0	4,5	
8.	P.U.	20,0 /12+8/	24,0 /14+10/	22,0 /13+9/	
9.	IIGD	So	9,0	12,0	10,0	
10.		Sr	14,0	18,0	16,0	
11.		Pc	4,5	3,5	3,5	
12.		Ła+Wc	2,5	3,5	3,5
13.		Mk	2,0	3,0	3,0
Ja7	pow. użytkowa pow. uż.+12%	48,5	56,0	52,5																					
		54,3	62,7	58,8																					
Jb7		54,5 61,0	64,0 71,6	60,5 67,7																					
Jc7		66,5 74,4	80,0 89,0	72,0 80,6																					
Ja6		38,5 43,1	48,0 53,7	45,5 50,9																					
Jb6		48,5 54,3	56,0 62,7	53,5 60,2																					
Jc6		60,5 67,7	72,0 80,6	65,5 73,3																					
Ja5		38,5 43,1	42,0 47,0	38,3 43,1																					
Jb5		42,5 47,5	50,0 56,0	46,5 52,0																					
Jc5		54,5 61,0	66,0 73,0	58,8 65,8																					
Ja5,4		34,0 38,0	39,5 44,2	37,5 42,0																					
Jb5,4		48,5 54,3	56,0 62,7	50,5 56,7																					
Jc4		28,0 31,3	31,5 35,2	30,5 36,5																					
IIGD		31,0 34,7	41,0 45,9	36,0 40,3																					
P.U.		23,0 25,7	28,5 31,9	25,5 30,6																					
Pdd3		21,0 23,7	26,5 29,6	24,5 27,4																					
Pdd3		21,0 23,5	29,5 31,9	24,5 27,4																					
Pdd3		33,0 36,9	44,5 49,8	36,5 40,8																					
Pdd2		15,0 16,8	20,5 22,9	17,5 19,6																					

Jeżeli dodać powierzchnie pomieszczeń na poddaszu, to wielkość strefy wynosiłaby 31,7 m² bez pomieszczeń pokolenia ustępującego. Sypialnia Pb wyraźnie przekracza wielkością przeciętne zagraniczne, natomiast sypialnia dla pokolenia ustępującego wydaje się pozostawać w normie.

Strefa indywidualna jako całość w budynkach samorządnych jest znacznie mniejsza od przeciętnych zagranicznych. /Tabl. XXX i XXVIII/. W wyniku przeprowadzonych rozważań teoretycznych, literatury specjalistycznej, konfrontacji rozwiązań samorządnych i farmowych oraz studiów graficznych ustalono program i parametry powierzchniowe poszczególnych ośrodków /pomieszczeń/ strefy indywidualnej dla odpowiednich liczebności rodzin dwu i trzypokoleniowych. /Tabl. XXXI i XXXII/.^{190/}

Budynek mieszkalny jako całość użytkowa /Parametry powierzchniowe - założenia/.

Budynek scharakteryzowano wielkościami kubaturalnymi, powierzchnią użytkową oraz powierzchnią zabudowy. Zestawiono najczęściej stosowane i zalecane wielkości powierzchni użytkowych dla budynków farmowych:

Tabl. XXXIII.

Według DIN	127,0
" ALB	139,0 - 164,0
" projektów studialnych na module 1,25 m	124,0 - 146,0 - 166,0
" badań terenowych niemieckich	124,0 - 165,0 /jako przeciętną przyjęto 150,0/

Według W.Landzettela			
/Landliches Wohnen/	131,3 - 152,2	/licząc najmniejsze alternatywne pom. dla pok.ustępuj./	
" G.Diedericha	151,0		
" Farm Building Design	133,2 - 178,2		
" "Flexiplan" 71.204	120 - 205,9	/licząc najmniejsze i największe człony/	
" Katalogów szwedzkich	95,0 - 135,0		
" " norweskich	101,7 = 110,8	oraz	
	128,0	/2 gosp.dom.górna granica	
	158,0/.		

Wszystkie z wymienionych wielkości /oprócz projektu G.Diedericha/ przewidują częściowe podpiwniczenie dla strefy technicznej i są liczone bez powierzchni garażu oraz magazynowania zapasów długoterminowych. Często, zamiast podpiwniczenia występuje oddzielny dodatkowy budynek gospodarczy-towarzystający. Według ALB całkowita powierzchnia użytkowa budynku o średnim standardzie powierzchniowym, bez garażu wynosi około 217 m² i wynosi to około 13% więcej w stosunku do odpowiadającego budynku typu miejskiego./200,s.23-24/. Powierzchnia użytkowa budynku wiejskiego jest większa od budynków miejskich /dla jednakowej liczebności rodzin/ o pomieszczenia specyficzne w strefie pomocniczej oraz pomieszczenia dla pokolenia ustępującego. /200,s.24/. Nawet bowiem przy założeniu zbliżonej liczebności rodzin dwu i trzypokoleniowych, **przestrzenie** dla pokolenia ustępującego są zazwyczaj dwupomieszczeniowe.^{191/} Daje to według badań terenowych niemieckich przeciętnie 9% różnicy./99,s.102/. W praktyce jednak budynki jednorodzinne typu miejskiego posiadają inne dodatkowe pomieszczenia, jakie nie przyjęły się

jeszcze powszechnie w budownictwie wiejskim. /pomieszczenia dla gier dynamicznych, hobby, TV i inne/. Podstawowe wskaźniki przeliczeniowe powierzchni użytkowej na 1 osobę wynoszą: wg DIN 21,5 m² na osobę, wg badań terenowych przeciętnie wypada 26,8 m² na jedną osobę, /99,102/, wg projektu G.Diedericha 20 m² na osobę /39,s.134/, a wg założeń ALB 27,3 m² na osobę /200,s.23/, biorąc pod uwagę rodzinę 8-mio osobową. 192/

Dla budownictwa samorządowego obliczono przeciętne wielkości z dyspersjami w odpowiednich zbiorach budynków i łącznie:

Tabl. XXXIV.

Zbiory	pow.użytk. /bez pom. magazynow. techniczn. i garażu/ w m ²	powierz. zabudowy w m ²	kubatura całkowita w m ³	długość w mb	szer. w mb
Zbiór I					
\bar{x}	104,7	123,8	611,5	12,8	9,5
δ	+ 23,1	+ 20,8	+ 145,8	+ 1,5	+ 0,6
s / \bar{x} /	+ 2,7	+ 2,4	+ 17,5	+ 0,1	+ 0,07
Zbiór II					
\bar{x}	124,7	121,4	786,0	12,3	9,8
δ	+ 23,9	+ 18,9	+ 135,2	+ 1,4	+ 0,6
s / \bar{x} /	+ 4,0	+ 3,1	+ 22,8	+ 0,2	+ 0,11
Zbiór III					
\bar{x}	201,8	113,6	1054,0	10,6	10,6
δ	+ 55,2	+ 19,3	+ 253,3	+ 1,1	+ 0,9
s / \bar{x} /	+ 14,7	+ 5,1	+ 67,7	+ 0,2	+ 0,2
Łącznie zbiory					
\bar{x}	122,1	121,9	715,0	12,4	9,7
δ	+ 41,9	+ 19,7	+ 215,4	+ 1,6	+ 0,7
s / \bar{x} /	+ 3,8	+ 1,8	+ 19,8	+ 0,1	+ 0,07

Do kubatury zbiorów I i II wliczono 30% kubatury poddasza.

TAB. XXXV ROZDZIAŁ POSZCZEGÓLNYCH ELEMENTÓW SKŁADOWYCH /UŻYTKOWYCH/ ORAZ CECH OGÓLNYCH W BUDYNKACH - REPREZENTANTACH

ZBIORY BUDYNKÓW Typy budynków -reprezentantów.		Z b i ó r I															Z b i ó r II				Z b i ó r III				U w a g i								
		I Pr			II Pr			IIIa Pr			IIIbc Pr			IV Pr			IVa Pr			IS	IIS	IIIS	IVS	IPtr		IIPtr							
Stopień podpiwniczenia w %		%0	%50	%100	0%	50%	100%	0%	50%	100%	0%	50%	100%	0%	50%	100%	0%	50%	100%	100%	100%	100%	100%	0%	100%	0%	100%						
Powierzchnia zabudowy	m2		130,6			130,6						105,2				113,7						130,6						105,2			106,1		
Powierzchnia użytkowa parteru	m2		105,0			104,4						84,0				89,4						104,0					102,2	84,0	83,4	90,4	104,4	79,3 /158,6/	81,5 /163,0/
Faktyczna pow. użytkowa budynku bez magazynowania długoterminowego i strefy technicznej oraz poddasza	m2		105,0			104,4						84,0				89,4						104,0					102,2	122,0 do 143,4	107,0 do 121,0	115,0 do 132,8	130,9 do 140,0	110,0	113,0
Kubatura całości budynku	m3	625,8	769,4	911,1	625,8	769,4	911,1	499,6	614,4	730,6	543,0	669,0	793,0	625,8	769,1	911,1	625,8	769,4	911,1	730,6 /772,6/	730,6 /772,6/	793,0 /638,0/	911,1 /950,8/	683,0	914,6 /955,0/	689,6	922,4 /961,0/						
Kubatura 100% użytecznego poddasza na cele mieszk. 30 % nieużytkowego	m3		182,0			182,0						143,0				156,0						182,6					182,6	143,0	143,0	156,0	182,0		
	m3		52,0			52,0						41,0				46,0						52,0					52,0	41,0	41,0	46,0	52,0	52,0	53,0
Kubatura piwnic przy 100 % podpiwniczenia	m3		287,3			287,3						231,4				250,1						287,3					287,3	231,4 /273,0/	231,4 /273,0/	250,1 /295,6/	287,3 /325,0/	231,4 /273,0/	233,4 /272,0/
Kubatura najniższej kondygnacji nadziemnej /parteru/	m3		391,8			391,8						315,6				341,1						391,8					391,8	315,6	315,6	341,1	391,8	315,6	318,3
Udział w powierzchni użytkowej i zabudowy	konstrukcji	%	18,3			18,3						20,2				21,4						18,3					16,5	19,9	20,0	19,7	20,3	22,3	23,2
	komunikacji wydzielonej	%	21,0			16,3						11,4				15,5						9,5					13,7	18,3 /12,6/	17,4 /11,6/	16,6 /1,20/	15,3 /10,8/	10,0	13,6
	strefy pomocniczej-gospodarczej	%	12,0			16,7						0,60				10,5						9,5					6,3	16,4 /20,0/	4,4 /34,0/	7,0 /26,0/	14,2 /41,0/	20,0 /41,0/	4,4 /30,0/
	strefy mieszkalnej	%	66,0			67,0						88,0				74,0							81,0					88,0	71,0	84,0	81,0	75,0	70,0

W nawiadach powierzchnia użytkowa parteru i piętra bez powierzchni poddasza.

W budynkach zbioru II doliczono do powierzchni użytkowej pow.K1 oraz pom. dla pokolenia ustępującego w kond.przyziemnej.

W nawiasach kubatura przy wysokości kondygnacji przyziemnej równej 2,40 m /w świetle/.

W budynkach zbioru III przyjęto dach namiotowy z poddaszem nieużytkowym.

Wysokość piwnic 2,0 /w świetle/ W nawiasach kubatura piwnic przy wysokości 2,4 m /w świetle/

Przyjęto wysokość kondygnacji 2,5 m /w świetle/.

W nawiasach powierzchnia komunikacji po odliczeniu pow. na spiżarnię i łazienkę.

Strefa pomocnicza z łazienką bez pow. kuchni i komunikacji wydzielonej./W nawiasach pow. strefy P po wliczeniu pow.Sp.La.

W wyniku opracowanych alternatywnych powierzchni wszystkich stref użytkowania budynku ustalono najmniejsze powierzchnie użytkowe budynków mieszkalnych dla rodziny trzypokoleniowej 6-cio osobowej zakładając wskaźnik pojemnościowy w strefie indywidualnej 0,5. /Tabl. XXI, XXXII, XXVII/.

<u>O najniższym standardzie:</u>	JSo	PU	II GD
123,3 + 12% na komunikację	138,0 m ²	149,2	159,0
jeżeli doliczyć powierzchnię suszarni, skład sprzętu sportowego i komunikacyjnego 14 m ² otrzymujemy	153,7	164,9	176,7
Łączna powierzchnia /z garażem i mag. odpadów stałych	172,0	182,9	194,7
Z tego pow. użytkowa o charakterze mieszkalnym /bez strefy techn., składu sprzętu sportowego i garażu/	97,3	107,3	117,8
Łącznie z 12% na komunikację co daje 18 m ² /osobę	108,9	120,1	131,9
Całkowita powierzchnia na 1 osobę	23 $\frac{m^2}{osob.}$	24 $\frac{m^2}{osob.}$	26 $\frac{m^2}{osob.}$
Na piwnice wypada	30 m ²		
Jeżeli wziąć pod uwagę zalecane wielkości to odpowiednio otrzymujemy 148,0 + 12%	166,7	176,9	189,2
jeżeli dodać 14 m ² otrzymamy	180,4	192,6	203,9
z powierzchnią na garaż	198,4	215,6	221,9
z tego pow. użytkowa o charakterze wyłącznie mieszkalnym =	114,5	121,1	135,5
+ 12% na komunikację	128,2	135,6	151,7
daje to	21,3 $\frac{m^2}{osob.}$		
Z całej pow. wskaźnik wynosi	27 $\frac{m^2}{osob.}$	29 $\frac{m^2}{osob.}$	31 $\frac{m^2}{osob.}$
Na piwnicę wypada 40,5 m ²			

Przy najwyższym standardzie, tzn. najszerszym programie powierzchniowym odpowiednio otrzymujemy:

	JSo	PU	II GD
Jeżeli dodać 12% na komunikację otrzymujemy	189,9	203,8	217,8
Jeżeli dodać 14 m ² to mamy	203,9	217,2	231,8
Z powierzchnią na garaż	222,1	236,2	250,8
Z tego na pow. użytkową o charakterze mieszk. wypada	132,5	145,0	157,5
Łącznie z dod. 12% na komunikację wypada	148,4	162,4	227,5
co daje 24 m ² /osobę			
Z całej pow. otrzymujemy wskaźniki	31 $\frac{\text{m}^2}{\text{osobę}}$	33 $\frac{\text{m}^2}{\text{osobę}}$	36 $\frac{\text{m}^2}{\text{osobę}}$
Na piwnicę wypada 42,0 m ²			

W wyniku zestawu odpowiednich wartości powierzchni użytkowej wszystkich stref można było teoretycznie podać kilka przykładowych kombinacji budynków mieszkalnych w trzech standardach użytkowych i różnych typach układów przestrzennych. /Tabl.

XXXVI/.

Budynek jednokondygnacyjny bez podpiwniczenia, w alternatywie z łącznikiem i bez łącznika, budynek półtora i dwukondygnacyjny bez podpiwniczenia i z podpiwniczeniem, w alternatywie z łącznikiem i bez łącznika, budynek z kondygnacjami pionowo przesuniętymi bez poddasza i z poddaszem oraz budynek z kondygnacją przyziemną, dostosowaną do stałego pobytu ludzi. Dokładne wyliczenie wszystkich powierzchni /możliwe do uchwycenia w pracy na podstawie odpowiednich tablic/ uzmysławia jakiego rzędu powierzchnie użytkowe i zabudowy są niezbędne dla pełnego programu budynków zagrodowych. Według tabeli wynika, że naj -

mniejsza powierzchnia zabudowy dla budynków parterowych nie podpiwniczonych dla rodziny trzypokoleniowej wynosi ok. 170 m², a dla rodziny dwupokoleniowej około 150 m², natomiast w budynkach parterowych z częściowym podpiwniczeniem dla rodzin trzypokoleniowych wynosi ok. 130 m², a dla rodzin dwupokoleniowych około 115 m². Budynki półtorakondygnacyjne i dwukondygnacyjne mają odpowiednio mniejsze powierzchnie zabudowy: budynki bez podpiwniczenia wynoszą 150 m² powierzchni zabudowy, a budynki podpiwniczone około 115 m² powierzchni zabudowy /bez względu na strukturę rodziny/. Powierzchnia zabudowy budynków z kondygnacjami przesuniętymi dla rodzin trzypokoleniowych wynosi około 130 m², a dla rodzin dwupokoleniowych około 120 m². Natomiast powierzchnia zabudowy budynku z kondygnacją przyziemną wynosi około 125 m².

Analizując tabelę XXXV należy stwierdzić, że powierzchnia użytkowa budynków samorzutnych jest mniejsza od niezbędnej teoretycznie wyliczonej i od przeciętnych zagranicznych. Dopiero właściwy obraz potrzeb sygnalizuje powierzchnia faktycznie użytkowana w budynkach zbioru II/S. Natomiast kubatury budynków są znacznie większe od rozwiązań zagranicznych, np. projekt budynku G.Diedericha o pow. użytkowej 165 m² posiada kubaturę 650,0 m³, a budynek typu I/Pr o pow. 130 m² posiada kubaturę 911,1 m³.

Kubatury piwnic, a zwłaszcza poddasza przedstawiają nie wykorzystane rezerwy użytkowe./Kubatura poddasza zdatnego dla celów mieszkalnych wynosi 140-180 m³/. Udział powierzchni pomocniczej

w powierzchni użytkowej jest zaniżony, natomiast zawyżony jest udział konstrukcji w powierzchni zabudowy.

Porównując wartości przestrzenne budynków samorzutnych z opracowanym programem wzorcowym należy stwierdzić, że wszystkie budynki posiadają niedobory powierzchniowe w kondygnacjach, nadających się do stałego pobytu ludzi.

W podsumowaniu można przyjąć

procentowy udział stref i komunikacji wydzielonej /lub wewn. tranzytowej/ w teoretycznie wyliczonej /str.259-260/ powierzchni użytkowej budynku bez powierzchni garażu i narzutu 14 m²:

Strefy	J/So/	P.U.	II GD	Standard
P	22	21	19	niski
T	18	16	15	
J	28	20	17	
Z	20	18	17	
PU	-	13	-	
II GD	-	-	20	
KOM	12	12	12	zalecany
P	23	21	19	
T	19	17	18	
J	27	18	16	
Z	19	18	16	
PU	-	14	-	
II GD	-	-	19	wysoki
KOM	12	12	12	
P	26	24	22	
T	19	18	17	
J	25	15	15	
Z	18	17	16	
PU	-	14	-	wysoki
II GD	-	-	18	
KOM	12	12	12	

IV.

ANALIZA PORÓWNAWCZA MODELI-REPREZENTANTÓW
BUDOWNICTWA SAMORZUTNEGO O ZRACJONALIZOWANEJ
PRZESTRZENI UŻYTKOWEJ W UJĘCIACH WARIANTOWYCH

Racjonalizacja przestrzeni użytkowej modeli-reprezentantów
założenia.

Celem zrationalizowania obiektów-reprezentantów było:

- porównanie wartości użytkowej poszczególnych modeli budynków mieszkalnych poprzez wprowadzenie elementów stałych porównania /jednakowych parametrów użytkowych dla rodziny 6-cio osobowej trzypokoleniowej/.
- sprawdzenie możliwości dostosowania obiektów terenowych do strefowego grupowania przestrzeni użytkowej.
- ocena podatności istniejących układów konstrukcyjno-przestrzennych na zmiany: w procesie form zamieszkiwania, w programie użytkowym, w standardzie wyposażenia technicznego.
- sprawdzenie czy istnieją i w jakich typach budownictwa możliwości adaptacji zrationalizowanej przestrzeni mieszkalnej.
- sprawdzenie rezerw kubaturalnych dla ekonomicznego zagospodarowania przestrzeni użytkowej.

Przy przeprojektowaniu obiektów reprezentantów przyjęto ograniczenia:

- program dla rodziny trzypokoleniowej 6-7-mio osobowej^{193/}
z rotacją użytkowania pomieszczeń indywidualnych
- dostosowanie programu przestrzennego do powierzchni zabudowy i kubatury obiektów-reprezentantów
- przyjęcie układu konstrukcyjnego dwutraktowego ściennego /przy całkowitej swobodzie stosowania podciągów/
- ścisłe rygory przestrzegania przyjętych parametrów powierzchniowych dla podstawowych ośrodków prac strefy pomocniczej

- oraz pomieszczeń strefy indywidualnej z pozostawieniem swobody dla powierzchni strefy zbiorowej i komunikacji
- nawiązanie do istniejącej dyspozycji przestrzennej, udostępnienia budynku ze stref produkcyjnej i publicznej siedliska oraz powiązań kuchnia - pozostałe pomieszczenia.
- założenie wyposażenia w podstawowe instalacje wodno-kanalizacyjne oraz możliwość stosowania zarówno tradycyjnego wielopieczowego jak i centralnego ogrzewania pomieszczeń.
- przy przyjętych założeniach zastosowanie wniosków projektowych wyprowadzonych z poprzedniej części pracy
- nawiązując do przyjętego wcześniej modułu liniowego 0,90 mb i powierzchniowego 0,8 m², rozwiązanie powierzchni użytkowych na powyższych modułach
- nawiązanie do samorodnych zasad umieszczania odpowiednich ośrodków na danych kondygnacjach /pomieszczenia pokolenia ustępującego, sypialni rodziców na parterze/
- lokalizacja łazienki na granicy stref pomocniczej i indywidualnej
- możliwie jak największa koncentracja pomieszczeń z wyposażeniem w armaturę wodno-kanalizacyjną
- zapewnienie prawidłowego oświetlenia naturalnego możliwie wszystkim pomieszczeniom - ośrodkom, a spiżarniom-szafom wentylacji grawitacyjnej,
- zastosowanie podzielności pomieszczeń sypialnych dwułożkowych na dwa mniejsze pomieszczenia indywidualne poprzez wielkość i układ pomieszczeń względem pozostałych. Wielkości przyjęto w modułach M.

S t r e f a p o m o c n i c z a /P/.

1. łączna długość warsztatów prac codziennych i okresowych 13 M /z tego dla ośrodka Pc - 5 M, a dla ośrodka Pm 8 M/
Ośrodka prac suchych Ps nie przewiduje się w strefie pomocniczej.
2. ośrodek magazynowania zapasów podręcznych PMk oraz częściowo zapasów suchych PMS 4-6 M
3. śluza brudu PŚl 3-5 M
4. łazienka /Ła/ 5-6 M
5. klatka schodowa jednobiegowa 3-4 M, dwubiegowa 6 M
6. strefa techniczna /T/ z zapasami długoterminowymi w częściowym podpiwniczeniu bez garażu 35-40 M, z garażem 63-68 M.

S t r e f a i n d y w i d u a l n a /J/

7. sypialnia rodziców /JSr 20 M
8. pokój dziecienny dwułożkowy /JSd/ 20 M /z możliwością podziału na dwa pokoje po 10 M/
9. pokój indywidualny /JSi/ 12 M
10. pokój dla pokolenia ustępującego /JSo/ 20-25 M
- 11/ Wydzielona przestrzeń dla pokolenia ustępującego /P.U./ 32-34 M /dwa pomieszczenia/
12. powierzchnia "drugiego gospodarstwa domowego" dla pokolenia ustępującego II G.D./ 50 M

S t r e f a z b i o r o w a /Z/

13. jednoprzestrzenna strefa zbiorowa bez ośrodka ZRp 25 M,
a z ośrodkiem ZRp 35 M
14. szafy działowe 1 M

15. szerokość komunikacji wydzielonej i wewnętrznej tranzyto-
wej łącznie z szafami przyległymi do komunikacji 2 M.

W wyniku projektowania przestrzeni użytkowej modeli na progra-
mie dla rodziny 6-cio osobowej otrzymano 19 rozwiązań warian-
towych, różniących się ilością i lokalizacją wejść do budyn-
ków, programem parteru i układem pomieszczeń. W niektórych o-
biektach zakładano wykorzystanie poddasza na cele mieszkalne.
Również w dwóch budynkach wprowadzono pomieszczenia mieszkalne
do kondygnacji przyziemnej. /Rys. 42 a,b,c/.

Analiza obiektów po zracjonalizowaniu układu przestrzennego:

Dostosowanie obiektów do strefowego grupowania przestrzeni użytkowej.

W trakcie przeprojektowania obiektów zastosowano strefo-
wy rozdział przestrzeni użytkowej pomocniczej, zbiorowej, in-
dywidualnej oraz technicznej usytuowanej w częściowym podpiw-
niczeniu lub w kondygnacji przyziemnej w budynkach przeprojek-
towanych na zbiorze II. /Założono, że garaż z ewentualnym po-
mieszczeniem towarzyszącym może być zlokalizowany w oddzielnym
pomieszczeniu - budynku w płaszczyźnie siedliska/. W strefie
pomocniczej ściśle przestrzegano założonych wielkości ośrodków
dla podstawowych prac, natomiast wielkości ośrodków magazyno-
wania krótkoterminowego dostosowywano do pozostałych możliwoś-
ci powierzchniowych, rozwiązując je albo jako pomieszczenia
albo jako głębokie szafy wentylowane.

Spoistość stref uzależniona była od ogólnych dyspozycji prze-
strzennych budynków reprezentantów, do której w trakcie prze-

I Pr/a

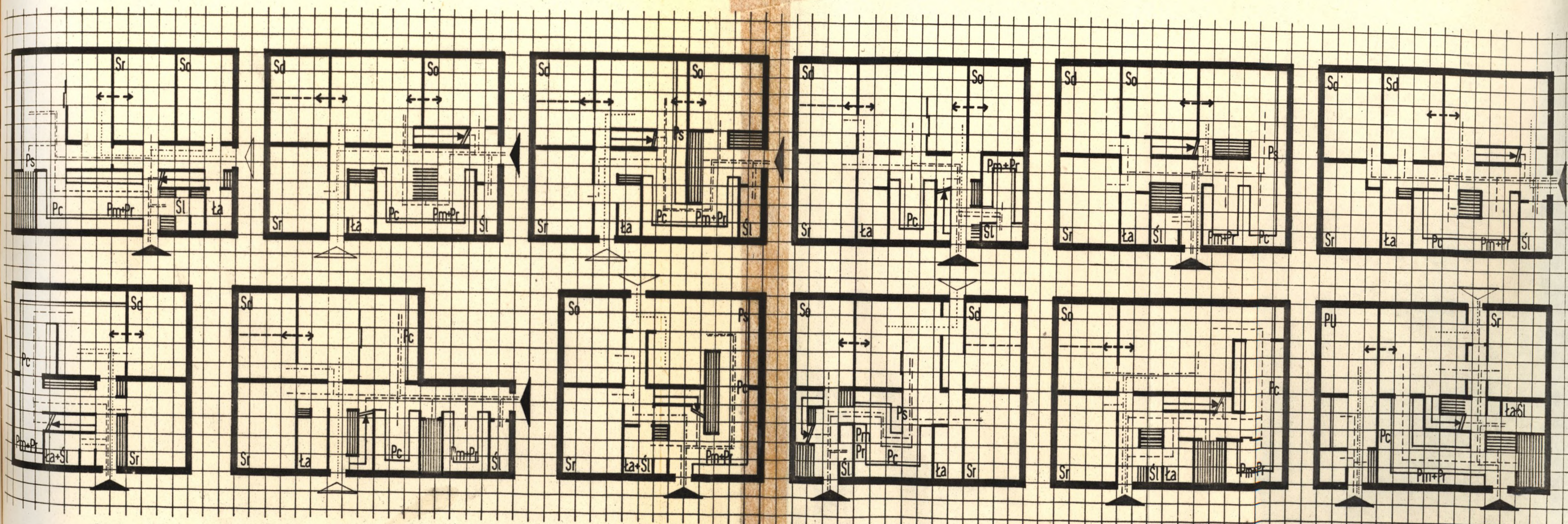
I Pr/b

I Pr/c

II Pr/a

II Pr/b

II Pr/c

IIIa/Pra

IIIa/Prb

IIIbc/Pr

IV/Pra

IV/Prb

IVa/Pr

- ↔ kierunek możliwej zmienności
- drogi strefa produkcyjna - pom. rodzinne
- drogi strefa publiczna - pom. reprezentacyjne
- drogi technol.

Rys. 42b

IS

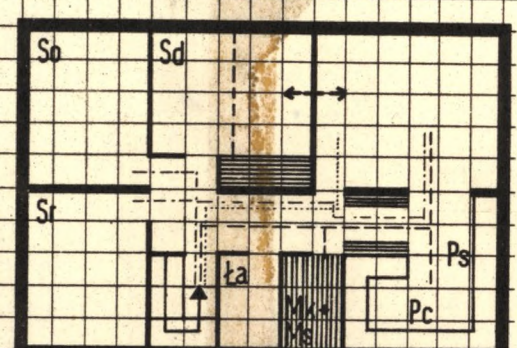
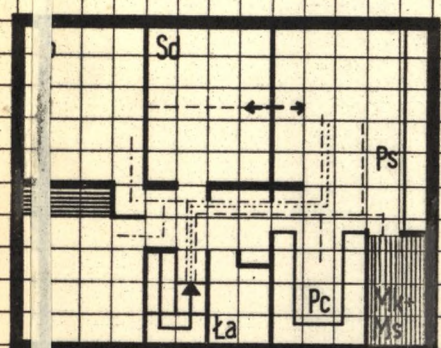
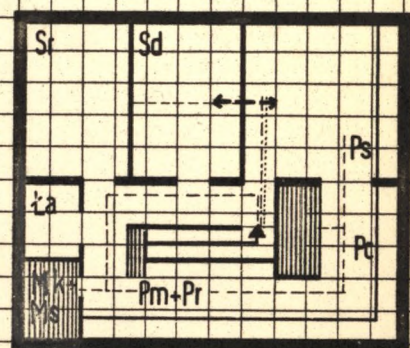
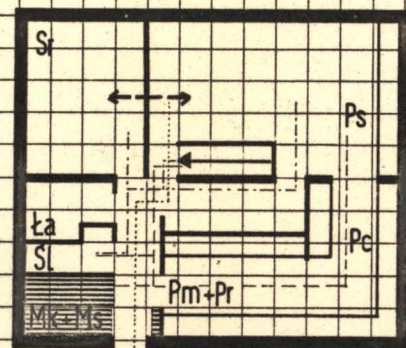
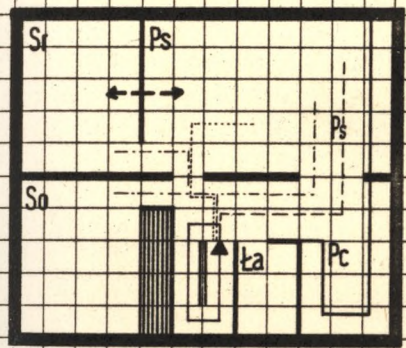
IIS/a

IIS/b

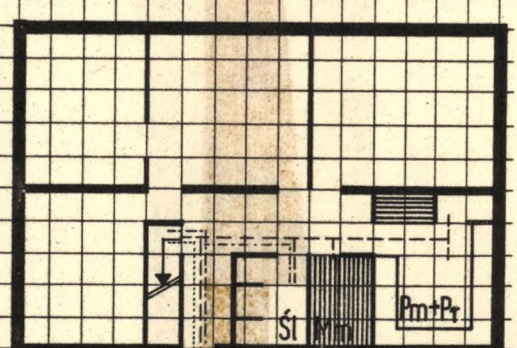
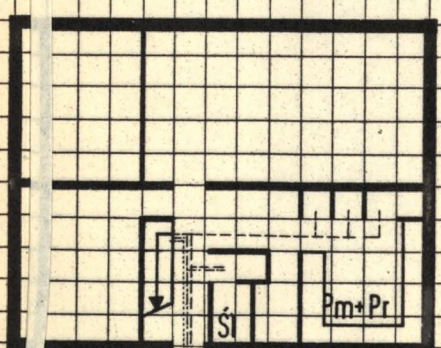
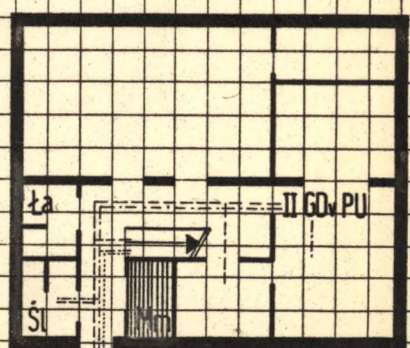
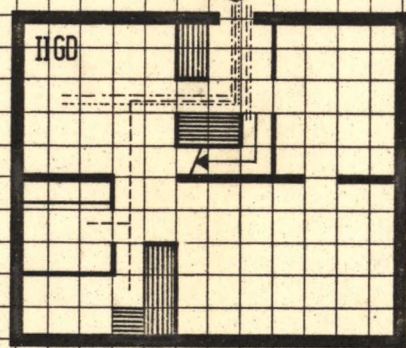
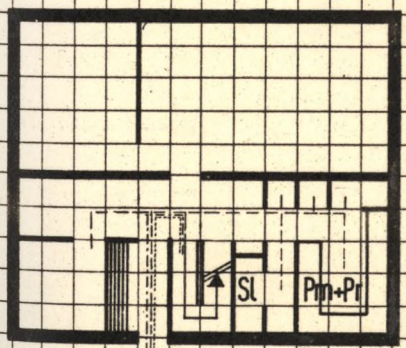
III S

IV S

kondygnacja nadziemna

kondygnacja przyziemna na spadku terenu

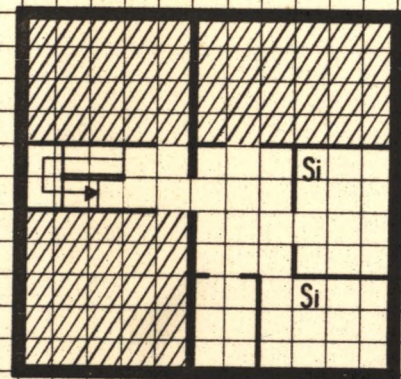
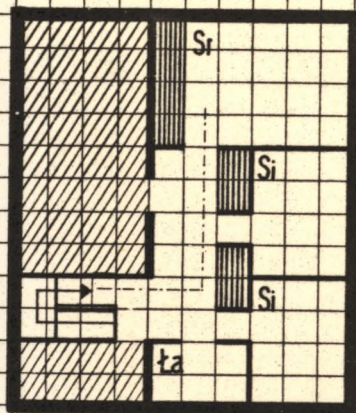

Rys. 42c

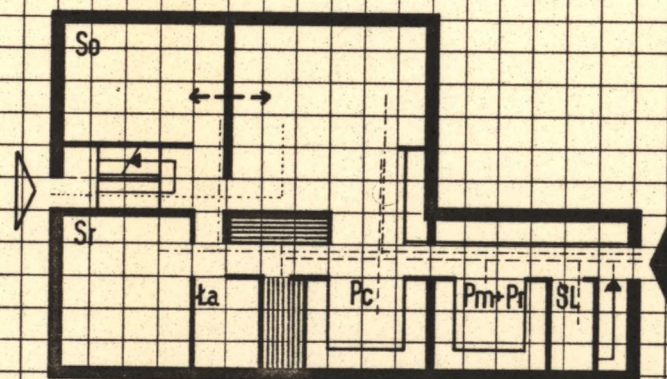
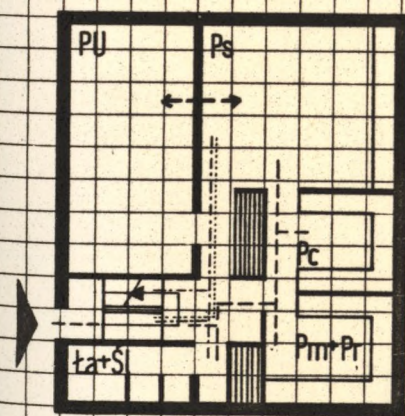
I Ptr

II Ptr

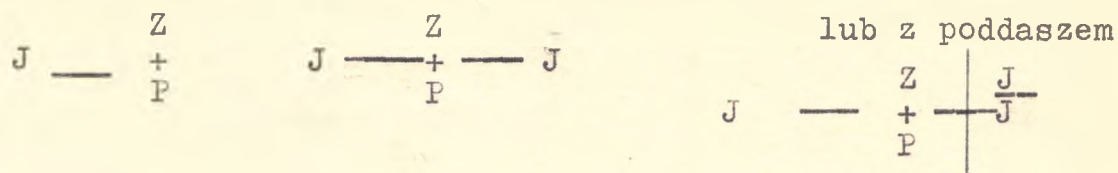
piętro

parter

projektowywania nawiązywano. W rezultacie dla budynków jednokondygnacyjnych zastosowano dwa układy stref.

Największą spoiłość wykazują budynki jednokondygnacyjne /zbiór I/, zwłaszcza te, w których cały podstawowy program zlokalizowano w kondygnacji nadziemnej /bez wykorzystywania poddasza/. Są to budynki: IPrb, IIPra, IIPrb, IIPrc, IVPra. W drugim typie układów rozdzielano strefę indywidualną na pomieszczenia dla rodziców i dzieci oraz na pomieszczenia dla pokolenia ustępującego z udostępnieniem odpowiednim częściom strefy-pomieszczeń sanitarnych /pokolenie ustępujące może korzystać z urządzeń "śluzy brudu"/. Pokrywa się to z jednej strony z tendencją do wzajemnego niezależniania się pokoleń, z drugiej strony stwarza lepsze warunki dla elastyczności technicznej wewnątrz. Tendencja projektowa do komasacji pomieszczeń wyposażonych w armaturę wodno-kanalizacyjną utrudnia utrzymanie spoiłości strefy indywidualnej i tylko w pewnych rozwiązaniach jest dwustronnie zadowalającą /IIPra, IIPrb, IIPrc, ewentualnie wersja układów IPrb, IIIaPra, IIIbcPr, IVaPr/. W budynkach IIPra i IIPrb strefa pomocnicza została rozdzielona komunikacją wydzieloną. W budynkach o najmniejszej powierzchni zabudowy część strefy indywidualnej została zlokalizowana na poddaszu /pomieszczenia dla młodzieży/. Strefy zostały orientowane w stosunku do siedliska wg zasad, omówionych w poprzednich rozdziałach. Ze względu na złożoność kryteriów lokalizacyjnych nie udało się we wszystkich przy-

wypadkach spełnić w całości poprawnie podstawowych warunków równoczesnego powiązania stref wewnętrznych budynków ze strefą produkcyjną i publiczną siedliska oraz właściwej orientacji do oświetlenia i nasłonecznienia /Tabl. XXXVII/. Dowodzi to jeszcze raz o trudnościach lokalizacji budynków jako gotowych całości w siedlisku.

W budynkach o małej powierzchni zabudowy strefa pomocnicza przyjmuje układ kątowy, a pomieszczenie kuchni usytuowane peryferyjnie do pozostałych ośrodków, może być niewłaściwie oświetlone /orientacja zachodnia/, jak w obiektach IIIaPra, IIIbPr, IVPrb. Takie usytuowanie kuchni może utrudniać wgląd w strefę produkcyjną siedliska. Z kolei w obiektach IIIbPr, IVPra, IVaP, gdzie udostępnienie ze strefy publicznej jest korzystne /na styku strefy indywidualnej i zbiorowej/ zostaje zatracone przedłużenie ośrodka rodzinnego do siedliska. Jedynie gdy strefa zbiorowa jest usytuowana narożnie, jest możliwość udostępnienia pomieszczenia rodzinnego w sposób swobodny do przyległego terenu strefy rekreacyjnej /IIPr/.^{194/} W budynkach jednowejściowych nakładają się drogi o charakterze reprezentacyjnym, gospodarczym i wewnątrzrodzinnym. W budynkach prostokątnych, przy udostępnieniu poprzecznym, nakładanie dróg może być skrócone do wiatrołapu. Ze względu na przyjętą konstrukcję, poszczególne strefy są dostępne z siedliska poprzez komunikację wydzieloną. W niektórych wypadkach pomieszczenia sypialne są dostępne z pomieszczenia mieszkalnego dziennego. W budynkach jednowejściowych ośrodek prac codziennych, często dostępny jest z komunikacji wewnętrznej w strefie pomocniczej /IIPrb, IIIaPra i IVPrb/.

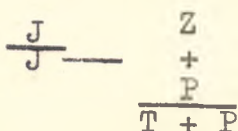
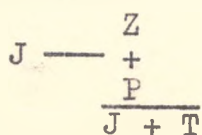
W budynkach dwuwieżściowych komunikacja w strefie pomocniczej i udostępnienie gospodarcze mają charakter wewnętrzny i w pewnych układach przebiegają poprzez ośrodek prac okresowych /IPra, IPrz, IIIbcPr, IVaPr/. Przy udostępnieniu bocznym układ komunikacji ma charakter linearny, podłużny, głęboki, przebiegający między strefą pomocniczą, a pozostałymi, przechodząc zazwyczaj na odcinku ośrodek sporządzania - spożywania posiłków w komunikację wewnętrzną.

Budynki jednokondygnacyjne z dodatkową kondygnacją przyziemną.

/Rys.42 b/. - Ze względu na stosunkowo małą powierzchnię zabudowy zachodzi konieczność rozdzielenia strefy pomocniczej indywidualnej na dwa, a nawet trzy poziomy. W żadnym z układów nie było możliwości rozwiązania całego niezbędnego programu w jednej kondygnacji. Wchodzi w rachubę dwa typy budynków z kondygnacją przyziemną:

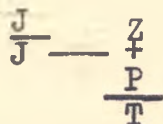
- a/ Budynek z kondygnacją przyziemną dostosowaną do stałego pobytu ludzi,
- b/ Budynek z kondygnacją przyziemną dla okresowego pobytu ludzi /kondygnacja przyziemna o funkcji piwnicy/.

Wszystkie te układy mają uzasadnienie w wypadku lokalizacji na spadku terenowym, w przeciwnym bowiem razie powinny być rozpatrywane w kategoriach budynków jednokondygnacyjnych z podpiwniczeniem lub dwukondygnacyjnych bez podpiwniczenia. W budynkach z kondygnacją przyziemną zastosowano układy stref:

Ustalono, że budynek IISa jest dostosowany do lokalizacji na stoku nasłonecznionym, a pozostałe budynki na stoku zapatrzonym. Wynika to z zasady lokalizacji budynków mieszkalnych w zagrodzie na wysokości posadowienia budynków inwentarskich lub powyżej. /155, s. 53-55/. Strefa pomocnicza w budynku IIA nie jest jednak zorientowana w kierunku strefy produkcyjnej. Sytuację co prawda poprawia narożna lokalizacja kuchni. Jako wejście gospodarcze należy traktować udostępnienie kondygnacji przyziemnej wprost ze strefy produkcyjnej. Zlokalizowanie drugiego gospodarstwa domowego w kondygnacji przyziemnej umożliwia bezpośrednie powiązanie obydwu gospodarstw domowych z siedliskiem. W pozostałych układach tylko jedno wejście udostępnia budynek /poprzez kondygnację przyziemną/. Strefa pomocnicza jest w tych budynkach poprawnie zorientowana. Natomiast oświetlenie naturalne pomieszczeń mieszkalnych w niżej położonej kondygnacji jest wadliwe. /IISb/. Część strefy pomocniczej zlokalizowano w kondygnacji przyziemnej. Daje to w sumie niekorzystne rozbięcie strefy gospodarczej na dwa poziomy. Te budynki jednowejściowe /poza budynkiem IISa/ cechuje nakładanie się dróg o różnorodnym sprzecznym użytkowaniu. Rygory techniczne i rozwiązanie klatki schodowej sprawiają, że w kondygnacji zamieszkiwanej rozdział strefowy jest niepełny, a komunikacja wydzielona jest stosunkowo duża. Konieczność pokonywania komunikacji pionowej do strefy pomocniczej z siedliska jest poważnym błędem funkcjonalnym /budynki IS, IISb, IIIS, IVS/. Jedynie rozwiązanie IISa umożliwia właściwe udostępnienie, ale tylko w szczególnym układzie siedliskowym. /Budynki inwentarskie na warstwy kondygnacji zamieszkiwanej przez pokolenie produkujące lecz w przesunięciu bocznym od strony zawietrznej/.

W budynkach dwukondygnacyjnych integracja międzystrefowa jest najluźniejsza./Rys.42 c/. Układ stref przyjmuje formę:

Spoistość stref pomocniczej i zbiorowej może być utrzymana, ale ulega rozbiciu strefa indywidualna w płaszczyźnie pionowej.

Układ funkcjonalny jest analogiczny do budynków półtorakondygnacyjnych. Dla zlokalizowania niezbędnego programu w parterze, w rozwiązaniu IIPtr wprowadzono łącznik jako część strefy pomocniczej. Zasadniczo wszystkie pomieszczenia są oddzielnie udostępniane z komunikacji wydzielonej. W wersji IIPtr wejście gospodarcze zlokalizowano w łączniku.

Podatność na zmiany przestrzeni użytkowej budynków.

Budynki z pełnym programem w kondygnacji parteru są najbardziej podatne na zmienność techniczną. Dwutraktowy układ konstrukcyjny umożliwia swobodną zmienność podłużną z równoczesnym ograniczeniem elastyczności poprzecznej. Stąd też w rozwiązaniach występowała potrzeba przebicia przegrody wewnętrznej, prowadząc w sumie do licznych podciągów, co w rezultacie zbliżało konstrukcję ścienną do układu szypowo-szkieletowego. Szczególnie długie przebicia zachodzą na odcinku: ośrodek sporządzania-spożywania posiłku /np. w budynku IPra z 15 M długości przegrody wewnętrznej na otwory drzwiowe i przebicia należało odliczyć 8 M./ W budynkach, gdzie strefy są zlokalizowane na różnych poziomach, elastyczność techniczna jest zmniejszona.

Największą podatność na zmiany wykazują rzuty z centralnie usytuowaną strefą zbiorową obudowaną pomieszczeniami indywidualnymi: J — Z — J. Ma to szczególne walory gdy pomieszczenia pokolenia ustępującego nie stanowią oddzielnego gospodarstwa domowego /IPrb, IPrC, IIPra, IVRa, IVaPr/. Układ komunikacji wydzielonej między strefą indywidualną a zbiorową uniemożliwia zmienność techniczną między tymi strefami /IIIbcPr, IVPra, IVaPr/. Komunikacja wydzielona w ramach stref utrudnia zmienność wewnątrzstrefową /IIPra/ tak jak i wszystkie pomieszczenia o charakterze stabilnym /techniczne, sanitarne/, rozdzielające pomieszczenia podatne na zmienność /IPrb, IIIaPra/. Komunikacja wydzielona, przebiegająca wzdłuż kierunku zmienności między strefami wydaje się najwłaściwsza w budynku IPra. Jeszcze korzystniejsza jest zamiana komunikacji wydzielonej na wewnętrzną, jak w budynkach IPrb, IIPrc. W budynkach z kondygnacją przyziemną oraz poddaszem, elastyczność jest ograniczona, podobnie jak w budynkach dwukondygnacyjnych. Usytuowanie pomieszczeń dla pokolenia ustępującego oraz ośrodka prac okresowych w przyziemiu poważnie ogranicza bieguny zmienności /zwłaszcza między strefą indywidualną a zbiorową/. W większości rozwiązań strefa zbiorowa jest jednostronnie obudowana strefą indywidualną w układzie: J — Z, co ogranicza zmienność. Odpowiednio dobrana wielkość pomieszczeń indywidualnych umożliwia ich podzielność na dwa mniejsze pomieszczenia. W związku z tym pomieszczenia takie powinny być, na wypadek podziału, dłuższym bokiem związane z komunikacją wydzieloną, lub ze strefą zbiorową.

W budynkach dwukondygnacyjnych rygory konstrukcyjne, klatka

TAB. XXXVII TABELA OCENY WARTOŚCI PRZESTRZENNYCH BUDYNKÓW - MODELI ZRACJONALIZOWANYCH.

Układ przestrzenny stref w budynkach /schematy powiązań/		Z + P	J - J	Z + P	J - J	Z + P	J - J	Z + P	J - J	Z + P	J - J	Z + P	J - J	Z + P	J - J	Z + P	J - J	Z + P	J - J		
Typy budynków		I Pra	I Prb	I Prċ	II Pra	II Prb	II Prċ	IIIa Pra	IIIa Prb	IIIbc Pr	IV Pra	IV Prb	IVa Pr	I S	II Sa	II Sb	III S	IV S	I Ptr	II Ptr	
P	orientacja do strefy produkcyjnej siedl.	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+v-	+	+	+	+	+	
	orientacja do oświetlenia i nasłonecznienia	+	+	+	+v-	++	+	+v-	+	+v-	+	+v-	+	+	+	+	+	+	+v-	+	
Z	udostępnienie ze strefy rekreacyjnej siedl.	+	+	+	+	+	+	+	+	-	-	+	-	-	-	-	-	-	+	+	
	orientacja do oświetlenia i nasłonecznienia	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
J	orientacja do oświetlenia i nasłonecznienia	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
	powiązanie z siedliskiem całej strefy	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	-	+⊕	⊕	-	-	-	-	
	powiązanie JSr ze strefą produkcyjną	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	-	+	+v-	+	+	+	-	+	
P	seperacja dróg roboczych z pozostałymi w budynku	+	+	+	-	-	+	+	+	+	+	+	+	-	-	-	-	-	+	+	
		+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	-	+	+	
		-	+	-	+	+	+	-	+	+	+	-	+	-	-	+	-	-	+	-	
P	udostępnienie ze strefy produkcyjnej siedliska	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	-	+	-	+	-	+	
		+	+	-	-	-	+	-	+	+	-	+	-	-	+v-	-	-	-	+	+	
		+	+	+	-	+	+	+	+	-	+	-	⊕	+	-	+v-⊕	⊕	-	-	+	-
P	udostępnienie ze strefy publicznej siedliska	+	+	+	+	+	+	-	+	-	+	-	-	+	+	-	+	+	+	+	
		-	+	-	-	-	-	-	+	+	+	-	+	+	+	+	+	-	+	+	
		+	+	-	+	+	+	+	+	-	+	+	⊕	+	+	-	+	⊕	+	⊕	+
ilość powiązań dla zmienności mechanicznej		3	4	4	3	2	3	3	2	2	3	3	3	2	3	3	2	2	1	1	
łączna ilość powiązań		+ 16	- 3	+ 20	- 1	+ 17	- 5	+ 16	- 4	+ 15	- 3	+ 18	- 1	+ 15	- 7	+ 18	- 2	+ 16	- 3	+ 16	- 3
wskaźnik oceny dodatnie / oceny ujemne		5,3	20,0	3,4	4,0	5,0	18,0	2,1	9,0	5,3	5,3	2,6	3,7	1,5	2,0	2,1	1,0	1,6	2,5	3,7	

przy ocenie oświetlenia i nasłonecznienia brano również pod uwagę lustrzane odbicie rzutu budynku.

- ⊖ - ocena ujemna
- +⊕ - ocena dodatnia
- +v- - ocena dodatnia, albo w pewnych ujęciach ujemna
- Ⓝ - wydzielona część mieszkalna strefy indywidualnej dla pokolenia ustępującego

schodowa oraz rozdział strefy indywidualnej na dwie kondygnacje usztywniają wszelką zmienność mechaniczną. Zmienność między strefą indywidualną a zbiorową jest tym bardziej zmniejszona, gdy wszystkie pomieszczenia sypialne są zlokalizowane na piętrze. W tablicy XXXVII zestawiono cechy przestrzenne wszystkich budynków. Podsumowując podstawowe wartości przestrzenne budynków należy stwierdzić, że najkorzystniejsze okazują się układy jednokondygnacyjne, jak w budynkach IPrb, IIPrb, IIIaPrb. Wszystkie inne układy przedstawiają znacznie mniej cech korzystnych. Spośród budynków z kondygnacją przyziemną, zlokalizowaną na spadku terenowym, najkorzystniejsze wydają się układy jak w budynku IISa /Tabl. XXXVII - patrz wskaźnik wartości przestrzennych budynków/.

Możliwość adaptacji zracjonalizowanego programu użytkowego i dyspozycji przestrzennej w budynkach reprezentujących budownictwo samorządne.

Założony program użytkowy dla rodziny trzypokoleniowej 6-cio osobowej przedstawia najniższy niezbędny standard z uwzględnieniem zmienności użytkowania, podzielności pomieszczeń sypialnych oraz zmienności ich funkcji.

Budynki zbudowane na układzie zbioru I: /Tabl. XXXVIII/.

Należy stwierdzić że, zgodnie z przyjętą powierzchnią użytkową, dla tak założonego programu nie udało się w żadnym przypadku rozwiązać przestrzeni użytkowej w ramach jednej kondygnacji bez niedoborów powierzchniowych. Cały program zaprojektowano

TAB. XXXVIII TABELA ROZDZIAŁU POW. UŻYTKOWEJ W BUDYNKACH ZRACJONALIZOWANYCH

Typ zabudowy		Obiekty jednokondygnacyjne z częściowym podpiwniczeniem i dachem dwuspadowym /pod kątem 45°/												Budynki jednokond. z dodatkową kondygnacją przyziemną dostosowaną do stałego pobytu ludzi					Budynki dwukondygnacyjne		Iry- e- rium poró- wnani
Typy budynków		I Pra	I Prb	I Prc	II Pra	II Prb	II Prc	IIIa Pra	IIIa Prb	IIIb Pr	IV Pra	IV Prb	Iva Pr	I S	II Sa	II Sb	III S	IV S	I Ptr	II Ptr	
pow. użytkowa	stan istniejący	07,7	106,3	105,0	106,6	107,5	85,2	103,6	92,4	07,4	108,3	107,7	107,7	84,7	85,8	86,7	89,7	105,3	86,5	85,4	
	niedobór	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
	nadwyżka	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
pow. strefy pomocniczej	Si	27,5	26,5	26,0	21,4	25,6	24,4	26,0	31,5	27,4	23,0	29,5	24,9	13,8	29,6	33,6	13,3	14,7	25,7	17,5	
	N	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	4,6	0	6,5	
	B	1,8	2,8	3,3	7,9	3,7	8,9	3,3	0	1,9	6,3	0	4,4	0	0	0	0	0	3,6	0	
pow. strefy zbiorowej	Si	39,0	22,0	20,4	26,0	21,8	22,8	17,2	29,4	23,4	21,0	31,7	21,0	29,4	23,8	17,6	23,6	29,1	23,9	27,0	
	N	2,2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
	B	0	3,8	15,4	9,8	14,0	13,0	18,6	6,4	12,4	14,8	4,1	14,8	6,4	12,0	18,2	12,2	6,7	11,9	8,8	
pow. strefy indywidualnej	Si	30,7	45,6	45,6	45,6	45,6	45,6	32,0	32,0	32,0	45,6	33,3	19,5	31,6	17,8	31,6	44,6	45,4	29,7	31,6	
	N	17,0	0	0	0	0	0	17,0	17,0	17,0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
	B	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	12,1	0	13,6	0	0	0	13,8	0	
pow. komunikacji wydzielonej	Si	10,5	13,5	13,0	13,7	13,5	15,2	9,8	10,5	9,4	17,8	13,8	14,4	7,9	13,5	9,1	9,2	16,1	7,2	9,3	
	N	6,7	0	0	0	0	2%	0	0	0	4%	0	2%	3%	0	0	0	3%	0	0	
	B	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
pow. dla pokolenia ustępującego we wspólnym gospodarstwie domowym	Si	13,8	13,8	13,8	13,8	13,8	13,8	13,8	13,8	13,8	13,8	13,3	-	13,8	-	-	13,8	13,8	13,8	13,8	
	N	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	-	0	-	-	0	0	0	0	
	B	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	-	0	-	-	0	0	0	0	
pow. II gospodarstwa domowego dla pokolenia ustępującego	Si	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	27,2	-	30,6	28,7	-	-	-	-	
	N	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0	-	0	0	-	-	-	-	
	B	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	7,4	-	4,1	6,0	-	-	-	-	
pow. użytkowa piwnic	Si	31,5	35,8	35,5	33,1	34,5	35,9	32,1	32,1	32,1	32,7	36,1	36,1	57,0	47,9	35,6	60,3	70,2	87,5	88,1	
	N	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	17,0	7,8	0	20,3	30,2	0	0	
	B	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
pow. użytkowa poddasza lub piętra	Si	23,7	-	-	-	-	-	25,6	25,6	25,6	-	25,6	23,7	25,8	22,1	-	-	-	48,0	35,3	
	N	0	-	-	-	-	-	2,6	2,6	3,5	-	2,6	0	2,8	0	-	-	-	85,0	35,0	
	B	0	-	-	-	-	-	0	0	0	-	0	0	0	0	-	-	-	0	0	
pow. użytkowa kondygnacji przyziemnej	Si	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	85,5	85,5	87,0	90,9	105,6	-	85,6	
	N	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0	0	0	0	0	-	0	
	B	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0	0	0	0	0	-	0	
pow. użytk. łącznika międzybudynkami	Si	-	-	-	-	-	-	-	21,5	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	21,5	
	N	-	-	-	-	-	-	-	0	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0	
	B	-	-	-	-	-	-	-	0	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0	
kubatura użytkowa	Si	618	528	528	528	528	528	500	590	533	528	618	618	636	657	567	568	652	689	730	
	N	151	242	242	242	242	242	114	24	136	242	151	151	94	83	163	125	259	225	192	
	B	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
pow. użytk. bez piwnic		131,4	106,8	105,0	106,7	106,6	107,5	110,8	129,2	118,9	107,4	133,9	130,8	136,2	136,3	115,9	116,3	140,8	134,0	120,7	
		162,9	142,6	140,5	139,8	141,1	143,4	143,1	161,5	151,2	140,1	170,0	166,9	193,2	184,2	151,5	176,3	211,0	221,0	208,8	

Powiększenie stanu istniejącego w stosunku do założonego o 1 m i więcej oznacza nadwyżkę /N/, zmniejszenie stanu istniejącego w stosunku do założonego o 2 m i więcej oznacza niedobór /B/, ośrodek PPs występuje w strefie zbiorowej, ośrodek J1a występuje w strefie indywidualnej. W nawiasach wpisano powierzchnie na innych kondygnacjach poza parterem lub w łączniku. Do kubatur wliczono: kubaturę parteru, podpiwniczenia w budynkach Pr = 50 %, w budynkach S = 100 % i w budynkach Ptr = 100 % oraz kubatury nad parterem jako nadbudowy ze stropodachem. Całość porównywano z kubaturami w Tab. XXXV biorąc pod uwagę dla budynków Pr kubatury z 50 % podpiwniczeniem.

w kondygnacji nadziemnej w budynkach IPrb, IPrC, IIPra, IIPrb, IIPrc, IVPra. W budynkach tych, mimo że przestrzeń użytkową dla pokolenia ustępującego ograniczono do jednego pomieszczenia, co przecież nie zawsze gwarantuje niezależność pokoleń, strefa pomocnicza i zbiorowa w stosunku do przyjętej normy wykazywały niedobory, odpowiednio dla strefy pomocniczej od 2,8-8,9 m², a dla strefy zbiorowej od 10,0 do 15,0 m². Powierzchnia na komunikację wydzieloną pozostawała w ramach przyjętego narzutu, to znaczy 12% powierzchni użytkowej, co potwierdza trafność tak przyjętej wielkości. Należy dodać, że w programie nie uwzględniono pomieszczeń dla suszenia bielizny, na stałe odpady oraz powierzchni na rezerwę mieszkalną. W sumie odchylenia wahają się w granicach od 16,6-22,4 m². Największa powierzchnia strefy zbiorowej jaka została uzyskana w budynku IIPra nie daje jednak możliwości równoczesnego wydzielenia ośrodka życia rodzinnego, reprezentacji /gościnnego/ oraz niezbędnego pasma na komunikację tranzytową /do pomieszczeń indywidualnych/. Zbliżenie powierzchni zbiorowej do niezbędnego minimum spowodowało z kolei straty powierzchni strefy pomocniczej. Można teoretycznie stwierdzić, że dla takiego budynku, po uzupełnieniu niedoborów powierzchniowych, całkowita powierzchnia użytkowa parteru wynosiłaby około 125 m².

W budynkach IPra, IVPrb o powierzchni zabudowy 130 m² - półtora-kondygnacyjnych niedobory powierzchni użytkowej są małe i w zasadzie strefa zbiorowa przedstawiała właściwą wielkość. Wymowny może być więc podział powierzchni użytkowych strefami, jaki te budynki przedstawiają.

<u>Strefy</u>	<u>Budynki: IPra</u>	<u>IVPrb</u>
P	21%	22%
Z	30%	24%
J	36%	37%
T+PMd	19%	21%
Komunikacja wydzielona	13%	17%

Budynek JPra przedstawiał najmniejsze powierzchniowe odchylenia w całej grupie budynków zbioru I i dlatego zasługuje na szczególną uwagę. Należy nadmienić, że w powyższym zestawie, do powierzchni użytkowej wliczano powierzchnię poddasza w całości /wysokość poddasza 2,3 m/.

W kategorii budynków największych zasługuje na uwagę budynek półtorakondygnacyjny IVaPr z dwoma gospodarstwami domowymi. Niedobór powierzchni użytkowej mieszkania dla pokolenia ustępującego wynosi 7 m^2 . Usytuowanie tego mieszkania w parterze pociągnęło za sobą znaczny niedobór strefy zbiorowej, bo aż 14 m^2 i strefy pomocniczej - 4 m^2 . W konkluzji wydaje się, że nie jest możliwe zadowalające rozwiązanie w ramach takiej powierzchni zabudowy dwóch gospodarstw domowych w kondygnacji parteru.

Największe odchylenia wykazują budynki o najmniejszej powierzchni zabudowy, tzn. $105,0 \text{ m}^2$. Niedobór powierzchni użytkowej w strefie zbiorowej wynosi $18,6 \text{ m}^2$ przy równoczesnych niedoborach w strefie pomocniczej $3,3 \text{ m}^2$ i niskich walorach przestrzennych budynku.^{195/}

Budynek o powierzchni zabudowy $105,0 \text{ m}^2$ powiększony o powierzchnię dla strefy pomocniczej w łączniku uzyskuje walory przestrzenne, przy równocześnie małych odchyleniach powierzchniowych. Jedyna odchyłka w strefie zbiorowej wynosi 6 m^2 . Budynki o

małej powierzchni zabudowy muszą być uzupełniane dodatkową powierzchnią użytkową dla pomieszczeń sypialnych na poddaszu.

Użytkowanie poddasza jest jednak niezbędne również w stosunkowo dużych budynkach /IVPrb, IVaPr/, zawierających pomieszczenia dla dwóch gospodarstw domowych.

Rozdział strefy indywidualnej na dwa poziomy wymaga bliższego omówienia. Zarówno przesłanki racjonalne, jak i badania użytkowania oraz ankietowe wykazują, że w budownictwie zagrodowym istnieje konieczność sytuowania sypialni rodziców, będących najważniejszymi producentami w gospodarstwie rolnym i domowym, w jak najściślejszym kontakcie z miejscem ich codziennej działalności, a zatem w kondygnacji parteru. /Podczas badań terenowych stwierdzono, że sypialnia była z reguły lokalizowana na parterze, a w budynkach z kondygnacją przyziemną czasem nawet w suterenie/.

Na powyższe zagadnienie zwrócono uwagę w niemieckich badaniach w T.CH. Hannover /97,s.43/. Dodatkowym motywem są tutaj, jak się podkreśla, czynniki psychosocjalne - potrzeba poczucia ciągłego kontaktu z gospodarstwem w ciągu całej doby. Z podobnych względów wydaje się najwłaściwszą lokalizacją pomieszczeń dla pokolenia ustępującego na parterze.

Za istotne motywy należy tu uznać:

- zmęczenie przy ewentualnym pokonywaniu komunikacji pionowej /167,s.82/, /200,s.31/.
- potrzeba ciągłego kontaktu ze strefą produkcyjną w gospodarstwach rodzinnych, w których istnieje permanentny brak sił roboczych.

- opieka nad ludźmi starymi przez pokolenie produkujące /162, s.136/
- zatrudnienie starszej generacji w wypadku ścisłego współżycia pokoleń w działalności wychowawczej rodziny produkującej /"małej"/
- w wypadku oddzielnego gospodarstwa domowego /często nawet i rolnego/ motywy jak w wypadku pokolenia produkującego
- siła tradycji stylu życia i przyzwyczajzeń szczególnie istotna w wieku podeszłym.

Lokalizacja pomieszczeń rodziców na parterze pociąga ze względów wychowawczych konieczność ścisłego kontaktu z pomieszczeniami dla najmłodszych dzieci w drugiej, a nawet częściowo trzeciej fazie rozwoju rodziny, co przesądza o lokalizacji co najmniej jednego pomieszczenia dla dzieci /jednołóżkowego/ na parterze /65,s.57/,/66,s.151/. W przeciwnym wypadku istnieje prawdopodobieństwo, że rodzice, wbrew zaleceniom medycyny, będą pozostawać wraz z dziećmi we wspólnym pomieszczeniu sypialnym. W takiej sytuacji na poddaszu lub piętrze mają jedynie uzasadnienie pomieszczenia dla dzieci starszych, młodzieży lub innych dorosłych, zamieszkałych w gospodarstwie domowym. /ewentualnie w krótkim okresie nowo powstałe małżeństwo/.

Problem ten usiłuje się teoretycznie rozwiązać w sposób możliwie ekonomiczny poprzez rotację użytkownika przyjmując założenie, że w czasie gdy dzieci wymagają ciągłej opieki rodziców, a pokolenie ustępujące jest jeszcze stosunkowo sprawne fizycznie i może zajmować pomieszczenia w kondygnacjach wyżej położonych /oczywiście gdy pokolenie ustępujące nie prowadzi od-

dzielnego gospodarstwa domowego/. /96, s.40/. Z chwilą gdy dzieci usamodzielniają się, zajmują pomieszczenie zwolnione przez pokolenie ustępujące /zamieszkałe już od pewnego czasu/ na parterze. Mimo to program użytkowy poddasza lub piętra ogranicza się do pomieszczeń indywidualnych /lub jednego pomieszczenia dwudzielnego/, łazienki i przy wysokim standardzie powierzchniowym i programie użytkowym pomieszczenia wieloużytkowego.^{196/}

Przyjmując za podstawę programową rodzinę 6-cio osobową, na poddaszu byłyby potrzebne dwa pomieszczenia indywidualne lub jedno pomieszczenie dwudzielne. Wprowadzenia dodatkowej łazienki w budynku dla tak małego programu użytkowego na wyższej kondygnacji musi być uzależnione od warunków ekonomicznych gospodarstwa domowego. Dla rodziny 7-mio osobowej w zasadzie istnieje konieczność lokalizacji jednego pomieszczenia jednołóżkowego na parterze /dla najmłodszego dziecka/, które w późniejszych fazach może być odmiennie wykorzystywane. Istnieje prawdopodobieństwo, że z momentem gdy dorastające już najmłodsze dziecko będzie wymagało niezależnego pomieszczenia, jedno z pomieszczeń na poddaszu zostanie już zwolnione przez najstarsze rodzeństwo. /Rys.3/. W wyniku przyjętych parametrów powierzchni użytkowej dla strefy indywidualnej, ustalono najmniejszy program powierzchniowy dla kondygnacji poddasza lub piętra na $21,0 \text{ m}^2$, a z dodatkiem 12% na komunikację $23,7 \text{ m}^2$, natomiast największy $44,5 \text{ m}^2$, z 12% na komunikację $49,8 \text{ m}^2$.

/Przeprojektowując obiekty-reprezentanty w budynkach półtora-kondygnacyjnych nie wprowadzono łazienki na poddaszu ze względu na ograniczony program tej kondygnacji/.

Reasumując należy stwierdzić, że w warunkach zagrodowych pomieszczenia nad parterem są minimalnie lub w ogóle nie użytkowane /199, s.70/.^{197/} W związku z tym należy oszczędnie programować wyższe kondygnacje, wyłącznie na zasadzie niezbędnego minimum.^{198/} Biorąc pod uwagę konkluzję o wartości użytkowej budynków spiętrzanych pionowo należy stwierdzić, że w warunkach budownictwa zagrodowego wprowadzanie kondygnacji ponad parterem jest nieużyteczne i spiętrzanie może się jedynie tłumaczyć przy lokalizacji na spadku terenowym, gdzie nadwieszona kondygnacja parteru automatycznie wymaga niższego poziomu użytkowego /wyrównawczego/.

Ze względu na sumarycznie dużą powierzchnię użytkową, budynki z kondygnacją przyziemną mają stosunkowo małą powierzchnię zabudowy. W tej sytuacji jednak nie mieści się pełny program, niezbędny w kondygnacji parteru i zachodzi potrzeba międzykondygnacyjnego rozdziału powierzchni użytkowej. Jeżeli kondygnacja przyziemna służy wyłącznie jako podpiwniczenie, wtedy z kolei ujawniają się w niej nadwyżki powierzchniowe, jak w budynkach IISb. /Nadwyżka wynosi 58 m², mimo wliczenia w kondygnację przyziemną powierzchni pod garaż, nadal jeszcze nadwyżka wynosi 33 m². /Tabl. XXXVIII/.

Według teoretycznych obliczeń, przyjmując najwyższy standard powierzchniowy, należy uznać za właściwą wielkość piwnicy, gdy nie przekracza 40,5 m², ze składem sprzętu sportowego i komunikacyjnego 44,2 m², a dodatkowo z garażem 64,5 do 80 m².

Wszelkie przekroczenia tych wielkości wydają się zbyteczne dla celów gospodarstwa domowego.

Porównując w tabeli /XXXVIII/ należy stwierdzić, że nie ma takiej alternatywy budynku,, w którym by minimalna wielkość parteru pokrywała się z założoną największą powierzchnią piwnicy.

Wszystkie przypadki wiążą się z częściowym podpiwniczeniem.

Należy równocześnie podkreślić, że celowość uwzględniania powierzchni na garaż w kondygnacji przyziemnej /przy głębokim posadowieniu/ jest problematyczna, ponieważ:

- dotychczas garaż w gospodarstwach rodzinnych nie jest użytkowany zgodnie z przeznaczeniem /brak samochodów osobowych/.

Przy znacznych potrzebach nakładów finansowych w gospodarstwo rolne i transport dostawczy, w najbliższym okresie powszechne posiadanie samochodów jest mało realne.

- prognozy potrzeb w związku z rozwojem motoryzacji nie przesądzają o ilości samochodów w rodzinie /w krajach zachodnioeuropejskich gospodarstwa rodzinne posiadają najczęściej dwa, a często więcej samochodów osobowych/.

- lokalizacja garażu, ze względów organizacyjnych i manewrowych, jest wygodniejsza w budynku usytuowanym w płaszczyźnie siedliska.

- swoboda w lokalizacji garażu, jako elementu nadziemnego, stwarza większe możliwości kompozycyjno-lokalizacyjne w zakresie aranżacji siedliska.

- istnieją korzyści, gdy garaż osobowy związany jest z pomieszczeniami na urządzenia i maszyny produkcyjne /przy założeniu łatwego i krótkiego powiązania z budynkiem mieszkalnym/

- przy wielkoseryjnej produkcji prefabrykowanych garaży, koszt może być mniejszy niż przy lokalizacji w podpiwniczeniu. /5,

Generalnie należy stwierdzić, że podpiwniczenie jest sprzeczne ze współczesną dążnością do pełnej prefabrykacji i uprzemysłowienia budownictwa jednorodzinnego.^{199/} Wydłuża ono cykl budowlany i jest zaprzeczeniem ewentualnej koncepcji przemieszczalności budownictwa zagrodowego w wypadku radykalnych przeobrażeń w skali planistycznej.^{200/} Argumentacje na rzecz podpiwniczenia stanowią niższe koszty w stosunku do analogicznej powierzchni użytkowej, wzniesionej na powierzchni siedliska.^{201/} Jeżeli w analogicznym porównaniu zachodziłaby konieczność wprowadzania materiałów izolacyjnych, wtedy koszt zmieniłby się na korzyść budynków nadziemnych. /5,s.35/. Koszt piwnic, mimo wszystko, poważnie obciąża wydatki na całość budynku.^{202/}

Należy dodać, że budynki nie podpiwniczone mogą być posadowione oszczędnościowo w przeciwieństwie do budynków podpiwniczonych. /127,s.97/. Osiągnięcia w budownictwie gotowych domów mieszkalnych - prefabrykowanych w Szwecji dowodzą, że budownictwo nie podpiwniczone może być tańsze od budynków podpiwniczonych.^{203/}

W budynkach zbioru II, w celu maksymalnego wykorzystania kondygnacji przyziemnej, istnieją podstawy dla lokalizacji garażu w przyziemiu.

Na uwagę zasługuje budynek IISa, w którym w kondygnacji przyziemnej, przystosowanej do stałego pobytu ludzi, zlokalizowano drugie gospodarstwo domowe dla pokolenia ustępującego. Mimo to nie zmieścił się w kondygnacji pełny program użytkowy. Należało więc zlokalizować część strefy indywidualnej na poddaszu. Niedobór strefy zbiorowej wynosił 12,0 m², natomiast w kondygnacji przyziemnej nadwyżka programu piwnic wynosi 7,8 m², a

więc za mało, ażeby ją przeznaczyć na lokalizację garażu.

W pozostałych budynkach zlokalizowano pomieszczenia sypialne rodziny produkującej na parterze, ale poprzez lokalizację pomieszczeń strefy pomocniczej w kondygnacji przyziemnej. /budynki IISb i IIIS/. Wtedy w kondygnacji przyziemnej nie ma nadwyżek powierzchniowych. Jedynie w budynku IV/S o największej powierzchni zabudowy nadwyżka kondygnacji przyziemnej, mimo lokalizacji garażu, wynosiła 22 m². We wszystkich jednak budynkach występowały braki powierzchni strefy zbiorowej, wynoszące od 6,4 do 18,2 m². Podsumowując należy stwierdzić, że spośród budynków z kondygnacją przyziemną, budynek IISa z poddaszem użytkowym przedstawia najwyższe walory przestrzenne.

Budynki dwukondygnacyjne /piętrowe/. - Istnieje pewne minimum powierzchni użytkowej konieczne do lokalizacji w całości na parterze /wynosi ono około 90 m²/ . Jest to cała strefa zbiorowa, pomocnicza i część strefy indywidualnej /sypialnia rodziców, pomieszczenia dla pokolenia ustępującego/. W tej sytuacji na powierzchnię drugiej kondygnacji /piętra/ pozostają pomieszczenia sypialne dla dzieci, młodzieży oraz łazienka, czyli wg przyjętego zalecanego standardu 17 m², a z narzutem na komunikację 19,6 m², natomiast przy wysokim standardzie odpowiednio 29,5 m², a z komunikacją 31,8 m². /Program wyliczono wg tabeli XXI i XXXII/. W tabeli zbiorczej /XXXVIII/ wykazano jaki jest stosunek powierzchni użytkowej parteru do piętra. Wyraźnie widać, że różnice są bardzo duże i wynoszą od 69,0 m² do 81,0 m². Jeżeli nawet doliczyć 10 m² na rezerwę mieszkalną do kondygnacji piętra, to różnice wynoszą dalej ponad 50% powierzchni

parteru. W budynku I/Ptr, ze względu na trudność zlokalizowania całej niezbędnej powierzchni użytkowej na parterze /m.in. na skutek większego programu pomieszczeń dla pokolenia ustępującego/ na piętrze zlokalizowano, wbrew przeciwskazaniom funkcjonalnym, całą strefę indywidualną. Mimo to w strefie zbiorowej wystąpiły niedobory $11,9 \text{ m}^2$, a w strefie pomocniczej $3,6 \text{ m}^2$. Mimo dużego programu drugiej kondygnacji nadwyżka powierzchniowa wynosiła 37 m^2 w stosunku do przyjętej powierzchni normalnej / 25 m^2 / dla kondygnacji poddasza i piętra.

Budynek II/Ptr rozwiązano z łącznikiem w celu powiększenia powierzchni parteru dla stref mieszkalnych. Sypialnia rodziców mogła być zlokalizowana na parterze, ale pod warunkiem zmniejszonego programu użytkowego dla pokolenia ustępującego. Strefa pomocnicza przedstawia co prawda nadwyżkę $6,6 \text{ m}^2$, ale mimo to strefa zbiorowa wykazuje niedobór 8 m^2 . Natomiast strefa indywidualna na piętrze, mimo, że przedstawia nadwyżkę $12,3 \text{ m}^2$ w stosunku do założonej, nie wypełnia całego piętra, w którym pozostaje $49,7 \text{ m}^2$ powierzchni nieużytkowej /rezerwowej?/.

Powyższe porównania wykazują, że globalnie budynek dwukondygnacyjny jest zbiorem strat powierzchniowych przy równoczesnych niedoborach powierzchni użytkowej parteru, których to niedoborów nie da się efektywnie wyrównać, ze względu na przestrzenną specyfikę budynku dwukondygnacyjnego. Zazwyczaj inwestor, zdając sobie sprawę z potrzeby zaprogramowania odpowiednio dużej powierzchni parteru, z reguły nie stosuje mniejszej powierzchni niż około $90-100 \text{ m}^2$. /Tabl.XXXVIII/. Powtarzając tę samą powierzchnię na piętrze, wznosi obiekt, który poza stratami po-

funkcjonalno użytkowymi, jest drogi.^{204/} Wbrew bowiem teoretycznym sądom, budynki dwukondygnacyjne wznoszone samorzutnie są drogie i nieekonomiczne. Mimo że w przeliczeniu kosztów na 1 m² powierzchni użytkowej są tańsze od analogicznych budynków jednokondygnacyjnych, w sumie są przedmiotem nieużytkowej akumulacji nakładów, zazwyczaj ponoszonych kosztem innych inwestycji w zagrodzie lub wyposażenia faktycznie użytecznej przestrzeni.^{205/} Budownictwo dwukondygnacyjne jest w warunkach wiejskich formą nową, przeszczepianą z budownictwa miejskiego. Jeżeli jednak w budownictwie miejskim /lub nawet w warunkach wiejskich, ale przy użytkowaniu przez rodziny nie prowadzące gospodarstw rolnych/ budynki dwukondygnacyjne przedstawiają walory użytkowe, a więc i ekonomiczne, to wydaje się, że w budownictwie zagrodowym są wadliwą, a nawet szkodliwą formą zabudowy.

Jako podstawowy kontrargument na rzecz budownictwa dwukondygnacyjnego służą rzekome korzyści ekonomiczne oraz oszczędność wynikła ze zmniejszonej powierzchni zabudowy.^{206/} Należy jednak zauważyć, że często stosowany system porównywania kosztów budynków jedno lub dwukondygnacyjnych o tych samych powierzchniach użytkowych jest nie do przyjęcia w odniesieniu do budownictwa zagrodowego. Nie ma bowiem realnych i logicznych podstaw do porównywania budynku parterowego z piętrowym, który to przy mechanicznym - uproszczonym porównywaniu stanowi spiętrzoną wersję budynku jednokondygnacyjnego. W rezultacie bowiem są to albo dwa obiekty nieporównywalne /Obiekt dwupiętrowy znacznie gorszy użytkowo/, albo budynek dwukondygnacyjny, który mógłby zawierać tylko częściową kondygnację piętra /czyli byłby niekompletnym

prostopadłością, np. domy w Klamperborg - Szwecja /165,s.109/. Dopiero biorąc pod uwagę powyższe zależności można by analizować koszty budynku dwu lub jednokondygnacyjnego. Analiza porównawcza nawet wg tych błędnych założeń wykazuje, że koszt budynku jedno i dwukondygnacyjnego, o pow. 110 m^2 jest zróżnicowany zaledwie o 3,3% na niekorzyść budynku parterowego. /Porównywano budynki o tej samej kubaturze/ /4,s.252/. Okazuje się jednak, że budynek parterowy zmniejszony kubaturalnie o 5%, przy tej samej powierzchni użytkowej będzie już tańszy od budynku piętrowego /4,s.253/. Budynki parterowe są przecież oszczędniejsze kubaturalnie/ oczywiście bez stromych dachów dwuspadowych/.^{207/}

Należy nadmienić, że oszczędność w sferze techniczno-budowlanej łatwiej uzyskać w budynkach jednokondygnacyjnych /lekkie konstrukcje/.^{208/} Faktyczny zysk powierzchniowy ze spiętrzania powierzchni użytkowych należy liczyć nie na zasadzie schematycznego podziału budynku parterowego na połowy i ich spiętrzania, ale jako potrzebę zapewnienia powierzchni zabudowy pod tę powierzchnię, która faktycznie może być spiętrzana bez strat użytkowych. Przyjmując przy najwyższym standardzie 25 m^2 na powierzchnię użytkową piętra, otrzymalibyśmy, przy szerokości budynku 9 mb, oszczędność na długości około 2,6 mb. Daje to oszczędność w stosunku do działki siedliskowej $1800-2500 \text{ m}^2$ wynoszącą zaledwie 1,0% - 1,3%. Jeżeli stwierdzić, że największe znaczenie może mieć w siedlisku oszczędność na jego szerokości, to wspomnianą stratę zazwyczaj bez trudu można wyrównać wydłużając budynek parterowy w głąb siedliska, gdzie zazwyczaj tkwią większe możliwości powierzchniowe. W końcu oszczędność

powierzchni zabudowy może być uzyskana w znacznie korzystniejszych użytkowo i ekonomicznie budynkach z kondygnacjami przesuniętymi pionowo..^{209/}

W podsumowaniu analizy opisowej oraz obliczeń zawartych w zestawach tabelarycznych należy stwierdzić:

- Zaspokojenie pełnego programu użytkowego dla rodziny trzypokoleniowej 6-cio osobowej na układzie przeciętnych budynków samorzutnych jest niemożliwe bez wykorzystywania poddasza, lub wprowadzenia dodatkowo łączników.
- Budynki samorzutne o dużych powierzchniach użytkowych nadają się do strefowej racjonalizacji przestrzeni użytkowej.
- Budynki dwujeściowe stwarzają lepsze warunki dla racjonalizacji przestrzeni użytkowej.
- Budynki jednokondygnacyjne z częściowym podpiwniczeniem przedstawiają lepsze walory przestrzenno-funkcjonalne w stosunku do wszystkich pozostałych form budownictwa jednorodzinne.
- Racjonalizacja układów funkcjonalno-przestrzennych wymaga zamiany ściennego systemu konstrukcyjnego na system słupowo szkieletowy lub z przykryciem na układzie murowym jednotraktowym.
- W kategorii budynków z kondygnacją przyziemną /przy budynkach o największej powierzchni zabudowy/ można rozwiązać przyjęty program bez wykorzystywania poddaszy, ale z włączeniem do użytkowania na cele mieszkalne kondygnacji przyziemnej.
- Budynki samorzutne przedstawiają niedobory powierzchniowe w kondygnacjach przeznaczonych dla efektywnego użytkowania, przy równoczesnych nadwyżkach w kubaturze i całkowitej powierzchni użytkowej.

- W budownictwie jednokondygnacyjnym z całkowitym podpiwniczeniem istnieją znaczne nadwyżki powierzchni użytkowej piwnic. Natomiast w budynkach z kondygnacją przyziemną /na spadku terenowym/ jest możliwość pełnego i efektywnego wykorzystania powierzchni przyziemia.
- Budynki dwukondygnacyjne w warunkach zagrodowych nie przedstawiają przekonujących zalet dla ich preferowania.
- Budynki dwukondygnacyjne z punktu widzenia użyteczności w budownictwie zagrodowym są niekorzystną formą zabudowy.
- Budynki z kondygnacjami pionowo przesuniętymi wydają się właściwszą alternatywą budownictwa dwukondygnacyjnego przy lokalizacji na spadku terenowym.

Z a k o ń c z e n i e

1. Podsumowanie - wytyczne dla projektowania budynków mieszkalnych-zagrodowych.

W wyniku przeprowadzonej w dysertacji analizy czynników funkcjonalno-przestrzennych oraz ich determinant, zabiegów studialno-projektowych, prowadzonych wg przyjętej koncepcji strefowego porządkowania ośrodków funkcjonalno-przestrzennych, uzyskano podstawę do uogólnień, które w dalszej konsekwencji mogą stanowić wytyczne funkcjonalno-przestrzenne w złożonym kompleksie prac, jakim jest projektowanie. Są to wnioski wyprowadzone dla ściśle zawężonego problemu. Dla wszystkich innych typów budownictwa mieszkaniowego na wsi, a przede wszystkim dla innej kategorii użytkowników należałoby poprowadzić oddzielne studia i uogólnienia.

1/. Budownictwo mieszkaniowe w gospodarstwach rodzinnych upodabnia się w zakresie standardu użytkowego i wyposażeniowego do budownictwa aglomeracji miejskich przy równoczesnym zachowaniu dodatkowo specyficznych elementów wynikających ze specyfiki psychosocjalnej, a szczególnie zawodowej użytkownika. Specyfika budynków mieszkalnych-zagrodowych przejawia się:

a/ w poszerzonym programie użytkowym strefy pomocniczej o pomieszczenia-ośrodki prac okresowych gospodarstwa domowego, pomieszczenia utrzymania higieny na drodze pracamieszkanie, oraz dodatkowe powierzchnie - pomieszczenia dla potrzeb magazynowania /na użytek gosp. domowego/.

b/ w dodatkowej powierzchni w strefie indywidualnego użytkownika lub oddzielnej przestrzeni dla pokolenia ustępującego, ewentualnie oddzielnej przestrzeni dla drugiego gospodarstwa domowego.

c/ w dodatkowej nadwyżce powierzchniowej dla potrzeb reprezentacji-gościnności w strefie zbiorowego użytkownika.

Ponadto specyfika budynku mieszkalnego zagrodowego związana jest ze specyficznymi czynnikami lokalizacyjnymi w siedlisku. Przejawia się to w szczególności w potrzebie odpowiedniego orientowania poszczególnych ośrodków funkcjonalno-przestrzennych, stref jako całości oraz budynku jako całości równocześnie względem strefy produkcyjnej i publicznej siedliska oraz orientacji w stosunku do stron świata przy zachowaniu wszystkich innych kryteriów lokalizacyjnych odnoszących się do budownictwa jednorodzinne jako takiego i siedliska jako całości.

2/. Budownictwo mieszkalne zagrodowe cechuje się wyjątkowo tradycyjną trwałością układów budowlanych i konstrukcyjnych i stąd wynika potrzeba zapewnienia wewnętrznych elastycznych układów przestrzennych w celu dostosowywania ich wartości użytkowej do nieuniknionego, przyspieszonego tempa przemian ekonomiczno-społecznych i technicznych na wsi w celu wyrównywania sprawności użytkowej i technicznej obiektu .

a/ budynek zagrodowy stanowi stałe ramy przestrzenne dla zmiennych cyklicznie struktur i liczebności rodziny rolniczej

b/ współczesne rodziny wiejskie prowadzące gospodarstwa rol-

ne stanowią konglomerat tradycyjnych i nowoczesnych modeli rodzinnych, w związku z czym należy się liczyć z ciągłym rozwojem form zamieszkiwania.

- 3/. Nowo wznoszony budynek mieszkalny powinien być etapowo realizowany, zależnie od cyklicznie rozwijających się i zmieniających potrzeb rodziny.
- 4/. Biorąc pod uwagę cykliczną rotację rodziny, zmienność czynników demograficznych przy równoczesnej stałości miejsca zamieszkiwania, program budynku zagrodowego nie musi być dostosowywany do ściśle ograniczonej liczebności rodziny, a raczej do stanu strukturalnego. /np. program budynku dla rodziny 6-cio osobowej powinien być przystosowany do ewentualnego zamieszkiwania budynku przez 7-mio lub 5-cio osobowy skład rodziny/.
- 5/. W ewolucyjnie rozwijającym się budownictwie samorządowym przejawiają się w większym lub mniejszym stopniu wyspecjalizowane formy przestrzenno-użytkowe już rozwinięte, a nawet przekształcające się w budownictwie farmowym krajów zindustrializowanych.
- 6/. Kubaturalna i wertykalna progresja budownictwa samorządowego przybiera kierunek odwrotny do współczesnych tendencji rozwojowych w analogicznym budownictwie krajów zindustrializowanych.
- 7/. Przeciętne budownictwo samorządowe cechują niedobory powierzchni użytkowej w kondygnacjach nadających się do właściwego użytkowania przy równoczesnej ogólnej rozrzutności kubaturalnej.

- 8/. W budownictwie samorzutnym istnieją nieużytkowane rezerwy przestrzeni /poddasza, kondygnacje przyziemne/. Należy więc w istniejących budynkach dążyć do wykorzystywania powyższych rezerw dla potrzeb gospodarstw domowych. Natomiast dla nowych koncepcji należy preferować optymalne, ekonomiczne rozwiązania przestrzenne.
- 9/. Za właściwą formę budynku mieszkalnego zagrodowego należy uznać budynek jednokondygnacyjny bez podpiwniczenia lub z częściowym podpiwniczeniem oraz, w warunkach lokalizacji na spadku terenowym, budynek z pionowo przesuniętymi kondygnacjami oraz, w odpowiednich warunkach siedliskowych, budynek z kondygnacją przyziemną dostosowaną do stałego pobytu ludzi.
- 10/. W warunkach budownictwa zagrodowego /gdy nie mają znaczenia dodatkowe czynniki, np. rekreacyjne, krajobrazowe/, należy dążyć do eliminacji wszelkich kondygnacji nad parterem. W wyjątkowych wypadkach, jeżeli czynniki poza użytkowe przemawiają za stosowaniem poddaszy, należy tę formę budownictwa preferować przed zabudową dwukondygnacyjową.^{210/}
- 11/. Biorąc pod uwagę nieunikniony rozwój możliwości techniczno-budowlanych na wsi istnieje potrzeba programowania budynków w dostosowaniu do podstawowego wyposażenia technicznego wodno-kanalizacyjnego - możliwości unowocześnienia systemu ogrzewania przy równoczesnej potrzebie przejściowego ale pełnego użytkowania w substandardzie wyposażeniowym.
- 12/. Konstrukcja budynków powinna być oparta o system słupowo-szkieletowy lub system przekrycia jednotraktowy ze względu

na potrzeby elastyczności układów funkcjonalno-przestrzennych.

- 13/. Za minimalną powierzchnię użytkową /bez możliwości dalszego zaniżania/ w programie z pojedynczym pomieszczeniem dla pokolenia ustępującego, należy uznać powierzchnię 109 m^2 /całkowitą powierzchnię 138 m^2 /, a zatem wskaźnik 18 m^2 powierzchni użytkowej na osobę, co daje w strefie indywidualnej minimum $6,4 \text{ m}^2$ na 1 mieszkańca i wskaźnik pojemnościowy $0,5 \frac{\text{DOM.SYP.}}{\text{miesz.}}$; wg wyliczeń autora za optymalną należy uznać powierzchnię użytkową 128 m^2 / 167 m^2 /, $21 \frac{\text{m}^2}{\text{miesz.}}$.

Zalecenia funkcjonalno-przestrzenne.

- 14/. Poszczególne wnioski-zalecenia funkcjonalno-przestrzenne ujęto w strefowym podziale przestrzeni użytkowej budynku mieszkalnego, co nie przesądza jednak, że nie mogą być stosowane do układów, w których podział strefowy nie będzie w pełni przeprowadzony.
- 15/. Budynki dwuwejściowe wykazują wyższe walory przestrzenno-użytkowe oraz lokalizacyjne od budynków jednowejściowych. W szczególności najwłaściwsze są układy z wejściem podstawowym ze strefy publicznej i wejściem gospodarczym ze strefy produkcyjnej siedliska.
- 16/. Komunikacja wydzielona o zminimalizowanej powierzchni na korzyść komunikacji wewnętrznej powinna przebiegać między strefami użytkowania na odcinku ich, wzajemnie najmniejszej, zmienności.
- 17/. Należy dążyć do eliminacji komunikacji pionowej w budynku

mieszkalnym, szczególnie w strefie stałych pól pracy gospodarstwa domowego.

- 18/. Kierunek komunikacji wydzielonej powinien przebiegać wzdłuż, a nie w poprzek kierunku największej zmienności przestrzennej.
- 19/. W ramach budynku nie powinna się nakładać ani krzyżować komunikacja o charakterze publicznym i gospodarczym wewnątrzrodzinnym.
- 20/. Bezpośrednio powiązane ośrodki prac codziennych i okresowych w strefie pomocniczej powinny przyjmować jednoprzestrzenny układ z zasadą podzielności mechanicznej.
- 21/. Wszystkie ośrodki strefy pomocniczej i technicznej powinny być maksymalnie skoncentrowane na jednej płaszczyźnie użytkowania /parterze/.
- 22/. Strefa pomocnicza powinna, na zasadzie jednoprzestrzenności, integrować się ze strefą zbiorową na odcinku ośrodek sporządzania-spożywania posiłków-codziennego przebywania rodzinnego.
- 23/. Strefa pomocnicza, którą cechuje stosunkowo mała elastyczność techniczna, powinna być lokalizowana nie w centrum, a na obwodzie rzutu budynku /nie powinna ograniczać wewnętrznej zmienności/.
- 24/. Strefa pomocnicza powinna być orientowana i bezpośrednio dostępna do stref produkcyjnej i obsługi gospodarstwa domowego siedliska.
- 25/. Strefa zbiorowa powinna przyjmować układ jednoprzestrzenny z możliwością wydzielania i izolowania ośrodka reprezen-

tacji-gościnności. Strefa zbiorowa przy odpowiednim narzucie na komunikację wewnętrzną-tranzytową może stanowić komunikacyjny ośrodek integrujący pozostałe strefy użytkowania budynku.

- 26/. Strefa zbiorowa powinna być bezpośrednio dostępna ze strefy publicznej siedliska /przynajmniej na odcinku ośrodka gościnności/.
- 27/. Strefa zbiorowa powinna na odcinku życia wewnątrzrodzinnego bezpośrednio przechodzić w strefę rekreacyjną siedliska.
- 28/. Powinna istnieć możliwość całkowitej izolacji strefy indywidualnej od pozostałych stref użytkowania przy równoczesnym umożliwieniu maksymalnej zmienności technicznej ze strefą zbiorową. W związku z tym powinna istnieć jak największa ilość kontaktów bezpośrednich obydwu stref w ośrodku życia wewnątrzrodzinnego.
- 29/. Pomieszczenie sypialni rodziców powinno być zorientowane i powiązane ze strefą produkcyjną siedliska oraz zlokalizowane na kondygnacji bezpośrednio związanej ze strefą produkcyjną.
- 30/. Sypialnia dla dzieci w wieku do lat 6 powinna być bezpośrednio powiązana z sypialnią rodziców oraz strefą zbiorową. Pomieszczenia dla dzieci dwu i trzyłóżkowe w strefie indywidualnej powinny być podzielne na dwa i trzy pomieszczenia indywidualne.
- 31/. Strefa indywidualna powinna być bezpośrednio dostępna z ośrodka życia wewnątrzrodzinnego.
- 32/. Strefa indywidualna powinna być zorientowana w kierunku

najspokojniejszej strefy siedliska /rekreacyjnej/.

- 33/. Pomieszczenia dla pokolenia ustępującego powinny mieć zapewnioną niezależność użytkowania i ścisły kontakt z siedliskiem, przy równoczesnym utrzymaniu warunków dla zmienności technicznej i funkcjonalnej ze strefą zbiorową właściwego mieszkania.
- 34/. Pomieszczenia drugiego gospodarstwa domowego dla pokolenia ustępującego powinny zawierać pełny, całkowicie niezależny od mieszkania podstawowego program użytkowy z możliwością zmienności funkcjonalno-technicznej z mieszkaniem podstawowym. Drugie gospodarstwo domowe powinno być niezależne i bezpośrednio powiązane i dostępne z odpowiednich stref siedliska /strefy publicznej, produkcyjnej i rekreacyjnej./
- 35/. Wszelkie pomieszczenia dla pokolenia ustępującego powinny być lokalizowane na parterze lub kondygnacji bezpośrednio powiązanej z siedliskiem.

W podsumowaniu należy przyjąć, że współcześnie szeroki zakres działalności gospodarstwa domowego, który w przyszłości będzie się zawężał oraz rozpad rodzin wielopokoleniowych na rodziny "małe", wymagają takiego programowania perspektywicznego, które przy uwzględnieniu rotacji użytkowania i podziału lub łączenia pomieszczeń umożliwi pełne i intensywne użytkowanie budynków w nowych warunkach społeczno-gospodarczych.

Przyjęte w toku pracy zawężenie problematyki do rolnych gospodarstw indywidualnych nie dezaktualizuje rozważań w odniesieniu do kolektywnego sektora wytwarzania w rolnictwie. Przyjęty w pracy rozdział gospodarstwa domowego i rolnego /który jest szcze-

gólnie charakterystyczny w uspołecznionym systemie produkcji rolnej/, umożliwia wszechstronne wykorzystanie niniejszych rozważań.

Poza tym szczególna zbieżność zachodzi między specyfiką zagrody indywidualnej, a działką przyzagrodową w spółdzielniach produkcyjnych. Doświadczenia mieszkaniowe krajów sąsiednich dowodzą, że nie należy w nowej strukturze osiedleńczej i zabudowy zbyt radykalnie likwidować wielowiekowych doświadczeń i form budownictwa zagrodowego, a raczej należy je adaptować do nowych warunków.^{211/}

Koncepcja systemu wieloczęłonowych budynków mieszkalnych.

W wyniku strefowej racjonalizacji modeli budownictwa samorzutnego dokonano eliminacji najkorzystniejszych rozwiązań, które są podstawą uogólnień dla koncepcji modelowej. W szczególności ustalono dwa kierunki kształtowania budynków mieszkalnych, tzn. jako budynki jednokondygnacyjne oraz, przy lokalizacji na spadku terenowym, jako budynki z kondygnacjami pionowo przesuniętymi lub z kondygnacją przyziemną. W podsumowaniu całości pracy uzyskano podstawy dla racjonalnego modelu lub systemu projektowego budynków mieszkalnych zagrodowych. Strefowy sposób koncentrowania poszczególnych ośrodków użytkowania doprowadził w konsekwencji do koncepcji kilkuelementowego zestawienia obiektu mieszkalnego, zależnie od podstawowych uwarunkowań funkcjonalno-przestrzennych przy uwzględnieniu specyfiki budownictwa zagrodowego uwypuklonej w toku pracy. Przeprowadzone studia modelowe wykazały możliwość zastosowania elastycznego systemu

budownictwa powtarzalnego w warunkach zagrodowych dla zarówno zmiennych czynników lokalizacyjnych jak i programu oraz dyspozycji przestrzennej układów użytkowych. Potwierdziły się przyjęte założenia, że można uzyskać funkcjonalne całości zdeterminowane czynnikami mieszkaniotwórczymi, będące podstawowymi elementami struktury budynku. Koncepcję wieloczęłowego zestawiania budynków podbudowują następujące możliwości:

- spośród szeregu alternatyw programowych można wyselekcjonować strefy-segmenty o zbliżonych wielkościach pomieszczeniowych /dla jednolitego programu np. rodziny trzypokoleniowej, 6-cio osobowej/ np.: Ja - 35,2, Zb - 35,8, Pc₁ -35,5, Sd-33,6, IIGD-34,7, P.U.-32,0.
- można zrównywać wielkości stref-segmentów poprzez przegrupowanie ośrodków o charakterze dwustronnej przynależności /np. ośrodek Ps w strefie pomocniczej, zbiorowej lub indywidualnej/
- segmenty można rozwiązywać w kilku seriach odmiennych wielkości
- segmenty można programować w różnych kombinacjach ośrodków i stref /np. P.U. łączące strefę J lub T i magazynowania długoterminowego/
- poprzez odpowiedni dobór wielkości segmentów można uzyskać warunki do wzajemnego spiętrzania /np. pod strefą J strefa II GD oraz strefa T./

Te, wykazane w toku pracy, właściwości umożliwiają przyjęcie założeń wyjściowych dla koncepcji nowego systemu budownictwa wieloczęłowego:

1. Zastosowanie tak alternatywnie rozwiązanych elementów całości funkcjonalno-przestrzennych w postaci segmentów budowlanych, które umożliwią swobodny zestaw w płaszczyźnie pionowej i poziomej w zależności od wielorakich czynników otoczenia bezpośredniego- siedliska oraz powiązań między-strefowych. 212/
2. Zastosowanie różnorodnych alternatywnych rozwiązań poszczególnych członów-segmentów w zależności od:
 - a/ standardu użytkowego poszczególnych członów
 - b/ stopnia koncentracji odpowiednich ośrodków funkcjonalno-przestrzennych w strefie pomocniczej, stopnia jednoprzestrzenności w strefie zbiorowej, struktury i liczebności rodziny w strefie indywidualnej oraz stopnia technizacji w strefie technicznej
 - c/ sposobu i lokalizacji udostępnień z siedliska /wejść/
 - d/ dyspozycji komunikacji wewnętrznej.
3. Dostosowanie systemu do możliwości etapowania realizacji budynku zależnie od wzrostu, zmian strukturalnych i liczebności rodziny
4. Przystosowanie poprzez dyspozycję przestrzenną i konstrukcyjno-wyposażeniową poszczególnych członów-segmentów do pełnej elastyczności funkcjonalno-technicznej w ramach segmentów i między segmentami.
5. Przystosowanie systemu zarówno do tradycyjnych jak i w pełni prefabrykowanych metod realizacji. Ostatecznym celem powyższej koncepcji byłaby próba wprowadzenia masowej produkcji członów-segmentów dla budownictwa standardowego o dostosowanym okresie użyteczności do okresu zużycia technicznego przy równoczesnym uniknięciu schematyzmu, monotonii w osta-

tecznym wyrazie architektury.^{213/} Zaproponowana koncepcja budownictwa domów jednorodzinnych dla wersji prefabrykowanej dostosowana do zmienności mechanicznej powinna być oparta o modularną siatkę projektową pozostającą wielokrotnością modułu podstawowego, stanowiąc równocześnie element dużej siatki konstrukcyjnej. Zastosowanie systemu konstrukcyjnego szkieletowego wydaje się najwłaściwszą wersją budowlaną zapewniającą w nakreślonej koncepcji segmentowej utrzymanie "wolnego planu".

We wstępnych studiach modelowych zastosowano siatkę konstrukcyjną 4,5 x 4,5 m. Jeden segment - człon budynku był rozwiązany na dwóch oczkach dużej siatki.^{214/}

W poprzednich rozdziałach uznano za najrealniejsze 2 moduły projektowe /liniowe/ 1,2 m i 0,9 m. Wszystkie inne pozostające wielokrotnością 0,3 m są albo za małe jak na warunki prefabrykacji, albo za duże ze względów projektowych /za mało elastyczne/. W tej sytuacji najkorzystniejszą byłaby rozpiętość konstrukcyjna będąca wielokrotnością obydwu modułów projektowych, czyli 3,6 m. Przeprowadzone próby rozwiązań poszczególnych segmentów na tej siatce oraz na siatce 4,5 x 4,5 doprowadziły do konkluzji:

1. budynek rozwiązany na siatce 3,6 x 3,6 jest powierzchniowo oszczędniejszy od budynku rozwiązanego na siatce 4,5 x 4,5 ale w odpowiednich strefach, zwłaszcza zbiorowej, powstają niedobory powierzchniowe wynikłe z konieczności stosowania pasów komunikacji wewnętrznej, która odpada z powierzchni użytkowej poszczególnych ośrodków użytkowania.

2. w obrysie zdwojonej siatki 3,6 x 3,6 istnieje znacznie mniejsza ilość alternatywnych rozwiązań przestrzennych poszczególnych stref-członów
3. pomieszczenie sypialne dwukółkowe rozwiązywane na tej siatce w jednym segmencie jest za małe jak na możliwość dwudzielności /pow. użytkowa pomieszczenia 11,5 m²/ 215/
4. segment z 2-ch oczek siatki 3,6 x 3,6 jest za mały, aby pomieścić dwa pomieszczenia sypialne i komunikację wydzieloną, natomiast podwójny segment daje nadwyżki powierzchniowe i w sumie znacznie wydłuża budynek.
5. segment z 2-ch oczek nie nadaje się do kombinacji przesuwania segmentów w płaszczyźnie pionowej /jest za mały - komunikacja pionowa dezorganizuje przestrzeń segmentu/
6. W sumie przybliżona powierzchnia użytkowa segmentu wynosząca 23,8 m² jest za mała dla pomieszczenia większości przyjętych pomieszczeń w programie poszczególnych stref.

Analizując również rozwiązania niemieckie na siatce zbliżonej do 3,6 m należy stwierdzić: siatka nadaje się do projektowania małych budynków oszczędnościowych lub traktowanych konwencjonalnie jako skończone całości, ewentualnie co najwyżej w zastosowaniu do systemu dwuczłonowego./poz.bibl.95,98,99/. Natomiast dla przyjętej koncepcji wieloczłonowej wydaje się niekorzystna. W rezultacie należało uznać za właściwszą siatkę konstrukcyjną 4,5 x 4,5 m opartą na module liniowym 0,9 m, jako wielokrotność modułu projektowego, najbliższą wielkości 3,6 m. Należy nadmienić, że merytorycznie przyjęta rozpiętość 4,5 nie ma nic wspólnego z preferowanym dla budownictwa drobnotowarowego

modułem liniowym 1,5 m /nieuzasadnionym dla budownictwa mieszkaniowego/.^{216/} Rozpiętość 4,5 m nie posiada wad jakie wskazano dla rozpiętości 3,6 m, ale wydaje się, że dalsze studia nad efektywnością zastosowania właściwej rozpiętości /zwłaszcza studia techniczno-ekonomiczne/ dla budownictwa jednorodzinnego mogą wyznaczyć wielkość pośrednią między omawianymi tutaj rozpiętościami. /Zresztą system może być rozwiązywany w kilku rozpiętościach/. Rozpiętość 4,5 m daje dużą swobodę w operowaniu elementami wewnątrz i jest popularna w budownictwie zagrodowym. Powierzchnia użytkowa segmentu-członu zaprojektowanego na 2-ch oczkach tej siatki wynosi $36,5 \text{ m}^2$, co daje możliwość zastosowania większości przyjętych teoretycznie powierzchni użytkowych poszczególnych stref.

Pewne nadwyżki powierzchniowe w danych strefach można wyrównać stosując przesunięcia elementów meblościennych między strefami. Przyjęta rozpiętość daje możliwość swobodnego kształtowania komunikacji wewnętrznej tranzytowej i wydzielonej w segmentach. Ze względu na to, że przy dużym programie użytkowym budynku w sumie wykazują znaczną powierzchnię zabudowy, należało dodatkowo operować elementem połówkowym segmentu /tzn. $4,5 \times 4,5$ a nie $4,5 \times 9,0$ /. Osiowy układ modułu 0,9 m jest za mały dla przyjęcia w tym wymiarze poprzecznej szerokości komunikacji wydzielonej, ale jest możliwość regulowania tej szerokości odpowiednim układem i typem szaf oraz meblościanek stanowiących najczęściej przegrody korytarzy, wiatrołapów i innych elementów komunikacji wydzielonej.^{217/} Moduł powierzchniowy 0,8 może stanowić element powtarzalny szaf głębokich /dla spiżarni, składów

sprzętu porządkowego, bielizny itd./ podwójnych, o stosowanych współcześnie szerokościach 0,6 + 0,3 - dwustronnych. W podsumowaniu należy stwierdzić, że na skutek pewnych nadwyżek powierzchniowych w budynkach rozwiązanych na siatce 4,5 m należy wykonać studia nad wyznaczeniem optymalnej rozpiętości lub zbadaniem wszystkich rozpiętości pośrednich między 3,6 a 4,5 w celu zoptymalizowania rozpiętości /i siatki projektowej/ dla właściwego projektowania budynków mieszkalnych wg omówionej w niniejszej pracy zasady. Swoboda stosowania meblościanek, przegród jednowarstwowych, mebli, w przyjętej koncepcji otwartych do wewnątrz członów-segmentów umożliwia zmienne aranżowanie całej przestrzeni odpowiedniej kondygnacji i nie determinuje sztywności granic międzystrefowych. Tak więc koncepcja ta jest zgodna z ideą "wolnego planu" i pełnej podatności na zmiany, nawet gdyby założyć produkcję segmentów karoseryjną.^{218/}

Koncepcja wielocłonowego zestawiania budynków mieszkalnych zagrodowych w stosunku do tradycyjnych metod polegających na operowaniu budynkiem jako stypizowaną niezmienną całością rokuje następujące korzyści:

- pełna elastyczność przy dostosowywaniu budynku do otoczenia bezpośredniego /poprzez swobodny zestaw odpowiednio alternatywnych segmentów-stref/
- etapowanie budowy funkcjonalnymi całościami-segmentami /np. program minimum z 2-ch stref oraz dobudowa zespołu sypialni, lub pom. dla P.U., II GD/.
- łatwość w operowaniu /np. podczas projektowania/ dużymi całościami funkcjonalnymi

- duża możliwość aranżowania i organizacji działki siedliskowej poprzez alternatywną zestawialność segmentów,
- duża ilość kombinacji alternatywnych rozwiązań przestrzennych budynków /zarówno w płaszczyźnie poziomej jak i pionowej/,
- możliwość zastosowania wszystkich metod budowlanych z produkcją przemysłową włącznie i wynikłe z tego dalsze korzyści,
- poprzez różnorodność zestawów możliwość uniknięcia schematyzmu i monotonii w zabudowie osiedlowej,
- łatwość kompleksowego traktowania konstrukcji i wyposażenia wewnątrz,
- większa możliwość równoczesnego zaspokojenia wymagań inwestora /współdział inwestora w projektowaniu/.

Koncepcja systemu wieloczęłonowych budynków mieszkalnych może być dostosowana zarówno do tradycyjnych metod projektowania i wykonawstwa jak i również do metod projektowania i wytwarzania gotowych domów mieszkalnych metodami w pełni przemysłowymi /w fabrykach domów/.^{219/}

Jeżeli wziąć pod uwagę cztery strefy użytkowania budynku /gospodarczą, techniczną, mieszkalną-zbiorową i mieszkalną-indywidualną oraz ewentualnie dodatkową piątą strefę użytkowania dla pokolenia ustępującego/, to przy rozwiązaniu każdej w kilku alternatywach, w zależności od przyjętego programu, systemu powiązań między ośrodkami funkcjonalno-przestrzennymi, układu komunikacji wewnętrznej /wejść/ i standardu wyposażenia technicznego, można uzyskać praktycznie w wyniku kombinacji każdej strefy z wszystkimi pozostałymi nieograniczoną, dowolną ilość

alternatywnych kombinacji całych budynków mieszkalnych.^{220/}

W wyniku studiów projektowych można by ułożyć katalog serii poszczególnych stref-członów, który mógłby być podstawą wykonywania ostatecznej dokumentacji techniczno-roboczej projektów indywidualnych budynków i mógłby być podstawą do wyboru gotowych segmentów w fabryce.

W pierwszym przypadku posługiwanie się katalogiem polegałoby na:

1. wyborze odpowiednich segmentów-członów przez projektanta w porozumieniu z inwestorem podczas wizji lokalnej w siedlisku-zagrodzie /lub przynajmniej na planie działki siedliskowej/.

a/ należałoby uzgodnić program budynku

b/ przez odpowiedni zestaw segmentów /w postaci np. luźnych kartek/ w dostosowaniu do wszystkich rygorów konkretnej lokalizacji oraz połączeń międzystrefowych ustalić ostateczną koncepcję całości rzutu /lub rzutów w wypadku spiętrzenia segmentów/.

Tak wykonany zestaw byłby podstawą dla sporządzenia ostatecznej wersji projektu techniczno-roboczego całego budynku. Ostateczna więc wersja architektoniczna zostałaby, zależnie od warunków techniczno-ekonomicznych i innych warunków indywidualnych, wykonana przez miejscowego projektanta. Tak więc katalog byłby tutaj tylko ideogramem funkcjonalno-przestrzennym. Ostateczne wykonawstwo zależałoby od doboru przyjętej metody, tzn. od metod skrajnie tradycyjnych - murowych, rzemieślniczych /poprzez prefabrykację częściową/ aż do elementów gotowych konstruk-

cyjnych i wypełniających, wykonanych w dostosowaniu do przyjętej siatki projektowej, np. w typizacji otwartej.

2. Przy produkcji przemysłowej wystarczyłoby ustalić w dostosowaniu do lokalizacji oraz decyzji projektanta i inwestora wybór segmentów z odpowiednich serii z zaznaczeniem punktów styku /wg siatki modularnej/ między sąsiednimi segmentami. Fabryka dostarczałaby gotowe segmenty-człony w całości /łącznie z wyposażeniem stałym/ i dokonywałaby montażu na miejscu albo na wcześniej przygotowanym fundamencie przez inną ekipę lub samego inwestora. /Połowa segmentu o gabarytach np. 4,5x4,5x2,8 m lub 3,6 x 3,6 x 2,8 m mogłaby być przetransportowana na platformie samochodowej lub przy użyciu helikoptera.^{221/} Montaż bowiem można by dokonywać niekoniecznie z całych segmentów, a np. z ich połówek./ ^{222/}

W niniejszej koncepcji nie wyklucza się postępowania szczególnie popularnego w warunkach wiejskich metodą "do it yourself".^{223/}

W pełni kompleksowy cykl prac nad nowym systemem lub prostym elementem użytkowym wymaga etapu badań rozwiązania prototypowego i jego ulepszeń.^{224/} Nie tylko dla omawianego systemu, ale i dla zupełnie teoretycznych potrzeb, ze wszechmiar pożyteczna byłaby próba zrealizowania co najmniej kilku mobilnych budynków mieszkalnych przeznaczonych do użytkowania w celach porównawczych, różnym kategoriom socjalnym rodzin wiejskich, pozostających w odmiennych cyklach rozwojowych i poddanie ich wnikliwym ciągłym badaniom obserwacyjno-eksperymentalnym^{225/} prowadzonym interdyscyplinarnie /psychologia, socjologia, ergonomia, badania gospodarstwa domowego itd./^{226/}

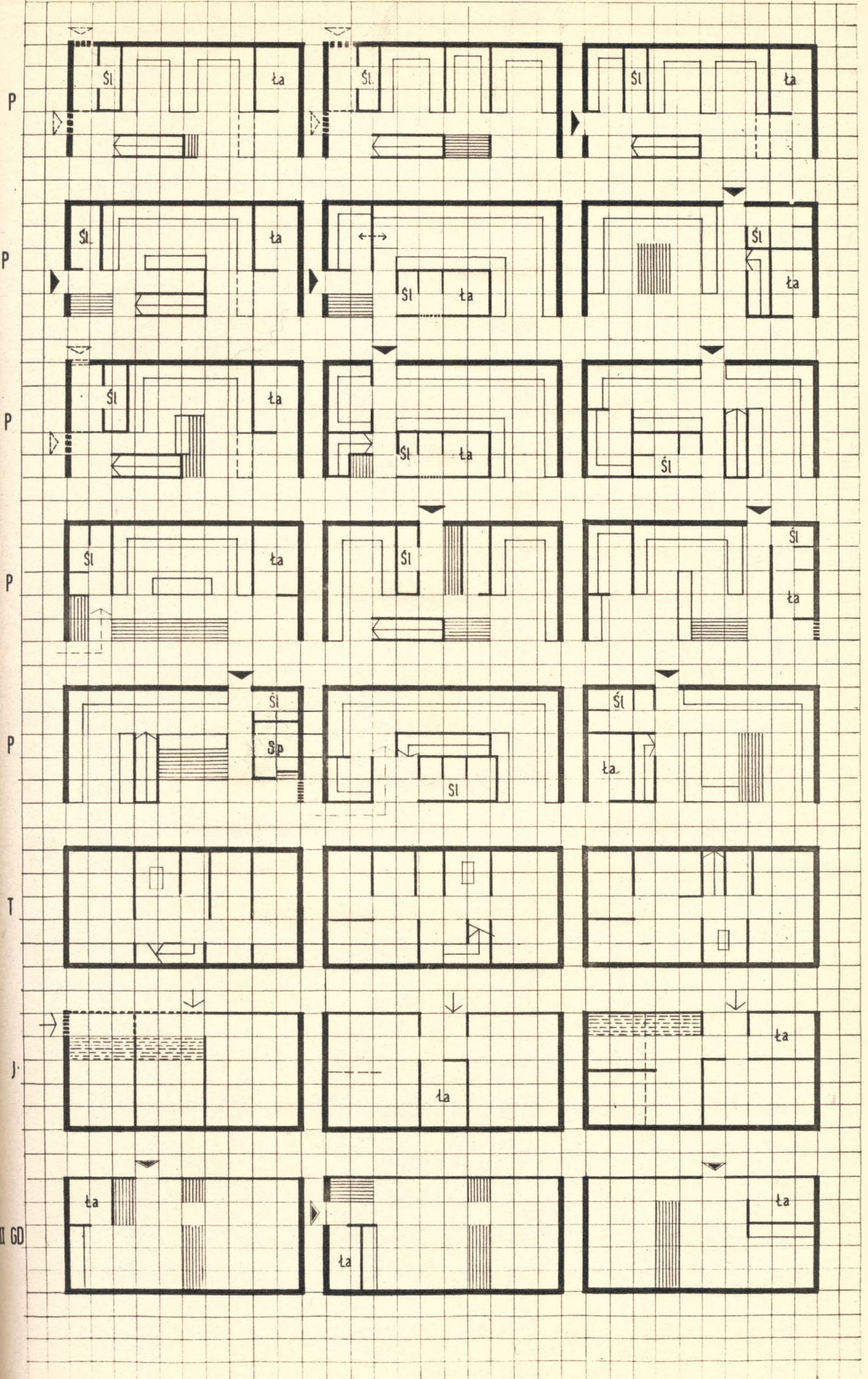
Całkowicie wyposażone wewnątrz obiektu prototypowego stwarzałyby na perforowanej siatce modułu projektowego /na płaszczyznach poziomych kondygnacji/ pełną i łatwą i zupełnie dowolną możliwość dokonywania zmian organizacji przestrzeni użytkowej przez mieszkańców /oczywiście w rytmie modułu-siatki perforacji/. Motywy postępowania, sposób, zakres, tendencje stałyby się podstawą uogólnień oraz przedmiotem badań specyfiki użytkownika, a przede wszystkim jego potrzeb w zakresie mieszkania.

Niniejsza praca o charakterze opisowym jest pomyślana jako podstawa dla założeń wyjściowych, niezbędnych przy ścisłym, matematycznym opracowaniu systemu. W szczególności ujęcie systemowe budynku oraz sprecyzowanie zależności między elementami systemu oraz systemem i otoczeniem, ustalenie programu i parametrów powierzchniowych stref-segmentów, stanowi wyjście dla zapisu cybernetycznego, w dalszej kolejności dla optymalizacji rozwiązania funkcjonalno-przestrzennego /ilości serii i kombinacji segmentów, ich wielkości oraz układu/. Etap ten musi być jednak poprzedzony studiami techniczno-ekonomicznymi.

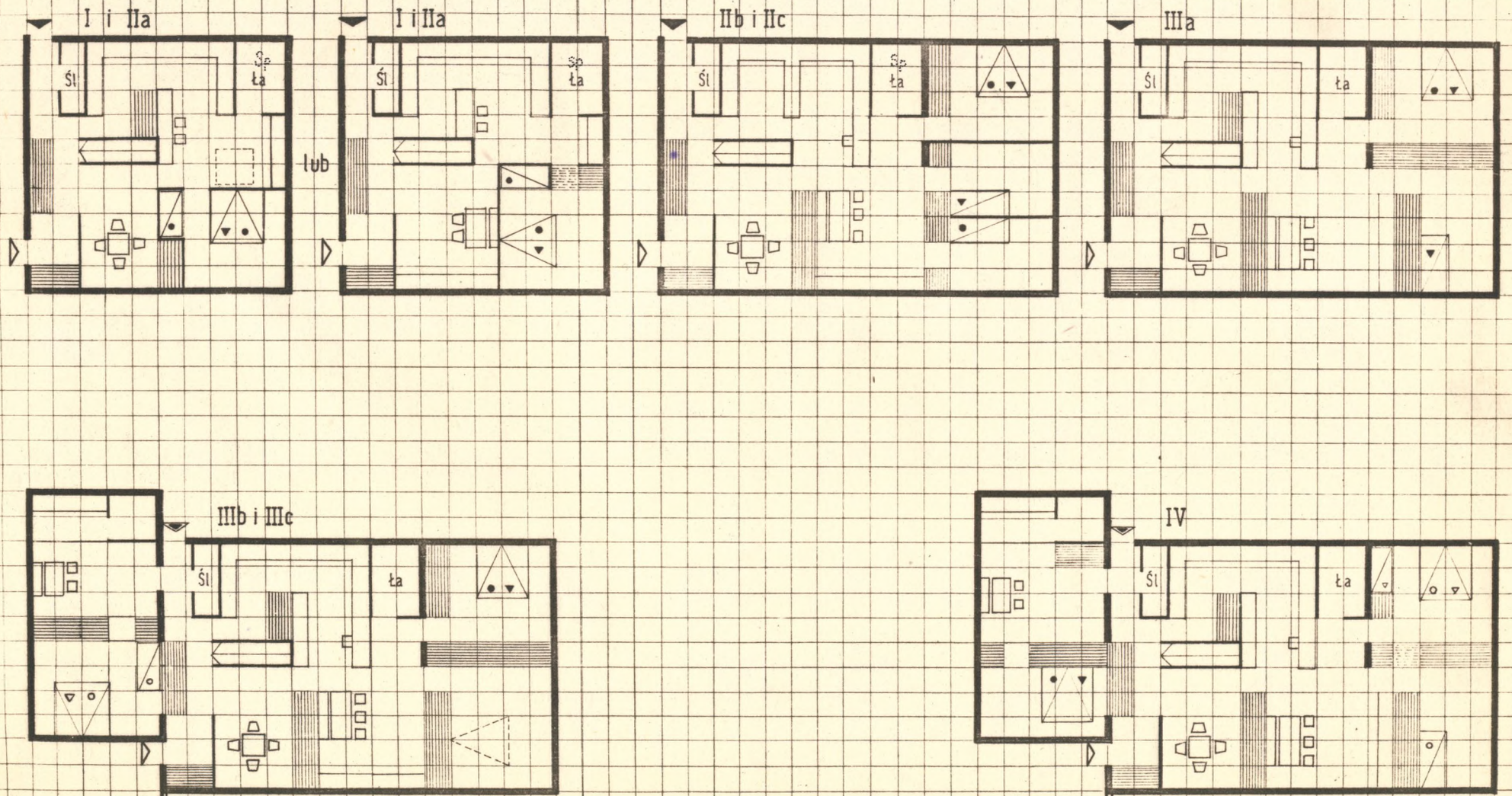
Podstawowe układy segmentów w budynkach modelowych

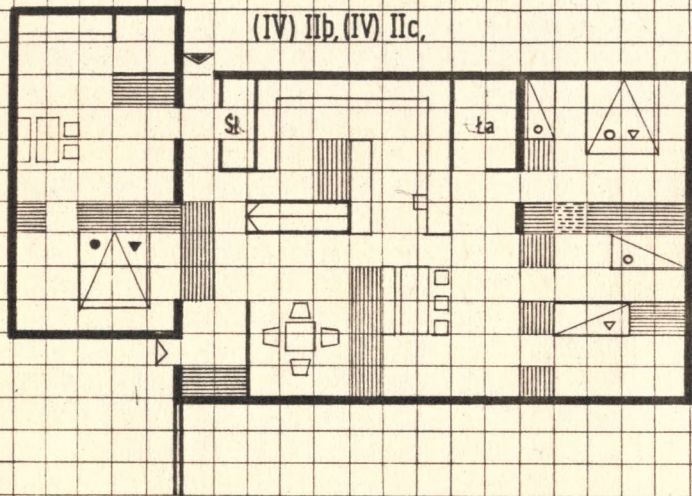
etapowanie rozbudowy bud. mieszk. w fazach rozwojowych rodziny						układ pionowy segmentów	oznaczenia stref		
Lp.	I	II	III		IV			P Z J PU II GO	
			rodzina 2-pokoleniowa		rodzina 3-pokoleniowa				
			a	b	a				b
			do 5 os.	do 7 os.	do 6 os.	do 9 os.			
1								Budynki jednokondygnacyjne w alternatywie z częściami podpiwniczeniem pod strefą „P” lub bez podpiwniczenia ale ze strefą „J” w kond. nadziemnej w łączniku	
2									
3									
4									
5									
6									
7									
8									
9	jak pkt. 1	jak pkt. 1							
10								budynki rozczłonkowane nie ujęte w etapowaniu	
11								Budynki z kondygnacjami pionowo przesuniętymi	
11'									
12									
12'									
13									
14									
15								parter kond. przyz.	
16								kond. przyz. parter	
17								kond. przyz. parter	

Wybrane schematy alternatywnych rozwiązań stref użytkowania (segmentów)

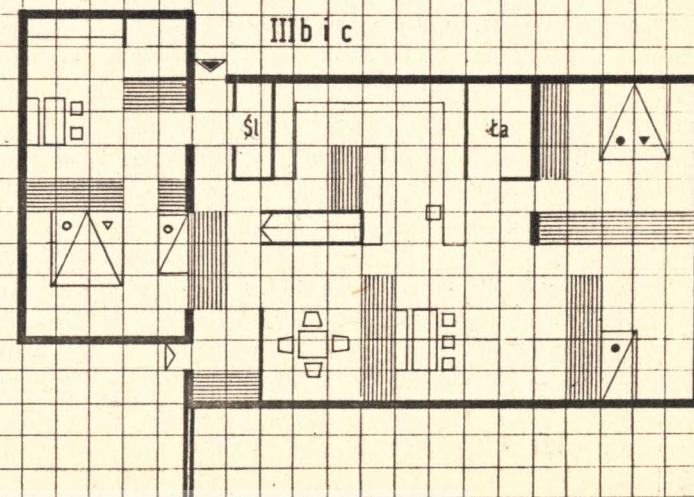
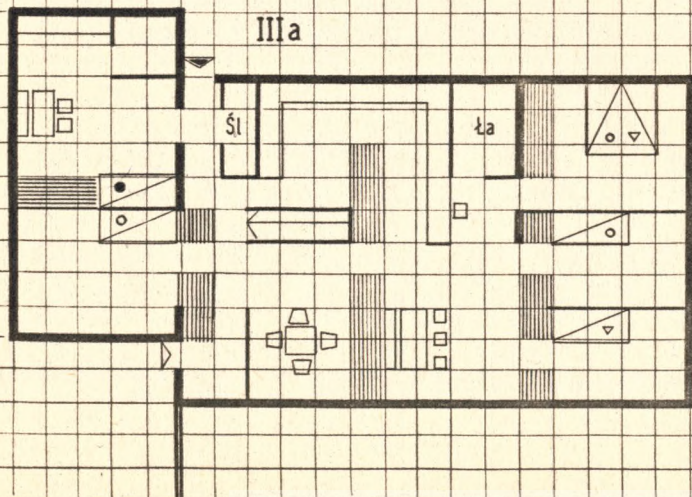
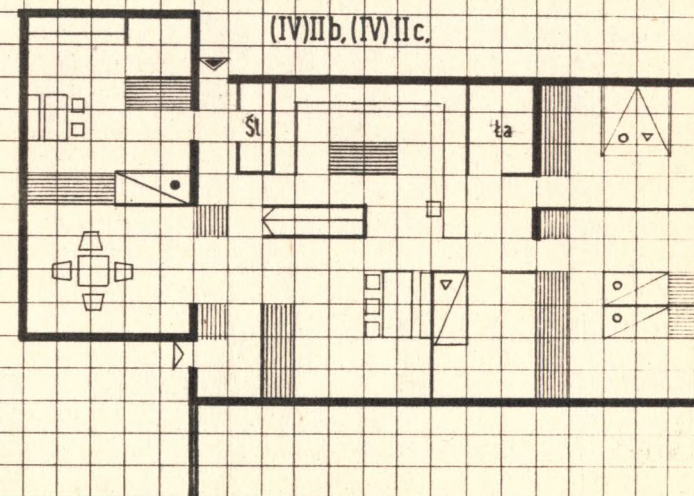

Etapowanie i użytkowanie budynku w cyklicznych fazach „małej” rodziny przechodzącej w trójgeneracyjną wg rys. 41c

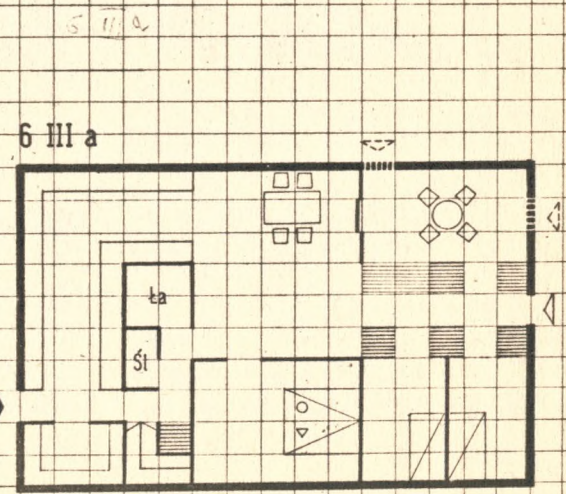
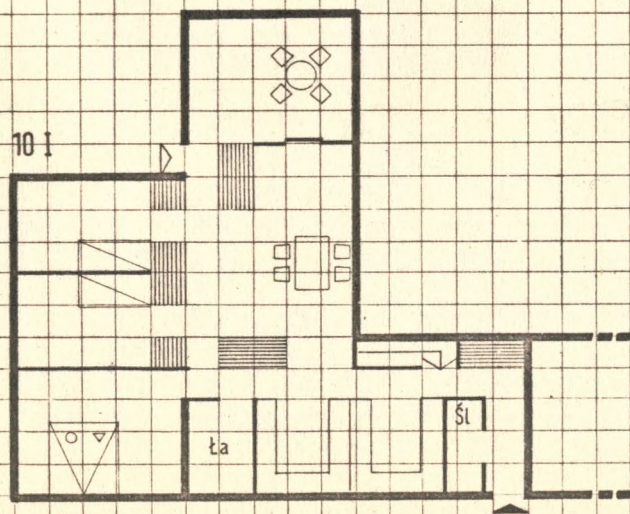
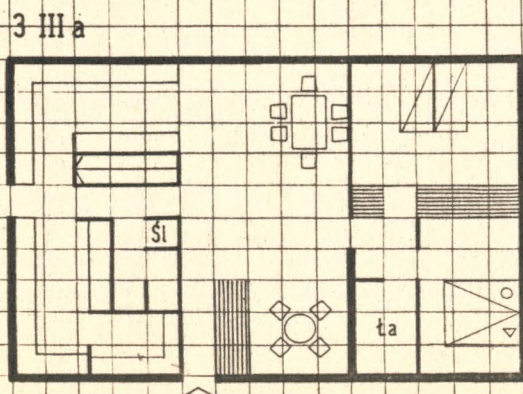
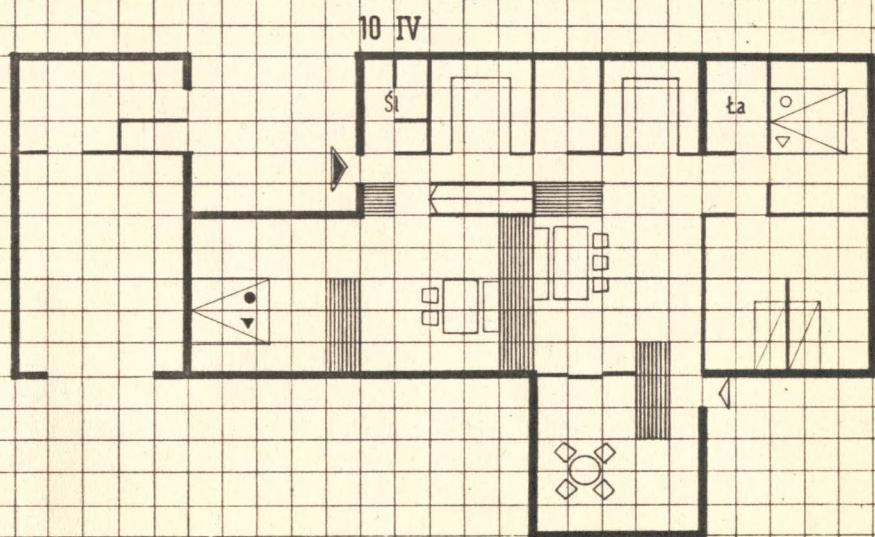
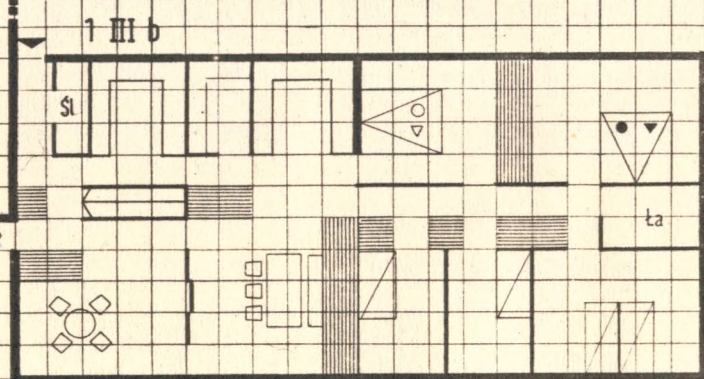

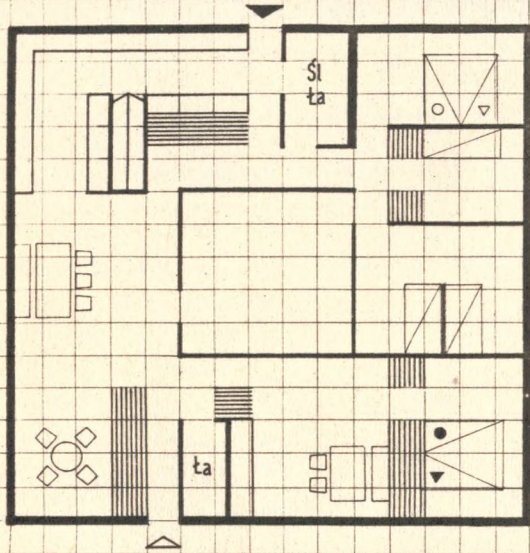
lub

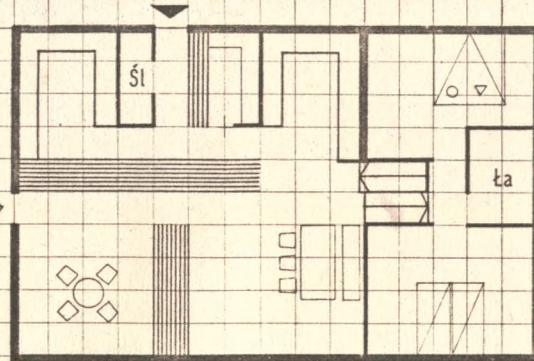
Wybrane schematy zestawiania segmentów (stref użytkowania) w odpowiednie typy budynków (z tabeli zbiorczej)

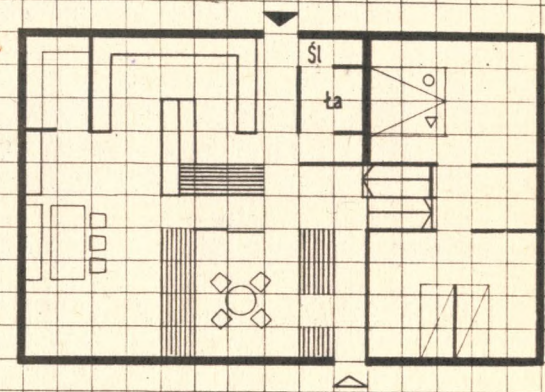
7 IV a

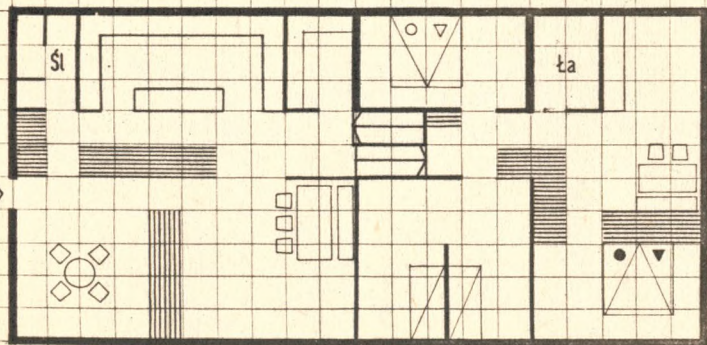
12 IV

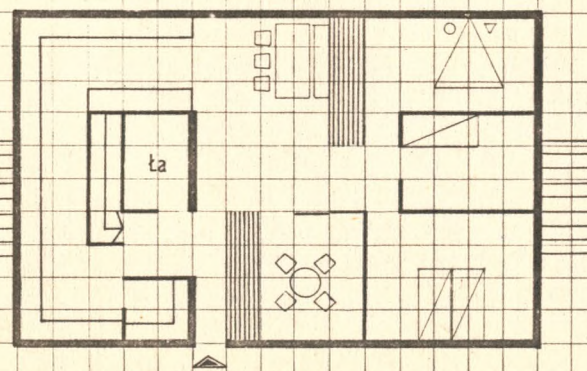
11 III a

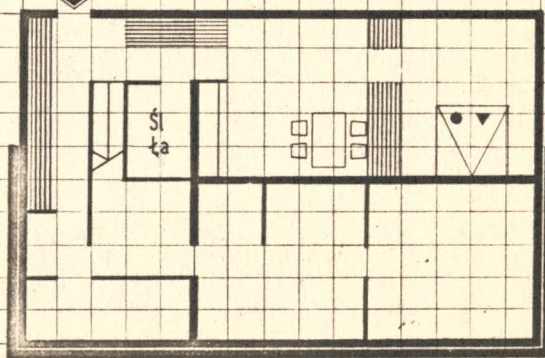
11 IV b

17 IV (1)

17 IV (1)

P r z y p i s y

1. Rocznik Statystyczny GUS, W-wa 1968, s.207-211, ponadto B.Gałęski: Chłopi i zawód rolnika, PW, W-wa 1963,s.66.
2. W pracach z zakresu socjologii wsi, a szczególnie rodziny, z reguły podkreśla się wpływ gospodarstwa rolnego oraz sposobu pracy na strukturę, funkcje, motywy postępowania i warunki bytowe rodziny wiejskiej. Patrz bibliografia opracowań na temat rodziny wiejskiej: D.Markowska, Rodzina Wiejska na Podlasiu, Ossolineum, Wrocław-Warszawa-Kraków 1970, s. 37-64.
3. Na brak takich opracowań zwraca uwagę M.Trawińska-Kwaśniewska: Stan badań nad budownictwem wiejskim, "Wieś Współczesna" nr 2,1962, podkreślając, że większość opracowań dotychczasowych miało charakter instruktażowo-dydaktyczny oraz historyczny. Należy dodać, że dużo prac z zakresu "spraw mieszkaniowych" wsi odnosi się do potrzeb w ujęciu globalnym, statystycznym /prace IGM/. Ukazało się szereg prac na temat analizy użytkowania i użyteczności budynków mieszkalnych zagrodowych /zwłaszcza typowych/ w wybranych rejonach kraju /prace IGM, SGGW, BSiPBW/. Prace ITB oraz BSiPBW-Warszawa dotyczą problematyki budowlanej, konstrukcyjnej, materiałowej i przeważnie odnoszą się do doświadczalnictwa, natomiast brak jest prac z zakresu programowania i projektowania przestrzeni użytkowej budynków mieszkalnych dla danych kategorii użytkowników wiejskich. Ostatnio ukazała się pierwsza tego typu praca w IGM, W-wa, poz.bibl.170. Praca wykonana przez Dr W.Strumiłło /poz.bibl.177/ porusza częściowo tę problematykę lecz zbyt wszechstronne ujęcie pracy uszczupla zagadnienia użytkowo-funkcjonalne. Natomiast jest kilka prac w ujęciu historycznym i etnograficznym z zakresu rozwoju form budownictwa mieszkaniowego zagrodowego. Ukazały się również prace na temat wyposażenia wnętrz budynków wiejskich. /IWP,SGGW/.
W skali europejskiej, zgodnie z tematyką pracy, wchodziłyby w rachubę takie kraje, w których gospodarka rolna opiera się na systemie indywidualnych gospodarstw rodzinnych. Niewiele jednak placówek naukowych w tych krajach zajmuje się oddzielnie problematyką budownictwa farmowego mieszkaniowego.
W Skandynawii problematykę tę przejęły Instytuty Budownictwa Mieszkaniowego ogólnie, tzn. że problematyki budownictwa farmowego nie oddziela się. Należy jednak podkreślić, że budownictwo mieszkaniowe indywidualne w tych krajach przedstawia o wiele wyższy program użytkowy, który może być z powodzeniem adaptowany do warunków farmowych. Np. w Anglii większość zasobów mieszkaniowych stanowią budynki stare, w związku z czym wchodzi raczej w rachubę problem modernizacji a nie

budownictwa od nowa. Największy rozwój prac nad budownictwem zagrodowym obserwuje się w Niemczech Zachodnich /Technische Universität u. Hochschule Hannover, Stuttgart, Frankfurt am Main/. W USA problematykę prowadzi U.S. Dep. Agriculture oraz sporadyczne zespoły specjalistów, powoływane dla opracowania odpowiednich planów projektowych oraz niektóre placówki badawcze budownictwa rolniczego. /Spis placówek zachodnio-europejskich i amerykańskich opracował E. Mohrhardt z U.S. Dep. Agriculture, Washington D.C. bibl. IUiPl. Przestrz., Polit. Krak./ Ponadto Narody Zjednoczone wydają biuletyny poświęcone międzynarodowym seminariom oraz raporty. W Polsce problematyką wiejskiego budownictwa mieszkaniowego zajmują się: Zakład Spraw Mieszkaniowych Wsi w Instytucie Gospodarki Mieszkaniowej, Warszawa, Zakład Budownictwa Wiejskiego Instytutu Techniki Budowlanej Warszawa /oraz placówki terenowe/. Zespoły /dawne Katedry/ przy Instytutach Wyższych Uczelni: SGGW, W-wa, Politechnika Warszawska, Politechnika Krakowska, Politechnika Wrocławska. WSR-Kraków oraz Biuro Studiów i Projektów Budownictwa Wiejskiego w Warszawie oraz w Krakowie. Ponadto problematyką związaną pośrednio z budownictwem mieszkaniowym zajmują się dalsze placówki naukowe: Zakład Społeczno-Ekonomicznej Struktury Wsi przy Instytucie Ekonomiki Rolnictwa - Warszawa, Zakład Socjologii Wsi przy Instytucie Filozofii i Socjologii PAN. Rejestr polskich placówek badawczych zawiera poz. bibl. 144.

4. W szeregu pracach naukowych, studialnych i projektowych w zakresie budownictwa mieszkaniowego w terminie "wiejski" ujmuje się całość problematyki bez rozróżnienia warstwowego jakiego występuje współcześnie na wsi. Zatem budynek wiejski miał się odnosić zarówno do rodzin dwuzawodowych jak i wyłącznie zatrudnionych w rolnictwie lub poza rolnictwem itp., podczas gdy siłą rzeczy różnice społeczne, zawodowe muszą dawać inne potrzeby mieszkaniowe, wyrażone w odmiennych programach przestrzennych i wielkościach budynku. Już w nagłówkach do projektów typowych można zauważyć nieścisłości w ramach pojęcia "wiejski", np. Budynek Mieszkalny jednorodzinny wiejski KB4-6.1.3. /27/, /nie wyjaśnia to jednak czy budynek przeznaczony jest dla wszystkich mieszkańców wsi czy tylko dla pewnych kategorii użytkowników/, albo Budynek Mieszkalny dla gospodarstwa dwukonnego KB4-6.1.3. /6/, WB-3337/M tak jak gdyby wielkość gospodarstwa, a w szczególności ilość koni w gospodarstwie miała być skorelowana z wielkością i typem budynku mieszkalnego /co, jak wiadomo, nie jest prawdą/. Również termin "dwupokoleniowy" często bywa błędnie odnoszony do rodziny przedstawiającej skład trzypokoleniowy /pokolenie ustępujące, dzieci i wnuki/. Np. Budynek Mieszkalny dwupokoleniowy KB4-6.1.3. /53/.
5. Większość projektów typowych oraz indywidualnych nawiązuje do bardziej rozwiniętych układów z przełomu XIX i XX w., zazwyczaj dwutraktowych lub w budynkach zwartych do układów

zmodyfikowanych /krzyżowy podział przegrodami wewnętrznymi, tzw. "czworak"/, poz.bibl.176, s.25. Powszechność tych form potwierdza M.Pawlikowski: Przemiany indywidualnego budownictwa mieszkalnego na wsi w Polsce, wyd.ITB, W-wa 1967, s.94. Wynika to m.inn. z faktu, że projektanci, ustalając program i układ przestrzenny budynku wg całkowicie osobistych przypuszczeń, równocześnie archaizują, poddając się najbardziej popularnym stereotypom budownictwa samorodnego, jak np. patrz WB-3321/M, KB4-6.1.3. /25/, WB-3339d, KB4-6.1.3. /29/ itd.

6. Na brak rozeznania w specyfice potrzeb i życia codziennego rodziny wiejskiej, zdaniem F.Piaścika: Studia nad rejonizacją budownictwa zagrodowego - wstęp, BSiPBW, W-wa 1964, nr 5, wpływa w znacznym stopniu przeważająco miejskie pochodzenie architektów.
7. Jedyne unormowanie stanowi granica powierzchni użytkowej budynku do 110 m² dla inwestorów korzystających z kredytu Banku Inwestycyjnego /Dz.Ustaw z 1962 r.poz.228/. Unormowane zostały natomiast mieszkania realizowane ze środków państwowych /patrz Normatyw techniczny projektowania mieszkań i budynków mieszkalnych realizowanych dla rolnictwa ze środków państwowych... Dziennik Bud. nr 3. 1963, poz.10/. Istnieje normatyw techniczny projektowania jednorodzinnych i małych domów mieszkalnych na terenach nieuzbrojonych. /Dziennik Bud. nr 3, 1964, poz.7/. Normatyw wiąże się z potrzebą ustalenia mieszkalnego programu użytkowego oraz dolnych granic powierzchni użytkowych, zapewniających minimum zaspokojenia potrzeb w zakresie mieszkania. W 1965 r. ukazały się, wydane przez OJTEB Materiały pomocnicze do projektowania domów jednorodzinnych /W-wa 1965/ w IV częściach, ale jedynie do budownictwa typu miejskiego. Wyrzutowe opracowania ukazują się w Kwartalniku Instytutu Gospodarki Mieszkaniowej w Warszawie "Sprawy Mieszkaniowe" w Biuletynie IGM - Informacje Techniczno-Ekonomiczne oraz w miesięczniku "Budownictwo Wiejskie".
8. W.Strumiłko w II i III części swojej pracy: Budownictwo Mieszkaniowe na wsi, W-wa 1969 /maszynopis pracy dokt. Polit. Warszawskiej/ poz.bibl.177, omówił całokształt dorobku polskiej myśli projektowej i doświadczalnictwa w zakresie budownictwa wiejskiego - mieszkalnego - zagrodowego w latach 1909-1945, /w tym wydzielił podokres dla lat 1909-1918/, okres odbudowy po 1945 roku, projekty, doświadczalnictwo w latach 1945-1949, 1950-1956 oraz 1956-1965.
9. Chodzi tu przede wszystkim o odbudowę wsi Piaseczno /opisaną przez St.Tworkowskiego: Piaseczno, wieś doświadczalna, PWN, W-wa 1966, odbudowę wsi Stamirowice /I.Tłoczek: Zespołowa odbudowa wsi Stamirowice w powiecie grojeckim. Katedra Architektury i Planowania Wsi, Pol.Warszawskiej 1960 rok/, oraz serię projektów doświadczalnych, realizowanych i badanych przez ITB - W-wa oraz BSiPBW - W-wa, publikowane w kolejnych zeszytach naukowych i biuletynach powyższych instytucji.

10. Najdobitniej świadczą o tym projekty typowe dla budownictwa miejskiego, np. projekt M-8-10 /KB 4-6.1.3/49/, KB4-6.1.3./48/ lub WB-3372/M /KB4-6.1.3. /24/, KB4-6.1.3./41/ itd. Nierzadko za zezwoleniem Powiatowych Wydziałów BViA inwestorzy realizują obiekty na podstawie projektów przystosowanych dla budownictwa miejskiego /zwłaszcza piętrowe/. Sporne opinie na temat specyfiki wiejskiego budynku mieszkalnego pojawiają się na konferencjach problemowych, Seminariach SARP, np. materiały z Krajowej Konferencji Problemowej SARP w sprawie aktualnych kierunków rozwoju budownictwa mieszkaniowego na wsi.
11. Liczby korzystających z projektów typowych nie są ścisłym miernikiem faktycznego zainteresowania tymi projektami. Wielu inwestorów posługuje się nimi tylko do momentu uzyskania zezwolenia na budowę obiektu. Dowodzą tego masowe, często całkowite odstępstwa realizacji od stanu projektowego. W tym sensie więc akcja projektów typowych nie oznacza powodzenia. Podkreśla się to w innych publikacjach, np. M. Pawlikowski: Przemiany...op.cit. s.75, Z. Skałuba: Zadania i efekty...op.cit.s.105. Program użytkowy oraz wielkości powierzchniowe i układ przestrzenny są przyjmowane przez poszczególnych projektantów bez żadnych wstępnych wiążących studiów i badań, które stanowią początkowe fazy kompleksowego postępowania systemowego w technice. /p.E.Hall: Podstawy techniki systemów, s.128-129, PWN, 1968/. Cz. Bąbiński: Elementy nauki o projektowaniu, WNT, W-wa 1969, s.133-138.
12. Oczywiście potrzeby ilościowe w budownictwie mieszkaniowym na wsi są b. duże. Pisze o tym A. Stasiak: Szacunek deficytu mieszkań ludności wiejskiej w 1960 r. "Wieś Współczesna" nr 6, 1963 oraz Budownictwo Mieszkaniowe na wsi, "Sprawy Mieszkaniowe" nr 2, 1970, s.28, gdzie strukturalne założenia na rok 1985 przewidują około 2 mln gospodarstw indywidualnych, którym należy zapewnić prawo do mieszkania. Większość potrzeb ilościowych wynika z wymiany zasobów zużytych technicznie i substandardowych. Z. Skałuba: Zadania...op.cit., s.7-8. Wg szacunku IGM na rok 1970 wynoszą one 440 tys. mieszkań. Wg autora potrzeby modernizacji mieszkań w latach 1971-85 szacują się na 530-1030 mieszkań. W. Nieciński: Niektóre podstawowe zagadnienia perspektywy rozwoju budownictwa mieszkaniowego na wsi, "Sprawy Mieszkaniowe" nr 3-4, 1967, s.28, stwierdza że, wg stanu na rok 1965, "więcej niż połowę mieszkań na wsi należy uznać za technicznie i społecznie zużyte", "około 60% zasobów/. Zakłada się do 1985 roku zmniejszenie liczby gospodarstw domowych-rolnych z 3,0 do 2,9 mln, oraz ilość osób w gospodarstwach z 4,1 mln 1960 roku do średnio 3,6 mln 1985 roku /s.30/. Na wsi nabiera znaczenia kwestia wymiany budynków mieszkalnych. Na lata 1971-1985 przyjęto ideę "skoku" w rozwoju budownictwa mieszkaniowego na wsi, co wiązałoby się z uzyskaniem wskaźnika 2,9 izb na mieszkanie w 1985 roku.

13. Przez standard mieszkaniowy rozumie się w niniejszej pracy w ogólności stopień zaspokajania potrzeb człowieka w zakresie mieszkania, przyjmując tę definicję za J.J.Meisnerem: Parametry użytkowe typowego budownictwa mieszkaniowego, poz. bibl.115, s.45. Mówiąc o poprawie standardu mieszkaniowego lub użytkowego, chodzi zarówno o obiektywne jak i subiektywne potrzeby, przy czym, ze względu na brak unormowania dla budownictwa mieszkaniowego na wsi, standard minimum jako "obiektywna" granica określająca np. budownictwo substandardowe w sensie funkcjonalno-użytkowym /a więc nie tylko technicznym/ jest sprawą otwartą.
14. Mówiąc o substandardzie użytkowym /co w niniejszej pracy jest identyfikowane z substandardem mieszkaniowym/ użyto dwóch terminów ze względu na specyfikę domu jednorodzinnego, który jest czymś więcej niż mieszkaniem. Chodzi o niewystarczającą użyteczność budynków nie tylko w stosunku do potrzeb uznanych za ogólnospołecznie "właściwe", ale i ze względu na racjonalne przesłanki naukowe. /Porównaj: W.Nieciński: Perspektywy i problemy budownictwa mieszkaniowego w Polsce, Prace IEM, W-wa 1967, s.24-25.
15. W niniejszej pracy pod terminem "samorzutny" rozumiana jest nie tyle dowolność lokalizacji budynków, ile nie planowane przez osoby uprawnione do projektowania programowanie i organizacja przestrzeni użytkowej budynków mieszkalnych lub zasadnicze odstępstwo realizacyjne od wersji projektowanej. Wg B.Karłowicza: Słownik języka polskiego, t.6., "samorzutny" oznacza "z własnego popędu pochodzący, działający pod wpływem własnego zdecydowania. Wg J.Minorskiego: Formy samorzutnego zagospodarowania przestrzennego w pasie przejściowym między wsią a miastem, PW, W-wa 1964, s.9, "samorzutny" oznacza formy powstające bez wstępnego przemyślenia w projekcie architektonicznym-budowlanym. W podobnym rozumieniu używa tego terminu A.Rzymkowski: Samorzutne budownictwo mieszkaniowe w południowych rejonach Polski, "Architektura" nr 11, 1964, s.471-472. Natomiast dla określenia takiego budownictwa M.Pawlikowski: Forma przestrzenna zagrody, "Arkady" W-wa 1970, s.8, używa terminu "samorodne"; podobnie Z.Skałuba: Zadania... op.cit., s.82.
16. Nie chodzi tu o majoryzowanie zagadnień funkcjonalnych w całym kontekście projektowania, ale o utrzymanie pewnej logicznej kolejności w cyklu projektowym. Badanie i wyznaczenie potrzeb, które należy do pierwszego etapu prac projektowych /patrz A.D.Hall: Podstawy... op.cit., s.125-128/ poprzedza wyznaczanie funkcji obiektu i jego poszczególnych elementów, natomiast zagadnienia techniczno-ekonomiczne mają rolę instrumentalną i są środkiem zaspokajania właściwego funkcjonowania obiektu. Można rzec, że odpowiadają na wcześniej stawiane zamówienia. Na tym polega znaczenie architektury we współczesnej cywilizacji technicznej, że przy wykorzystywaniu zdobyczy nauki i techniki zaspokajają najbardziej humanitarne elementy procesów życiowych /potrzeby człowieka/. Patrz: J. Chałupecky: Architektura i filozofia "Współczesność" nr 5, 1965

Oczywiście w samym procesie projektowania niezbędna jest jedność i równoczesność funkcji, konstrukcji, ekonomiki, estetyki itd. Cz. Bąbiński, Elementy...op.cit. s.31.

17. Metoda przesunięcia stanowi podmetodę ekstrapolacji stosowanej w badaniach socjopolitycznych. Przewidywanie odbywa się poprzez analizę sytuacji. "W układzie bardziej zaawansowanym obraz przyszłości pojawia się w postaci analogii jakiegoś modelu obserwowanego w przeszłości lub aktualnie... Cz. Bąbiński: Elementy...op.cit. s.217-220.
18. Zwraca na to uwagę B. Gałęski: Podział ludności wiejskiej wg kategorii społecznych, "Wieś Współczesna", nr 3, 1961, s.52. "Główną potencjalną siłą, która podjąć może program przeobrażeń rolnictwa, są chłopi prowadzący gospodarstwa typu rodzinnego".
19. Poświęcił temu problemowi pracę B. Gałęski: Chłopi i zawód rolnika, PWN, Warszawa 1963.
20. Patrz A. Szemberg: Przeobrażenia struktury agrarnej chłopskiego rolnictwa, "Nowe Drogi" nr 7, 1969, s.100. patrz D. Gałąj: Jutro wsi polskiej, "Wieś Współczesna" nr 3, 1967, poz.25.
21. Chodzi tu o przejście z kategorii klasowej w zawodową w społeczeństwie przemysłowym; wiąże się to z procesem tworzenia się kultury ogólnonarodowej bez przedziałów społecznych i środowiskowych. B. Gołębiowski: Zmiany uczestnictwa...op.cit., s.268. oraz R. Turski: Przemiany struktury...op.cit., s. 232-235, A. Sarapata: Przemiany społeczne...op.cit., s.283-303.
22. W podziale struktury społeczno-zawodowej IER jest to grupa VI, VII. patrz Zmiany społeczno-ekonomicznej struktury wsi 1957-1962, Warszawa 1966, s.V.
23. J.A. Król: Rodzina chłopska, "Wieś Współczesna" nr 1, 1960, s.70. Za autorami niemieckimi wskazuje na trzy typy rodzin 1/ tradycyjna-patriarchalna, 2/ przejściowa, 3/ partnerska. Większość współczesnych rodzin należy do drugiego typu, trzeci typ rodzin dopiero się na wsi kształtuje. /Forschungsgesellschaft für Agrarpolitik u. Agrosoziologie Lebensverhaeltisse in Kleinbauerlichen Doerfern. Berichte weber Landwirtschaft Sonderheft, Hamburg-Berlin 1954/.
24. J. Szczepański: Elementarne Pojęcia Socjologii, W-wa 1970, PW, s.303, podkreśla następujące funkcje rodzinne: 1/ utrzymanie ciągłości biologicznej społeczeństwa, 2/ utrzymanie ciągłości kulturalnej, 3/ nadawanie pozycji społecznej swoim dzieciom, 4/ zapewnienie swoim członkom oraz zaspokojenie potrzeb emocjonalnych, 5/ sprawowanie kontroli nad postępowaniem swoich członków.
B. Gałęski w "Roczniku Socjologii Wsi" nr 2/1964: Socjologiczna problematyka...op.cit., s.10, wymienia funkcje: 1/ biologiczna, 2/ ekonomiczna, 3/ zabezpieczająca, 4/ wychowawcza, 5/ kulturalna, 6/ moralnego i emocjonalnego wsparcia jednostki. W niniejszej pracy nie omówiono funkcji kulturalno-towarzyskich rodziny, ze względu na ich zróżnicowanie regionalne i trudności w uogólnianiu.

G.P.Murdock /Socjal-Struktura, New York 1949/ wymienia funkcje rodzinne: seksualną, ekonomiczną, prokreacyjną i wychowawczą. W.Ogburn i M.Nimkoff: Technology and the Changing Family, Boston 1955 dodatkowo wymieniają funkcje: ekonomiczno-produkcyjną, ekonomiczno-konsumpcyjną, rozrywkową, ochronną, bojową, kształceniową, emocjonalną i religijną. Na s.75 wymieniają siedem rodzajów więzów rodzinnych, mających istotny wpływ na układ przestrzeni użytkowej domu mieszkalnego, są to: 1/emocjonalne, 2/rekreacyjne, 3/ochronne, 4/ekonomiczne, 5/religijne, 6/wychowawcze, 7/statusowe. Moc tych więzów zależy częściowo od organizacji rodziny. Według J.Rosowa: Modern Architecture and social change, Detroit 1948, s.77,192..."dobry dom" został zorganizowany przez rodzinę na zasadzie równości /x/, "zły dom" na zasadzie autorytatywności" /y/.
A.Olszewska-Ładyka: Rodzina, 1964, s.37-44 wymienia funkcje: 1/rozrodcza, 2/gospodarcza, 3/wychowawcza, 4/zaspokajania potrzeb emocjonalnych, 5/przekazu dziedzictwa i sytuacji społecznej. /Za Z.Baumanem - Zarys Socjologii 1962/.

25. B.Gałęski: Socjologiczna problematyka...op.cit.,s.10, definiuje funkcję prokreacyjną jako funkcję aproblemowanej społecznie instytucji trwałego obcowania seksualnego i biologicznego odtwarzania ludności.
26. M.Trawińska-Kwaśniewska: Sytuacja społeczna kobiety wiejskiej na ziemi krakowskiej na przełomie XIX i XX wieku. Prace i Materiały Etnograficzne, tom X, stwierdza, że posiadanie potomstwa było traktowane jako obowiązek. Dane statystyczne z okresu przed I Wojną Światową i okresu międzywojennego świadczą o dużej ilości urodzin, ale i dużej śmiertelności w rodzinach chłopskich, odpowiednio do zamożności rodziny. Liczne monografie potwierdzają niski stan zdrowotny wsi na przełomie XIX i XX wieku./patrz D.Markowska: Rodzina w środowisku wiejskim. Studium wsi podkrakowskiej, Ossolineum, Wrocław-Warszawa-Kraków, 1964, s.40-41 oraz 106,107/.
27. Ibidem, s.44 definiuje funkcję ekonomiczną jako system "zdobycia środków utrzymania, ich rozdział pomiędzy członków oraz normowane spożycie".
28. Ibidem,s. 44,122 i 177, w monografii Modlnicy dla okresu 1880-1919, wprowadza dla gospodarstw chłopskich pojęcie gospodarki samowżywnieniowej w odróżnieniu od samowystarczalnej.
29. Ibidem, s.76 za istotę funkcji zabezpieczających uznaje: "Zapewnienie elementarnych potrzeb jej członkom w zakresie żywienia, warunków pracy, wypoczynku, mieszkania." Rola tych funkcji sięga jednak dalej w kierunku potrzeb emocjonalnych i społeczno-towarzyskich. Na funkcje zabezpieczające składały się ponadto: zabezpieczenie przekazu dziedzictwa, zapewnienie startu życiowego i pozycji społeczności wioskowej oraz zabezpieczenie starości. Tradycyjna rodzina chłopska realizowała elementarne zaspokajanie potrzeb swych członków poprzez swe funkcje gospodarcze i życie rodzinne.

30. B.Gałęski: Socjologiczna...op.cit.,s.10, definiuje funkcje wychowawcze: "polegają one na wychowaniu dzieci, kontroli nad ich zachowaniem, wyposażeniem ich w niezbędną do życia wiedzę, wpojeniu im panujących w społeczeństwie norm i wartości oraz wprowadzaniu w określone grupy i do określonych instytucji społecznych."
A.Olszewska-Ładyka: Rodzina...op.cit.,s.40, podkreśla moment, że funkcja wychowawcza "łączy się z tym co można nazwać uspołecznieniem człowieka, wprowadzeniem go w elementarne wartości kultury ludzkiej".
31. F.Jakubczak: Kształtowanie się integracyjno-ekspresyjnej funkcji rodziny wiejskiej, "Rocznik Socjologii Wsi",s.2, Ossolineum, Warszawa-Wrocław-Kraków,1964,s.82, określa funkcję integracyjno-ekspresyjną jako tę, "w której wyraża się uczuciowa więź pomiędzy członkami rodziny oraz poczucie intymności, ostoji duchowej i ekspresja cech osobowościowych", powołując się na A.Kłoskowską: Modele społeczne i kultura masowa /Przegląd Socjologiczny, t.XIII,1959/ stwierdza, że do głównych funkcji rodziny zalicza się funkcje: ekonomiczną, prokreacyjną i właśnie funkcję integracyjno-ekspresyjną.
32. Opisuje to J.Chałasiński: Młode Pokolenie Chłopów, t.V,W-wa, 1938.
33. Zwraca na to uwagę M.Trawińska-Kwaśniewska: Z badań nad społecznymi problemami budownictwa wiejskiego:"Wieś Współczesna" Nr 6,1962,s.68, podobnie J.Olędzki: Przemiany funkcji mieszkania w życiu ludności Puszczy Zielonej od połowy XIX w. do połowy XX w., "Kurpie Puszcza Zielona, Wrocław 1965,s.226.
34. Domy mieszkalne nie były różnicowane w zależności od ilości pokoleń, były bowiem przekazywane i dziedziczone przez wiele pokoleń w niezmiennym układzie, patrz D.Markowska: Rodzina w środowisku...op.cit.,s.72, bez względu na wielkość stanu osobowego rodziny czy gospodarstwa. Natomiast układ jednonętrowy izby - centralistyczny był odzwierciedleniem centralistycznej, patriarchalnej władzy wewnątrz rodziny. W Wielkopolsce, jak wynika z opisu J.Deresiewicza: Materiały do dziejów chłopstwa wielkopolskiego, t.II, s.125, 333, w drugim pomieszczeniu mieszkalnym "izdebce" opalanym, zazwyczaj mieszkali komornicy z rodziną, a więc była to forma budynku dwurodzinnego, a nie trzypokoleniowego.
35. M.Trawińska-Kwaśniewska: Zagroda chłopska w Polsce na przełomie XIX i XX wieku, Ossolineum,Wrocław-Warszawa-Kraków 1968, s.187: "W okresie przełomu XIX i XX wieku zanika prawie zupełnie zwyczaj trzymania zwierząt domowych w izbie, obróbka pól w obrębie budynku mieszkalnego"... "Kurczą się funkcje budynku jako pomieszczenia schowkowego".../autorka powołuje się na dane Polskiego Atlasu Geograficznego, mapa nr 54-57/. W przeszłości tym wyraźniej wewnątrz mieszkalne skupiało funkcje gospodarcze, asekuracyjne i obrzędowe..."oddzielanie się poszczególnych funkcji, wyodrębnianie się pomieszczeń dla inwentarza, pomieszczeń na plony, pom. mieszkalnych z całego kompleksu funkcjonalnego jaki stanowił pierwotnie budynek mieszkalny, nie ulega wątpliwości".

36. H.Henckel: *Flexibilität im bauerlichen Wohnhaus* /3/, Hannover 1967, s.100, "nie istniała granica w sensie przestrzennym, prosty mieszczanin, chłop średniowiecza przyjmował w domu bez zastrzeżeń tego kogo gościnnością darzył". "Natomiast wśród szlachty i zamożniejszego mieszczaństwa zaznacza się inny typ mieszkania. Całe okoliczności życia były nastawione na reprezentację".
37. Patrz O.Kolberg: *Materiały do etnografii słowiańskiej*, "Lud" 1877-1890, t.VI, s.148. F.Piaścik: *Krótki zarys historii architektury*, PWRiL, W-wa 1964, s.159.
38. M.Trawińska-Kwaśniewska: *Zagroda chłopska...* op.cit., s.171, 173. "Jeżeli przyjmiemy jako najstarsze pomieszczenie wewnętrzne - komin /"polnische Küche"/ "czarną kuchnię", to najprawdopodobniej rozwój tego wnętrza dokonywał się poprzez redukcję przestrzeni zajmowanej przez palenisko. Autorka przedstawia schemat rozwoju układu wnętrza budynku mieszkalnego na drodze redukcji szerokiego komina /rys.49/.
39. Ibidem, s.190-191. "Życie było nie tylko skupione w jednej izbie, ale ograniczoną ilość sprzętu i ich jednoznaczność funkcjonalną dokumentowały programowy minimalizm i małą zasobność. Przeznaczenie każdego przedmiotu było wyraźnie określone, miejsce, w którym się znajdował, ustalone, łącznie z całą procedurą użytkowania". Autorka opisuje w swojej pracy urządzenie i użytkowanie typowej izby w chałupie wiejskiej.
40. Ibidem, s.184. Komora-alkierz często nie była ogrzewana, dlatego też zazwyczaj użytkowano ją do celów noclegowych tylko w okresie letnim. W Wielkopolsce "izdebka", drugie pomieszczenie mieszkalne, służyło jako mieszkanie komorników, a więc osób spoza rodziny.
41. Patrz B.Gałęski: *Socjologiczna problematyka...* op.cit., s.21, 23.
42. W.Brepohl: *Industrievolk Ruhrgebiet*, Tubingen 1957, s.339. "Rodzina wiejska /oczywiście zakładając indywidualny system wytwarzania, przyp. autora/ będzie zawsze bardziej związana z zakładem pracy - gospodarstwem rolnym, dom z zagrodą gospodarczą, gospodarstwo domowe z gospodarstwem rolnym." Przebieg zróżnicowania między miastem i wsią w postaci paraboli przedstawili B.Sorokin i C.Zimmermann: *Principles of rural - Urban Sociology* - New York 1929, s.610. Są podstawy do przypuszczeń, że w USA i Europie różnice między miastem i wsią przeszły punkt kulminacyjny.
43. Patrz J.Turowski: *Przemiany rodziny wiejskiej w warunkach industrializacji i urbanizacji kraju*, "Rocznik Socjologii Wsi" Nr 2, Ossolineum Wrocław-Warszawa-Kraków 1964, s.55.
44. A.Wyderko: *Zmiany w strukturze wieku ludności rolniczej w latach 1947-1957*, "Wieś Współczesna" nr 10, 1960, s.117. "starzenie się wsi jest prawidłowością powszechnie występującą wszędzie na świecie, a szczególnie tam, gdzie rolnictwo zachowało postać indywidualnych gospodarstw rodzinnych. Jak się wydaje, zjawisko to jest objawem kryzysu tradycyjnego gospodarstwa chłopskiego w epoce współczesnej. Można przypuszczać, że wraz z pojawieniem się na wsi industrialnych

form produkcji oraz powstawaniem zawodów rolniczych wiązanych z tymi formami; proces "starzenia się wsi" ulegnie zahamowaniu". B.Tryfan: Problemy ludzi starych na wsi, W-wa 1971, s.43, stwierdza, że starzenie się wsi jest wynikiem spadku urodzin, przedłużenia wieku życia oraz migracji do miast.

45. W pobranej próbie statystycznej 120 gospodarstw rolnych /w niniejszej pracy patrz tabl.III/ najliczniejsze grupy liczebności rodzin z dwojgiem dzieci, to 5 i 6-osobowe; średnia liczebność wynosiła 4,9 osób.
Jak podaje D.Markowska: Rodzina...op.cit.,s.41, na przełomie XIX i XX wieku liczebność przeciętnej rodziny wynosiła 7-8 osób z 4-5 dzieci. Autorka zwraca uwagę na tendencję do zmniejszania się liczebności rodziny i dzieci w rodzinie wiejskiej, s.166.
46. W.Styś: Współzależność rozwoju rodziny chłopskiej i jej gospodarstwa 1959,s.179. Jest to zjawisko odwrotne niż w całym społeczeństwie, gdzie zamożność rodzin jest odwrotnie proporcjonalna do jej liczebności.
Patrz B.Gałęski: Rodzina...op.cit.,s.17.
47. M.Czerniewska: Budżety domowe rodzin chłopskich, "Rocznik Socjologii Wsi" nr 2, s.99. Z badań prowadzonych przez autorkę wynika, że na fundusz spożycia w procentach na artykuły spożywcze wypada 54,5%, z tego, własnego gospodarstwa 39,8%, a zakupione tylko 14,7%.
48. A.Fourastie: Les 40.000 heures, s.80. Socjologia szczególnie wagę przywiązuje do problemu "wolnego czasu - konsumpcyjnego" szczególnie w sektorze rolnictwa. Jest bowiem faktem, że nawet w zindustrializowanych gospodarstwach indywidualnych, zatrudnieni w rolnictwie cierpią na permanentny brak wolnego czasu. Zwraca się uwagę, że czas wolny w tradycyjnych gospodarstwach chłopskich był luksusem, na który nie wolno sobie było pozwolić, a jego wykorzystanie było ściśle normowane. Głównym czynnikiem sposobu życia są: rodzaj i czas pracy, wykształcenie, wolny czas i stosunki mieszkaniowe.
Schelsky H.: Die skeptische Generation, 1963,s.141. "historia socjologii i socjologia rodziny przedstawia ten ciągle ustawiczny wzrost znaczenia zatrzymywania wolnego czasu dla życia wewnątrz-rodzinnego, jako istotną część społecznej przemiany struktury rodziny w przemysłowym społeczeństwie, które staramy się określić przez wzrost funkcji konsumpcyjnych w stosunku do produkcyjnych.
49. Dz.Ustaw PRL z 5 lipca 1963 r. W świetle ustawy z 29.czerwca 1963 r.,poz.168, o ograniczeniu podzielności gospodarstw rolnych, za minimalną wielkość niepodzielną uznaje się 8 ha użytków rolnych /dla całego kraju/.
50. H.Henckel: Fleksibilitat...op.cit.,s.53. "jak twierdzą psychologowie, podstawa wychowania dla społeczno kulturalnej pełnowartościowej osobowości jest uzależniona od rodziny i od procesu wychowania w pierwszych latach życia dziecka.

Szczególną uwagę zwraca się na ciągle najważniejszy stosunek matka-dziecko w pierwszym okresie wychowania, przy czym jak pisze H.Schelsky: Wandlungen der deutschen Familie in der Gegenwart, 1960, s.22: "W gruncie rzeczy ojciec rodziny został pozbawiony w przemysłowym społeczeństwie instytucjonalnych funkcji, podczas gdy kobieta w daleko większej mierze zachowała ją przy sobie..." Psychologowie Uniwersytetu w Harvard postawili prognozę na przykładzie 300 nowicjuszy szkolnych co do ich przyszłej postawy etyczno-moralnej w społeczeństwie,. Okazało się, że ich wiek /tzn. 6 lat życia/ pozwolił już w 95% skutecznie prognozować na przyszłość. Prognozowanie oparto o analizę: 1/ nadzoru ze strony matki, 2/ system wychowania, kar ze strony matki, 3/ poczucie przynależności dziecka do swojej rodziny. Rezultaty badania przepięczności wykazują, że najistotniejszy jest okres pierwszych lat wychowania w rodzinie.

W.Landzettel: Landliches Wohnen, München, s.23. Socjologia zwraca uwagę na znaczenie stosunków mieszkaniowych w procesie wychowania dziecka w warunkach wiejskich, które posiadają wiele do odrobienia w stosunku do miasta, np. konieczne są warunki dla zabaw dziecka, podczas których wyrabia się proces abstrakcyjnego myślenia - zaniedbany dotąd w warunkach wiejskich.

51. R. König: Soziologie 1958, s.124 podkreśla, że mimo iż rodzina nie decyduje już o pozycji człowieka w społeczeństwie i państwie, to jednak budowanie społeczno-kulturalnej i wewnętrznej osobowości dokonuje się i jest egzekwowane przede wszystkim w rodzinie. Szczególne znaczenie ma tu indywidualizacja stosunków wewnątrzmażeńskich, co z kolei powinno, zdaniem H.Henckla: Flexibilität...op.cit,s.52, przejawiać się w nowych wartościach przestrzennych: 1/ możliwości spokojnego przebywania w ciągu dnia w pokoju sypialnym, 2/ nie zakłócanie samotności każdego z małżonków w czynnościach indywidualnych. Rzutuje to na koncepcję sypialni dwuczęściowej /alkowa-sypialnia i część dzienna - przebywania/. Socjologia przywiązuje ogromne znaczenie do wzrostu emocjonalnej strony osobowości człowieka i zaspokajania potrzeb emocjonalnych i formowanie tej cechy w procesie wychowania dziecka.
- F.Jakubczak: Kształtowanie się...op.cit.s.89. "Ma to bardzo duże znaczenie w rozwoju kultury osobowościowej oraz udziału w kulturze ogólnonarodowej, a zwłaszcza w jej humanistycznych wartościach. Szczególne jednak znaczenie tej funkcji odnosi się do atmosfery wewnątrzrodzinnej jako środowiska wychowawczego dziecka.
52. Socjologia wsi rozróżnia cztery fazy rozwoju rodziny chłopskiej. patrz L.Schmith: Sociology of rural Life, New York 1953, s.411, oraz B.Gałęski: Socjologiczna problematyka... op.cit., s.18. Wylicza się cztery fazy rozwoju rodziny, również D.Markowska charakteryzuje przemiany rodziny wiejskiej na terenie Puszczy Zielonej /Kurpie-Puszcza Zielona, Wrocław 1965/ w czterech fazach rozwoju.

W.Czeczarda: Rodzina i jej...op.cit.,s.21, wylicza 6 faz rozwoju rodziny typu miejskiego: "0" faza - okres przedmałżeński, I faza młode małżeństwo z pojawieniem się pierwszego dziecka, II faza okres stabilizacji stanu osobowego rodziny, III faza - okre zmniejszania się rodziny /odchodzenie dzieci/, IV faza - samotność rodziców /ewentl.wnuki/, V faza - okres emerytalny. Ten układ faz w rozwoju rodziny ma istotne znaczenie dla zmian ilościowych mieszkania, które, w warunkach aglomeracji miejskich może być i najczęściej bywa zmieniane kilkakrotnie. Również cztery fazy rozwoju rodziny wiejskiej uwzględnia w swoich pracach W.Landzettel oraz H.Henckel /patrz pz.bibl. 9, str. 38,39,40/.

53. Jediną pracą, w której fazowość rotacji rodzinnej została dokładniej ujęta jest praca D.Markowskiej: Rodzina wiejska na terenie dawnej Puszczy Zielonej - "Kurpie, Puszcza Zielona", Wrocław 1965.

54. H.Henckel: Fleksibilitat...op.cit.,s.57, wyróżnia 5 faz rozwoju funkcji wychowawczej w rodzinie wiejskiej, jej wpływu na wewnątrzrodzinne stosunki socjalne i przestrzenny układ mieszkania.

I faza: dzieci 1-2 lat	pielęgnacja matka-dziecko	sypialnia rodziców pokój dziecienny kojec - kuchnia
II faza: dziecko w wieku przedszkolnym 2-6 lat	stosunek nadzoru matka-dziecko życie rodzinne	zakres zabaw dziecka: strefa gospodarcza pokój rodzinny-kuchnia /pokój dzieci,syp.rodz./ punkt ciężkości: <u>zakres zbiorowego użytkowania.</u>
III faza: dziecko w okresie szkolnym 6-12 lat	stosunek nadzoru matka-dziecko życie rodzinne szkoła	przestrzeń rodzinna: kuchnia-pokój zabaw- indywidualny, wspólny pokój syp. punkt ciężkości: <u>strefa zbiorowa użytkowania</u> /oraz dod. strefa indy- widualna/.
IV faza: dojrzewanie 12-18 lat	szkoła /przyjaźń, po- trzeby indywidu- alne, rozluźnie- nie związku z ro- dzicami/	punkt ciężkości: <u>strefa indywidualna.</u>
V faza: dorośli 18 i więcej lat	potrzeby indyw. założenie rodzi- ny.	indywidualny pokój - własne mieszkanie

W socjologii polskiej wprowadza się podział rodziny ze

względu na wiek dzieci /"Rocznik Socjologii Wsi", Warszawa 1965, nr 2, s.249,250/: 1/ małżonkowie bez dzieci, 2/ małżonkowie z dziećmi do lat 7-miu, 3/ małżonkowie z dziećmi 7-13 lat, 4/ małżonkowie z dziećmi 14-17 lat, 5/ małżonkowie z dziećmi 18-24 lat, 6/ małżonkowie z dziećmi 25 i więcej lat, 7/ jedno z małżonków z dziećmi poniżej 24 lat, 8/ jedno z małżonków z dziećmi 25 lat i więcej.

W uzupełnieniu Karty Kolońskiej, patrz Biuletyn SARP. Zalecenia Kolońskie 1972. Podzielono wiek dziecka na etapy w zależności od jego rozwoju psychofizycznego: 1/ 1-3 lat poznanie materii wyłącznie w łonie rodziny, 2/ 3-6 lat ścisła więź z domem, poznawanie otoczenia, 3/ 6-10 lat okres szkolny - nauka, 4/ 10-13 lat okres szkolny - nauka, 5/ 13-15 l. okres dojrzewania, 6/ 15-18 lat wzrost znaczenia środowiska społecznego, dojrzałość fizyczna.

55. Patrz M.Pohoski: Migracje ze wsi do miast, Warszawa 1963, s.193-194.
56. M.Planck: Der bauerliche Familienbetrieb, Stuttgart 1964, s.53. Problem współżycia pokoleń młodych rolników i pokolenia ustępującego jest zapowiedzią konfliktów i sprzeczności międzypokoleniowych. Architektoniczna reguła wg Tartlera brzmi: "wewnętrzna bliskość przez zewnętrzny dystans". Procesom usamodzielnienia młodych małżeństw - rolników przeszkadza tradycyjny patriarchalny ustrój rodzinny. Jak autor stwierdza dalej /s.160/, współcześnie załamało się w Niemczech sprzężenie zawarcia małżeństwa z przekazem dziedzictwa, które następuje stosunkowo późno. Tak więc pod jednym dachem żyją stosunkowo długo dwie pary małżeńskie w wieku produkcyjnym. Podobne zjawisko obserwuje się w Polsce, patrz D.Markowska: Przeobrażenia...op.cit., s.78.
57. W polskich warunkach, w gospodarstwach rodzinnych zazwyczaj młode małżeństwo pozostaje we wspólnym gospodarstwie domowym i rolnym. /D.Markowska: Rodzina wiejska na Podlasiu... op.cit.,s. 194, 212/. Nierzadko jednak młode małżeństwo prowadzi oddzielne gospodarstwo domowe /zwłaszcza gdy mężczyzna zatrudniony jest okresowo poza gospodarstwem macierzystym/. Problem ten porusza H.Henckel: Fleksibilitat...op.cit.,s. 68,70.
58. H.Henckel /ibidem,s.57/ przyjął podział potrzeb dziecka w wieku od 1-2 lat, 2-6, 6-12, 12-18 lat. H.Deilman: Wohnungen in...op.cit., poz.Abb.2, przyjął podział 0-2 lat, 2-6 i 6-18 lat, powyżej 18 lat. W pracy badawczej W.Landzettel i H.Henckel: Nutzungsuntersuchung bäuerlicher Wohnhauser /raport nr 6/ poz.bibl. 99, s.104, wprowadzono podział potrzeb dzieci w przedziałach lat 0-2, 2-3, 3-7, 7-13, 13-16, pow. 16 oraz uproszczony 0-6, 7-12, pow.13.
59. G.Wurzbacher: Das Dorf im Spannungsfeld industrieller Entwicklung, Stuttgart 1954, s.110 stwierdza, że "dziecko

w tradycyjnej rodzinie chłopskiej było siłą roboczą i gwarancją zabezpieczenia rodziców na starość, natomiast współcześnie jest przedmiotem wychowania i wykształcenia". Szczególną uwagę zwraca się na rolę rodziny w procesie socjalizacji młodego pokolenia. R.König: Soziologie, Frankfurt am Main, 1955, s.147 pisze: "...przy tym równocześnie jest oczywistym, że istotnym warunkiem dla zdrowych stosunków życia rodziny jest przestrzenna bliskość i intymny kontakt członków rodziny, ponieważ umożliwia, przez serdeczność ścisłego współżycia, dogłębne działanie wychowawcze". /Tłum.R.Krawecka/ Socjologia zwraca szczególną uwagę na rolę klimatu wewnątrzrodzinnego dla funkcji wychowawczej. Zwraca się uwagę, że nieszanowanie potrzeb mieszkaniowych dziecka w chłopskiej rodzinie często musi się mścić nadmiernie wybujałą emancypacją z nieprzytulnego domu rodziców /patrz H.Henckel: Flexibilität...op.cit.,s.52/.

60. K.Dobrowolski: Przeobrażenie świadomości społecznej ludności chłopskiej w południowej Małopolsce po II wojnie światowej /w zbiorze: Przemiany społeczne w Polsce Ludowej, W-wa 1965/, s.419. "Przenikanie pewnych cech drobnomieszczańskich wynika z tego, że po wojnie wiele rodzin chłopskich przechodzi na styl kultury miejskiej reagując jak dawniej drobni przedsiębiorcy".
61. Patrz H.Zaniewska: Krajowa Konferencja Problemowa SARP w sprawie aktualnych kierunków rozwoju budownictwa na wsi, "Sprawy Mieszkaniowe", zesz.3-4/1967, s.108 oraz W.Nieciński: Niektóre podstawowe zagadnienia perspektywy rozwoju budownictwa mieszkaniowego na wsi, tamże, s.27-34. Programowanie potrzeb związane jest z przewidywaniem zmian demograficznych. W ogólności zakłada się do 1980 r. nieznaczny spadek ilości gospodarstw domowych w indywidualnych zagrodach /z 3,0 w 1965 do 2,9 w 1985/, oraz wzrost ilości pozostałych gospodarstw domowych. Jak wskaźnik 1,8 osob./izbę jest niski wystarczy porównać analogiczne dane w innych krajach europejskich. Patrz A.Andrzejewski: Potrzeby mieszkaniowe, Problemy i perspektywy, WP,W-wa 1970, s.18 /tylko w niektórych krajach wskaźnik przekracza nieznacznie jedność/.
62. K.Dobrowolski: Studia nad życiem społecznym i kulturą, Ossolineum, Wrocław-Warszawa-Kraków 1966, s.112-113., ujął mechanizm przemiany kultur ludowych na zasadzie oryginalnej teorii "zderzeń kulturowych". "W związku z przyjmowaniem wytworów z kultury klas panujących i miasta wytworzył się jeszcze trzeci proces o dalekosiężnych skutkach społecznych... który można określić jako dysharmonię kulturową. Jej istota ma dwie zasadnicze postaci. Pierwsza z nich wyraża się w fakcie, że wytwory zapożyczane, są wyraźnie obcymi elementami w kulturze ludowej, nie dostosowanymi do stylu innych jej wytworów i stanowią, w stosunku do nich, uderzające

kontrasty. Sposób ich użytkowania, funkcjonowania, wykazuje też często odchylenia w porównaniu z kulturą macierzystą... Druga postać w dysharmonii kulturowej, społecznie donioślejsza wyraża się w procesach rozpadu i dezorganizacji tradycyjnej kultury chłopskiej na tle zderzenia wsi z kulturą miasta...

63. H.Henckel: *Fleksibilitat...* op.cit., s.101-102. Porozumienie w społecznym środowisku objawia się w 2-ch zarówno materialnych jak i psychicznych postawach: odgraniczenie i kontakt. Alternatywa założeń: ekstrawersyjne, introwersyjne daje trzy typy zamieszkiwania oraz mieszkania /budynku mieszkalnego/: 1/ granica przebiega poza domem i mieszkaniem, budynek jest krańcowo introwersyjny, 2/ cały dom jest sferą kontaktów, 3/ granica przebiega wewnątrz budynku. Autor dla pierwszego typu daje przykład domu muzulmańskiego, drugi jest charakterystyczny dla cywilizacji najstarszych /z tym, że nie jest to jeszcze w pełni forma ekstrawersyjna, bytowania i mieszkania/. Natomiast budynek charakterystyczny dla warstw wyższych okresu feudalnego /szlacheckiego i wyższego mieszczaństwa/ przedstawiał typ ekstrawersyjny, w którym główna część mieszkania stanowiła zakres reprezentacji, a życie wewnątrzrodzinne było zepchnięte na margines. Trzeci typ budynku jest jeszcze charakterystyczny dla większości współczesnych układów mieszkań, a klasyczny przykład takiego rozdziału przedstawia historyczny dom mieszkalny indyjski. Na znaczenie prestiżowe domu mieszkalnego zwracają uwagę /poza polską literaturą specjalistyczną/ opracowania niemieckie i amerykańskie. Autor niniejszej pracy nie stwierdził w swoich badaniach terenowych związku liczebności rodziny z wielkością i typem budynku. Sprawdzono współczynnik korelacji r_{12} między powierzchnią mieszkaniową i wielkością rodziny; wyniósł on: $r_{12} = +0,13$.
64. Na "kurczenie" się mieszkań w okresie zimy wskazują badania prowadzone w budynkach mieszkalnych Piaseczna./S.Tworkowski: *Piaseczno, wieś doświadczalna*, PWN,W-wa 1966,s.138,147, patrz schematy rzutów budynków mieszkalnych/. Prawidłowość tę opisuje A.Stasiak: *Przyczynek do badań nad użytkowaniem i standardem mieszkań na wsi*, "Sprawy mieszkaniowe" nr 1.,W-wa 1965, s.8.
65. Należy rozgraniczyć pojęcie - funkcja i czynność. Pojęcie funkcji jest znacznie szersze od pojęcia czynności, a nawet zadań. J.Szczepański: *Elementarne pojęcia socjologii*,s.303. Poza tym funkcja, w przeciwieństwie do czynności i zadań, jest pojęciem o charakterze jak gdyby biernym /funkcji się nie wykonuje, funkcje się spełnia/. "Funkcja to ogół czynności i ich skutków związanych z wykonywaniem zadań", tak więc chodzi tu raczej o funkcje mieszkania lub o funkcje spełniane przez rodzinę lub gospodarstwo domowe w trakcie zamieszkiwania. Składają się na nie te zadania oraz czynności

gospodarstwa domowego, które związane są bezpośrednio z konsumpcją i zabezpieczeniem podstawowych potrzeb biologicznych człowieka. Często, nawet w pracach naukowych, pod pojęciem "funkcji mieszkalnych" rozumie się poszczególne czynności i procesy zachodzące w trakcie zamieszkiwania, np. czynności gospodarstwa domowego, jak pranie, sporządzanie posiłków lub wypoczynek nocny, higiena osobista, itp. Z.Skałuba: Porównawcza analiza...op. cit., s.46-49, wprowadza podział na funkcje mieszkalne i niemieszkalne w obrębie budynku mieszkalnego. Do funkcji mieszkalnych wlicza czynności związane z działalnością gospodarstwa domowego oraz czynności pozostające poza usługową działalnością gospodarstwa domowego, a mające charakter konsumpcyjny. Nie rozgranicza się tutaj jednak wyraźnie pojęcia funkcji od czynności. Jak podaje J.J.Meissner: Użytkowe parametry...op.cit.,s.42, potrzeby dotyczące mieszkania są zaspokajane przez jego funkcję. Funkcja jest rozumiana jako zadania do spełnienia oraz sposób spełniania tych zadań. W rozumieniu Prakseologii "czynność" jest to proces ukierunkowany na osiągnięcie wyniku o strukturze kształtującej się dla stosowania do warunków tak, że możliwość osiągnięcia wyniku zostaje utrzymana. T.Tomaszewski: Wstęp do psychologii, s.106,139. A.Stonert: Analiza logiczna pojęć nauki o działaniu, cz.I Prakseologia, nr 17, 1967, s.102. "...praktyka administracji gospodarczej dzieli procesy pracy na "operacje", te zaś na czynności...". J.Malinowska, H.Kubacki: Metody i zasady sporządzania opracowań w zakresie układów funkcjonalnych budynków, prace IVA, W-wa 1964, zesz.90,s.2, definiują funkcję budynku jako: działanie dla wykonania zadania w czasie i przestrzeni, którego wyrazem jest współzależność dwóch lub więcej wielkości zmiennych, kształtujących rozwiązanie przestrzenne budynku. "Na funkcję składa się szereg czynności, np. spanie w pokoju, praca przy biurku..."

66. Stwierdzenie to wynika z zawężenia problematyki niniejszej pracy do budownictwa mieszkaniowego w rolnych gospodarstwach rodzinnych. W ujęciu Spisów Powszechnych oraz w pracach Instytutu Gospodarki Mieszkaniowej "gospodarstwo domowe" rozumiane jest jako zespół osób wspólnie utrzymujących się i zamieszkałych. Patrz W.Nieciński: Perspektywy...op.cit.,s.26. W powyższej pracy, w odniesieniu do rolnych gospodarstw wprowadza się termin "gospodarstwo domowo-rolne", dla którego główną cechą jest wspólne zamieszkiwanie. j.w.,s.27.
67. Jest szereg definicji gospodarstwa domowego, i tak H.Bier: Praca kobiet w indywidualnym gospodarstwie rolnym na podstawie badań przeprowadzonych w kilku gospodarstwach województwa krakowskiego, WSR, Kraków 1964, s.98, podaje za E.Egnerem /Der Haushalt, Verlag Dunckel u. Humboldt, Berlin 1952/ definicję określającą sens gospodarstwa domowego, polegający na "trwałym pokryciu zapotrzebowań jakiejś określonej grupy ludzkiej..." W tej samej pracy, gdzie indziej, spotykamy definicję /s.70/ sprecyzowaną za M.Silberkuhl: Schulte

Allgemeine Wirtschaftslehre des Haushalts, I Teil, Berlin 1933, s.5, "Gospodarstwo domowe jest organizmem gospodarczym, którego celem jest zaspokojenie potrzeb życiowych osób, które go tworzą". Tym różni się ono od innych jednostek gospodarczych, że jego celowe działanie jest skierowane do wewnątrz, dla osób, z których się składa. Z kolei W.Literer-Marwege: Analiza struktury gospodarstw domowych z punktu widzenia polityki mieszkaniowej, prace IBM, Materiały i Dokumentacja 1961, zesz.9, s.106, definiuje gospodarstwo domowe: "...składa się z dwóch lub więcej osób, mieszkających w tym samym mieszkaniu, w izbie lub części izby oraz łączących część lub całość środków, będących w ich rozporządzeniu, celem zaspokajania wspólnych potrzeb bez otrzymywania za to usług odpłatnych oraz korzystających ze środków gospodarstwa domowego dla zaspokajania całości lub części własnych potrzeb bez świadczenia za to usług odpłatnych. Z.Mrówczyńska: Ekonomika i Organizacja gospodarstwa domowego, W-wa 1960, s.8, pisze: "gospodarstwo domowe jest to działalność ekonomiczna i społeczna w ramach prowadzenia domu, skierowana na zaspokojenie potrzeb osób, należących do danego domu." Petit Larousse Illustré 1959 stwierdza: "gospodarstwo domowe to całokształt zabiegów i prac, jakich wymaga życie rodzinne".

68. Zagadnienie potrzeb jakościowych w zakresie mieszkania /typu miejskiego/ omawia szeroko w pracy doktorskiej J.J.Meissner: Użytkowe parametry...op.cit., Kraków 1967, s.54. W pracy przeprowadzono podział i charakterystykę poszczególnych czynników kształtujących potrzeby oraz klasyfikację i charakterystykę potrzeb na podstawie szerokiej bibliografii. Wychodząc od elementów określających środowisko, wyróżniono następujące czynniki wpływające na potrzeby: biologiczny, fizyczny, ekonomiczny oraz kulturowy, które z kolei dają potrzeby: biologiczne, społeczne, subiektywne, instrumentalne /s.80/. Do potrzeb biologicznych wlicza dostosowanie wnętrza mieszkania do wymiarów statycznych i dynamicznych człowieka oraz jego czynności fizjologicznych /sen, wypoczynek, spożywanie posiłków, wydalanie i życie seksualne/. Do potrzeb fizycznych wlicza zapewnienie właściwych parametrów powietrza, oświetlenia, nasłonecznienia, dźwięków, drgań. Do potrzeb społecznych wlicza ochronę własności indywidualnej i rodzinnej oraz przynależność społeczno-zawodową. Do potrzeb subiektywnych wlicza potrzeby, związane z przynależnością do określonej grupy kulturowej /skład i funkcja rodziny, wolny czas, org.życia, czynności wykonywane w mieszkaniu, zwyczaje oraz kontakty społeczne/. Do potrzeb instrumentalnych wlicza zajęcia kompensacyjne o charakterze indywidualno-kameralnym /oglądanie TV, spotkania, życie towarzyskie itp./. C.Mayard: Espace familiale et problèmes d'habitabilité, s.80. Autor różnicuje potrzeby człowieka na pierwszorzędne i drugorzędne, przy czym do pierwszorzędnych zalicza potrzeby, związane z bezpośrednią egzystencją biologiczną człowieka, a na drugorzędne składają się potrzeby o charakterze emocjo-

nalnym, psychicznym, socjalnym itd. J.Gorzyński wymienia potrzeby higieny, użytkowe /funkcjonalne/, socjalno-wychowawcze, kulturalne i estetyczne. Zaspokojenie potrzeb pierwszorzędnych jest wyrównane w warunkach miasta i wsi w krajach zindustrializowanych.

69. Niektórzy socjologowie uważają, że gospodarstwo domowe stanowi również warsztat produkcyjny /patrz M.Sokołowska: Kobieta pracująca, WP,W-wa 1963, s.142-144/. Istnieje zgodność co do tego, że działalność w gospodarstwie domowym jest pracą, p. j.w.,s.138.

Zakres prac gospodarstwa domowego obejmuje:

1/ prace dotyczące mieszkania, mebli, sprzętów, środków lokomocji, ogródka przydomowego,

2/ prace dotyczące odzieży

3/ prace związane z wyżywieniem

4/ prace wynikające z funkcji opiekuńczo-wychowawczych

5/ prace organizacyjne i kierownicze, patrz j.w.,s.143-144

Jak wynika z tego podziału, czynności takie jak np. konsumpcja codzienna, kulturalno-towarzyska itd. nie wchodzą w zakres usług gospodarstwa domowego.

70. Jak podaje H.Bier: Praca kobiet...op.cit.,s.93, za danymi z Instytutu Maxa Plancka w Dortmundzie, kobieta w ciągu roku pokonuje od 60-1100 km dróg transportu wewnętrznego. Drogi, związane z transportem wody w gospodarstwie bez instalacji wodno-kanalizacyjnej wahają się od 14-176 km w roku.

71. Warsztaty prac w gospodarstwie domowym odnoszą się do pewnych, technologicznie skończonych, całości. Zależnie od stopnia technizacji i koncentracji mogą mieć wieloużytkowy charakter. Przy niskim stopniu wyposażenia technicznego składają się z luźno powiązanych elementów użytkowych. W odniesieniu do krajowego budownictwa wiejskiego, próbę opracowania warsztatów podjął Instytut Wzornictwa Przemysłowego w Warszawie /p. poz.bibl.144/. W szczególności przedstawiono projekt warsztatów dla prac codziennych /warsztat kuchenny/, prac okresowych mokrych oraz prania. Układ warsztatu kuchennego przedstawia również J.Chrabelska: Studia nad wyposażeniem wnętrz wiejskich w oparciu o projekty typowe, BSiPEW - Warszawa 1962 /maszynopis powielany/ oraz G.Ungeheuer: Pomieszczenia gospodarcze wiejskich budynków mieszkalnych, "Budownictwo Wiejskie",1970, nr 8, i Kuchnie wiejskie trzeba lepiej projektować, "Budownictwo Wiejskie" 1970, nr 3.

Dokładne projekty warsztatów prac w wiejskim gospodarstwie domowym przedstawia pozycja: H.Holbrook: Planning the Kitchen and Workroom, U.S.Dep. "Agriculture", Washington 1959, oraz Bauerliche Wohnhäuser, ALB, Schriftenreihe, nr 24, Frankfurt am Main 1964 oraz poz. bibl. 70, 104.

Problematyka obsługi tych warsztatów oraz wzajemnych oddziaływań między pracującymi urządzeniami, stanowiskiem roboczym, środowiskiem materialnym jest przedmiotem zadań ergonomii,

której zasięg, w miarę rozwoju technizacji gospodarstwa domowego, obejmuje i tę dziedzinę ludzkiej pracy./J.Rosner:Ergonomia, KIW, Warszawa 1969, s.17/.

72. E.Stübler:Technik und bauliche Gestaltung des Wohnhauses im landwirtschaftlichen Betrieb in ihrer Bedeutung für den Arbeitszeitbedarf, B.auf d.L.zesz.1 1963, s.15. W trakcie pracy domowej występują cykle: 1.produkcyjny: a/ okres działalności, b/ przestoje /czas oczekiwania/,2.nieprodukcyjny: a/przygotowanie, b/czas strat /stopnie, dodatkowe drogi, drzwi, zakręty itd./, c/czas wypoczynku. Szczególnie punkt 2. zależy od warunków mieszkaniowych /organizacji, przestrzeni strefy pomocniczej oraz warsztatów pracy/, układu rzutu budynku. Należy stwierdzić, że współczesne budynki mieszkalne wymagają zwiększonego nakładu prac niż tradycyjne mimo, że istnieje tendencja do ich racjonalizacji ze względu na prace gospodarstwa domowego. Również wydaje się, że budynki dwukondygnacyjne wymagają większego nakładu prac niż budynki parterowe /s.17/. S.Holbrook:Planning the Kitchen and Workroom, U.S.Dep. of Agriculture,Washington 1961,s.3,4. Prace w gospodarstwie domowym można zrationalizować przez: 1/dokładne ustalenie miejsc przebiegu danych czynności, 2/lokalizację czynności wg logicznej kolejności działania /jedna po drugiej/, 3/przyjęcie jak najmniejszych odległości między urządzeniami i ośrodkami magazynowania, 4/lokalizacja elementów ze względu na najlepszą dostępność /w zasięgu ręki/, widoczność, oświetlenie, wentylację przelotową.
73. Chodzi tu więc o ośrodki funkcjonalno-przestrzenne, zdefiniowane na str.76 pracy, tworzące strefę działalności usługowej gospodarstwa domowego /a częściowo wytwórczej/ w budynku mieszkalnym. W strefie tej są wykonywane prace związane ze stałymi lokalizacjami /warsztatami/. Na strefę prac stałych składają się: strefa pomocnicza i techniczna. R.W.Kennedy: The house and the Art of Design, New York 1956,s.120. nazywa tę strefę "operative zone", w literaturze niemieckiej zwana jest wirtschaftsbereich, poz.bibl.96,97,98,99, w literaturze anglosaskiej zwana jest "work area, service area".
74. W szczególności chodzi o prace związane z utrzymaniem porządku, czystości mieszkania, konserwacji budynku, zdobnictwo, a więc prace nie wykonywane przy użyciu stałych warsztatów. Przewodzenie gospodarstwa rolnego i domowego oznacza przede wszystkim rachunkowość, podejmowanie interesantów itd. W podziale prac domowych, na str. 76 uwzględniono tylko te, które są wykonywane w budynku mieszkalnym. Podział i grupowanie czynności przyjęto na podstawie danych Zakładu Gospodarstwa Domowego WSR Kraków i podziału przyjętego przez E. Stübler: Technik und bauliche...op.cit., oraz opracowania amerykańskiego S. Holbrook: Planning the Kitchen...op.cit., R.W. Kennedy: The house and Art...op.cit., s. 110 wyróżnia czynności gospodarstwa domowego następujące: utrzymywanie porządków /mycie, odkurzanie, naprawy/, pranie /składanie, pranie, suszenie, prasowanie, cerowanie, reperacje/, tworzenie - hobby /szycie, ogrodnictwo, pisanie, malowanie/, opieka nad dziećmi

/karmienie, toaleta, kąpiel, ubieranie, kładzenie do łóżka/, prace związane ze spożywaniem posiłków - karmieniem /śniadanie, obiad, kolacja, karmienie niemowląt, zwierząt/, sporządzanie posiłków /zapasy, gotowanie, nakrywanie, sprzątanie, zmywanie, czyszczenie, zamrażanie, wędzenie/, administrowanie /rachunki, telefonowanie, planowanie/.

75. Ośrodek funkcjonalno-przestrzenny jest odpowiednikiem ośrodka funkcjonalnego zdefiniowanego w opracowaniach:
H.Nowakowska: Parametry powierzchniowe...s.16. Definiuje ośrodek funkcjonalny jako: "przestrzeń wyznaczoną przez wykonywanie określonych funkcji stanowiących zespół czynności związanych z zamieszkiwaniem lub przez poszczególne rodzaje czynności oraz przez sprzęt lub zespół sprzętów /należy tu jednak zakwestionować zwrot "wykonywanie funkcji/", oraz składnika funkcjonalnego zdefiniowanego w pracy IUA: J.Malinowska, H.Kubacki: Zaśady...op.cit.,s.2, jako "opracowanie przestrzeni potrzebne do wykonania jednorodnych czynności, z uwzględnieniem sprzętu, urządzeń itp. oraz warunków użytkowania wymaganych przez daną jednorodną czynność." Wprowadzenie w niniejszej pracy zarówno terminu funkcja jako przestrzeń przy określeniu ośrodków, wydaje się uzasadnione w związku z przedmiotem działania, projektowania architektonicznego /jakim jest przestrzeń i jej organizacja/.
76. Na potrzebę koncentracji ośrodków prac gospodarstwa domowego wskazuje H.S.Holbrook: Planning...op.cit.,s.3. W szczególności zwraca uwagę na możliwości wykonywania równocześnie dwóch, a nawet więcej prac, np. sporządzanie posiłków codziennych i prania /przy użyciu automatu/ s.4. Im więcej czynności równoczesnych będzie skoncentrowanych w strefie stałych prac gospodarstwa domowego, tym większa istnieje możliwość skrócenia ścieżki krytycznej w dziennym cyklu prac, oraz optymalizacji efektów, patrz S.Bładowski: Metody sieciowe w planowaniu i organizacji pracy, PWE 1970,s.257,64,65.
77. Duża technizacja warsztatów umożliwia minimalizację powierzchni użytkowej strefy stałych pól pracy gospodarstwa domowego, oraz koncentrację w niedużej ilości pomieszczeń /lub tylko w jednym pomieszczeniu/, patrz Rozwiązania projektowe w pozycjach bibl. 233,234,239. Mała technizacja wymaga rozdzielenia sprzecznych czynności środkami architektonicznymi poprzez rozdrobnienie powierzchni użytkowych.
78. H.Hensen: Die Planung der...op.cit.,s.67. Wg badań Instytutu M.Plancka w Dortmundzie na jedną osobę rocznie przypada zużycie zapasów /przy średnim spożyciu/:

świeże	konserwowe	suche
kartofle 120-200 kg	jarzyny 7-15 kg	mąka 100 kg
jarzyny 10-20	kompoty 10-20	cukier 50
kapusta 10-20	dżemy 5-15	strączkowe 40
owoce 30-50	soki 10_301	wędzone tow.30-60

jaja 15-50 kg tłuszcz 10-20 cebula 6-10 kg
wino 100-600 l mięso 65-110 kg

Przeliczenia te ustalono dla rodziny 6-cio osobowej /rodzice, 2 dzieci, 2 dziadków/.

Przy doliczeniu niezbędnej powierzchni udostępnienia i poruszenia się przy odpowiednich układach półek i pojemników, uzyskano przedziały niezbędnych powierzchni dla pomieszczeń:

świeże 8,00-13,00 m ²	dla krótkoterminowego przechowywania
konserw. 2,5-4,0	przy zastosowaniu lodówki przewiduje
suche 4,0-4,0	się pow. 1,0 m jako szafa wentylowa-
	na lub podręczna spiżarnia.

79. U.Betz: Entwicklungsstand...op.cit., s.46, oraz H.Hensen: Die Planung...op.cit., s.66., M.Czerniewska: Budżety domowe rodzin chłopskich, RSW 1965, nr 2, s.104. W badaniach budżetu i spożycia rodziny wiejskiej stwierdza się, że maleje spożycie ziemniaków, a rośnie spożycie cukru, mięsa i jaj.
80. R.W.Kennedy: The house...op.cit.,s.105-113. Autor zwraca uwagę, że układ przestrzenny budynku /mieszkania/ ma podstawowy wpływ na poczucie izolacji albo łatwość kontaktów między mieszkańcami. Stąd powinien odzwierciedlać socjalny układ rodzinny. Układ przestrzenny powinien być również prawidłowy ze względu na dużą zdolność ludzi do przystosowywania się nawet do złych warunków mieszkaniowych.
81. Ibidem,s.117. Autor do strefy publicznej zalicza wejście na działkę, wjazd samochodem osobowym, ogródek przed domem, werandy, ganki, wejścia, komunikację wydzieloną /hall, korytarz/ garderobę, garaż itd.
W niniejszej pracy strefa publiczna budynku oznacza zakres oddziaływań pozarodzinnych i rodzinnych. Jeżeli jest w budynku oddzielne pomieszczenie gościnne, biuro /dla interesantów/ spełniają one również funkcję o zakresie publicznym. R.W.Kennedy wlicza je do strefy półpublicznej /s.112/.
82. J.Malinowska, H.Kubacki: Zasady...op.cit.,s.14-17 "składniki funkcjonalne /ośrodki funkcjonalno-przestrzenne/ mogą być wyznaczone tylko dla czynności jednorodnych..."...arytmetyczne sumowanie wszystkich składników funkcjonalnych występujących w pomieszczeniach, daje w rezultacie zazwyczaj minimalne powierzchnie pomieszczeń...komunikacja może się częściowo nakładać na ośrodki...oprócz nakładania składników i komunikacji trzeba uwzględnić odległości składników od źródła światła naturalnego i sztucznego, kubaturę pow./1 os. ...wymagania w zakresie instalacji itd. szeregowanie składników powinno się odbywać po siatce 0,30 x 0,30 m i na osiowych rozpiętościach stropów...
W opracowaniu tym rozróżnia się ponadto zespół funkcjonalny i układ funkcjonalny budynku. Zespół funkcjonalny jest to projektowe opracowanie wykazujące wzajemną zależność uszeregowanych składników funkcjonalnych, powiązanych ze sobą

procesami produkcji lub usług. Układ funkcjonalny jest to opracowanie projektowe, wykazujące przestrzenną współzależność wszystkich, występujących w budynku, zespołów funkcjonalnych, uwarunkowaną procesami produkcji lub usług.

83. W.Landzettel, H.Henckel: Planungsempfehlungen...op.cit., Raport 9. s.11-12. Podobnie, lecz jako funkcje mieszkania, autorzy wymieniają w niniejszej pracy: 1/ obronność, ochronę prywatnej własności w stosunku do socjalnego otoczenia, 2/ biologiczną regenerację, 3/ działalność produkcyjną gospodarstwa domowego, 4/ stosunki socjalne /w tym wychowanie/. Oczywiście do wymienionych w pracy na s.85 i 86 czynności dochodzi cały dział związany z usługową działalnością gospodarstwa domowego, omówiony wcześniej. W licznych opracowaniach podział czynności odpowiada dokonywanym wcześniej klasyfikacjom potrzeb w zakresie mieszkania.
84. W zakres procesów socjalizacji dziecka, która odbywa się w trakcie życia rodzinnego wchodzi szereg działań nie wymienionych w punkcie 3, s.86. Uwzględniono tylko te, które wiążą się z potrzebą organizacji konkretnych ośrodków funkcjonalno-przestrzennych. W pozycji fizjologia organizmu, chodzi w szczególności o wydalanie.
Zakład Gospodarstwa Domowego, WSR-Kraków /maszynopis nie opublikowany/ proponuje podział działalności gospodarstwa domowego: żywienie rodziny, dbanie o dom mieszkalny, ubieranie rodziny, czystość osobista, odpoczynek, życie społeczno-wychowawcze, życie towarzyskie, opieka nad niemowlętami i chorzy, organizowanie domu i gospodarstwa rolnego, prace i zajęcia dla gospodarstwa rolnego, prace pozarolnicze, wykonywane w domu.
85. Podział na strefy użytkowania gwarantuje pewną jednorodność w podziale przestrzennym budynku, który w konwencjonalnym układzie zazwyczaj jest funkcjonalnie przemieszany i przypadkowy. W budownictwie domów jednorodzinnych był on już stosowany w twórczości F.L.Wrighta, Alvar Aalto, P.Belluschiego, R.W.Kennedy'ego i innych.
R.W.Kennedy: The House...op.cit.,s.126-127. Analiza rozwiązań niektórych jednorodzinnych budynków mieszkalnych daje przykłady różnego operowania układem stref oraz ich ilością. Np. w budynku zaprojektowanym przez P.Belluschi /s.114/ wydzielono cztery strefy użytkowania /dwie strefy indywidualne, strefę zbiorową i gospodarczą/, budynek Alvar Aalto /s.126/ zawiera trzy strefy użytkowania.W twórczości F.L.Wrighta pojawia się aż sześć stref użytkowania. R.W.Kennedy podaje /s.127/ najczęstsze kombinacje stref: 1/ dwie strefy /prywatna, zbiorowa - wszystkie pozostałe/, 2/ trzy strefy /prywatna, czynnościowa, zbiorowa/, 3/ cztery strefy /prywatna, czynnościowa, buforowa-przejściowa, zbiorowa/, 4/ pięć stref /prywatna-rodzinna, prywatna dla służby, czynnościowa, zbiorowa, aktywności - playrooms, nurseries/. Autorzy "Flexiplan" - Contemporary Famhouses 71204 przyjęli 3 strefy
s.3.

W budynkach dwuczłonowych W.Landzettela zastosowano dwie strefy. patrz Landliches Wohnen, część katalogowa, poz.bibl.239.

86. Układ jednoprzestrzenny wg Terminologii budownictwa /Materiały do dyskusji/ opr. IViA, nr 2, 1961, s.11, jest to "układ pozbawiony w całości lub częściowo stałych przegród dzielących mieszkanie na poszczególne pomieszczenia o różnych funkcjach".
Dla tradycyjnych układów chałupy wiejskiej M.Trawińska-Kwaśniewska: Zagroda...op.cit.,s.171 używa terminu "układ jednownętrzny". Współczesne budynki zagrodowe w Polsce nie mają jeszcze zróżnicowanej przestrzeni użytkowej tak jak budynki farmowe w wielu krajach zindustrializowanych. Również system zamieszkiwania oznacza wszechstronne użytkowanie jednego wnętrza - izby-kuchni. Porównaj J.Lenard: Pomieszczenia kuchenne w indywidualnych gospodarstwach wiejskich, W-wa 1965, SGGW.
87. Sprecyzowanie istoty budynku jednorodzinnego na str.94 jest konsekwencją strefowej interpretacji procesów mieszkaniowych przyjętej w niniejszej pracy. Budynek mieszkalny wielorodzinny jest zdefiniowany: J.Chronowski: Użytkowe parametry typowego...op.cit., s.20, "zespół przestrzeni mieszkaniowych, usług podstawowych oraz komunikacji ogólnej, zamkniętych za pomocą konstrukcyjnych elementów budowlanych w jedną w zasadzie całość architektoniczną, konstrukcyjną, użytkową, a przeznaczony w swym założeniu na cele mieszkalne".
Wg Wielkiej Encyklopedii Powszechnej, W-wa 1964, Tom 3, s.101, dom mieszkalny w ogólności jest zdefiniowany jako "budynek przystosowany konstrukcyjnie i funkcjonalnie do celów mieszkalnych".
Wg Terminologii IVA, op.cit.,s.7 podaje się, że: dom jednorodzinny jest to budynek mieszkalny przeznaczony do zamieszkiwania przez jedną rodzinę, zbudowany na wydzielonej działce".
W niniejszej pracy przyjęto dodatkową definicję, że jest to obiekt budowlany, przystosowany do zamieszkiwania przez jedno lub więcej gospodarstw domowych, tworzonych przez jednostki lub grupy użytkowników, związanych pokrewieństwem.
88. Teoria systemów odpowiednich prakseologii jest to teoria zdarzeń /Prakseologia, nr 27/1967/. A.D.Hall: Podstawy techniki systemów, s.93. Ujęciem teorii systemu można rozpatrywać każdy układ lub zbiór odpowiednich elementów wraz z ich powiązaniem i właściwościami. A.D.Hall /s.93/ określa system jako zbiór obiektów wraz z relacjami istniejącymi pomiędzy tymi obiektami oraz pomiędzy ich właściwościami, natomiast otoczeniem danego systemu /naturalnego lub sztucznie utworzonego/ jest zbiór wszystkich obiektów nie należących do systemu, których własności oddziałują na system i zarazem ulegają zmianie pod wpływem działania tego systemu, /s.94/. Każdy system może być podzielony na podsystemy /97/. Obiekty należące do pewnego podsystemu można traktować jako składniki otoczenia innego podsystemu.

Zastosowanie techniki systemów w projektowaniu umożliwia:

- 1/ koordynację systemu z otoczeniem /przystosowanie do zmian otoczenia, a w szczególności zmniejszenie opóźnień w stosunku do rozwoju techniki i nauki/ oraz między budową nowych urządzeń a pojemnością wg potrzeb ludzi,
- 2/ planowe i kompleksowe rozwiązywanie dużych systemów
- 3/ możliwość prowadzenia prac w dużych interdyscyplinowych zespołach
- 4/ możliwość rozwiązywania systemu od wyznaczenia potrzeb aż po modyfikację w trakcie eksploatacji.

W.F.Wilson: Projektowanie techniczne w ujęciu systemowym, WNT, W-wa 1969, s.15. "technika systemów różni się od starszych gałęzi techniki ścisłością, rozległością i kompletnością rozważań."

89. W hierarchicznej strukturze systemu elementy składowe systemu - podsystemy mogą stanowić jak gdyby systemy niższego rzędu, patrz A.D.Hall: Podstawy techniki systemów, op.cit., s.94. Między podsystemami /strefami/ istnieją powiązania decydujące o stopniu spójności całego systemu. Równocześnie strefy posiadają cechy pewnej autonomii, bo na tej zasadzie zostały wyodrębnione.

Strukturę systemu budynku mieszkalnego można by dalej rozdrabniać, wyliczając elementy składowe ośrodków funkcjonalno-przestrzennych, ale jest to już zakres działania dyscyplin pozaarchitektonicznych.

90. Elementem powiązań między ośrodkami i strefami jest komunikacja, która, ujęta w najszerszym pojęciu, uwzględnia zarówno czynniki organizacyjno-użytkowe, jak i psycho-socjalne. Pominięto jedynie zagadnienia techniczno-ekonomiczne, ze względu na przyjęte na wstępie pracy, zawężenie problematyki. Między ośrodkami oraz strefami i otoczeniem bezpośrednim istnieją oczywiście relacje nie tylko o charakterze organizacyjno-użytkowym, psychosocjalnym, techniczno-ekonomicznym, ale i biologiczno-fizycznym /np. czynniki heliotermiczne/. Zmiany w ośrodku lub strefie ze względu na jedną kategorię czynników zazwyczaj pociągają dalsze zmiany organizacyjne w całym systemie lub podsystemie.

Należy wyjaśnić typy komunikacji na przykładach:

- drogi związane z cyklami technologicznymi /np. magaz. brudnej bielizny-pranie-suszenie-prasowanie, naprawa/
- drogi użytkowników /np. wejście gospodarcze - ośrodek spożywania posiłków/
- komunikacja z dystansu odnosi się do procesów socjalizacji dziecka, kontroli i obserwacji, udziału na odległość jednostki w procesach życia zbiorowego /np. kontrola dziecka przez matkę przebywającą w kuchni albo obserwacja strefy produkcyjnej z kuchni/

Natomiast bezpośrednie przebywanie mieszkańców uwzględnione jest w poprzedniej kategorii /komunikacja użytkowników/.

91. Położenie budynku mieszkalnego jako systemu stref użytkowania w nadsystemach przedstawiają rysunki 4 i 5. Na rys.4 przedstawiono zależność system - otoczenie /bezpośrednie i dalsze/. Rys.5,6,7 przedstawiają strefowy podział elementarnego układu plynistycznego wsi. Na rysunkach pokazano, że podział strefowy może być zastosowany zarówno do tradycyjnych układów osiedleńczych /współczesnych/ jak i nowoczesnych, a nawet futurologicznych, w których osiedle w dzisiejszym rozumieniu w ogóle nie istnieje /zamieszkiwanie pozostaje w skupiskach bez rozróżnienia na miasto i wieś/ a na terenach rolnych występuje jedynie sieć wielkotowarowych farm. Patrz O.Hansen: Linearny system ciągły, "Projekt" 1968, nr 2, s.50. Wisłocka: Dom i miasto jutra, Arkady, w-wa 1974 s. 49,50
- Na rysunkach 8-11 przedstawiono strukturę budynku jako systemu /I/ stref użytkowania/1/ w nadsystemie-siedlisku /II/ w alternatywach z 4-ma i 5-ma strefami budynku w wersjach gdy strefa pokolenia ustępującego jest niezależnym gospodarstwem domowym w oddzielnym lub wspólnym budynku. Liniami ciągłymi i przerywanymi oznaczono wzajemne powiązania między strefami, ośrodkami i otoczeniem. Strzałkami oznaczono istotne kierunki oddziaływań /np. z podwórza gospodarstwa do obserwatora w kuchni itp/
- Na rysunkach 12-17 przedstawiono strukturę poszczególnych stref budynku złożonych z ośrodków funkcjonalno-przestrzennych, dla których otoczeniem bezpośrednim są strefy budynku, a dalszym strefy siedliska.
- Na rys. 18 przedstawiono hierarchiczny układ komunikacji /jako dróg/ w dostosowaniu do strefowego podziału przestrzeni użytkowej budynku jednorodzinnego.
92. W projektowaniu systemowym A.D.Hall: Podstawy...op.cit.,s.193 wyróżnia V fazę postępowania: Ostatnia faza oznacza modyfikację w trakcie eksploatacji. Jest to ciągle przystosowywanie systemu do zmieniających się warunków otoczenia i potrzeb. Systemy zużyte technicznie i użytkowo bywają albo likwidowane albo ulegają całkowitej przebudowie /jeśli to jest opłacalne/.
93. Chodzi tu o brak szeroki kompleksowych prac nad potrzebami i ich specyfiką w odniesieniu do rodzinnych gospodarstw domowych typu zagrodowego. W sytuacji, w której budownictwo ma charakter samorzutny, podstawą konkretnych rozważań może być jedynie materiał inwentaryzacyjny i badania terenowe stanu aktualnego.
94. Założenia do Szczegółowego Planu Regionalnego powiatu Miechów-Proszowice, Kraków 1969. Województwo krakowskie stanowi wyjątkowo specyficzny rejon kraju ze względu na tereny podgórskie i górskie. Jedynie zbliżony pod względem warunków naturalnych do obszarów centralnych kraju jest północno-wschodni pas terenów rolnych województwa.
- Charakterystyka podregionu MP: Podregion MP jest położony w płn.-wschodniej części województwa krakowskiego. Przylega on do obszarów Krakowsko-Śląskiego Okręgu Przemysłowego i do obszarów rolniczych woj. krakowskiego. Pow. podregionu =1305m²

8% pow. województwa. Na terenie tym wytwarzany jest wysoki dochód społeczny /8 329 zł na mieszkańca/. Najwyższy udział w tworzeniu dochodu ma rolnictwo - 72,5%. Podregion ma najlepsze gleby w województwie /gleby brunatne, lessowe - 72%/, równocześnie nie posiada złóż surowców mineralnych. Warunki wodne są trudne, natomiast dogodne są warunki klimatyczne. Ludność Podregionu 134 tys. osób, gęstość zaludnienia 103/km², procent zatrudnionych w rolnictwie - 82, duży udział ludności w wieku ponad 60 lat. Podregion cechuje "stałość demograficzna" /W.Czarkowska: Typy struktur wieku ludności regionu krakowskiego, Ossolineum, Wrocław-Warszawa-Kraków 1969, s.171/. Dobre warunki naturalne wpływają na wysoką produkcję rolną. /specjalizacja uprawy tytoniu, nasion, buraka cukrowego, traw/. Przeważają gospodarstwa 2-5 ha użytków rolnych /46% ogółu gosp./ Dominuje gospodarka drobnotowarowa. Warunki bytowania charakteryzuje m.inn. liczba osób przypadająca na izbę mieszkalną - 2,06 /dla woj.krakowskiego 2,11/. Podregion MP nie doczekał się jeszcze żadnego całościowego opracowania o charakterze etnograficznym. Nie ma też żadnych prac o charakterze monograficznym poszczególnych miejscowości czy większych rejonów. Nie ma stąd obrazu historycznego rozwoju form budownictwa zagrodowego na tym terenie. Pewne prace inwentaryzacyjne, prowadzone wrywkowo mogą być dopiero materiałem przyszłego opracowania w tym względzie. Jest szereg prac ogólnych z zakresu rozwoju form budownictwa zagrodowego na ziemiach polskich lub stykowych z podregionem MP; zawierają one wiele uogólnień aktualnych dla omawianego regionu kulturowego. Jedynie więc w formie dygresji można zarysować typ budownictwa zagrodowego - historycznego oraz obiektów mieszkalnych /chałup/ w niniejszym regionie. W połowie XIX w. na terenie powiatów miechowskiego i proszowickiego występowały typy zagród zróżnicowane; były zagrody jednobudynkowe i wielobudynkowe, zwarte i luźne. Na obszarach przedstawiających większy potencjał gospodarczy występowały zagrody zwarte pierścieniowe /okoły/. /Okół w okolicach Miechowa oraz w zachodniej części miechowskiego/. Mimo, że forma jednotraktowego budynku mieszkalnego jest historycznie starsza /związana ze starszymi systemami produkcji/, występowała z równolegle rozwijającą się formą dwutraktu. Szczególnie wiele zachowało się zabytków budownictwa dwutraktowego w powiecie proszowickim. Wyraźnie rozwinięta forma dwutraktu występowała w pasie nadwiślańskim tego powiatu. /Wawrzeńczyce, Złotniki/. Były to domy długie /do 18 m/, o horyzontalnym układzie, dostosowane do potrzeb rodziny wielopokoleniowej. Budynki mieszkalne sytuowane frontem do drogi /dłuższym bokiem/. Natomiast inwentarski sytuowano prostopadle od strony zachodniej, stodołę w tyle działki, równolegle do drogi. Domy jednotraktowe były dominującą formą układu przestrzennego do przełomu XIX i XX w. Na początku XX w. nastąpił rozwój układów dwutraktowych /system przestrzenny był związany ze stanem zamożności inwestora. /O.Kolberg: "Lud" op. cit., s.32

~~zix~~ Wg inwentaryzacji zabytków, tendencji występujących w zabudowie powiatu olkuskiego /Czajkowski: Z badań nad budownictwem wiejskim w powiecie olkuskim, s.80/ oraz okolic Krakowa /O.Kolberg, j.w./ można wnioskować, że domy mieszkalne /jeszcze na początku bieżącego stulecia/ z zasady sytuowano frontem na południe, bez względu na kierunek drogi. Dopiero późniejsza zabudowa orientowana jest bardziej w kierunku drogi niż stron świata. Wykorzystano tu źródła naukowe podane na początku pracy, s.17

95. W Podregionie MP przeważają gospodarstwa wielkości od 2-5 ha. Gospodarstwa powyżej 5 ha należą do średnich i dużych w podrolniczych rejonach Polski. Patrz: Założenia do Szczegółowego Planu Regionalnego powiatu Miechów-Proszowice, Kraków 1969.
96. Nie jest to w pełni losowy dobór próby, będący podstawą metody reprezentacyjnej w statystyce. Losowy dobór polega bowiem na doborze wszystkich elementów z równym prawdopodobieństwem, patrz E.B.Wilson: Wstęp do badań naukowych, W-wa 1968, s.219. Losowość eliminuje ewentualną tendencyjność w doborze oraz umożliwia stosowanie rozumowania probabilistycznego. /krzywa Gausa/ s.220. W niniejszej pracy, w pewnym sensie, losowy był wybór wsi, albowiem polegał na nałożeniu na mapę powiatów kalki podzielonej na okręgi /losowanie I-go stopnia, geometryczne/. Najbliżej środków kół wybierano osiedla dla prowadzenia badań. Natomiast przyjęcie zasady uwzględnienia wszystkich przypadków w danym osiedlu wykluczało tendencyjność doboru obiektów. Największe wątpliwości może budzić ustalenie potencjału ekonomicznego gospodarstw rolnych. Należy jednak stwierdzić za S.Szulcem /s.668/, że nawet nie w pełni losowy dobór może być często podstawą dodatnich efektów statystycznych. Należy nadmienić, że badanie ma charakter częściowy, tzn. nie jest rozciągane na całą zbiorowość kraju, ale może być elementem porównania.
97. W dwóch wypadkach zdarzyło się, że układ przestrzenny i wystrój, jaki przedstawiały budynki, był całkowicie odmienny, wyobcowany architektonicznie z lokalnego środowiska. Były to budynki mieszkalne, wzniesione w jednym wypadku przez reemigranta, w drugim przez właściciela zakładu rzemieślniczego. W trakcie badań obydwie obiekty były zamieszkałe przez rodziny prowadzące indywidualne gospodarstwa rolne i spełniały poza tym wszystkie przyjęte kryteria doboru zbiorowości.
98. Dokładne ustalenie liczebności zrealizowanych obiektów w latach 1960-1970 wg założonych kryteriów doboru próby jest niemożliwe bez specjalnych badań, ponieważ ani w Sprawozdawczości Wydziałów Powiatowych BUiA ani dane Spisów Powszechnych nie zawierają niezbędnych informacji w tym zakresie. W Sprawozdaniach Wydziałów Powiatowych BUiA tzw. KUA-Z oraz J-12, uwzględnia się ogólną ilość wydanych zezwoleń na budowę domów

oraz ilość obiektów zrealizowanych bez zróżnicowania ze względu na typ zabudowy. W dziesięcioleciu 1960-1970 wzniesiono w Podregionie około 1200 budynków mieszkalnych /w ujęciu globalnym, czyli w gospodarstwach rozpatrywanych w pracy jest to liczba co najmniej trzykrotnie mniejsza/. Liczebność próbnej próby stanowi w przybliżeniu około 15-20% całej populacji.

99. S.Szulc: Metody...op.cit.,s.593. Najistotniejszą rzeczą dla osoby nie posiadającej pogłębionej znajomości statystyki matematycznej będzie bodaj odwołanie się do prostej mechanicznej reguły: stosować wzory jedynie wtedy kiedy liczba jednostek wylosowanych w próbie jest względnie duża, a więc powiedzmy jest rzędu co najmniej kilkudziesięciu, lepiej 100 lub więcej, tj. kiedy nie potrzeba stosować metod "małej próby".
100. Tak rozbudowany formularz wywiadu został pomyślany dla szerszych prac z zakresu wyposażenia wnętrz mieszkalnych, a nawet elementów użytkowych gospodarstwa domowego. Należało bowiem wykorzystać prowadzone badania terenowe dla innych ewentualności. Tak więc w niniejszej pracy zużytkowano tylko część uzyskanych tą drogą danych. /s.190/.
101. Terminologia Budownictwa, cz.I,1967,s.37, kondygnacja przyziemna jest to "kondygnacja, w której górna powierzchnia podłogi znajduje się poniżej, a dolna powierż.stropu, znajdującego się bezpośrednio nad tą kondygnacją powyżej średniego poziomu otaczającego teren". S - suterena - pomieszczenie w kondygnacji przyziemnej przeznaczone na czasowy pobyt ludzi, s.37. W myśl rozporządzenia Komitetu BUiA suterena jest każde pomieszczenie użytkowe, w którym poziom podłogi ze wszystkich stron znajduje się poniżej powierzchni przyległego terenu na głębokości nie większej niż 0,90 m. Suterena jest również pomieszczenie ze skarpą nachyloną pod kątem 45° i zamykającą się w odległości co najmniej 0,6 m od lica ściany zewnętrznej. patrz Mały ilustrowany słownik budowlany "Arkady" 1971,s.25. Piwnica jest to pomieszczenie w kondygnacji podziemnej lub przyziemnej przeznaczone dla celów gospodarczych. W niniejszej pracy wydawało się koniecznym rozróżnienie na kondygnację przyziemną płytko lub głęboko posadowioną. W budownictwie jednorodzinym, np. skandynawskim, często lokalizuje się pomieszczenia mieszkalne i pomocnicze dla okresowego pobytu ludzi w pomieszczeniach kondygnacji przyziemnej, które należałoby uznać, zgodnie z zarządzeniem polskim, za pomieszczenia piwniczne. Z kolei w budownictwie samorządowym na wsi często występują pomieszczenia mieszkalne w kondygnacji przyziemnej /w myśl przepisów prawa budowlanego/ z wszystkimi walorami kondygnacji nadziemnej. Należy nadmienić, że praktycznie kondygnacje podziemne /w myśl definicji w prawie budowlanym/ nie występują w ogóle w budownictwie jednorodzinym na wsi. Z lokalizacji na spadku terenowym występują pomieszczenia dla stałego pobytu ludzi w kondygnacji

nie nadającej się do tego w myśl definicji jako kondygnacji przyziemnej.

Jeżeli w budownictwie wiejskim kondygnacja przyziemna głęboko posadowiona zawiera pomieszczenia piwniczne, to kondygnacja płytko posadowiona /np. 30 cm poniżej średniego poziomu terenu/ często mieści pomieszczenia mieszkalne, a z reguły pomieszczenia o przeznaczeniu pomocniczym-gospodarczym. /zdarza się, że w trakcie użytkowania budynku różnica poziomów podłogi do stanu zerowego bywa wyrównywana i budynek /jeżeli wysokość kondygnacji wynosi co najmniej 2,40/ niczym nie różni się od obiektu jednopiętrowego./.

102. Ze względu na wprowadzenie dodatkowych osiedli do badań i, jak skonfrontowano w Wydz. BUiA Miechów, na mały ruch budowlany w osiedlu Zarogów oraz bliskość miasta powiatowego, zrezygnowano z prac w tym terenie. Dodatkowe prace w osiedlach zaopatrzonych w wodociąg /Wielkanoc, Rzerzuśnia/ przekazały ogólny obraz użytkowania budynków w dobrych warunkach wyposażeniowych. Dodatkowe prace w Makowie /pow.Miechów/ wykonano ze względu na występujące tam wzorowe gospodarstwo w Podregionie. Nr 57./rys. 24/M/57/M/.
103. Proporcje inwestowania odpowiednich typów budynków sprawdzono w kartotekach /zezwoleń na budowę/ Powiatowych Wydziałów BUiA, np. w Wawrzeńczycach, w roku 1969 wydano zezwolenia na budowę 14 budynków parterowych oraz 2 budynki piętrowe, w Pałecznicy analogicznie: 8 budynków i 1 budynek, itp.
104. Jak częściowo wyjaśniono w przypisie 101 budynki z suteroną stanowią oddzielną funkcjonalnie kategorię zabudowy na wsi. W sensie prawnym nie są to obiekty jednopiętrowe, ale w sensie użytkowym różnią się od budynków parterowych z podpiwniczeniem. Są z reguły płytko posadowione i nierzadko górna powierzchnia podłogi sutereny znajduje się powyżej otaczającego terenu. /wysokość pomieszczeń jednak nie kwalifikuje ich do stałego pobytu ludzi/. W praktyce jednak kondygnacje przyziemne nierzadko bywają zamieszkiwane.
105. Współcześnie panuje pogląd, że w pracach naukowo-badawczych nad regionalizacją architektury należy prowadzić prace nie w oparciu o kompleks cech lecz o jedną cechę, tzn. nie za pomocą syntetycznego typu budownictwa regionalnego lecz przez wskazanie odmian planu, bryły, konstrukcji. W.Krassowski: Problem regionalizacji w studiach nad zabudową wsi, w zbiorze: Ze studiów nad budownictwem wiejskim, oprac. IVA, W-wa 1957, s.68, oraz M.Trawińska-Kwaśniewska: Zagroda...op.cit., s.17. Również analiza użytkowania musi być prowadzona w odniesieniu do konkretnych warunków zagrodowych /rodzinnych, ekonomicznych, lokalnych, itp./.
106. Należało wstępnie rozeznaczyć charakter istniejącej zabudowy dla właściwego doboru cech jakościowych. Mogłoby się zdarzyć bowiem, że dobrane cechy nie wystąpią w ogóle w danej populacji

/lub w kilku zaledwie wypadkach/ lub nie odgrywają żadnej roli różnicującej budynki. Po wstępnym rozeznaniu postanowiono całość próby dobierać i rozpatrywać w trzech grupach zróżnicowanych w układzie funkcjonalnym pionowym /I,II,III/.

107. Silne skorelowanie np. dwóch cech między sobą powoduje, że jedna z nich nie odgrywa większej roli w typizacji, natomiast może zniekształcać ogólny wynik /zacierać zróżnicowania budynków/ np. jeżeli uwzględnimy takie cechy jak: dwukondygnacyjność i występowanie klatki schodowej itp. Taki związek jest zupełnie oczywisty, ale w innych, trudniejszych do ścisłego ustalenia współzależności, można się posłużyć testem sprawdzającym moc korelacji, np. χ^2 . E.B. /Wilson: Wstęp do... op.cit. s.271-279/.
108. Metodę i kolejność postępowania przy budowie wykresu dendrytowego dokładnie opisuje w swojej ~~XXXX~~ pracy J.Perkal: Matematyka dla przyrodników i rolników, cz.II, PWN, Warszawa 1958, 1963 oraz M.Botwin: Metody matematyczne w leśnictwie, PWRiL, W-wa 1970, s.11-19.
109. Z.Helwig: Elementy rachunku prawdopodobieństwa i statystyki matematycznej, PWN,W-wa 1967, s.222 oraz S.Szulc, Metody statystyczne, op.cit., s.239. Wartość średniej arytmetycznej uzupełniona miarą dyspersji /rozproszenia zmiennej/ np. odchyleniem standardowym " δ " określa nam w jakim przedziale występuje odpowiednia ilość badanych przypadków /Od średniej odejmuje się i dodaje jedno lub dwa " δ ", co daje przedział kolejno określający 68,2% lub 95,4% przypadków w rozkładzie normalnym cechy/. Odchylenie standardowe lub wariancja są najczęstszymi miarami stanowiącymi podstawę do wszelkich wnioskowań. Wariancja jest to δ^2 . Średnie pozycyjne ustala się na podstawie przebiegu krzywej liczebności, są to dominanta czyli wartość modalna, mediana, kwantyle. Miary dyspersji /miary rozszewu zmiennej/ to odchylenie przeciętne, standardowe, względne; mówią nam w jakim stopniu poszczególne spostrzeżenia koncentrują się wokół wspólnego ośrodka s.236.
110. S.Szulc: Metody...op.cit.,s.165. Histogram powstaje przez wyznaczenie słupków na osi odciętych, których to wysokość będzie równa liczebności cech, a podstawa klasom lub przedziałom klas. /Suma powierzchni słupków stanowi histogram/. Natomiast, gdy połączy się wzajemnie środki górnych boków słupków otrzymujemy wielobok liczebności - linię łamaną, czyli diagram. Oczywiście można histogram zamienić na diagram. Często, zarówno histogram jak i diagram podaje się na jednym wykresie - układzie współrzędnych.
111. S.Szulc: Metody...op.cit. s.190. Wartość średnia /arytmetyczna, harmoniczna, geometryczna/ \bar{X} jest to każda wartość zmiennej, zawartej pomiędzy jej wartościami krańcowymi i

całej populacji /oczywiście zakładając, że mamy do czynienia z próbą/. Odjęcie i dodanie s/x/ od średniej /x/ daje nam przedział ufności w jakim pozostaje faktyczna wartość średnia.

115. S.Tworkowski: Architektura wsi, "Czytelnik"- W-wa 1946, s.35, określa zagrodę jako "gospodarczo najmniejszą jednostkę w ramach gospodarki gromady, społecznie siedziba rodziny pracującej na roli, technicznie powtarzająca się wielokrotnie" część osiedla o swoistym charakterze zabudowy. "Zagroda spełnia równocześnie wszystkie główne funkcje życia człowieka wsi... pracy, mieszkania i wypoczynku", s.36. Siedlisko, to "budynki z dziedzińcem i wybiegami oraz ogród przydomowy", s.44 "dom mieszkalny jest integralną częścią zagrody".
M.Chowaniec: Siedlisko i zagroda jako elementy planistyczne osiedla wiejskiego typu rolniczego, Kraków 1960, s.10, zagrodę nazywa zespół budynków odpowiednio usytuowanych na pewnej przestrzeni, potrzebnych do prowadzenia gospodarstwa rolnego. F.Piaścik: Budownictwo wiejskie, W-wa 1948, s.5, definiuje siedlisko jako obszar obejmujący budynki, występujące wokół nich przestrzenie i urządzenia.
116. Na lokalizację budynku mieszkalnego w siedlisku mają też wpływ czynniki otoczenia szerszego, tzn. środowiska w sensie regionu, podregionu itp. Część tych czynników determinuje lokalizację całego siedliska. Na lokalizację budynków w zagrodzie wpływają warunki osiedlowe /np. sąsiednie siedliska/. Istnieje koncepcja intensyfikacji zabudowy osiedlowej przez zbliżanie budynków sąsiednich działek. Patrz M.Benko: Planowanie przestrzenne wsi - aktualna problematyka, Wyd.Pol.Warsz., W-wa 1965, s.32. W Zaleceniach Kolońskich, Biuletyn SARP 1971, s.45 otoczenie bezpośrednie jest to przestrzeń stanowiąca przedłużenie mieszkania. W niniejszej pracy za otoczenie bezpośrednie budynku przyjęto strefy siedliska.
117. M.Chowaniec: Siedlisko i zagroda...op.cit., s.61, dzieli siedlisko na trzy części: 1/ część zabudowaną /budynki mieszkalne, inwentarskie, gospodarskie, inne obiekty/, 2/ Część komunikacyjno-gospodarczą /podwórze, przejazdy, przejścia piesze, okólniki i wybiegi/, 3/ część uprawową /uprawy ozdobne, uprawy użytkowe /ogródek kwiatowy, warzywnik, sad/.
118. W tradycyjnym budownictwie zagrodowym trudno byłoby wydzielić strefę rekreacyjną. Zazwyczaj nie ma jej również w zagrodach współczesnych. System bytowania sprawia, że elementy tej strefy występowały najczęściej w strefie produkcyjnej. Istniały jednak pewne stałe elementy rekreacji i wypoczynku.
I. Tłoczek: Budownictwo mieszkaniowe na wsi - dom jednorodzinny, "Sprawy Mieszkaniowe", z.3-4, 1967, s.45. We współczesnych farmach strefa ta występuje z zasady przy budynku mieszkalnym. patrz poz. 234, s.3-5, poz.bibl.247, s.12-13, poz.bibl. 122, s.25-30.

119. Zakres oddziaływań publicznych odnosi się do komunikacji wizualnej, dźwiękowej w pasie wokół drogi dojazdowej, dojścia do siedliska i budynku mieszkalnego. R.W.Kennedy: The house.. op.cit., zalicza do strefy publicznej /nie rozróżniając strefy publicznej w domu i siedlisku/ dojazd, dojście z drogi osiedlowej, garaż, werandy, podcienia, wejście do budynku. Zakres strefy publicznej zależy od stopnia wglądu i udostępnienia osób spoza rodziny w siedlisko. Zależy również od poczucia wyizolowania osób przebywających w strefie rekreacyjnej.
120. patrz Neubauer L.W., Walker H.B., Farm Building Design Prentice Hall, Inc. Englewood, Cliffs, New York 1961, s.20-22 oraz 118, wymienia jako główne determinanty lokalizacyjne powiązanie z drogą publiczną, lokalizacja budynku mieszkalnego od strony nawietrznej /w stosunku do obiektów inwentarskich/, uwzględnienie pochyłości siedliska, powiązanie kuchni /wizualne/ z podwórzem, wjazdem na farmę i drogą publiczną, oświetlenie i nasłonecznienie pomieszczeń. M.Chowaniec: Siedlisko i zagroda...op.cit., s.61-62, wymienia czynniki: funkcjonalne, przyrodnicze i ekonomiczne, zdrowotne, wymagania ochrony przeciwpożarowej, prawne. Ponadto wylicza grupy czynników decydujących o lokalizacji siedliska jako całości: fizyczno-geograficzne i społeczno-gospodarcze, s.12.
121. Chodzi przede wszystkim o czynniki klimatyczne /w tym mikroklimat siedliska/, glebowe, wodne oraz o czynniki krajobrazowe, estetyczne /w tym powiązanie i harmonia z otoczeniem naturalnym oraz istniejącą zabudową/. Wśród podstawowych czynników lokalizacyjnych wymienia się orientację do nasłonecznienia i oświetlenia. W literaturze specjalistycznej nie wprowadza się specjalnego rozróżnienia między wymaganiami oświetlenia i nasłonecznienia dla budynków jednorodzinnych typu miejskiego i wiejskiego. Istnieją natomiast pewne rozbieżności co do najważniejszego zorientowania względem stron świata poszczególnych stref użytkowania i ośrodków funkcjonalno-przestrzennych /pomieszczeń/.
- M.Chowaniec: Siedlisko i zagroda...op.cit., s.129.
- Kuchnia mieszkalna - oświetlenie półn., półn.-wschodn., wschodn. ewentl. półn.-zachodnie.
- Kuchnia gospodarcza - ośw. " " " "
- Izba mieszkalna - ośw. połudn., płd.-zach., płd.-wschodn.
- Spiżarnia, łazienka, w.c. - ośw. półn., półn.-wschodn., wsch.
- Sypialnie - ośw. wschodnie.
- Cords-Parchim: Das Handbuch des Landbaumeisters, Berlin 1953, podaje: kuchnia mieszkalna - wschód ewentl. zachód, kuchnia gospodarcza - północ, wschód, ewentl. południe, izba mieszkalna - południe, wschód, ewentl. zachód, jadalnia - północ, południe, ewentl. wschód.
- P.Schnitter: Landwirtschaftliches Bauwesen, "Baumeister" 1958, nr 11, s. 85-92. Pomieszczenie mieszkalne dzienne, ośw. południe, połudn.-zachód, sypialnie - wschód, płd.-wschód, część gospodarcza północ, półn.-wschód.

H.Henckel: Flexibilitat...op.cit.,s.225, strefa mieszkalna zbiorowa - ośw. połudn.,płd.-zach., strefa indywidualna - ośw. wschodnie, strefa gospodarcza - ośw.półn., półn.- wsch., wschodnie.

Bauerliche Wohnhauser, "Alb-Schriftenreihe",z.24, Frankfurt am Main,1964, s.4,5,6., strefa pomocnicza-gospodarcza - ośw. wschodnie, półn.-wsch., kuchnia - północ, wschód, półn.-wsch., strefa zbiorowa - ośw. wschodnie, zachodnie, strefa indywidualna - ośw. wschodnie, południe lub ewentl. zachodnie.

E.Neufert: Bauentwurfslehre, Berlin 1956, s.105, strefa gospodarcza - północ, kuchnia - półn.-wsch., strefa indywidualna - wschód, płd.-wsch., strefa zbiorcza - południe.

122. A.Rzymkowski: Planowanie osiedli wiejskich w terenach górskich, "Budownictwo i Architektura", W-wa 1954, s.51. W odniesieniu do lokalizacji w terenach górskich, autor postuluje zabudowę zagrodową prostopadle do warstwic /układ siedliska prostopadły/ przede wszystkim ze względów klimatycznych, które nie determinują takich układów w terenach nizinnych.
123. Aby przystosować budynek mieszkalny do odmiennych warunków danego siedliska, należy niejednokrotnie przyjąć układ prostopadły lub inny pośredni względem drogi publicznej. W praktyce nie jest to możliwe ze względu na panującą w budownictwie samorzutnym zasadę lokalizacji budynku względem drogi, jako determinującą wszystkie pozostałe kryteria lokalizacyjne. Stąd w wielu wypadkach, pomieszczenia w budynkach zagrodowych są błędnie nasłonecznione i oświetlone, np. w niektórych osiedlach o zabudowie ulicowej z kierunkiem drogi wschód-zachód, jeden szereg domów bywa poprawnie nasłoneczniony, a przeciwległy wadliwie./Bukowska Wola/. Studia nad rejonizacją budownictwa zagrodowego 1964, s.18. Stwierdza się, że w pobranej próbie statystycznej, 90% budynków mieszkalnych sytuowano równoległe do drogi osiedlowej. Tylko w zabudowie zwartej, przy dużym zacieśnieniu siedlisk oraz kolonijnej, czasem budynki sytuowano prostopadle do drogi publicznej. Według autorów, system sytuowania budynków do drogi jest podyktowany czynnikami prestiżowymi. J.Czajkowski: Z badań nad budownictwem wiejskim w pow. olkuskim, 1968, s.80 oraz O.Kolberg: "Lud" Krakowskie, t.I,s.159, stwierdzają, że jeszcze na początku bieżącego stulecia, z reguły lokalizowano budynki mieszkalne dłuższym bokiem w kierunku południa.
124. Prowadziło to niejednokrotnie do koncepcji zespołowej zabudowy mieszkalno-inwentarskiej. Jak podaje M.Pawlikowski: Forma... op.cit.,s.109, połączenie budynków mieszkalnego i produkcyjnych nie rozwiązuje tego problemu, ponieważ główny ciężar prac wiąże się z pokonywaniem dróg w strefie produkcyjnej zagrody.
125. I.Tłoczek: Budownictwo...op.cit.,s.45, Zasada jednego wejścia była regułą w budownictwie tradycyjnym na znacznym obszarze kraju "z wyjątkiem tych przypadków, gdy w układzie przestrzennym tkwiły reminiscencje dwurodzinnego programu ze wspólną

przelotową sienią." Wydaje się, że właśnie te wyjątkowe przypadki mogą stanowić pierwowzory współczesnych układów przestrzennych w budynkach zagrodowych /dwutrakt z sienią przelotową/. Nie wydaje się słusznym nawiązywanie do najprymitywniejszych układów historycznych, a raczej do tych rozwiniętych /przyp. autora/.

126. S. Serafin: Architektura i krajobraz wsi, 1958, s.117. Rozdział zamieszkiwania i pracy najkonsekwentniej następuje w systemie wielkotowarowych gospodarstw socjalistycznych, np. w ZSSR /zwłaszcza w tych, w których nie ma działek przyzagrodowych/. Układ planistyczny wtedy cechuje się rozdziałem sektora mieszkaniowego i produkcyjnego. W systemie kapitalistycznych gospodarstw wielkotowarowych /farmy rodzinne/ istnieje również możliwość znacznego rozdziału pracy i zamieszkiwania, np. w niektórych farmach tylko sezonowo następuje zasiedlanie /osiedla trajlerów/. Przykładem rozdziału sektorów mieszkaniowego i produkcyjnego w systemie kapitalistycznym może być farma spółdzielcza Chandler. Należy podkreślić, że rozdział ten jest możliwy w farmach rodzinnych ze względu na duże zazwyczaj powierzchnie siedlisk. Projekty teoretyczne przyszłościowe rozpatrują możliwość całkowitej likwidacji stałego zamieszkiwania na terenach rolniczych. /Przy maksymalnej automatyzacji większość prac w rolnictwie mogłaby być zdalnie kierowana/. O.Hansen: Linearny...op.cit., W.Landzettel: Landliches...op.cit.,s.20. Podaje jako skrajny przykład rozdziału zamieszkiwania i pracy niektóre amerykańskie gospodarstwa /farmy/, gdzie zasiedlenie jest zupełnie nie związane z gospodarstwem /przebywanie w gospodarstwie wiąże się z sezonowym pobytem dwukrotnie w roku/. W.Landzettel w Landliches...op.cit.,s.43-45 wyróżnia układy zagród /farm/ a/ statyczne, b/ dynamiczne. Zagroda dynamiczna jest charakterystyczna dla współczesnych siedlisk farmowych przystosowanych do zmiany profilu produkcji i rozbudowy. Daje to oczywiście wolno stojący budynek mieszkalny.
127. M. Benko: Planowanie...op.cit.,s.94,95. Jeżeli przyjąć przeobrażenia w planistyce wiejskiej /na przykładzie krajów socjalistycznych/ to zmiany będą zmierzały do likwidacji gospodarstw drobnotowarowych w kierunku tworzenia zcentralizowanego sektora produkcyjnego w oddzieleniu od strefy mieszkalnej, powstałej z istniejących budynków mieszkalnych zagrodowych. A zatem zmiany /likwidacja/ przede wszystkim w pierwszej kolejności będą się odnosiły w zagrodach do budynków inwentarsko-składowych.
- A.Salamon: Uprzemysłowienie budownictwa wiejskiego, "Arkady" W-wa 1967, s.43."Przyszłościowe przeobrażenia wsi i przekształcenia jej z indywidualnego systemu gospodarowania na wielkotowarową produkcję powodują konieczność zastanowienia się nad dalszymi metodami realizacji. Wydaje się, że zachodzi konieczność bodaj natychmiastowego zastosowania urządzeń i elementów, które w przyszłości mogłyby umożliwić rozbiórkę budynków indywidualnych... powtórny montaż budynków przy-

datnych już dla gospodarki wielkotowarowej. Odnosi się to oczywiście do budynków inwentarskich gospodarczych i składowych". Autor wlicza obiekty inwentarsko-składowe do budownictwa "przejściowego", a więc najbardziej predysponowanego do zmian. Determinuje to rozdział zabudowy mieszkaniowej i gospodarczej w siedliskach. /s.43/.

128. Potwierdzają to monografie wsi, badania etnograficzne, a nawet klasyczna literatura piękna, np. O. Kolberg: Lud...op.cit. s.8, D. Markowska: Rodzina w środowisku...op.cit., s.74.
129. S. Giedon: Przestrzeń, Czas, Architektura, PWN, W-wa 1968, s. 582, 583, 584. Układ przestrzeni mieszkalnej łączący się z otoczeniem wywodzi się z koncepcji przestrzennych De Stijl /neoplastycyzm - Theo van Doesburg/, a został ujęty w projektach budynków mieszkalnych /country houses/ Mies van de Rohe /pawilon w Barcelonie w 1929 roku oraz country house przeznaczony dla kawalera w 1931 roku w Berlinie/. Wiązanie wewnątrz mieszkalnych z bezpośrednim otoczeniem naturalnego środowiska cechuje twórczość R. Neutra, J. Johnson, P. Belluschi, R.W. Kennedy, Alvar Aalto, patrz S. Giedon: Przestrzeń, Czas, Architektura, op.cit., R.W. Kennedy: The houses, op.cit., K.M. Ford, T.H. Creighton: Quality Budget Houses.
130. W. Landzettel: Landliches...op.cit., s.31-32 wyróżnia dwa typy budynków: 1/ dośrodkowy /atrialny/, 2/ odśrodkowy, np. z rdzeniem instalacyjnym w środku. Stwierdza, że im bardziej współczesny człowiek /aglomeracji miejskich/ oddzieli się od natury, tym większą do niej czuje tęsknotę. Stąd poszukiwania w zakresie patio, tarasów-pergoli, dziedzińców itd. Rolnik, żyjący z naturą na co dzień, zna jej potęgę i ciągle nieokiełznanie, dlatego też dom jego przedstawia przede wszystkim funkcje zabezpieczenia /ochronną/. Dom mieszkalny wiejski miał i ma charakter dośrodkowy: a/ dom z atrium lub z dziedzińcem w kształcie litery U, b/ dom z ogrodem otoczonym /murem/, c/ dom z ograniczonymi otworami okiennymi /sympialni/. Tendencja do wiązania pomieszczeń mieszkalnych z najbliższym otoczeniem nie pozostaje w sprzeczności ze wspomnianym charakterem budynku wiejskiego, chodzi bowiem o organizację strefy rekreacyjnej poza budynkiem w odizolowaniu od strefy publicznej i produkcyjnej siedliska. Na potrzebę organizacji tej strefy w siedliskach wiejskich zwracają uwagę H. Henckel: Flexibilitat...op.cit., s.222, M. Schlosser: Landfrau und Architekt bei der Wohnhausplanung, s.137 /B.auf d.L., z.5, 1962/, E.G. Hensch: Bauerhaus mit Innenhof, "B.auf d.L.", z.9, 1964, s.213. Układy z zamkniętym intymnym ogrodem - strefą rekreacyjną siedliska przedstawił W. Landzettel: 1/ układ pierścieniowy /patrz również Grundriss und Wohnvorgänge, Nutzungsuntersuchung bauerlicher Wohnhäuser, Hannover 1968, rap.nr 6, s.99/, 2/ układy uzyskane przez dodawanie stref użytkowania /najczęściej z ogrodem obudowanym z 3-ch stron strefami budynku/. Patrz W. Landzettel: Nebenerwerbssiedlung, Hannover 1967, rap.nr 1, s.96, 98.

131. Poza budynkiem, w okresie letnim, nierzadko rodzina spożywa posiłki w ogrodzie przed domem, na podwórzu zagrody. Dzieci bawią się i przebywają zazwyczaj poza budynkiem i wypoczynek bierny /drzemka/ odbywa się w ogrodzie lub na ławie przy wejściu gospodarczym. W dni świąteczne obserwuje się, że wypoczynek rodziny koncentruje się od strony publicznej, często przy lub na przelotowej drodze./brak odpowiedniej strefy rekreacyjnej/. Nierzadko, przy uroczystościach zwyczajowych lub rodzinnych wykorzystuje się ogród lub inne miejsca siedliska /weśela/.

W. Landzettel, H. Henckel: Einrichtung und Nutzungsdetails Nutzungsuntersuchung bauerlicher Wohnhauser, Hannover 1968, rap. nr 7, s.44. W niemieckich budynkach zagrodowych większość domów posiada zorganizowane tarasy przed pomieszczeniem mieszkalnym. Najczęściej użytkowane są one przez dzieci oraz przez dorosłych w okresie świątecznym. Tylko 1/3 badanych użytkowała je częściej po pracy. Cała rodzina wykorzystuje taras zbiorowo tylko w 26% /z ogółu badanych budynków/. Badania te wykazują tendencję do urządzania miejsc wypoczynku i przebywania od strony podwórza, najczęściej przy wejściu gospodarczym. W ten sposób powstaje jeszcze jeden dualizm - grupa siedzeniowa na tarasie - reprezentacyjna oraz grupa siedzeniowa rodzinna - podwórze gospodarcze /s.44/. To samo zjawisko można zaobserwować w polskich budynkach zagrodowych. W okresie świątecznym często cała rodzina przebywa przed budynkiem mieszkalnym od strony drogi publicznej. Natomiast w codziennym użytkowaniu najczęściej miejsca siedzeniowe pozostają od strony podwórza.

132. J. Fourastie: Les 40 000 heures, Paris 1965, s.247, Mitscherlich: Die Kunst zu Hause zu sein, Munchen 1965, s.155. Psychologia zwraca uwagę na znaczenie refleksu uwarunkowanego instynktem, który został wypracowany przez 1000-lecia rozwoju naszego gatunku. J. Fourastie przestrzega "aby tego refleksu, który zachował stary mechanizm w ciągu 1000-leci niebaczenie nie zburzyć". Mitscherlich stwierdza, że takim refleksem jest obrona, ochrona jako pierwotna i najważniejsza funkcja domu - schronienie /ochrona przed wpływami atmosferycznymi, nieprzyjacielską agresją, sąsiadami/. Ochrona przed wpływami atmosferycznymi jest nadal instrumentalnym czynnikiem, natomiast ochrona przed agresją pozostaje już współcześnie tylko elementem platformy psychologicznej /patrz H. Henckel: Flexibilitat...op.cit., s.77/. Z potrzebami ochronnymi ściśle pozostają związane wartości duchowe, poczucie bezpieczeństwa, niewymuszoności, swoboda, uczucie przytulności /analogia do "gniazda, jaskini"/. Dlatego też światło, powietrze, słońce, włączone we współczesne budownictwo mieszkaniowe stanowi pozytywną emancypację od pierwotnych form zamieszkiwania

133. System komunikacji droga publiczna - budynek decyduje bowiem o układzie wejść do budynku, pomieszczeń w budynku oraz lokalizacji poszczególnych stref w siedlisku.

L.W.Neubauer, H.B.Walker: Farm Building...op.cit.,s.105.
Prof.H.E.Wichers wylicza trzy podstawowe warunki projektowania wiejskiego domu mieszkalnego: a/ lokalizacja drzwi frontowych naprzeciwko drogi dojazdowej, b/ wprowadzenie i staranne zaprojektowanie pomieszczenia wieloużytkowego-gospodarczego, c/ staranne rozwiązanie komunikacji "tylnej", tzn. komunikacji w części rodzinnej od wejścia gospodarczego do poszczególnych pomieszczeń.

134. patrz A.Lisiecka: Bułgarski wiejski budynek mieszkalny."Sprawy Mieszkaniowe", 3-4/1967, s.92, lub np. katalog projektów typowych jugosłowiańskich "Gradevinar" - Ivanic Grad, typ. 105-8 1.
135. Budynki są zazwyczaj inwestowane bardzo blisko drogi publicznej i pas między budynkiem a drogą nie ma wartości rekreacyjnej /brak powierzchni oraz wyizolowania od strefy publicznej/. Z kolei pomieszczenia, które mogłyby wiązać się ze strefą rekreacyjną są albo odległe od wejścia, albo dostępne jedynie z podwórza gospodarczego. Symetryczna, często osiowa lokalizacja budynków w siedlisku dezorganizuje jego przestrzeń użytkową. Wąskość i skupienie uniemożliwiają wydzielenie intymnych miejsc przebywania. Budynki mieszkalne zwartością brył nie stwarzają korzystnych ujęć dla organizacji siedliska. System pracy, będący sposobem życia sprawiał, że funkcje rekreacyjne zachodziły w całej zagrodzie i nie było bodźców do powstawania strefy rekreacyjnej. Zazwyczaj pewne miejsca przebywania były orientowane do podwórza gospodarczego.
136. Podobny podział przeprowadził W.Triebel: Landliche Wohnhauser, ALB Berichtsheft 31, Frankfurt am Main 1965, s.10 .Budynek z pionowo przesuniętymi kondygnacjami, odpowiednik amerykańskiego split-level house. W literaturze niemieckiej dzieli się budynki mieszkalne na 1.zwarte-regularne /w tym pierścieniowe/ oraz 2. rozczłonkowane.
137. patrz M.Trawińska: Zagroda...op.cit.,s.171 oraz H.Henckel: Flexibilitat...op.cit., s.93-95, 107, 132-138. Autor podaje zarys rozwoju podziału przestrzeni użytkowej budynku wiejskiego.
138. W budownictwie wiejskim w Polsce nie ma jednoznacznego określenia na pomieszczenie wieloużytkowe gospodarcze dla prac okresowych w gospodarstwie domowym. W literaturze często używa się określenia "pomieszczenie gospodarcze", jest to jednak termin, szczególnie w wypadku budownictwa zagrodowego, niejednoznaczny i niekomunikatywny. Często przez użytkowników pomieszczenie to określane jest jako "kuchnia letnia", nawet gdy nie jest już w okresie letnim kuchnią w dosłownym znaczeniu. Nierzadko również, pomieszczenie to było identyfikowane z parnikiem. W wypadku oddzielnego parnika, który powinien być elementem budynku inwentarskiego /patrz A.Bocheński: Warunki środowiska zwierzęcego jako podstawa projektowania

pomieszczeń inwentarskich w drobnotowarowych gospodarstwach rolnych, Kraków 1966, s.42/ identyfikacja ta jest nieporozumieniem. W budownictwie niemieckim pomieszczenie to określane jest jako Wirtschaftsraum /czasem nazwana jest również "przedkuchnią"/, w językach anglosaskich - Workroom, Service-room lub rzadziej Utylityroom, w holenderskim - berging, w duńskim - bryggers. W budownictwie skandynawskim termin ten oznacza również pralnie. /Ze względu na ograniczenie współcześnie w funkcji pomieszczenia użytkowego do prac związanych z praniem, suszeniem itp./ patrz katalogi zamieszczone w zestawie bibliografii/.

S.Holbrook: Planning the Kitchen and Workroom, Washington 1961, s.11. W pomieszczeniu wieloużytkowym gospodarczym przewiduje się niezbędne wyposażenie dla prac związanych z praniem, przygotowaniem zapasów, wyrobem masła i sera, ponadto związane z suszeniem bielizny i ewentualnym spożywaniem posiłków sił najemnych. W pomieszczeniu Workroom przewiduje się kabinę do czyszczenia i mycia po pracy oraz szafy dla przechowywania odzieży roboczej, brudnej bielizny i domowego sprzętu porządkowego.

Bauerliche Wohnenhauser, s.9. Przewiduje się w pomieszczeniu Wirtschaftsraum urządzenia dla prac związanych z dużym i małym praniem, obróbką i konserwowaniem mięsa i wędlin, wędzenia zamrażania, sporządzania marynat, konserw, dżemów itp., wyrabiania i wypieku chleba. Ponadto kabinę "śluzy brudu" oraz szafy dla przechowywania odzieży roboczej, domowego sprzętu porządkowego.

139. Pomieszczeniem mieszkalnym i gospodarczym w budynku mieszkalnym zagrodowym była izba-kuchnia. Zazwyczaj była ona, ze względu na mieszkalne przeznaczenie, orientowana do południa. W okresie letnim użytkowanie tego pomieszczenia bywa uciążliwe ze względu na użycie pieca kuchennego, wzmożone nasłonecznienie oraz owady. Praktyczniejsza okazywała się w okresie wzmożonych prac polowych, druga kuchnia, zlokalizowana bliżej zabudowań inwentarskich /lub w sieni budynku mieszkalnego/. W kuchni tej, obok rodziny, spożywają posiłki najemnicy. Kuchnia letnia jest szczególnie popularna w budownictwie Polski Południowej. M.Trawińska-Kwaśniewska: Z badań...op.cit., s.62.

140. W.Landzettel: Korespondencja /maszynopis w bibliotece I,U i Pl.Przestrz.Pol.Krak./ Autor wyjaśnia rozwój pomieszczenia wieloużytkowego i gospodarczego - Wirtschaftsraum w Niemczech. "Kuchnia letnia"/Sommerküche/ nie jest już powszechna. Rozwinęła się ona w XIX wieku w drobnych i średniej wielkości gospodarstwach. Było tam przygotowywane, obok posiłków dla ludzi, pożywienie dla świń. Podczas pory letniej, praktycznie całe życie tam się skupiało. /Często była ona lokalizowana poza budynkiem mieszkalnym/. W trakcie rozwoju przeobraziła się ona w pomieszczenie gospodarcze. Pierwotnie, pomieszczenie gospodarcze było więc również parnikiem, stanowiło służbę między podwórzem a domem mieszkalnym. Dokonywano tam prac, związanych z przygotowaniem zapasów, praniem itp. /tłum.R. Krawecka/.

141.

Czynności	Budynki bez Kl				
	K	S	Sp	Ł	Poza bud.
1. sporz. posiłków	41	-	-	-	-
2. sporz. zapasów	19	6	13	-	4
3. wyrób chleba	33	-	-	-	7
4. obr. masy mięsnej	8	11	8	-	15
5. wyrób masła, sera	27	9	3	-	3
6. obr. jarzyn, owoc.	10	20	5	-	7
7. pranie	9	14	-	15	4

Czynności	Budynki z Kl					
	K	Kl	S	Sp	Ł	Poza bud.
1.	22	47	1	-	-	-
2.	12	48	1	7	-	1
3. j.w.	22	38	-	-	-	9
4.	1	48	4	7	-	9
5.	13	42	3	8	-	3
6.	5	37	20	3	-	4
7.	4	28	10	-	17	10

Wykazane czynności w sezonie letnim wg ankiety przeprowadzonej przez autora.

142. Pomieszczenie "śluzy brudu" nie ma swojego odpowiednika w polskim budownictwie zagrodowym. Stąd termin ten jest automatycznym przetłumaczeniem z języka niemieckiego "Schmutzschleuse" /patrz Planungsempfungen.../9/, s.19/. Pierwotnie rolę "śluzy brudu" spełniało pomieszczenie gospodarcze wieloużytkowe. Wraz z wprowadzaniem urządzeń wod.kan. w budownictwie wiejskim, pomieszczenie "śluzy brudu" zostało wydzielone z pomieszczenia wieloużytkowego gospodarczego jako oddzielne pomieszczenie sanitarne. W austriackim budownictwie często pomieszczenie to określa się jako Nassraum. /patrz F.Habel: Die Haustechnischer Raume im Bauerhaus, B.auf d.L., nr 8, 1963, s.225/ oraz Flexiplan, np. typ domu C, H.Holbrook: Planning the Kitchen...op.cit., s. 8, 10. W anglosaskich opracowaniach pomieszczenie to określane jest jako washroom - pokój do mycia. Termin "śluza brudu" używany jest w Zakładzie Gospodarstwa Domowego WSR, Kraków /patrz G.Ungeheuer/. F.Habel: Die Haustechnischer...op.cit., s.226. W niektórych rozwiązaniach niemieckich w pomieszczeniu "śluzy brudu" wykonuje się czynności związane z praniem.

143. Pomieszczenie prac domowych powstało ze zdecentralizowanego pomieszczenia gospodarczego wieloużytkowego, którego zakres funkcji współcześnie się kurczy./zawęża się zakres działalności gospodarstwa domowego w dziedzinie zaopatrzenia i przygotowania posiłków, zapasów. Pomieszczenie prac domowych określane jest w języku niemieckim - Hausarbeitsraum, w anglosaskich - Utilityroom, w szwedzkim - Kladvard, w norweskim - arbeitsroom /patrz M.Lucas: Arbeits und abstillflächen in

Wirtschaftsbereich des Wohnhauses, s.72-73/. Zazwyczaj pomieszczenie to zawiera ośrodek dla prac okresowych "suchych" oraz ośrodek prania /automat/. Zalecenia Kolońskie, Biuletyn SARP, s.28. Podkreśla się potrzebę programowania takiego pomieszczenia w mieszkaniach.

144. Materiały pomocnicze do projektowania domów jednorodzinnych, zesz.nr 2, s.61-64. Z wielu stosowanych typów ogrzewania w budownictwie jednorodzinym podkreśla się: 1/ c.o. grawitacyjne wodne lub powietrzne z kotłami na paliwo stałe, gazowe, płynne lub elektryczne oraz c.o. lokalne. 2/ ogrzewanie elektryczne zdecentralizowane. 3/ ogrzewanie powietrzne /typ szwedzki i amerykański/. 4/ ogrzewanie podłogowo-sufitowe.
145. E.Kulke: Nutzbare und nicht nutzbare Dacher für Wohnhäuser landwirtschaftlicher Betriebe, B.auf d.L., zesz.5, 1963, s.138. Poddasze we współczesnych budynkach mieszkalnych wiejskich, jeżeli nie jest wykorzystywane w celach mieszkalnych, jest mało użyteczne /nie jest bowiem przeznaczone w celach produkcyjnych oraz prac i magazynowania w zakresie gospodarstwa domowego/. Zwolennicy dachów stromych przewidują dla poddasza powierzchnię rezerw użytkowych /zazwyczaj na cele gospodarcze/. Według wyliczeń, cena dachu dwuspadowego, zależnie od użytej konstrukcji w porównaniu ze stropodachem, nie różni się wzajemnie w sposób istotny /stropodach jest niewiele tańszy/, s.138,139. Natomiast konserwacja i trwałość są korzystniejsze dla dachów dwuspadowych. Istota korzyści dachu dwuspadowego istnieje wtedy, gdy stanowi on kubaturę użytkową /poddasze mieszkalne/. Natomiast według opracowania ALB /Landliche Wohnhäuser/ stropodach może być jednak znacznie taniej wykonany od dachu dwuspadowego. Z kolei rozbudowa strychu kosztuje tyle samo w sumie co budowa oddzielnej kondygnacji /s.49/.
146. W.Triebel: Landliche Wohnhäuser, 1965, s.59-60. W wyniku studiów wykonanych dla niemieckiego ALB zaleca się dla budownictwa mieszkaniowego wiejskiego stosowanie budynków jednokondygnacyjnych z częściowym podpiwniczeniem. Wyliczono, że maksymalna przydatna powierzchnia podpiwniczenia zazwyczaj odpowiada powierzchniowo powierzchni wszystkich sypialni z łazienką /uwzględniając rodzinę 8-osobową/. Tylko w wypadku stosowania budynków dwukondygnacyjnych zaleca się stosowanie całkowitego podpiwniczenia. W projektach dwuczłonowych budynków mieszkalnych niemieckich /W.Landzettel/ oraz amerykańskich /Flexiplan/ przyjęto jako najwłaściwszą, pod względem użytkowym ekonomicznym i montażowym wersję budynków jednokondygnacyjnych z częściowym podpiwniczeniem lub bez podpiwniczenia. Również seria szwedzkich budynków jednorodzinnych zaprezentowana na wystawie w Jönköping zawierała wyłącznie obiekty jednokondygnacyjne nie podpiwniczone. /patrz A.E.Forster, W.R. Blum: Bauerwohnhauser in Schweden, B.auf d.L., zesz.9, 1962, s.241. W korespondencji /biblioteka I.U.i Pl.Przestrz.Pol. Krak./ W.Landzettel podkreśla preferencję w stosunku do budynków jednokondygnacyjnych z ograniczonym podpiwniczeniem i

bez podpiwniczenia w Niemczech Zachodnich i krajach europejskich.

147. Są to trasy w zasadzie jednokierunkowe, oznaczone na rys.9 /schemat strefy pomocniczej/ liniami ciągłymi, ale ponieważ stanowią one również często drogi osób zatrudnionych w pracach gospodarstwa domowego, w praktyce są zawsze dwukierunkowe. Są jednak ciągi robocze wyraźnie o jednym kierunku, np. podwórze - skład zapasów świeżych /wrzut przez okienko piwniczne/.
148. W. Landzettel, H. Henckel, G. Heybey: Einrichtung und Nutzungsdetails Nutzungsuntersuchung bauerlicher Wohnhauser, Hannover 1968, rap. nr 7, s. 68, 69. Porównanie wiejskich i miejskich domów jednorodzinnych wykazuje, że przeciętna pow. użytkowa bud. miejskich wynosi 88,4 m², a wiejskich 148 m². Pow. mieszkalna na osobę, dla bud. miejskich wynosi 19,02, a dla zagrodowych 21,5. Poza tym większość pomieszczeń w bud. wiejskich jest większa od analogicznych pomieszczeń w budynku miejskim. Pomieszczenia techniczne w bud. wiejskich są przeciętnie większe o 24,4 m² od analogicznych budynków w mieście. Również strefa indywidualna w bud. wiejskich przeciętnie była większa o ok. 22,5 m², a pow. zbiorowa była większa o 7,1 m². Udział odpowiednich stref w pow. całkowitej wynosił: dla bud. wiejskich pow. mieszkalna 62%, techniczna 26%, komunikacji 12%. Odpowiednio dla bud. miejskich pow. mieszkalna 71%, techniczna 16%, komunikacji 13%. Wg wyliczeń ALB budynek wiejski o przestrz. pow. użytkowej /całkowitej/ 190 m² i szerokości 9m - 10 wynosi około 20-25mb długości. /S.23-24, W. Triebel: Landliche...op.cit. 1965.
149. Najczęściej są to rozwiązania niemieckie, w których jedno wejście stanowi podstawowe udostępnienie budynku z siedliska, a drugie prowadzi do pomieszczeń pokolenia ustępującego lub jest wejściem gospodarczym /równocześnie/. Ze względu na ingerencję strefy publicznej w podwórze gospodarcze, jest to układ niekorzystny. /patrz poz. bibl. 233, s. 157, 166, 180, 181/. Wśród obiektów-reprezentantów jest to typ I/IVaPr charakteryzujący budynki będące kontynuacją XIX-wiecznych układów dwutraktowych, występujących w pasie nadwiślańskim pow. proszowickiego /Wawrzeńczyce, Igołomia, Złotniki/ - patrz: źródła podane na s.16 pracy. Lokalizacja obydwóch wejść /zasadniczego i gospodarczego/ od strony podwórza jest wadliwa ze względu na wprowadzanie drogi o charakterze publicznym /osoby spoza rodziny/ do podwórza gospodarczego. Jest jednak korzystna ze względu na układ komunikacji wewnętrznej budynku. W takich budynkach obydwa wejścia są lokalizowane zazwyczaj przy najmniej elastycznej strefie, tzn. strefie gospodarczej. Szczególnie preferowane są te układy w niemieckich opracowaniach studialnych /patrz: poz. bibl. 233 - część katalogowa/.
150. Nie zawsze jest jednoznacznie rozumiana dwuwejściowość w bu-

dynkach mieszkalnych wiejskich. W pracy chodzi bowiem o dwa wejścia intensywnie użytkowane na co dzień /a nie, jak to często się rozumie lub obserwuje w praktyce, wejście codzienne i odświętne reprezentacyjne/, patrz: M.Łukaszewicz: Co sądzą architekci i rolnicy o projektach typowych. "Budownictwo Wiejskie" 1966, nr 10. W takim rozumieniu dwuwejściowości może wchodzić w rachubę dodatkowe jeszcze trzecie wejście o charakterze reprezentacyjnym./itak często bywa/.

151. Układy korytarzowe stanowią wyższą formę przestrzenną od układu z sienią centralną, ale w zasadzie są to już formy przestarzałe i kojarzą się z budownictwem miejskim wielorodzinnym. W budownictwie samorządowym są wyrazem tendencji do niezależnego udostępniania poszczególnych pomieszczeń. Na tendencję do samorządnego powiększania komunikacji wydzielonej w budynkach wiejskich zwraca uwagę literatura niemiecka i polska. Również autor w trakcie zawodowej pracy spotkał się z życzeniami inwestorów zastosowania dużych wewnętrznych halli w budynkach. Podczas badań autor konfrontował z każdym z głównych respondentów wizję domu "wg marzenia". Większość rozmówców nakreślała wizję długich korytarzy lub okazałych centralnych halli.
152. W literaturze specjalistycznej podkreśla się często konieczność takiej lokalizacji kuchni w układzie budynku, ażeby istniała możliwość obserwacji zarówno strefy produkcyjnej, jak i wejścia do zagrody. W budynkach o małych rzutach powoduje to narożne usytuowanie kuchni. W dużych rzutach wielorakie powiązania funkcjonalne powodują, że kuchnia jest obudowana z trzech stron. patrz: Neubauer: Farm Building... op.cit., s.105, M.Chowaniec: Siedlisko i zagroda w planowaniu wsi, "Arkady", W-wa 1964, s.52.
153. M.Pawlikowski: Przemiany indywidualnego budownictwa mieszkaniowego na wsi w Polsce, ITB, W-wa 1967, s.22. Na 367 objętych badaniami kuchni, tylko w 7,8% przypadków występował jeden otwór drzwiowy, natomiast w 102 przypadkach kuchnie posiadały 3 i więcej otworów drzwiowych. Dla ciągłej obudowy urządzeń w kuchni nadaje się łączna długość 7,3 mb /licząc ścianę, w której jest zlokalizowane okno oraz po 1,6 m obydwu przyległych ścian/. Daje to teoretycznie w sumie powierzchnię zaledwie około 6 m² obsługi warsztatu kuchennego.
154. O tym, że organizacja i działanie ośrodków funkcjonalno-przestrzennych mogą być realne w budownictwie zagrodowym świadczy fakt, że Zakład Gospodarstwa Domowego WSR-Kraków zrealizował w budynku samorządnie zaprogramowanym nr 57/M/M warsztaty prac gospodarstwa domowego. Wyodrębniono w kuchni ośrodki Pc, Kp, Ps o tyle o ile pozwalała na to konwencjonalny układ pomieszczenia. patrz rys. 37/P/124MA 57M
155. W stwierdzeniu tym chodzi o kondygnację przyziemną zawierającą suterene /ale nie w myśl polskiego prawa budowlanego/.

Budynków bowiem całkowicie podpiwniczonych spotyka się dużo. Natomiast sutereny w kondygnacji przyziemnej głęboko posadowionej pojawiają się w budownictwie jednorodzinnym w Skandynawii i Ameryce Północnej /patrz poz.bibl.232,235,237,242, 246.

156. Patrz tabela na str. 351.

157. Wiąże się to z tendencją do opracowywania i realizacji zcentralizowanych węzłów techniczno-sanitarnych w budynkach prefabrykowanych, przy których zostaje zlokalizowany kocioł c.o. Zarówno ze względów technicznych jak i eksploatacyjnych kocioł c.o. często lokalizowany jest na parterze. Ze względu na często zbyt głośną pracę urządzeń grzewczych na paliwo płynne, kocioł lokalizowany bywa w pomieszczeniach przy zewnętrznej ścianie budynku dostępną z zewnątrz. Węzły sanitarne - scentralizowane - w zastosowaniu dla budynków mieszkalnych wiejskich nie są jeszcze w pełni opracowane. Trudności wynikają z faktu, że ilość pomieszczeń technicznych jest większa niż w budynkach miejskich. Istnieją również większe rygory i ograniczenia specyficzne odnośnie orientacji odpowiednich pomieszczeń oraz ich wzajemnych powiązań. Zazwyczaj wprowadzanie tych węzłów w organizm mieszkania pociąga za sobą rozrzutność komunikacji wewnętrznej, a nierzadko dalsze błędy funkcjonalne mieszkania. Patrz: E.Bollmann: Landliches Wohnen in Hannover gezeigt, B.auf d.L. 1964, zesz.8, s. , J.Kellig: Das technische Zentrum der Wohnung, B.auf d.L., 1964, zesz.19. s.10

158. W.Triebeł: Landliche Wohnhauser...op.cit., Ministerstwo dla Spraw Żywności, Gosp. Wiejskich i Leśnictwa NRF zleciło w 1964 r. Instytutowi Badań Budownictwa w Hannoverze prace na temat czynników wpływających na koszty jednorodzinnych budynków mieszkalnych na wsi. W pracy ustalono niezbędny program i wielkości pomieszczeń oraz całych budynków mieszkalnych dla gosp. domowych wiejskich w standardzie wysokim i niskim. Pracę powyższą wydał Zespół do Prac nad Budownictwem Wiejskim /ALB/.

W niniejszej pracy powierzchnia pomocnicza w ujęciu statystycznym dla pobranej próby jest znacznie mniejsza od powierzchni przyjmowanych w budownictwie zachodnioeuropejskim. I tak, w budynkach samorządnych parterowych wynosi 14,9 m², a wg wyliczeń ALB około 30-40 m². Szczególnie obrazuje to procentowy stosunek powierzchni pomocniczej do użytkowej, który dla budynków niemieckich wynosi 26%. Tłumaczy to system użytkowania budynków samorządnych, a w szczególności wykorzystywanie w celach gospodarczych komunikacji wydzielonej, a nawet pomieszczeń mieszkalnych. Niedobory całej powierzchni pomocniczej powodują przeciążenie funkcjonalne kuchni. Współczesna tendencja do rozwoju budynków z kondygnacją przyziemną jest jednym ze środków samorządnych wyrównywania wspomnianych niedoborów powierzchniowych w strefie pomocniczej.

System układu warsztatów	II			II			III			I		II		III		III		
	Ilość modułów	Dł. warsztatów	Pow. uży. pomieszczeń	Ilość modułów	Dł. warsztatów	Pow. uży. pomieszczeń	Ilość modułów	Dł. warsztatów	Pow. uży. pomieszczeń	Ilość modułów	Dł. warsztatów	Pow. uży. pomieszczeń	Ilość modułów	Dł. warsztatów	Pow. uży. pomieszczeń	Ilość modułów	Dł. warsztatów	Pow. uży. pomieszczeń
Siatka modularna	1,2	10,0	6,0	14,0	9,0	7,2	13,0	6,0	5,4	8,6	1) 6,0	7,2	8,6					
	0,9	18,0 12,0	5,4 5,4	14,5 8,7	9,0 12,0	5,4 7,2	7,2 8,7	12,0	5,7	8,7	1) 9,0	6,9	7,2					
Pom. Gosp. Kuchnia Pc	1,2	14,0	8,4	20,0	12,0 9,0	9,6 7,2	17,2 13,0	12,0	7,2	13,4	1) 9,0 1) 8,0 1) 6,0	9,2 5,4 7,2	13,0 11,5 8,6					
	0,9	27,0	8,1	21,8	20,0 16,0	9,0 7,2	16,5 12,9	20,0	7,2	16,5	1) 12,0 2) 16,0	7,4 9,2	8,7 12,9					
Pm + Pr + Pc Zespół Kuchnia-Pom. Gosp. Pm + Pr	1,2				15,0	12,0	21,6	18,0	12,0	25,5			18,0 15,0	13,2 12,0	25,5 21,6	10,0 15,0	13,2 12,4	14,0 A 21,6 B
	0,9				28,0	12,6	22,6	33,0	12,7	27,1	27,0	11,7	21,8 20,0 24,0 18,0 +1,8 +1,8	11,0 9,9 10,5 9,9 +1,8	16,5 16,5	28,0	13,5	22,6 A

UWAGA: pierwsza pozycja w ostatniej kolumnie oznacza powierzchnię bez kom. tranzytowej A
 druga " " " " " " z kom. tranzytową B

Powierzchnia pomocnicza dla zbioru II wynosi $22,9 \text{ m}^2$. Należy nadmienić, że stosunkowo duża powierzchnia pomocnicza w budynkach zbioru III wynika z sumarycznego zliczania wszystkich pomieszczeń pomocniczych kondygnacji, a w rzeczywistości faktyczny obraz mogłaby dawać jedynie powierzchnia pomieszczeń parteru. Powierzchnia pomocnicza faktycznie użytkowana w celach gospodarczych /powierzchnia łazienki co najmniej 9 m^2 , pow. kuchni oraz pow. kuchni letniej, spiżarni i niektórych komunikacji wydzielonych/ wynosi w przybliżeniu tyle samo co, wg obliczeń teoretycznych niemieckiego ALB.

159. Po dokonaniu porównania przeciętnej wielkości pomieszczeń w budynkach samorządnych polskich z charakterystycznymi budynkami zachodnioeuropejskimi należy stwierdzić, że wielkości kuchni /dla budownictwa samorządowego $16,7 \text{ m}^2$ / są zbliżone w budynkach porównywalnych /patrz tab. najczęstszych wielkości w strefie pomocniczej/. Jeżeli odliczyć z przeciętnej wielkości kuchni 6 m^2 dla ośrodka spożywania posiłków, wielkość kuchni wypadłaby około 10 m^2 czyli mniej więcej tak samo jak w rozwiązaniach zagranicznych. Wielkość natomiast kuchni letniej w budownictwie samorządnym jest wynikiem schematycznego podziału rzutu /ze względów konstrukcyjnych/ i dlatego w budynkach zbioru II i III jest większa od przeciętnych zagranicznych. Natomiast w budownictwie jednokondygnacyjnym kuchnia letnia jest mniejsza / $13,4 \text{ m}^2$ / i odpowiada przeciętnym zagranicznym. Również podobne są powierzchnie łazienek / $4,9 \text{ m}^2$ /. Powierzchnia spiżarni podręcznej jest natomiast większa, ale trzeba liczyć, że stanowi miejsce składowania zapasów długoterminowych suchych, a z kolei w budownictwie farmowym znaczna część produktów składowana jest w szafach wbudowanych.
160. Materiały do projektowania wyposażenia wnętrz mieszkalnych, prace IWP, W-wa 1968 na s.13 podano tabelę podstawowych wymiarów antropometrycznych wg danych Komisji Antropometrii PAN - Wrocław.
161. J. Fourastie: Les 40 000 heures, op.cit., s.103. Postęp techniki i nauki - postęp ekonomiczny prowadzi w szybkim tempie do ewolucji ekonomicznej społeczeństw /społeczeństwa przemysłowego/. Prognozy przeobrażeń wg J. Fourastie zmierzają do trzeciorzędowego sektora /usługowego/, dając zmianę proporcji zatrudnienia w produkcji i usługach. Przemiany, które zakładają dla sektora trzeciorzędowego 80% zatrudnienia w usługach, a tylko 10% w rolnictwie, prowadzą do rosnących wymagań w zakresie oświaty, kultury, wolnego czasu. Na fakt, że rozwój budynku mieszkalnego związany był ze stosunkami socjalnymi, wskazuje wiele przykładów budownictwa wiejskiego w przeglądzie historycznym, od układów prymitywnych aż po formy XIX-wieczne. Można wykazać tezę, że zmiany socjalnej organizacji rodziny pociągały zmiany funkcjonalne mieszkania. Cywilizacje /w których przeciwstawiano: kobieta-mężczyzna/, wiążące się z uprzywilejowaniem mężczyzn, dawały

w organizacji wsi i zagrody dualizm przestrzenny /C.L.Strauss: Antropologia strukturalna, s.217, Układy wsi Borowo, Windbago/. Sytuacja i układ pomieszczeń mężczyzny był centralny, podczas gdy kobieta stanowiła element produkcji - biegunowy /układy wsi afrykańskich Bauforum nr 7-8, 1968, s.24, "Baumeister" nr 10, 1968, s.169-174. /Przykład pawilonowych zabudowań w domach rodzinnych chińskich przedstawiał system pawilonów "małych rodzin" wokół wspólnego dziedzińca. Jedynie dom patriarchy był wyeksponowany. Kobieta zajmowała stosunkowo niezależną rolę w rodzinie /patrz H.Henckel: Flexibilität, s.30/. W indyjskim domu mieszkalnym występuje wyraźnie podział kobiety - mężczyzna /system zabudowań dwudzielnicy/ patrz Reuther: Indische Paläste und Wohnhäuser, s.85/. Średniowieczne zagrody pierścieniowe są przykładem zamknięcia życia wewnątrz-rodzinnego dośrodkowo w rodzinie o ustroju patriarchalnym. Układy pałaców ziemiańskich i mieszczańskich przedstawiały podział na część reprezentacyjną /piano nobile/ i rodzinną.

162. W. Lanzettel, H. Henckel, G. Heybey: Planungsempfehlungen Nutzungsuntersuchung bauerlicher Wohnhäuser, 1968, rap. 9, s. Pierwotna funkcja mieszkania odnosiła się do obronności-schronienia przed warunkami klimatycznymi oraz agresją. Później nabrała roli odgraniczenia od socjalnego otoczenia /potrzeba zachowania własności/. Również podstawową funkcję pierwszorzędą mieszkania stanowi zabezpieczenie regeneracji biologicznej człowieka.
163. Patrz H. Henckel: Flexibilität ...op.cit., s. 120.
164. W. Landzettel: Landliches Wohnen, München 1964, s. 120. Schemat "gospodarowanie-mieszkanie-spać" jest wynikiem zaspokajania jedynie pierwszorzędnych funkcji mieszkaniowych. Wynikał on z tradycyjnego sposobu życia rodziny chłopskiej, gdy całość procesów mieszkaniowych przebiega na płaszczyźnie wspólnoty rodzinnej, a pomieszczenia sypialne służą wyłącznie dla nocnego wypoczynku. Podział na "zakres komunikacyjny i zakres indywidualny" jest prostą konsekwencją zachodzących zmian socjalnych w rodzinie chłopskiej, wzrostu znaczenia funkcji "drugorzędnych" /czy też określanych przez socjologię jako wyższych/.
165. Wskazują na to badania użytkowania budynków mieszkalnych w Polsce i za granicą, np. patrz Studia nad...op.cit., s. 26, oraz Meyer-Ehlers: Wohnen in städtischen und bauerlicher Familienwohnungen - ein Vergleich /8/, Hannover 1968, s. 34.
166. Ibidem. W NRF przeprowadzono badania na 95 gospodarstwach domowych wiejskich i 235 gospodarstwach domowych w Berlinie Zachodnim. Analizowano użytkowanie miejskich i wiejskich budynków mieszkalnych. W rezultacie okazało się, że miejskiemu oddzielnemu miejscu do spożywania posiłków odpowiada wiejski

pokój rodzinny. Natomiast pokojowi dziennemu w mieście odpowiada pokój reprezentacyjny na wsi. Pokój rodzinny w budynku wiejskim jest znacznie intensywniej i wszechstronniej użytkowany niż odpowiadające mu pomieszczenie "jadalne" w mieście. Stwierdzono, że właściwsza jest analogia między użytkowaniem pokoju dziennego w mieście z pokojem rodzinnym na wsi. Natomiast sypialnia rodziców w budynkach wiejskich jest nie intensywnie użytkowana w ciągu dnia. Długości dróg pokonywanych przez gospodynię wiejską były znacznie dłuższe niż w budynkach miejskich. W ogólnej konkluzji podsumowano, że w budynku wiejskim ciężar użytkowania jest przeniesiony na strefę zbiorową, podczas gdy w budynku miejskim jest mniej więcej wyrównany /między strefą zbiorową i indywidualną/ z tendencją do preferencji strefy indywidualnej.

167. Patrz J. Malinowska, H. Kubacki: Zasady...op.cit., s.2-11. Programme und Manifeste zur Architektur des 20 Jahrhunderts, s.22, 74. F.L.Wright w 1910 r. zwraca się przeciwko mieszkaniu jako kompozycji pokoi i wysuwa ideę organizmu. "Współczesny budynek jednakże jest w przeciwieństwie do wcześniejszego, nierozsądnego nagromadzenia części, organiczną istotą". T.van Doeburg: "całość jest przestrzenią, która jest podzielona wg wymogów funkcjonalnych". A.Latos: Przegrody w mieszkaniu, Biuletyn IWP, 1-2, 1968, s.33, przeprowadza podział na przegrody w mieszkaniu: stałe i czasowe oraz pełne /pełna izolacja termiczna, wizualna i akustyczna/ oraz częściowe. Relacje, jakie w procesie zamieszkiwania zachodzą między człowiekiem i przegrodą, stanowią złożony układ użytkowy, którym pierwszą składową jest człowiek - jednostka o określonej strukturze fizycznej, w zachowaniu się i działaniu, a drugą składową - przegroda o określonym przeznaczeniu, konstrukcji, sposobie działania.
168. Na problem nie intensywnego użytkowania pomieszczeń mieszkalnych w budownictwie wiejskim zwracają uwagę opracowania socjologiczne niemal powszechnie. Podkreśla się przy tym, jako podstawowe motywy, brak czasu na utrzymywanie ciągłego porządku w warunkach gospodarstw rodzinnych oraz czynniki psychologiczne: potrzeba poczucia posiadania przestrzeni czystej, jako przeciwieństwo codziennych warunków pracy i bytowania. Patrz Mitscherlich Z.: Die Unwirtlichkeit unserer Städte, s.136 oraz odgraniczenie i kontakt jako dwie alternatywy w codziennym zamieszkiwaniu, H.Henckel: Flexibilitat...op.cit., s.100.
169. Możliwość pełnej konsumpcji uzależniona jest od posiadania "wolnego czasu" dla jej zrealizowania. Brak "wolnego czasu" jest problemem w rolnych gospodarstwach rodzinnych na całym świecie. W systemie kapitalistycznym, pokłada się nadzieję w uspołecznieniu elementów produkcji rolnej poprzez tzw. "integrację pionową", a w systemie socjalistycznym w kolektywnej produkcji rolnej.

170. B. Strużek: Wiejskie Budownictwo Mieszkaniowe, "Wieś Współczesna" nr 11/1962, s.118. W 1957 r. Komitet Mieszkaniowy przy Europejskiej Komisji Ekonomicznej ONZ przeprowadził badania sytuacji mieszkaniowej w Europie. W rezultacie dla budownictwa zachodnioeuropejskiego zalecono:
1. separację budynku mieszkalnego od inwentarskich
 2. określenie jako standardu mieszkaniowego przynajmniej program 6-pomieszczeniowy; oddzielne wydzielanie zespołu sypialni od części mieszkalnej dziennej.
 3. preferencja budownictwa parterowego przed piętrowym
 4. zrównanie standardu wyposażeniowego w budownictwie wiejskim i miejskim
 5. stosowanie lekkich materiałów budowlanych
 6. zróżnicowanie typów budynków mieszkalnych wg pozycji socjalnej.
171. Flexiplan Contemporary Farmhouses 71204, Urbana 1956. Systemy typowych projektów wiejskich budynków mieszkalnych, tzw. dwuczłonowych zostały opracowane po raz pierwszy w USA w ramach szerokiej akcji budowlanej Midwest Service Plane. W 1956 r. z inicjatywy eksperymentalnej Stacji Rolnictwa Illinois, przy współpracy z placówkami badawczymi Regionu Płn.-Środkowego, zaprojektowano serię 24 członów zawierających strefę zbiorową i gospodarczą oraz serię 24 członów zawierających strefę indywidualną, które poprzez dowolne zestawianie /każdy członek jednej serii z każdym członem drugiej serii/ dają 576 różnych kombinacji budynków mieszkalnych jednorodzinnych. W NRF w 1964 r. wykorzystując doświadczenia i system amerykański, opracowano w dostosowaniu do warunków niemieckich, katalog dwuczłonowych budynków dla gospodarstw wiejskich pod kierunkiem Prof. W. Landzettela /patrz Landliche Wohnen//Technische Hochschule-Hannover/ opracowano 3 szeregi członów w rozpiętościach 7,50, 8,75, 10,00 /po ok. 10 członów/ dla budynków podstawowych oraz dodatkowe człony jako oddzielne mieszkania dla pokolenia ustępującego. Poprzez zestawy kombinacyjne odpowiednich członów uzyskano 323 alternatywy budynków mieszkalnych. Projektowanie oparto przy założeniu, że a/ dom mieszkalny jest wolno stojący, oddzielony od reszty zabudowań w farmie, b/ domy są jednokondygnacyjne, c/ jeden członek tworzy zakres komunikacyjny, a drugi zakres indywidualny, d/ rzuty rozwiązuje się na siatce projektowej 1,25 x 1,25, e/ podstawowe budynki przeznaczone będą dla rodzin dwupokoleniowych. W Szwecji niektóre firmy gotowych domów mieszkalnych posługują się opisanym wyżej systemem domów dwuczłonowych, np. domy Nyckelhus oraz Gulringshus. /patrz katalog firm w bibl./
172. Dwuczłonowy rozdział pomieszczeń jest konsekwencją wtórnego przejścia na budownictwo jednokondygnacyjne /z piętrowego/. Stąd m.in. separacja członu sypialnianego od reszty mieszkania. Układy te sankcjonują nie intensywne użytkowanie w ciągu dnia pomieszczeń sypialni. Stąd tendencja do rozbijania członu na dwie funkcjonalne części. Coraz częściej zwraca

się uwagę na konieczność oddzielenia sypialni młodzieży i starszych dzieci od sypialni rodziców, ze względu na uciążliwość stylu życia młodego pokolenia /użytkowanie aparatów stereofonicznych, TV itp./. Pociąga to za sobą potrzebę rozdzielania strefy indywidualnej, wprowadzania oddzielnych pomieszczeń lub przegród dźwiękowych dla stosowania aparatury radiofonicznej. /F.Reisch: Neue Wohnhauser aus Schweden, B.auf d.L., z.6, 1964, s.144.

173. H.Henckel: Flexibilitat...op.cit.,s.33. Psychologia zwraca uwagę, że społeczne i techniczne przemiany w ludzkim środowisku oraz jego duchowa sfera dają się lepiej pokonać gdy jednostka w ogólnym działaniu może się odseparować - uniezależnić od czynników stabilizacji. Rodzina jest w zasadzie takim konserwatywnym elementem stabilizacji. Równocześnie jednak daje ona jednostce możliwość moralnego oparcia w ciągłej potrzebie przystosowywania się do otoczenia. Mieszkanie jest z zasady również elementem stabilności, a przemiany w sferze mieszkaniowej są zazwyczaj wolniejsze niż w środowisku zewnętrznym. Mieszkanie daje możliwość odizolowania się od konfliktów świata zewnętrznego. Inaczej musi być to jednak interpretowane w warunkach wiejskich. Istnieje bowiem większa harmonia między człowiekiem i naturą, budynkiem a krajobrazem i ten czynnik jest pierwszorzędny, podczas gdy mieszkaniec aglomeracji miejskich odczuwa potrzebę odcięcia się od organizmu miejskiego. Inne jest również odczucie potrzeby przytulności, swobody. Mieszkaniec miasta szuka odskoku od konwenansów i unormowań życia codziennego, podczas gdy mieszkaniec wsi znajduje zadowolenie w odskoku do reprezentacji i odświętności od całodziennego i całotygodniowego nienormowanego sposobu pracy i bytowania. H.Henckel pisze: "inaczej rolnik, który w ciągu dnia w najgorszych spodniach oddawał się pracy w stajni, cieszy się z krawata i białego kołnierzyka po pracy. Z reguły jednak nie następuje tak częsta zmiana ubrania. Pokój mieszkalny nie stanowi właściwej ramy do wypoczynku w roboczych ubraniach. Zadała się on w końcu kuchnią mieszkalną, w której pozostaje widmo wygody, przytulności. To daje mało przyjemny pokój mieszkalny we współczesnych domach wiejskich. Ten dylemat może być rozwiązany tylko z chwilą uzyskania wolnego czasu konsumpcyjnego." /tłum.R.Krawecka/.
174. E.Schrag: Wohnungszentrum Küche, s.64. Literatura specjalistyczna zwraca uwagę na wady konwencjonalnej kuchni "mieszkalnej": 1. przebywanie użytkowników w oparach kuchennych, 2. trudności w stałym naturalnym lub mechanicznym przewietrzaniu, 3. wspólne, ciągłe przebywanie w pomieszczeniu wielu osób, w którym to pomieszczeniu odbywają się różne prace, często sprzeczne organizacyjnie i socjalnie, i w rezultacie stają się uciążliwe psychicznie dla gospodyni i pozostałych osób. Natomiast w jednoprzestrzennym ujęciu można wszystkie te wady rozwiązać środkami technicznymi /ruchome przegrody, meblościanki/ Takie rozwiązania preferują m.innymi autorzy albumu Flexiplan /poz.bibl.234/ oraz H.Henckel /poz.bibl.233/. Powodują to

dwa względy - koszty oraz prefabrykacja.

F.Habel: Die haustechnischer Raume im Bauernhaus, B.auf d.L., zesz.8/1963, s. .Stwierdza, że wprowadzanie wydzielonego pomieszczenia gospodarczego wydłuża nakład prac gospodarczych. Należy dążyć do bezpośrednio połączonych pomieszczeń kuchni i pomieszczenia gospodarczego lub do jednego pomieszczenia dla prac codziennych i okresowych /czynności związane z praniem należałoby wtedy lokalizować gdzie indziej/.

175. E.Baasen: Rationelle Bauverfahren und ihr Einfluss auf funktionelle Gestaltung, Bauausführung und Kapitalbedarf, B.auf d. L.zesz.1/1963, s.31. Obliczono, że koszt piętra pokrytego dachem dwuspadowym o nachyleniu połaci 15° jest mniejszy o 17% od kosztu poddasza mieszkalnego pod dachem dwuspadowym o nachyleniu połaci 46° /przy tych samych powierzchniach użytkowych/. Przejście na przekrycie stropodachowe przynosi dalszą obniżkę kosztów. Patrz J.Oberski: Kształtowanie się kosztów domów jednorodzinnych jako czynnik wielkości i społecznej struktury budownictwa indywidualnego, ITB, W-wa 1963, s.103. Borowski N.: Materiały do studiów nad prefabrykacją domów jednorodzinnych, IBM, W-wa 1962, s.46. Tendencja do wprowadzania dachów płaskich dwuspadowych i stropodachów jest wynikiem wymagań prefabrykacji. J.Oberski: Kształtowanie się...op.cit., s.117,118. "Poddasze mieszkania w dachu stromym powoduje, że koszty takich budynków są równe kosztom budynków jednokondygnacyjnych". "ale tam gdzie wymagania architektoniczne albo warunki klimatyczne zakładają konieczność stosowania stromeo dachu budynek półtorakondygnacyjny jest najtańszy. Zamiana dachu dwuspadowego na stropdach daje oszczędność ok. 5,4% /s.103/.
176. W.Lanzettel: Landliche Wohnen...op.cit., s.37, zwraca uwagę, że nie należy z góry determinować problemu zadaszania w budownictwie wiejskim. Formę zadaszania należy rozwiązywać każdorazowo indywidualnie, w nawiązaniu do sąsiedniej zabudowy i krajobrazu. Równocześnie autor sprzeciwia się argumentacji, że dachy płaskie i stropodachy są formą nie "związaną z krajobrazem", stwierdzając, że to pojęcie jest subiektywne i może mieć ujemny wpływ na przeobrażenia formy architektonicznej.
177. Zasadniczo są dwa typy budynków z kondygnacjami pionowo przesuniętymi: gdy budynek jest zlokalizowany na terenie płaskim /wtedy w kondygnacji przyziemnej znajdują się pomieszczenia piwniczne, występujące pod zespołem sypialni/, lub gdy na spadku terenowym kondygnacja przyziemna bywa bezpośrednio dostępna z siedliska i nierzadko zawiera pomieszczenia mieszkalne. Spiętrzenie kondygnacji w budynkach z dachami dwuspadowymi oznacza zmniejszenie strat kubaturalnych w zadaszaniu. Patrz W.Triebel: Landliche...op.cit., s.68, oraz Choosing a house design, Ottawa 1967, s.9.
178. Przez wymiennosc użytkowania oraz zmiany techniczne można uzyskać pełne, intensywne użytkowanie wszystkich pomieszczeń

w różnych fazach rozwoju rodziny. Pracę na temat zmienności w budynkach wiejskich wykonał H.Henckel:Flexibilität...op.cit.,poz.bibl.233, s.8-10. Autor zwraca uwagę na podstawowe tezy-motywy dla elastyczności kształtowania układów funkcjonalno-przestrzennych w budynkach zagrodowych /farmowych/. Forma mieszkania odpowiada formie społeczeństwa, bezwładność form mieszkania opóźnia przystosowanie się do otoczenia; przyspieszenie postępu wymaga kontrolowanego rozwoju formy mieszkalnej, przyszłe formy mieszkaniowe są hipotetycznie uchwytnie. Funkcja socjalna przewyższa funkcję materialną, forma mieszkalna realizuje się w zakresie komunikacyjnym i indywidualnym, społeczny rozwój niweluje specyficzne dla klas społecznych różnicowanie form mieszkalnych, przypuszczalna konsumpcja wolnego czasu pociągnie za sobą wzrost zapotrzebowania na powierzchnię użytkową, intensyfikacja użytkowania zmniejszy zapotrzebowanie na powierzchnię mieszkalną, zmienność reguluje moment równowagi między potrzebami mieszkaniowymi a podażą.

Programme und Manifeste...op.cit.,s.32. Ideę zmienności, elastyczności w architekturze pierwsi wyraźnie postawili futuryści. Credo architektury futurystycznej /zawarte w Manifestie A.S.Elia i F.T.Marinetti 1914 r. "Architektura futurystyczna"/ Utylitaryzm, lekkość, nietrwałość, mobilność. "Architektura będzie się zużywać, jest przemijająca... Życie domu będzie trwać tak długo jak nasze...każda generacja będzie musiała sobie budować swoje miasta".p.s. W produkcji gotowych prefabrykowanych domów jednorodzinnych w USA stało się to rzeczywistością.

- 179.S.Giedion: Przestrzeń, Czas, Architektura, W-wa 1968. Budownictwo europejskich domów jednorodzinnych zawsze pozostawało w tyle za amerykańskim tradycyjnym, jednoprzestrzennym i elastycznym ujęciem mieszkania. Dla elastyczności budynków wiejskich /farmowych/ amerykańskich istniały tradycje jeszcze z XVII wieku /patrz s.394, oraz porównaj Gardner: The House that Jill Built New York, 1882/. Wnętrza domów amerykańskich stały się inspiracją dla późniejszej twórczości F.L.Wrighta, zwłaszcza w wypadku domów jednoprzestrzennych, założonych na układzie krzyżowym z rozsuwnymi przegrodami pomieszczeń. /s.432/. Można zaryzykować twierdzenie, że twórczość F.L.Wrighta wyszła z budownictwa wiejskiego, dając klasyczny przykład architektury organicznej. F.L.Wright jest klasykiem jednoprzestrzennych elastycznych domów mieszkalnych oraz twórcą idei "otwartego układu domów mieszkalnych" /s. 437,548/, później zdefiniowanego i rozwiniętego przez Le Corbusiera jako "Le Plan Libre" /s.550/. Z tym, że "wolny plan" "wolna elewacja" wywodzą się z kubistycznej wizji przestrzeni.
- 180.T.Gawłowski: Wybrane zagadnienia elastyczności architektonicznych układów przestrzennych,Kraków 1964,§.11-32, podaje podstawowe pojęcia i terminy związane z elastycznością:

architektura ruchoma	oznacza	mobile	-	mobilność	
"	elastyczna	"		flexibility	
"	rozwojowa	"		expandability	
"	zmienna	"		variable	ponadto uwzględnia
architekturę	uniwersalną				
"	wielofunkcyjną				
"	wieloużytkową				
"	swobodną				

181. S. Giedion: *Przestrzeń, ... op.cit., s.549.*
Pięć zasad Le Corbusier'a:
1. słup nośny, 2. funkcjonalna niezależność szkieletu i ściany
3. plan otwarty, 4. swobodna elewacja, 5. ogród na dachu.
Uzyskanie pełni swobody rzutu w budynkach jednorodnych prze-
stało być problemem przy stosowaniu prefabrykowanych więzarów
/lub innych przekryć/, wspartych na układzie jednotraktowym
ścian konstrukcyjnych. Swobodę uformowań przestrzeni doskona-
le tłumaczy teoria układów spoiwych i swobodnych J. Żóraw-
skiego: *Obudowanie formy architektonicznej, "Arkady" W-wa,*
1962.
182. W rozwiązaniach szwedzkich oraz najnowszych zachodnioniemiec-
kich sypialnie są dostępne bezpośrednio z pokoju rodzinnego,
który, tym samym, staje się ośrodkiem wewnątrzrodzinnej komu-
nikacji. Przykład takiego budynku podaje A. Rzymkowski: *Postę-
powe i ekonomiczne formy wiejskiego budownictwa mieszkani-
owego. Konstrukcja i wyposażenie, "Bud. Wiejskie", nr 8/1963.*
183. G. Meyer-Ehlers: *Wohnen in städtischen und bauerlicher Familien-
wohnungen - ein Vergleich, rap.8, Hannover 1968, s.64,* wyróż-
nia trzy typy mieszkańców w procesie użytkowania mieszkania:
1. tradycyjny, 2. konformistyczny, 3. indywidualny.
W badaniach niemieckich stwierdzono, że najczęściej inwesto-
rzy budynków dwukondygnacyjnych na wsi stanowią typ konfor-
mistyczny użytkownika, cechujący się podatnością na przyswa-
janie oddziaływań zewnętrznych mody. Jest on najbardziej sno-
bistyczny /przy czym snobizm w tym wypadku oznacza bezkrytycz-
ne naśladownictwo środowiska miejskiego.
H. Tiling: *Über das Wohnen auf dem Lande, s.106.* Naśladownic-
two wzorów miejskich w budownictwie wiejskim odnosi się do:
1. symetryczności układów pomieszczeń, wprowadzaniu dużej ko-
munikacji wydzielonej i dużych pomieszczeń o charakterze re-
prezentacyjnym, 2. dwukondygnacyjowości.
184. Liczebność 6 osób przyjęto na podstawie własnych badań autora
w Podregionie MP gdzie, obok liczebności 5 osób, następną
wartość dominującą wynosiła 6 osób w rodzinie. Patrz s.105,
tabl. III.
185. W. Landzettel, H. Henckel, G. Heybey: *Grundriss... op.cit., s.99.*
Wg norm DIN powierzchnia użytkowa budynku wiejskiego wynosi
w m²: pokój mieszkalny - 18, jadalnia - 7, sypialnia rodzi-
ców - 13, pokój dzieci - 12, pokój dziecka - 8, kuchnia - 9,5,

"śluza brudu" - 2,5, pom.pokolenia ustępującego 2 x 13 - 26, schowek - 2,5, razem - 113,5 + 12% = 127,0 m² .

186. Diederich G.: Wohnen 1966, Gestaltung und Einrichtung Landlicher Wohnhauser nach in Schweden gesammelter Erfahrung, B. auf d.L. zesz.5, s.130-134. Na podstawie doświadczeń szwedzkiego budownictwa jednorodzinnego autor opracował w dostosowaniu do wymagań zachodniemieckich DIN model budynku mieszkalnego dla gospodarstw rolnych. Jest to klasyczny przykład w pełni zaprogramowanego budynku mieszkalnego dla rodziny trzypokoleniowej. /budynek jednokondygnacyjny bez podpiwniczenia, z dachem płaskim/.
187. H.Henckel: Flexibilität in bauerlichen Wohnhaus, Hannover 1967 Autor wykonał studia modelowe nad zmiennością i elastycznością wnętrza w wiejskich budynkach mieszkalnych jednokondygnacyjnych z częściowym podpiwniczeniem, przyjmując do analizy typy układów budynków: 1. zwarty prostokątny, 2. zwarty centralny /z węzłem technicznym centralnie zlokalizowanym/. Projekty oparto o siatkę projektową 1,25 x 1,25 przyjmując jako system konstrukcji jednotrakt w odmianach szerokości 6,7,8 modułów oraz układy kwadratowe 9 x 9 modułów.
188. E.Bollmann: Landliches Wohnen in Hannover gezeigt, B.auf d.L., zesz.8,1964, s.185. Budynek E.Heuermanna został zaprojektowany na zasadzie jednoprzestrzennej konstrukcji /przekrycie wsparte na ścianach zewnętrznych/ ze zmiennym podziałem wnętrza na module projektowym 1,0 m bez podpiwniczenia. W budynku przyjęto skoncentrowany węzeł sanitarny. Spowodowało to jednak potrzebę znacznej powierzchni na komunikację wewnętrzną - tranzytową. Program tego obiektu nie różniący się od budynków typu miejskiego był próbą możliwości zastosowania takich rozwiązań o dużym stopniu prefabrykacji /dla budownictwa zagrodowego-farmowego/.
- M.Lucas: Das Wohnhaus ein Jahr danach, B.auf d.L. zesz.7 1965, s.171. Okazało się, że dom zaprojektowany przez E.Heuermanna, w trakcie zasiedlania przez rodziny wiejskie, musiał być znacznie wewnątrz przeorganizowany /należało dodatkowo wprowadzić szafy-spiżarnie, garderobę na odzież roboczą/. Poza tym dom musiał być uzupełniony drugim budynkiem dla pokolenia ustępującego. Zlokalizowano tam również pewne pomieszczenia pomocnicze dla głównego gospodarstwa domowego /pralnie oraz biuro/. Pod budynkiem wprowadzono częściowe podpiwniczenia. Dowodzi to, że typowo miejski układ przestrzenny budynku jaki przedstawiał projekt Heuermanna nie nadaje się nadal dla potrzeb rodzin wiejskich i wymaga specyficznych adaptacji.
189. Zalecenia Kolońskie. Biuletyn SARO 1972, s.17. Wskaźnik pojemnościowy - zasiedlania jest proponowany jako charakterystyka wartości użytkowej mieszkania; oznacza stosunek ilości sypialni do ilości osób w gospodarstwie domowym; jest on wyrażany zasadniczo dwiema wielkościami: ilością sypialni i ilością osób /łóżek/. Należy stwierdzić, że wskaźnik ten nie informuje wystarczająco jednoznacznie o standardzie strefy

indywidualnej mieszkania ponieważ: 1. może być w danym rozwiązaniu przestrzennym mniej pomieszczeń większych, ale za to podzielnych na dwa pomieszczenia indywidualne, 2. w wypadku rodziny trzypokoleniowej część mieszkalna dla pokolenia ustępującego może być np. dwupomieszczeniowa, co deformuje powyższy wskaźnik. Zalecenia Kolońskie opracowano przez Komisję Mieszkań rodzinnych Międzynarodowej Unii Organizacji Rodzinnej /UIOS/, . Uzupełnienia do Zaleceń Kolońskich przyjęto w Brukseli w 1971 r.

190. Tablicę XXXI opracowano na podstawie prawidłowości w cyklu rozwojowym rodziny opisanym w cz.I, rozdz. I.5 i przedstawionym na rys.3., przy założeniu, że tylko dziecko dziedziczące gospodarstwo zamieszkuje dom rodzinny, a pozostałe, z momentem dojrzałości, opuszczają zagrodę. Program dostosowano do najliczniejszego stanu rodziny, tzn. w fazie II C. W tablicy XXXII w programie piętra lub poddasza uwzględniono sypialnie dla dzieci i młodzieży, jako uzupełnienie programu parteru wprowadzono rubrykę JSp1 oraz JSp2 /sypialnie rodziców i pokolenia ustępującego/.

Należy dodatkowo wyjaśnić, że w większości rozwiązań projektowych i studialnych uważa się za właściwą wielkość sypialni rodziców pomieszczenie o pow. najmniej 15 m², np.

E.Baasen: Rationelle Bauverfahren und ihr Einfluss auf funktionelle Gestaltung, Bauausführung und Kapitalbedarf, B. auf d.L.z.1/1963, s.30, Bauerliche Wohnhauser...op.cit.,s.13, lub Zalecenia Kolońskie..op.cit.,s.34. W tabeli uwzględniono jednak oszczędnościowy wymiar 13,0 m². Według przyjętej tabeli dla strefy indywidualnej wskaźnik powierzchni użytkowej na jednego mieszkańca, przy standardzie niskim, wynosi dla rodziny 7-osobowej, trzypokoleniowej 6,4 m² na osobę, dla rodziny 6-osobowej 6,9 m² na osobę, dla rodziny 5-osobowej 7,7 m² na osobę /zakładając, że pokolenie ustępujące użytkuje jedno pomieszczenie sypialne/.

191. W.Landzettel, H.Henckel, G.Heybey: Grundriss...op.cit., Zespół roboczy do spraw budownictwa wiejskiego /ALB/ zlecił w 1964 r. badanie nad użytkowaniem chłopskich domów mieszkalnych Politechnice Hannoverskiej /Prof.W.Landzettel/, która, przy współpracy z Prof.Meyer-Ehlers z Berlina, przeprowadziła na kilkudziesięciu budynkach wyselekcjonowanych z całej NRF badania użytkowania w celu uzyskania odpowiedzi: 1/ czy istnieje zgodność między projektami a realizacją i użytkowaniem, 2/ czy użytkowanie domów jest zróżnicowane regionalnie, 3/ czy są różnice między użytkowaniem domów miejskich i wiejskich, 4/ jakie są konsekwencje dla dalszego projektowania, 5/ jakie mogą być zalecenia dla użytkowników. W rezultacie m.inn. stwierdzono, że przeciętna wielkość domu wiejskiego jest większa od budynku miejskiego ze względu na pomieszczenia dla pokolenia ustępującego i pomocnicze. /s.101/.

192. W.Landzettel, H.Henckel: Grundriss...op.cit., s.102. Odpowiedni wskaźnik dla budynków jednorodzinnych typu miejskiego wynosi wg DIN 20 m² na mieszkańca.

193. Założono, że podstawowy program budynku powinien być dostosowany do przyjętej przeciętnej liczebności rodziny, a więc 6-osobowej, ale powinna istnieć możliwość użytkowania budynku w wypadku składu 7-osobowego. /np. powiększenie liczebności w nowym cyklu rozwojowym/. Istnieje prawdopodobieństwo że dorastające trzecie dziecko zajmie pomieszczenie, zwolnione przez starsze rodzeństwo lub pokolenie ustępujące. Patrz rys.3.
194. Połączenie pomieszczenia mieszkalnego /rodzinnego/ z tarasem ogrodem może występować w drugiej ścianie budynku zasłaniającej strefę rekreacyjną od strefy publicznej, oczywiście zakładając, że pomieszczenie mieszkalne rodzinne jest bezpośrednio i dogodnie połączone z przyległym terenem siedliska /brak wysokiego cokołu drzwi/.
195. Wartości przestrzenne dodatnie i ujemne budynków, zestawione w tabeli XXXVI zostały zliczone w pionowych kolumnach i porównane na zasadzie ułamka, dając jak gdyby wskaźnik oceny /można było wartości dodatnie i ujemne podzielić, albowiem w żadnej kolumnie nie wystąpiła wartość zerowa./.
196. Pomieszczenie wieloużytkowe /multi-purpose/ stosowane jest w rozwiązaniach skandynawskich i północno-amerykańskich. Stanowi równocześnie przestrzeń komunikacji, jest miejscem zabaw, gier dzieci, oglądania TV, a czasem prac domowych "suchych", patrz poz.bibl. 248, s.10.
197. Dowodzą tego liczne badania użytkowania budynków zagrodowych, np. Z.Skałuba: Porównawcza analiza efektów użytkowych, s.51. Można zauważyć, że w badanej zbiorowości przestrzeń "nie mieszkalna na poddaszu jest wykorzystywana tylko częściowo". W przeprowadzonej pracy, na liczbę 21 budynków, suszyło bieleźną latem na poddaszu 3 gospodarstwa domowe, suszyło bieleźną zimą 21 gospodarstw domowych, suszyło zboże, cebulę 7 gospodarstw, przechowywało płody i przetwory warzywno-owocowe 4 gospodarstwa, przechowywało sprzęt, zbędne przedmioty 6 gospodarstw. Z badań wynikało, że pomieszczenia mieszkalne na poddaszu zajmują zazwyczaj 1/4 powierzchni poddasza /s.49/.
198. Zminimalizowany program użytkowy konwencjonalnego poddasza wiązałyby się z dużymi nadwyżkami w kubaturze nie użytkowanej. S.Serafin: Architektura i krajobraz wsi, s.109. Znacznie oszczędniejsze kubaturalnie w stosunku do tradycyjnego poddasza jest rozwiązanie kondygnacji nad parterem jako nadbudowy, tzn. gdy kondygnacja piętra jest mniejsza powierzchniowo od kondygnacji parteru, np. osiedle budynków wiejskich w Szwecji /s.109/. W praktyce rzadko spotyka się takie rozwiązania. Zazwyczaj piętro i parter posiadają jednakowe gabaryty obwodu ścian zewnętrznych. Budynek staje się drogi i nieekonomiczny.
199. Patrz N.Borowski: Materiały do studiów...op.cit., s. 77-78.
200. A.Salamon: Uprzemysłowienie Budownictwa Wiejskiego, s.42-43. Problem wiąże się również z budownictwem przejściowym wznos-

szonym na terenach, które w przyszłości /przy realizacji koncepcji nowego systemu osiedleńczego/ będą uwolnione od zabudowy. Wymaga to budownictwa lekkiego, rozbieralnego, nie podpiwniczane.

201. E. Baasen: *Rationelle...op.cit.*, s.30. Nagminnie uważa się, że w warunkach budownictwa zagrodowego całkowite podpiwniczenie jest ekonomiczne. Argumentacja polega na stwierdzeniu, że mury fundamentowe muszą być posadowione, bez względu na podpiwniczenie na głębokości przemarzania, a warstwy podłogi przy niepodpiwniczeniu są kosztowne /izolacja/. Dokładne obliczenia wykazują jednak, że koszt piwnicy podraża całość nakładów na budynek mieszkalny. Budowa pomieszczenia parterowego zamiast piwnicy, ze względu na konieczność izolacji, jest nieco droższa, ale przy wielkoseryjnej produkcji jest możliwość obniżenia jej kosztów w stosunku do podpiwniczenia i wtedy taka forma budowy jest ekonomiczniejsza.
202. W. Triebel: *Ländliche...op.cit.*, s.94, J. Oberski: *Kształtowanie się...op.cit.*
Obniżka kosztów budynków ze 100% podpiwniczenia do 50% podpiwniczenia daje oszczędność 13%, a obniżka do 0% podpiwniczenia daje oszczędność 23% kosztów /s.94/.
Oszczędność tytułem zmniejszenia podpiwniczenia dla budynków dwukondygnacyjnych jest już dużo mniejsza /s.96/. Wprowadzenie oszczędnego posadowienia może dać oszczędność 4% kosztów całego budynku jednokondygnacyjnego /z 50%-ym podpiwniczeniem /s.98/.
203. G. Diederich: *Wohnen...op.cit.*, s.130-131. Doświadczenia wykazały, że najdogodniejszym budynkiem wiejskim jest obiekt jednokondygnacyjny bez podpiwniczenia. Budynki takie przedstawiają korzyści: 1. krótkie, oszczędzające siły powiązania komunikacyjne poszczególnych pomieszczeń, 2. zysk powierzchni mieszkalnej /oszczędność na klatce schodowej oraz dodatkowych pomieszczeniach niezbędnych na piętrze, 3. właściwe zharmonizowanie z krajobrazem, 4. swoboda działania projektowego /brak skrzepowania konstrukcją/. Badania wykazują, że koszt budowy oraz eksploatacji /zwłaszcza ogrzewanie/ nie jest wyższy niż w budynkach I piętrowych. Na przykładzie Szwecji, zdaniem autora można stwierdzić, że budynki jednokondygnacyjne bez podpiwniczenia mogą być tańsze od budynków dwukondygnacyjnych /przy tej samej pow. użytkowej/.
204. Nieekonomiczność budynków mieszkalnych piętrowych w zagrodzie polega na małej ich użyteczności.
W. Lanzettel, H. Henckel, G. Heybey: *Einrichtung und...op.cit.* s.27, Według porównania użytkowania dwukondygnacyjnych domów mieszkalnych typu miejskiego i zagrodowego okazało się, że drogi na drugą kondygnację-piętro w budynkach wiejskich są o wiele rzadziej pokonywane. Również podczas wywiadu z użytkownikami okazało się, że wielu z nich nie potrafi wskazać żadnej konkretnej funkcji pomieszczeniom lokalizowanym na

piętrze. /s.28/. Pomieszczenia te w praktyce były nie użytkowane. Podczas badań na kilkudziesięciu budynkach jednorodzinnych 3/4 mieszkańców negatywnie oceniała wprowadzanie wszelkich schodów wewnątrz budynku. /motywując niebezpieczeństwem, zmęczeniem, wydłużaniem dróg./

Jest charakterystyczne, że mieszkańcy zapytywani podczas badań terenowych, zazwyczaj budowę domu dwukondygnacyjnego motywują względami najczęściej irracjonalnymi, np. "budynek inny byłby jak kurnik", dom parterowy byłby nieskończenie długi; również autor w trakcie własnych badań zetknął się z motywacją: "budynek mieszkalny musi się różnić od obory"./s.41/ E.Baasen: Vergleich der Baukosten eines ein- und eines zweigeschossigen landlichen Wohnhauses, B.auf.d.L., zesz.11, 1961, s.252. Jednokondygnacyjny dom mieszkalny rozpowszechnia się w ostatnim czasie ciągle. Korzyści są jasne: 1. architekt może projektować układ użytkowy parteru swobodnie, 2. budynek parterowy ma lepsze walory gospodarczo-robotnicze i kulturalno-socjalne, 3. budynki jednokondygnacyjne są oszczędniejsze kubaturalnie od budynków dwukondygnacyjnych. Daje to możliwość wyrównania strat na nieco podwyższonej cenie 1 m³ w budynku jednokondygnacyjnym.

/s.135/. Za parterowym budownictwem przemawiają: 1/ swoboda projektowania przestrzeni użytkowej, 2/ lokalizacja pomieszczeń mieszkalnych dla pokolenia ustępującego, dogodny związek tych pomieszczeń z mieszkaniem podstawowym, 3/ łatwe możliwości rozbudowy oraz zmian między całymi grupami użytkowymi domu. Podkreśla się, że koszty budynku jednokondygnacyjnego nie muszą być wyższe od budynków dwukondygnacyjnych.

205. E.Baasen: Rationelle...op.cit., s.37. "Współcześnie już nie rozchodzi się o budowę domów mieszkalnych jak największych kubaturalnie z jak najmniejszym kosztem 1 m³". Wyposażenie bowiem i intensywne użytkowanie niezbędnej kubatury /niekiedy największej/, racjonalne rozwiązanie przestrzeni użytkowej jest czynnikiem zmniejszenia wysiłków i nakładu pracy w gospodarstwie domowym oraz gwarancją wszystkich innych efektów w trakcie zamieszkiwania.

206. Planistyczne tendencje do skupiania zabudowy osiedlowej są powodem argumentacji na rzecz zabudowy wielokondygnacyjnej /zawężanie działek/, patrz M.Benko: Niektóre zagadnienia z zakresu planowania osiedli wiejskich w Polsce, 1960, s.91. Istnieją jednak uzasadnienia, aby omawiane typy gospodarstw lokalizować w rozluźnieniu lub w ogóle jako wydzielone enklawy farm. Patrz: wypowiedzi w Dyskusji na temat polityki budowlanej i mieszkaniowej na wsi. "Sprawy Mieszkaniowe" 3-4/1967 s.13-19.

207. Tradycyjna więźba dachowa jest droga, pochłania około 4 m³ drewna w budynku około 100 m² powierzchni użytkowej, a więc /W.Strumiłło: Budownictwo mieszkaniowe...op.cit., s.141/ tyle ile jest potrzebne do wzniesienia konstrukcji parterowego domku jednorodzinnego o konstrukcji drewnianej szkieletowej,

krytego stropodachem. Patrz A.Rzymkowski: Samorzutne budownictwo...op.cit., s.471-472.

208. Przede wszystkim konstrukcja pionowa domu parterowego jest tańsza niż w budynkach piętrowych. Likwidacja klatki schodowej czyni całość jeszcze tańszą. Budynki jednokondygnacyjne bez podpiwniczenia nadają się lepiej do produkcji przemysłowej-seryjnej, co przynosi dalsze zmniejszenie kosztów. Łatwiejsza jest również konserwacja budynku parterowego. Badania i doświadczenia na ten temat prowadził Instytut w Lundzie /Szwecja/.

209. W. Triebel: Landliche Wohnhauser...op.cit., s.13. Według wyliczeń przy wysokim standardzie, całkowita powierzchnia użytkowa wiejskiego budynku mieszkaniowego wynosi 217 m². Zakładając 9-10 mb. szerokości budynku /z grubością ścian/ długość jego wynosiłaby około 25-27 mb. /wzięto pod uwagę budynek przekryty dachem o nachyleniu połaci 25°/. Kubatura budynku wynosiłaby około 865 m³. Wynika stąd tendencja do skracania długości budynku przy równoczesnej dbałości o zachowanie jak najkrótszych dróg pionowych w mieszkaniu. W rezultacie prowadzi to do budynków z przesuniętymi kondygnacjami pionowo /najczęściej część sypialna jest spiętrzana nad częścią techniczno-składową/. Według wyliczeń ALB powierzchnie użytkowe odpowiednich części wynoszą: część gospodarczo-zbiorową 102 m², część sypialna 50 m², część techniczno-magazynowa 60 m² - w sumie wypada około 212 m². W tak zaprojektowanym budynku droga pionowa między częścią gospodarczą a techniczno-magazynową wynosi 7 schodów, a między częścią gospodarczo-zbiorową i sypialnią tylko 4 schody. W rezultacie budynek jest krótszy i jego długość wynosi 18-20 mb. Oszczędność /licząc głębokość budynku 9,5 m/ przy nadbudowanej powierzchni dla 70 m² wynosi 28% i przy kubaturze 158 m³ wynosi 18%.

parter	102 m ²
kondygn. spiętrzone	55 "
narzut 15% na konstr.	23 "
	<hr/>
	180 m ²

210. Program użytkowy budynków lokalizowanych w terenach o szczególnych walorach rekreacyjnych jest poszerzony o funkcję hotelową. W takiej sytuacji istnieje potrzeba budownictwa spiętrzonego /półtora- dwu- i więcej kondygnacyjowego/. Wydaje się, że w wypadku, gdy czynniki użytkowe nie przemawiają wyraźnie za stosowaniem poddaszy, decyzję o stosowaniu formy przekrycia budynku należy pozostawić decyzji projektanta, jego kulturze projektowej i osobistej. Przed placówkami dydaktycznymi stoi ciągle nie wypełnione zadanie stwarzania właściwego klimatu artystycznego dla rozwoju tej kultury. Stosowanie formy przekrycia nie powinno być ujmowane w generalne zasady, a powinno być traktowane indywidualnie. Czynniki emocjonalne krajobrazowe niejednokrotnie przemawiają za stosowaniem

w jednych lokalizacjach dachów stromych dwzspadowych, a w innych zwieńczenia płaskiego. Poszukiwania twórcze, biorąc za źródła formy tradycyjne, niekoniecznie muszą oznaczać dach stereotypowy z pustkami kubaturowymi. Przy standaryzacji budownictwa wiejskiego należy więc poszukiwać takich systemów które umożliwiają indywidualizowanie ostatecznego efektu architektonicznego poprzez różnorodność zestawów elementów składowych. Przedstawiona koncepcja nowego systemu projektowo-budowlanego nie przesądza bynajmniej o "pudełkowym" kształcie budynków. Brak rozwiązań techniczno-ekonomicznych pozostawia sprawą otwartą ostateczny wyraz architektoniczny.

211. Z badań czechosłowackich nad preferencją ludności w zakresie typów mieszkań wiejskich. /Tłumaczenie opracowania L.Mackowej, "Sprawy Mieszkaniowe" IGM, nr 3-4/1967. W Czechosłowacji w 1966 r. przeprowadzono badania potrzeb w zakresie projektowania domów mieszkalnych na wsi. Chodziło m.in. o stwierdzenie w jakim stopniu przyjęły się formy budownictwa typu miejskiego /blokowego/ w warunkach wiejskich. W rezultacie okazało się, że w procesie kolektywizacji zbyt pośpiesznie zlikwidowano i zarzucono pewne formy budownictwa zagrodowego oraz sposobu zamieszkiwania i tak np. wśród ankietowanych, tylko 8,1% wyrażało umiarkowane zadowolenie z istniejących warunków /badano 484 gospodarstwa domowe/. Niezadowolenie z warunków zamieszkiwania wynikało przede wszystkim z niemożliwości lub utrudnień w prowadzeniu drobnej hodowli, oderwania od środowiska bezpośredniego oraz z czynników natury psychosocjalnej. Stwierdzono, że mimo niedostosowania warunków, hodowlę samorzutnie prowadziło 3/4 badanych gosp. domowych, 2/3 mieszkańców wykonywało pranie we własnym mieszkaniu, mimo funkcjonowania pralni społecznej. Wszyscy mieszkańcy opowiadali się za dużą kuchnią, połączoną z jadalnią.
212. L.W.Neubauer, H.B.Walker: Farm Building...op.cit., s.115-117, H.E.Wichers: An easy Way of Planning a Farm Home, Extension Bulletin, s.455, opracował metodę sporządzania układu przestrzennego budynku mieszkalnego, polegającą na schematycznym nanoszeniu na mapę siedliska poszczególnych pomieszczeń w postaci owali lub kół, przy równoczesnym uwzględnianiu warunków lokalizacyjnych we farmie oraz wzajemnych powiązań między pomieszczeniami. W szczególności należało uwzględnić:
1/ orientację względem drogi publicznej, kierunku wiatru, pochyłości działki, 2/ orientacja względem pozostałych budynków we farmie, 3/ orientacja względem oświetlenia naturalnego, 4/ naniesienie kierunków komunikacji między pomieszczeniami, 5/ naniesienie garażu oraz innych dodatkowych pomieszczeń. Metodę tę często realizują amerykańscy projektanci przy pomocy systemu "papierkowego". Takie rozwiązywanie koncepcji rzutu jest konsekwencją potrzeby uwzględniania indywidualnych i licznych uwarunkowań przy lokalizacji budynku w siedlisku /na farmie/. Równocześnie jest to dowodem, że projektowanie budynków typowych, jako całości, jest nieelastyczne i nie spełnia niezbędnych i wielorakich uwarunkowań funkcjonalnych.

213. Budownictwo standardowe produkowane wielkoseryjnie wiąże się z jednolitością i monotonią wyrazu architektonicznego. Wystarczy tu wskazać na beznadziejnie nudne osiedla domów jednorodzinnych wielkich aglomeracji miejskich /np. Londynu/ lub zwartych aglomeracji wiejskich Spółdzielni produkcyjnych, patrz S. Serafin: Architektura...op.cit., s.33,37,40. Mimo, że budownictwo samorzutne również cechuje typizacja całych budynków /co jest przecież historyczną cechą tego budownictwa/, to jednak u poszczególnych interesantów przejawia się chęć indywidualizacji, zarówno przy lokalizowaniu budynków, jak i w detalach budowlanych, zdobnictwie, patrz Z. Skałuba: Zadania...op.cit., s.102-103, 132.
214. W czasie dokonywania kolejnych prób posługiwano się dwoma, specjalnie sporządzonymi, drewnianymi rostrami, opartymi o moduł liniowy 0,9 x 0,9 m, oraz 1,2 x 1,2 m, w skali 1:50. W odpowiednio wyfrezowane rowki symbolizujące siatkę modułarną, można było dowolnie utwierdzać elementy ściienne /jako deszczuki/. Oczywiście dla uproszczenia postępowania posługiwano się wspólną siatką projektową i konstrukcyjną. Jak wiadomo bowiem, projektanci budynków mieszkalnych preferują stosowanie dwóch niezależnych siatek projektowej i konstrukcyjnej. - patrz Z. Kleyff: Koordynacja modułarna w budownictwie, W-wa 1958, s.15, oraz J.J. Meissner: Parametry...op.cit., s.60.
215. Licząc się z potrzebą montażu nie całych segmentów, a ich połówek /3,6 x 3,6 m w osiach/ otrzymujemy powierzchnię użytkową 11,5 m² jednej połówki, a więc za małą nie tylko jak na dwudzielność, ale nawet jako jedno pomieszczenie sypialni rodziców, pokoju dzieciennego dwułożkowego, lub pokolenia ustępującego. Przy stosowaniu tradycyjnych konstrukcji murowych, powierzchnia ta byłaby odpowiednio jeszcze mniejsza.
216. A. Salamon: Uprzemysłowienie...op.cit., s.75. Dla ustalenia teoretycznych osi układów konstrukcyjnych jako moduł pomocniczy MD postuluje się 1,50 m dla budownictwa inwentarsko-skaładowego. Postulowano więc jednolity moduł 1,50 dla całości budownictwa zagrodowego. Rozstaw 1,50 nie ma jednak uzasadnienia w budownictwie mieszkaniowym; jest nieelastyczny /za duży/ i nie wiąże się z wymiarami elementów wyposażeniowych.
217. W schematach rzutów przyjęto więc szerokość przejść tam gdzie są obudowane elementami meblościennymi równą jednemu modułowi projektowemu, zakładając, że w praktyce byłyby odpowiednio szersze /do ok. 1,10-1,20/ - powiększone kosztem głębokości szafowej /w uproszczeniu założonej na 0,9 m/.
218. W zasadzie idea produkcji segmentów budowlanych metodą "karoseryjną", jeżeli jest rozumiana jak w produkcji przemysłu samochodowego lub lotniczego, jest zaprzeczeniem elastyczności, zmienności, rozbudowy. Sceptycyzm do budownictwa karoseryjnego wyrażał Alvar Aalto, patrz S. Giedion: Przestrzeń...

op.cit., s.639. Jeżeli przyjąć, że każdy z segmentów opisanych w niniejszej pracy, wykonany metodą karoseryjną będzie otwarty do sąsiednich segmentów, powstanie jednoprzestrzenne wnętrze podatne na zmienność mechaniczną.

219. Współcześnie istnieje wiele systemów prefabrykacji i montażu gotowych domów mieszkalnych, produkowanych metodami fabrycznymi - przemysłowymi. Wstępnie, zagadnienie to zostało zasygnalizowane w pracy M. Borowskiego: Materiały do studiów nad prefabrykacją domów jednorodzinnych, IBM, W-wa 1962. Montaż gotowych domów metodą przemysłową opisywał już G. Voisin po I Wojnie Światowej, /patrz M. Ragon: Les cites de l'avenir, Paris 1966, s.61/. W odniesieniu do budownictwa wiejskiego M. Pawlikowski w pracy: Przemiany...op.cit., s.32 pisze, że obserwował w latach 1930-1939 przewóz przez miasto całych budynków mieszkalnych w stanie nie rozłożonym" /na 4,6,8 sprzężonych wozach/.
- E. Baasen: Rationelle...op.cit., s.34. Korzyści z prefabrykacji 1. ekonomiczność, 2. skrócony cykl budowy, 3. dokładność wykonawstwa, 4. oszczędność na robociźnie. Współczesne kierunki prefabrykacji zmierzają do wykonawstwa i montażu jak największych elementów, aż do całości funkcjonalnych.
220. Gdyby np. założyć, że każda z 4-ch stref użytkowania domu /segment/, została by rozwiązana w 5-ciu alternatywach, to otrzymujemy 625 wzajemnych kombinacji, dających różne układy przestrzenne budynków. Oczywiście dodatkowe ograniczenia techniczno-ekonomiczne sprawią, że sens praktycznego zastosowania sprowadzi się do znacznie mniejszej ilości typów segmentów.
221. M. Borowski: Materiały...op.cit., s.64-65. Montowanie budynku mieszkalnego z małej liczby elementów przestrzennych daje następujące korzyści: 1/krótki czas montażu, 2/większa sztywność i mniejsze zużycie stali, 3/odwrócenie proporcji między robotami wykonawczymi w zakładzie i na budowie /np. przy systemie wielkopłytowym 25% i 75%, a przy systemie przestrzennym 80% i 20%/, 4/ mniejsza ilość szwów, 5/ możliwości wykonawstwa robót w zakładzie pracy.
222. Ibidem, s.65. Amerykańskie budynki mieszkalne prefabrykowane, tzw. "sekcyjne" składają się z sekcji o pow. ok. 32,0 m². Jeden element zawiera np. dwie sypialnie i łazienkę. Większość tych sekcji ma kształt wydłużony, ze względu na ograniczenia transportowe i tak np. jeden element wynosi 3,0 x 14,5 mb. /s.66/. Niektóre fabryki produkują domy lub sekcje na czas transportu składane na zasadzie harmonijki np. Acorn House /s.66/. Transport domu sekcyjnego wymaga zazwyczaj trzech samochodów /s.70/. Koszt transportu = 2,5-5% kosztów całości budynku. Natomiast w tradycyjnym budownictwie jak podaje J. Oberski: Kształtowanie się...op.cit., s.131, transport = 8,3% kosztów budynku. W praktyce jest możliwość obniżenia tych kosztów do 4,5%, a biorąc pod uwagę możliwości transportowe w gospodarstwach rolnych, istnieją możliwości

dalszej obniżki kosztów. Mimo to, jak widać, transport gotowych segmentów nie będzie droższy niż przy metodach tradycyjnych.

223. M. Borowski: Materiały do...op.cit., s.75-76. Metoda "do it yourself" jest stosowana np. na farmach amerykańskich. Mimo rozpowszechnienia metod prefabrykacji lub montażu gotowych elementów przestrzennych, inwestor może wykonywać osobiście albo te prace, które nie podlegają prefabrykacji, albo może dokonać montażu gotowych elementów wg załączonej recepty.
224. S. Tworowski: Piaseczno...op.cit., s.17. Na potrzebę wielostronnego prowadzenia badań w budownictwie oraz wielostronnego doświadczalnictwa zwraca uwagę autor, definiując doświadczalnictwo w budownictwie, jako "wypróbowanie określonych, w celowo stworzonych warunkach różnego rodzaju układów przestrzennych w aspekcie przejawiających się w nich zjawisk wzajemnie współzależnych", dalej autor za T. Kotarbińskim stwierdza, że wprowadzenie nowych rozwiązań bez uprzedniego wypróbowywania "przynosi szkody, które prawdopodobnie przerastają miarę błędu tkwiącego w wyniku doświadczenia". Dalej autor stwierdza, że "metoda wielostronnego doświadczalnictwa w budownictwie zapewnia najbardziej prawidłowe i wszechstronne wypróbowanie stanowiących skomplikowane organizmy układów przestrzennych".
Uchwała Rady Ministrów Nr 342 z 29/8 1957 w sprawie środków i zasad realizacji budownictwa doświadczalnego. Monitor Polski Nr 73 z 1957 r. poz.439. "Budownictwo eksperymentalne prototypowe należy rozumieć obiekty budowlane z przewagą charakteru doświadczalnego, których realizacja będzie służyła za podstawę do przygotowania nowych technicznych kierunków rozwojowych budownictwa oraz ewentualnej rewizji istniejących przepisów i ustaleń".
225. Badania polegałyby nie tylko na obserwacji użytkowania budynku, zmian tendencji postępowania użytkowników, ale i na eksperymentowaniu, polegającym na czynnym ingerowaniu i regulacji przebiegu pewnych zjawisk w trakcie zamieszkiwania.
J. Pieter: Metoda pracy naukowej, Wyd. WSP-Katowice 1965, s.118.
226. T. Kotarbiński: Dwa style uczoneści, "Życie Warszawy" 1962, Nr 117. Problemy praktyczne mają to do siebie, że zmuszają do kooperacji znawców różnych dziedzin badania, gdyż opracowywane tworzywo zawsze było wplecione w sieć zależności rozmaitego rodzaju, wymagających celowego uzgadniania... wymaga to zespołowości prac badawczych.

L i t e r a t u r a

1. Andrzejewski A., Potrzeby mieszkaniowe, "Problemy i perspektywy", W.P., Warszawa, 1970.
2. Anema P., Das Landwirtschaftliche Bauen in Niederlanden, "Bauen auf dem Lande", Heft 6., 1968.
3. Aussiedlerhöfe in Nieder-Osterreich, "Bauforum", Heft 7-8, 1968.
4. Baasen E., Vergleich der Baukosten eines ein- und eines zweigeschossigen landlichen Wohnhauses, B.auf d.L.* Heft 11, 1961
5. Baasen E., Rationelle Bauverfahren und ihr Einfluss auf funktionelle Gestaltung, Bauausführung und Kapitalbedarf, "B.auf d.L.", Heft 1, 1963.
6. Bäuerliche Wohnhäuser, "Alb-Schriftenreihe", Heft 24, Frankfurt am Main 1964.
7. Bąbiński Cz., Elementy nauki o projektowaniu, WNT, Warszawa 1969.
8. Benko M., Niektóre zagadnienia z zakresu planowania osiedli wiejskich w Polsce, Materiały seminarium, W-wa 1960.
9. Benko M., Planowanie przestrzenne wsi - aktualna problematyka, Wyd. Politechniki Warsz.- Warszawa 1965.
10. Betz U., Entwicklungsstand und Einsatz der technischen Hilfsmittel und ihre Einplanung in das bauerliche Wohnhaus, "B.auf d.L.", Heft 1, 1963.
11. Bier H., Praca kobiet w indywidualnym gospodarstwie rolnym na podstawie badań przeprowadzonych w kilku gospodarstwach województwa krakowskiego, Wyd. WSR, Kraków 1964.

* B.auf d.L. - Bauen auf dem Lande - specjalistyczny miesięcznik zachodniemiecki.

12. Bładowski S., Metody sieciowe w planowaniu i organizacji pracy, PWE, Warszawa 1970.
13. Blosser-Reisen L., Die wirtschaftliche Einordnung von Bau und Technik in den finanziellen Rahmen des Landhaushaltes, "B.auf d.L.", Heft 1.1963.
14. Bocheński A., Warunki środowiska zwierzęcego jako podstawa projektowania pomieszczeń inwentarskich w drobnotowarowych gospodarstwach rolnych, /Maszynopis pracy dokt./, Polit.Krak., Kraków 1966.
15. Bollmann E., Landliches Wohnen in Hannover gezeigt, "B.auf d.L.", Heft 8, 1964.
16. Borowski N., Materiały do studiów nad prefabrykacją domów jednorodzinnych, IBM, Wa-wa 1962.
17. Botwin M., Metody matematyczne w leśnictwie, IWRiL, W-wa 1970.
18. Brepohl W., Industrievolk Ruhrgebiet, Tübingen 1957.
19. Campe K., Die Landwirtschaftliche Ausstellung in Oslo, "B.auf d.L.", Heft 9, 1959.
20. Chalupecky J., Architektura i Filozofia, "Współczesność", nr 5, 1965.
21. Chałasiński J., Kultura i naród, PWN, Warszawa 1968.
22. Chałasiński J., Młode pokolenie wsi Polski Ludowej, "Gospodarstwo i rodzina", LSW, tom V, W-wa 1968.
Chłopskie gospodarstwo i rodzina w szerszym kręgu powiązań społeczno-kulturowym.
23. Chałasiński J., Udział młodzieży wiejskiej w życiu narodu - Struktura i dynamika społeczeństwa polskiego, WPN, Warszawa 1970.
24. Chałasiński J., Rewolucja młodości. Studia o awansie młodego pokolenia wsi i integracji narodu polskiego, W-wa 1969.
25. Chapin F.S., Contemporary American Institutions, New York 1935.

26. Ciołek G., Urządzenia ogniowe i ich wpływ na rozwój planu chałup, Biuletyn Historii Sztuki i Kultury, nr 3-4, 1947.
- 27/ Chowaniec M., Siedlisko i zagroda w planowaniu wsi, "Arkady", Warszawa 1964.
28. Chowaniec M., Zarys rozwoju budownictwa zagrodowego w Polsce, "Zeszyty naukowe Polit.Krak.", Kraków 1967.
29. Chowaniec M., Siedlisko i zagroda jako elementy planistyczne osiedla wiejskiego typu rolniczego. /Praca dokt. - maszynopis/, Kraków 1960.
30. Choosing a house design, Ottawa 1967.
31. Chronowski J., Użytkowe parametry typowego budownictwa mieszkaniowego, /Maszynopis pracy dokt./ Polit. Krak., Kraków 1967.
32. Chwalibóg Z., Sektor mieszkalny w nowoczesnym planowaniu wsi na terenach nizinnych, W-wa 1963.
33. Cords-Parchim, Das Handbuch des Landbaumeisters, Berlin 1953.
34. Czajkowski J., Z badań nad budownictwem wiejskim w powiecie olkuskim, "Rocznik Muzeum Etnograficznego, tom II, Kraków 1968.
35. Czarkowska W., Typy struktur wieku ludności regionu krakowskiego, "Ossolineum", Wrocław-Warszawa-Kraków 1968.
36. Czecherda W., Rodzina i jej potrzeby w zakresie mieszkania, IGM, Warszawa 1969.
37. Czerniewska M., Budżety domowe rodzin chłopskich, W-wa 1963.
38. Deilman H., Wohnungen in mehrgeschossing Häusern, "Bauen u. Wohnen" nr 7, 1967.
39. Diederich G., Wohnen 1966, Gestaltung und Einrichtung Ländlicher Wohnhäuser nach in Schweden gesammelter Erfahrung, "B.auf d.L.", Heft 5, 1966.

40. Dobert H., Küche und Bad, "B.auf d.L.", Heft 7, 1965.
41. Dobrowolski K., Studia nad życiem społecznym i kulturą, "Ossolineum", Wrocław-Warszawa-Kraków 1966.
42. Dobrowolski K., Przeobrażenia świadomości społecznej ludności chłopskiej w południowej Małopolsce po II wojnie światowej,/"Przemiany społeczne w Polsce Ludowej"/, W-wa 1965.
43. Elandt E., Statystyka matematyczna z zastosowaniem do doświadczeń rolnictwa, PWN, W-wa 1964.
44. Farkowski C, Starzy i młodzi a gospodarstwo, "Wieś Współczesna" nr 6, 1969.
45. Fertigbau mit Phantasie, "B.auf d.L.", Heft 5, 1964.
46. Förster A.E., Blum W.R., Bauernwohnhäuser in Schweden, "B.auf d.L.", Heft 9, 1962.
47. Fourastie J., Die grosse Hoffnung fes.20, Köln 1954
48. Fourastie J., Les 40.000 heures, Paris 1965.
49. Gallo H., Wohnhausneubau mit Fertigteilen, "B.auf d.L.", Heft 14, 1963.
50. Gałaj D., Przemiany społeczno kulturowe środowiska wiejskiego, "Wieś Współczesna" nr 7, 1969. /W 25 lecie PRL/
51. Gałaj D., Jutro wsi polskiej, "Wieś Współczesna" nr 3, 1967.
52. Gałaj D., Gospodarstwa chłopskie i kwestia chłopska w Polsce, /w zbiorze "Młode pokolenie wsi Polski Ludowej"/, Gospodarstwo i Rodzina, tom V, W-wa 1968.
53. Gałaj D., Kobieta w rodzinie chłopskiej, "Wieś Współczesna", nr 6, 1965.
54. Gałęski B., Chłopi i zawód rolnika, PWN, W-wa 1963.
55. Gałęski B., Socjologiczna problematyka rodziny chłopskiej, "Rocznik socjologii wsi", tom 2, "Ossolineum" Wrocław-Warszawa-Kraków 1964.

56. Gałęski B., Zmiany społeczno-ekonomiczne struktury wsi w Polsce Ludowej, /w zbiorze "Społeczno-ekonomiczna struktura wsi polskiej"/, PWRiL,W-wa 1962.
57. Gawłowski T., Wybrane zagadnienia elastyczności architektonicznych układów przestrzennych, /Maszynopis pracy dokt.Polit. Krak./,Kraków 1964.
58. Giedon S., Przestrzeń, Czas, Architektura, PWN, W-wa 1968.
59. Gołębiowski B., Zmiany uczestnictwa wsi w kulturze. /w zbiorze "Struktura i dynamika społeczeństwa polskiego"/, PWN, W-wa 1970.
60. Gorzelak E.,Smoleński K., Zatrudnienie a sprawa podzielnosci gospodarstw rolnych, "Wieś Współczesna" nr 5, 1960.
61. Habel F., Die haustechnischen Räume im Bauernhaus, "B.auf d. L.",Heft 8,1963.
62. Hall A.D., Podstawy techniki systemów, PWN,W-wa 1968.
63. Helwig Z., Elementy rachunku prawdopodobieństwa i statystyki matematycznej, IWN, W-wa 1967.
64. Henckel H., Beweglichkeit in Planung ländlicher Wohnhäuser, "B.auf d.L.",Heft 10, 1967.
65. Henckel H., Flexibilität im bäuerlichen Wohnhaus /3/, Hannover 1967.
66. Henckel H.,Lindemann H.Ch., Kinderzimmer -einmal anders, "B.auf d.L.",Heft 5, 1962.
67. Hensch E.G., Bauerhaus mit Innenhof, "B.auf d.L.",Heft 9,1964.
68. Hensch E.G.,Mattern G.,Bienheim R., Das Entwurfssystem bäuerlicher Wohnhäuser, im Bewertungsrahmen der AVA /2/, Hannover 1966.
69. Hensen H., Die Planung der Worratsräume im landwirtschaftlichen, Haushalt, "B.auf d.L.",Heft 3,1966.
70. Hipp J., Es geht nicht ohne Wirtschaftsraum, "B.auf d.L.", Heft 5, 1962.

71. Holbrook S., Planning the Kitchen and Workroom, U.S. Dep. of Agriculture, Washington 1961.
72. Jagiełło-Łysiowa, E Od chłopca do rolnika, Tom IV, w zbiorze Młode Pokolenie wsi Polski Ludowej /Pamiętniki i Studia/, W-wa 1967.
73. Jagiełło-Łysiowa, E Zawód rolnika oraz czas wolny świadomości starego i młodego pokolenia wsi, "Więś Współczesna" nr 12, 1960.
74. Jakubczak F., Kształtowanie się integracyjno-ekspresyjnej funkcji rodziny wiejskiej, "Rocznik socjologii wsi" nr 2, Ossolineum Wrocław-Warszawa-Kraków 1964.
75. Kachniarz T., Planowanie wsi - warunki i możliwości, "Biuletyn IUiA", nr 25, W-wa 1967.
76. Kahlcke A., Betrachtungen zum bäuerlichen Wohnhaus, "B.auf d.L.", Heft 9, 1964.
77. Kelley T., Fundamentals of Statistics, New-York 1948.
78. Kellig J., Das technische Zentrum der Wohnung, "B.auf d.L.", Heft 10, 1964.
79. Kelly B., The prefabrication of Houses, New York 1951.
80. Kennedy R.W., The House and the Art of Design, New York 1956.
81. Keulen W., De Woning, Het Geest Manner Ambacht, nr 2, 1968.
82. Kleyff Z., Koordynacja modularna w budownictwie, W-wa 1958.
- 82^a. Kleyff Z., Wójcik T., Systematyka problemów architektury i budownictwa, cz. II, IUA, 1964
83. Kłosowska A., Rodzina w Polsce Ludowej, /w zbiorze Przemiany społeczne w Polsce Ludowej/, PWN, W-wa 1965.
84. Kolberg O., Materiały do etnografii słowiańskiej, "Lud", tom I-XXIII, 1877-1890
85. Koll F., Bauen für die östereichische Landwirtschaft, "B.auf d.L.", Heft 6, 1968.

86. König R., Soziologie, Frankfurt am Main, 1958.
87. König R., Materialien zur Soziologie der Familie, Bern 1946.
88. Król J.A., Rodzina chłopska, "Wieś Współczesna" nr 1, 1960.
89. Krassowski W., Problem regionalizacji w studiach nad zabudową wsi, /Ze Studiów nad budownictwem wiejskim/, IUA, W-wa 1957.
90. Krawecki J., Skandynawski konkurs na projekt gospodarstwa rolnego, "Budownictwo Wiejskie" nr 7, 1970.
91. Krawecki J., Warunki cieplne pomieszczeń, a użyteczność budynku, "Budownictwo Wiejskie" nr 10, 1970.
92. Kulke E., Nutzbare und nicht nutzbare Dächer für Wohnhäuser landwirtschaftlicher Betriebe, "B.auf d.L." Heft 5, 1963.
93. Kuźmińska H., Indywidualne Budownictwo Mieszkaniowe w rybnickim okręgu węglowym, IBM, W-wa 1967.
94. Lachert Z., Organizacja przestrzenna budynków w zagrodzie chłopskiej, Wyd.SGGW, W-wa 1962.
95. Landzettel W., Ländliches Wohnen, München 1964.
96. Landzettel W., Henckel H., Heybey G., Planungsempfehlungen Nutzungsuntersuchung bäuerlicher Wohnhäuser /9/, Hannover 1968.
97. Landzettel W., Henckel H., Heybey G., Einrichtung und Nutzungsdetails Nutzungsuntersuchung bäuerlicher Wohnhäuser /7/, Hannover 1968.
98. Landzettel W., Bollman E., Henckel H., Kietzke U., Nebenerwerbssiedlung, Hannover 1967 /1/.
99. Landzettel W., Henckel H., Heybey G., Grundriss und Wohnvorgänge; Nutzungsuntersuchung bäuerlicher Wohnhäuser /6/, Hannover 1968.
100. Latos A., Przegrody w mieszkaniu, Biuletyn IWB 1-2, 1968.

101. Lehmann G., Technische und bauliche Gestaltung des Hauses in ihrer Bedeutung für die Arbeitsbelastung, "B.auf d.L.", Heft 1, 1963.
102. Lenard J., Pomieszczenia kuchenne w indywidualnych gospodarstwach wiejskich, W-wa
103. Literer-Marwege, Analiza struktury gospodarstw domowych z punktu widzenia polityki mieszkaniowej, Materiały i Dokumentacja, nr 9, JEM, 1961.
104. Lucas M., Arbeits-und Abstellflächen im Wirtschaftsbereich des Wohnhauses, "B.auf d.L.", Heft 3, 1966.
105. Lucas M., Das Wohnhaus einJahrdanach, "B.auf d.L.", Heft 7, 1965.
106. Malinowska I., Kubacki H., Zasady sporządzania opracowań w zakresie układów funkcjonalnych budynków, z.90, IUA, W-wa 1964.
107. Malisz B., Zarys teorii kształtowania układów osadniczych, "Arkady", W-wa 1966.
108. Markowska D., Rodzina w środowisku wiejskim. Studium wsi podkrakowskiej, Ossolineum, Wrocław-Warszawa-Kraków, 1964.
109. Markowska D., Rodzina wiejska na terenie dawnej Puszczy Zielonej - "Kurpie, Puszcza Zielona", Wrocław 1965.
110. Markowska D., O niektórych cechach strukturalnych rodziny wiejskiej, "Problemy Rodziny" nr 5, 1967.
111. Markowska D., Rodzina wiejska na Podlasiu, Ossolineum, Wrocław-Warszawa-Kraków 1970.
112. Markowska D., Kierunki przeobrażeń współczesnej rodziny wiejskiej, "Rocznik Socjologii wsi" nr 2, Ossolineum, Wrocław-Warszawa-Kraków, 1964.
113. Materiały do projektowania wyposażenia wnętrz mieszkalnych, Wyd. IWP, W-wa 1968.

114. Materiały pomocnicze do projektowania domów jednorodzinnych, OITiEB, z.1, W-wa 1965.
115. Meissner J.J., Użytkowe parametry typowego budownictwa mieszkaniowego w zakresie potrzeb człowieka, dotyczących mieszkania. /Maszynopis pracy dokt./ Polit.Krak., Kraków 1967.
116. Meyer-Ehlers G., Wohnen in städtischen und bäuerlicher Familienwohnungen - ein Vergleich auf der Grundlage von zwei empirischen Untersuchungen /8/, Hannover 1968.
117. Minorski J., Formy samorządowego zagospodarowania przestrzennego w pasie przejściowym między wsią i miastem, PWN, W-wa 1964.
118. Mitscherlich Z., Die Unwirtlichkeit unserer Städte, München 1968.
119. Mitscherlich Z., Die Kunst zu Hause zu sein, München 1965.
120. Murczyński S., Kierunki badań socjodemograficznych dla planów przestrzennych w Karpatach Polskich, Teka Komisji Urb.i Architekt.,t.5, 1971.
121. Murdock C.P., Social Structure, New York 1949.
122. Neubauer L.W.,Walker H.B., Farm Building Design Prentice-Hall, Inc.Englewood, Cliffs, New York 1961.
123. Neue Wohnhäuser aus Schweden, "B.auf d.L.",Heft 6, 1964.
124. Nielsen N.C., Typebog for bygninger til mindre Landbrug, Kobenhavn 1957.
125. Norris H.D., Architecture for Contemporary Living, Atlanta 1961.
126. Nowakowska H., Użytkowe parametry budownictwa mieszkaniowego. Kształtowanie wyposażenia ośrodków funkcjonalnych mieszkania./Maszynopis pracy dokt./, Kraków 1967.

127. Oberski J., Kształtowanie się kosztów domów jednorodzinnych jako czynnik wielkości i społecznej struktury budownictwa indywidualnego, ITB, W-wa 1963.
128. Ogburn W., Nimhoff M., Technology and the changing Family, Boston 1955.
129. Około-Kułak J., Studia i Wytyczne dotyczące detalu funkcjonalnego mieszkań - norma, formy BSiPBM, cz. I-IV, W-wa 1965.
130. Olędzki J., Przemiany funkcji mieszkania w życiu ludności Puszczy Zielonej od połowy XIX do połowy XX w., "Kurpie Puszcza Zielona", Wrocław 1965.
131. Olszewska-Żadyka A., Rodzina, Iskry, W-wa 1964.
132. Opracowania programów użytkowych wybranych typów mieszkań wiejskich, Etap II, IWP, 1968.
133. Orborn A., Försök med ny typ av Bostadshus, Lund 1954.
134. Pan-Abode, Cottages, Quebec 1962.
135. Parsons R.F., Bales Family Socialisation and Interaction Process, Glencoe 1955.
136. Pawlikowski M., Przemiany indywidualnego budownictwa mieszkaniowego na wsi w Polsce, ITB, W-wa 1967.
137. Pawlikowski M., Forma przestrzenna zagrody, "Arkady", W-wa 1970.
138. Perkal J., Matematyka dla przyrodników i rolników, PWN, W-wa 1958.
139. Piaścik F., Krótki zarys historii architektury, PWRiL, W-wa 1964.
140. Piaścik F., Tłoczek J., Budownictwo mieszkaniowe na wsi. Dom jednorodzinny, W-wa 1961.

141. Pieter J., Metodologia pracy naukowej, /skrypt/, WSP, Katowice 1965.
142. Pinno A., Zmienna architektura mieszkaniowa, "Architektura" nr 3, 1962.
143. Planck M., Der Bäuerliche Familienbetrieb, Stuttgart 1964.
144. Podsumowanie i przygotowanie do wykorzystania materiałów w zakresie wymagań użytkowych dla wnętrz mieszkalnych wiejskich, IWP, W-wa 1969.
145. Pohoski M., Wychodźstwo ze wsi do miast a obszar gospodarstwa i rozmiar rodziny, "Wieś Współczesna", nr 9, 1960.
146. Programme und Manifeste zur Architektur des 20 Jahrhunderts, "Bauwelt Fundamente", Bd.1.
147. Reisch F., Neue Wohnhäuser aus Schweden, "B.auf d.L.", Heft 6, 1964.
148. Rist M., Bauen für die Landwirtschaft in Schweiz, "B.auf d.L.", Heft 7, 1968.
149. Rist M., Knoche W., Burger H., Zimmermann P., Zucol A., Siedlungstyp "Aargau"-Schweiz, "B.auf d.L.", Heft 9, 1966.
150. Rocznik statystyczny, GUS, W-wa 1965, 1972.
151. Rocznik Socjologii Wsi, nr 2, Wrocław-Warszawa-Kraków 1965.
152. Rosner J., Ergonomia, Książka i Wiedza, W-wa 1968.
153. Rosow J., Modern Architecture and Social Change, Detroit 1948.
154. Rzymkowski A., Postępowe i ekonomiczne formy wiejskiego budownictwa mieszkaniowego. Konstrukcja i wyposażenie, "Budownictwo Wiejskie" nr 8, 1963.
155. Rzymkowski A., Planowanie osiedli wiejskich w terenach górskich, "Budownictwo i Architektura", W-wa 1954.

156. Rzymkowski A., Samorzutne budownictwo mieszkaniowe w południowych rejonach Polski, "Architektura" nr 11, 1964.
157. Salamon A., Uprzemysłowienie budownictwa wiejskiego, "Arkady" W-wa 1967.
158. Sarapata A., Przemiany społeczne w Polsce Ludowej, PWN, W-wa 1965.
159. Schelsky H., Die skeptische Generation, Köln 1963.
160. Schelsky H., Wandlungen der deutschen Familie in der Gegenwart, Stuttgart 1960.
161. Schelsky H., Die Gestalt der Landfamilie im gegenwertigen Wandel der Gesellschaft, "Die Landfamilie", Heft 9, 1963.
162. Schlösser M., Landfrau und Architekt bei der Wohnhausplanung, "B.auf d.L.", Heft 5, 1962.
163. Schmitter P., Landwirtschaftliches Bauwesen Planungsgrundsätze, "Baumeister", Heft 11, 1958.
164. Schrag E., Wohnungszentrum Küche, "Baumeister", Heft 1, 1968.
165. Serafin S., Architektura i krajobraz wsi, "Arkady" W-wa 1958.
166. Skałuba Z., Stasiak A., Budownictwo mieszkaniowe na wsi w latach 1971-1975. "Sprawy Mieszkaniowe, z.1, 1970
167. Skałuba Z., Porównawcza analiza efektów użytkowych wiejskich domów parterowych z mieszkalnym poddaszem oraz jednopiętrowych, IGM, W-wa 1966.
168. Skałuba Z., Podejmowanie i realizacja inwestycji budowlanych w indywidualnych gospodarstwach rolnych, IBM, W-wa 1967.
169. Skałuba Z., Zadania i efekty oddziaływania Państwa na indywidualne budownictwo ludności wiejskiej, IGM, W-wa 1972.

170. Skałuba Z., Stasiak A., Wytyczne kształtowania programów powierzchniowych domów zagrodowych, "Informator Bud. Rolniczego" nr 5., 1972.
171. Sokołowska M., Kobieta pracująca, WP., W-wa 1963.
172. Stasiak A., Budownictwo mieszkaniowe na wsi, "Sprawy Mieszkaniowe", z.2, 1970.
173. Stasiak A., Studia nad istniejącym standardem mieszkaniowym w państwowych gospodarstwach rolnych, koncepcje właściwego modelu mieszkaniowego, "Sprawy Mieszkaniowe", z.4, 1968.
174. Stasiak A., Przemiany społeczno-gospodarcze a problemy mieszkaniowe na wsi, W-wa 1963.
175. Stasiak A., Przyczynek do badań nad użytkowaniem i standardem mieszkaniowym, "Sprawy Mieszkaniowe", z.1 1965.
176. Stonert A., Analiza logiczna pojęć nauki o działaniu, Cz.I., "Prakseologia", Nr 27, 1967.
177. Strumiżko W., Budownictwo mieszkaniowe na wsi. Zagadnienie układu funkcjonalnego współczesnego budynku mieszkalnego w zagrodzie rolnika, W-wa 1969. /Maszynopis pracy doktorskiej/.
178. Studia I. - Biuro Studiów i Projektów Budownictwa Wiejskiego, Nr 5, W-wa 1963.
179. Styś W., Współzależność rozwoju rodziny chłopskiej i jej gospodarstwa, prace WTN, Wrocław 1959.
180. Stübler E., Technik und bauliche Gestaltung des Wohnhauses im landwirtschaftlichen Betrieb in ihrer Bedeutung für den Arbeitszeitbedarf, "B.auf d. L.", Heft 1, 1963.
181. Stutzer D., Die Fertigungschanzindustrie in Schweden und Finland, "B.auf d.L." Heft 11, 1967.

182. Sulimski J., Procesy urbanizacji w strefie podmiejskiej Krakowa, Ossolineum, Wrocław-Warszawa-Kraków, 1967.
183. Szczepański J., Elementarne pojęcia socjologii, PWN, W-wa 1970.
184. Szemberg A., Gospodarstwa rolne użytkowników w podeszłym wieku, Studio i Materiały JER, z.145, 1967.
185. Szulc S., Metody statystyczne, PWE, W-wa 1967.
186. Szwengrub M., Kultura dnia codziennego współczesnej wsi kurpiowskiej, "Kurpie, Puszcza Zielona", W-wa 1965.
187. Szwengrub L.M., Sytuacja zawodowa kobiet w spółdzielniach produkcyjnych i państwowych gospodarstwach rolnych, "Rocznik Socjologii Wsi" nr 2, Ossolineum, Wrocław-Warszawa-Kraków 1965.
188. Śliwińska S., Próba analizy warunków życia i pracy kobiet gospodyń wiejskich w Polsce, SGGW, W-wa 1963. /Maszynopis/.
189. The Rural Housing Situations in Europe, U.N. Genève 1962.
190. Thoreau H.D., Walden, Penguin Books Inc, New York 1942.
191. Terminologia budownictwa, Cz.I, IUiA, W-wa 1961.
192. Tiling H., Über das Wohnen auf dem Lande, "B.auf d.L." Heft 5, 1964.
193. Tiling H., Fertigbau mit Phantasie, "B.auf d.L.", Heft 5, 1964.
194. Tłoczek I., Chałupy polskie, "Arkady", W-wa 1958.
195. Tłoczek I., Lenard J., Badania potrzeb i wymagań użytkowników wiejskich w odniesieniu do mebli kuchennych, Wyd.SGGW, W-wa 1962.
196. Tłoczek I., Budownictwo mieszkaniowe na wsi - dom jednorodzinny, "Sprawy Mieszkaniowe", z.3-4, 1967.

197. Trawińska-Kwasniewska M., Zagroda wiejska jako środowisko pracy, /W zbiorze: Jak pracuje człowiek/, W-wa 1961.
198. Trawińska M., Zagroda chłopska w Polsce na przełomie XIX i XX wieku, Ossolineum, Wrocław-Warszawa-Kraków, 1968.
199. Trawińska-Kwasniewska M., Z badań nad społecznymi problemami budownictwa wiejskiego, "Wieś Współczesna", Nr 6, 1962.
200. Triebel W., Ländliche Wohnhäuser, ALB Berichtsheft 31, Frankfurt am Main 1965.
201. Tryfan B., Obowiązki kobiety wiejskiej w gospodarstwie domowym, "Wieś Współczesna" Nr 2, 1968.
202. Tryfan B., Problemy ludzi starych na wsi, PWN, W-wa 1971.
203. Tryfan B., Zawód rolnika w krajach skandynawskich, "Wieś Współczesna" nr 7, 1963.
204. Trzpił Z., Analiza wybranych projektów budynków mieszkalnych z punktu widzenia programu użytkowego i funkcjonalnego mieszkań wiejskich na przykładzie ZSSR, NRD i NRF, "Informator Techniczno-Ekonomiczny" Nr 21, 1960.
205. Turowski J., Przemiany rodziny wiejskiej w warunkach industrializacji i urbanizacji kraju, "Rocznik Socjologii Wsi" Nr 2, Ossolineum Wrocław-Warszawa-Kraków 1964.
206. Turski R., Przemiany struktury społecznej wsi, /W zbiorze: Struktura i dynamika społeczeństwa polskiego/, W-wa 1972.
207. Tworkowski S., Architektura wsi, Czytelnik, W-wa 1946.
208. Tworkowski S., Piaseczno - wieś doświadczalna, PWN, W-wa 1966.

209. Ungerowa E., Analiza projektów domów jednorodzinnych, prace IBM, "Arkady", W-wa 1962.
210. Utkast til nye typetegninger for v nningshus p  sm bruk, Oslo 1959.
211. Wesołowski W., Struktura i Dynamika społeczeństwa polskiego, PWN, W-wa 1970.
212. Wichers H.E., An Easy Way of Planning a Farm Home, Extension Bulletin No 455, 1951.
213. Wierzbicki Z.T., Zmi ca w pół wieku później, Ossolineum, Wrocław-Warszawa-Kraków 1963.
214. Wilson E.B., Wstęp do bada n naukowych, PWN, W-wa 1968.
215. Win awski W., Rozwój i wychowanie fizyczne dzieci wiejskich, "Wieś Współczesna" nr 6, 1967.
216. Wisłocka I., Dom i miasto jutra, "Arkady" 1971.
217. Wurzbacher G., Das Dorf im Spannungsfeld industrieller Entwicklung. Untersuchung an den 45 D rfern und Weilern einer Westdeutschen Landungsgemeinde, Stuttgart 1954.
218. Wyderko A., Zmiany w strukturze wieku ludności rolniczej w latach 1947-1957, "Wieś Współczesna" nr 10, 1960.
219. Wyposażenie mieszka n typu wiejskiego z punktu widzenia wymaga n użytkowych, IWP, W-wa 1968.
220. Zagórski K., Psychologiczne aspekty potrzeb ludzkich, "Studia Socjologiczne" nr 2, 1966.
221. Zaj c K., Zarys metod statystycznych, PWE, W-wa 1971.
222. Zalecenia Kolońskie, Biuletyn SARP, W-wa 1972.
223. Założenie do Szczegółowego Planu Regionalnego powiatów Miechów-Proszowice, Plan Gospodarczy Perspektywiczny/, Kraków 1969.

224. Zaniowska H., Krajowa Konferencja Problemowa SARP.
W sprawie aktualnych kierunków rozwoju budownictwa na wsi, "Sprawy Mieszkaniowe" IBM, nr 3-4, 1967.
225. Ze studiów nad budownictwem wiejskim IUiA, W-wa 1957.

Katalogi, projekty, typowe zestawy rozwiązań.

226. Ab Ytonghus, Stockholm 1968.
227. Arkkitehtuurikilpailuja, Helsinki 1968, Nr 12.
228. Bauen auf dem Lande, Nr 6 1966, Nr 8 1967.
229. Baumeister 1958 Nr 2 i 12, 1962 Nr 10, 1968 Nr 1.
230. Bondenes Bygningskontor, Oslo 1969.
231. Concrete for Suburban and Farm Homes, Chicago 1968.
232. Eksjåhus, Stockholm 1967.
233. Flexibility, Hannover 1967.
234. Flexiplan Contemporary Farmhouses 71204, Urbana 1956.
235. Gullringshus Presentation av solringen-serien, Stockholm 1968.
236. House-Planning AIDS U.S. DEP. OF., Agriculture 1965.
Bedrooms and Clothes, Daining areas, Storage for Cleaning Equipment.
237. Hultsfreds-Hus, Stockholm 1969.
238. Hultsfreds-Huizen /Holland/ 1968.
239. Landliches Wohnen, München 1964.
240. Modèles de Petites Maisons, Ottawa 1967.
241. Myresjöhus, "att AGA och B8", Stockholm 1967.
242. Nyckelhus, Stockholm 1967.
243. Ostgotahus, Linköping 1970.
244. Parallel-Wall Kitchen Arrangements, Laundry Areas, Farm Building, Plan exchange 7167, 7168, 7169.

245. Projet de ferme pour arville, Bruxelles 1968.
246. Small House Designs Prepared by Canadian Architects for Central Mortgage and Housing Corporation, Ottawa 1968.
247. Typebog for Bygninger til Mindre Landbrug, København 1957.
248. Typetegninger Der Norshe Stats Husbank, Oslo 1968.
249. Wagner Häuser. Wistenrot, Wien 1968, Nr nr 4,5,6,7,8.
250. Werk nr 5, 1965.

